

## Till statsrådet Thalén

Regeringen beslutade den 7 december 2000 att tillsätta en arbetsgrupp inom Regeringskansliet, Socialdepartementet, med uppgift att analysera vilka faktorer som påverkar barnafödandet (bilaga).

Genom beslutet bemyndigade regeringen statsrådet Ingela Thalén att utse ledamöter i arbetsgruppen (S 2000:C). Med stöd av bemyndigandet förordnades den 16 januari 2001 departementsrådet Ilija Batljan, Socialdepartementet, till ordförande. Till ledamöter förordnades samma dag departementssekreteraren Tarja Birkoff, Socialdepartementet, ämnesrådet Lena Jonsson, Socialdepartementet, kanslirådet Sören Kindlund, Socialdepartementet, departementssekreteraren Malin Larsson, Socialdepartementet, numera ämnesrådet Barbara Martin Korpi, Utbildningsdepartementet, kanslirådet Margareta Orrell, Socialdepartementet, politiskt sakkunnige Åsa Regnér, Statsrådsberedningen, numera planeringschefen Joakim Sonnegård, Statsrådsberedningen, kanslirådet Lars Wittenmark, Näringsdepartementet. Adjungerad ledamot har fr.o.m. den 2 maj 2001 varit departementssekreteraren Jon Dutrieux, Socialdepartementet.

Huvudsekreterare i arbetsgruppen har varit kanslirådet Minga Orkan, Socialdepartementet, och sekreterare har varit avdelningsdirektören Elisabeth Landgren-Möller, Statistiska centralbyrån. Kanslisekreterare Monika Hawlitzky, Socialdepartementet, har svarat för administrativa frågor och kanslisekreterare Margareta Andréasson, Socialdepartementet, har svarat för teknisk framställning av rapporten till tryckfärdigt original.

I enlighet med regeringsbeslutet den 7 december 2000 har för kvalitetssäkring en referensgrupp med forskare varit knuten till arbetsgruppen. I referensgruppen har ingått: fil. dr. Gunnar Andersson, Max Planck Institutet för Demografisk Forskning, Rostock, docent Eva Bernhardt, Centrum för Kvinnoforskning, Stockholms universitet, professor Anders Björklund, Institutet

för Social Forskning, Stockholms universitet, professor emeritus Marc Bygdeman, Kvinnokliniken, Karolinska Sjukhuset, professor Gisela Dahlqvist, Pediatrik, Umeå universitet, fil. dr. Ann-Zofie Duvander, Riksförsäkringsverket, docent Johan Fritzell, Kommittén Valfärdsbokslut, professor Jan Hoem, Max Planck Institutet för Demografisk Forskning, Rostock, professor Karin Johannisson, Institutionen för Idé- och lärdoms-historia, Uppsala universitet, professor Thomas Lind, Institutet för framtidsstudier, docent Åsa Lövström, Institutionen för Nationalekonomi, Umeå universitet, chefsekonom Karin Mossler, Socialstyrelsen, avdelningsdirektör Åke Nilsson, Statistiska centralbyrån, professor Lena Sommestad, Institutet för framtidsstudier samt professor Joachim Vogel, Institutionen för Sociologi, Umeå universitet. Referensgruppen har kontinuerligt förmedlat mycket värdefulla synpunkter och kommentarer samt i vissa fall även bidragit med egna texter och analyser för regeringsuppdragets genomförande.

Särskilda uppdrag för arbetsgruppens räkning har utförts av bland andra SCB, TornbladInstitutet vid Lunds universitet samt analysföretaget Kairos Future. Därutöver har Riksförsäkringsverket och en rad nordiska forskare bidragit med kvalificerat underlag genom en av Socialdepartementet och Nordisk Socialstatistisk Kommitté (NOSOSKO) gemensamt anordnad konferens den 29 maj 2001 i Stockholm.

Ett stort tack riktas till alla som bidragit med underlag till arbetsgruppen och till alla dem som läst och kommenterat utkast till denna rapport. Samtliga slutsatser och bedömningar är dock arbetsgruppens egna.

Arbetsgruppen överlämnar sin slutrapport ”*Barnafödandet i fokus – från befolkningspolitik till ett barnvänligt samhälle*”. Uppdraget är härmed slutfört.

Stockholm den 30 oktober 2001

Ilija Batljan

/Minga Orkan  
Elisabeth Landgren-Möller

# Innehåll

Sammanfattning .....	11
Inledning .....	25
1 Födelsetalens svängningar – historiskt perspektiv, värdegrund och problembeskrivning.....	31
1.1 Kris i befolkningsfrågan – ett historiskt perspektiv.....	32
1.2 Jämställdhet och barnperspektiv – en värdegrund .....	42
1.3 Problembeskrivning .....	49
2 Vill dagens unga ha barn? Om attityder, värderingar och framtidstro.....	55
2.1 Sammanfattning.....	55
2.2 Inledning.....	57
2.3 Ungas attityder och värderingar – en metodologisk ansats.....	57
2.4 När blir man vuxen?.....	61
2.5 Att få barn – en av meningarna med livet? .....	63
2.6 De flesta vill ha två barn.....	65
2.7 Ungas syn på partnerskap och äktenskap.....	68
2.8 Ändrade familjemönster .....	70
2.9 Ungas syn på arbetsliv, familjeliv, utbildning och barnafödande .....	72
2.10 Vad är viktigast för dagens unga? Om livskvalitet och framtidstro .....	80
2.11 Fullföljande av planer .....	82
2.12 Avslutning.....	83

<b>3</b>	<b>När kan man få barn? Om biologiska förutsättningar m.m.</b>	<b>85</b>
3.1	Sammanfattning	85
3.2	Få barn – en naturlig drivkraft?	86
3.3	Att bli gravid och få barn – om den biologiska klockan	87
3.4	Att inte kunna få barn – om barnlöshet och infertilitet	91
3.5	Att få barn på andra sätt – om assisterad befruktning och adoptioner	92
3.6	Inte barn nu – om födelsekontroll och aborter	94
3.7	Hälsorisker för barn till yngre och äldre mödrar	96
<b>4</b>	<b>Så här ser det ut – kris eller synvilla?</b>	<b>101</b>
4.1	Sammanfattning	101
4.2	Barnafödandets upp- och nedgångar	103
4.3	Alla blir inte föräldrar	109
4.4	Första barnet kommer allt senare i livet	111
4.5	Mer än ett barn	113
4.6	Barnen kommer tätare	116
4.7	Slutligt antal barn	122
4.8	Svensk och utländsk bakgrund	125
4.9	Att komma ikapp	127
4.10	Internationella jämförelser av födelsetalen	130
4.11	Kris eller synvilla?	138
<b>5</b>	<b>Jämställdhet, sysselsättning, familjepolitik och fruktsamhet</b>	<b>141</b>
5.1	Sammanfattning	141
5.2	Inledning	143
5.3	Både arbete och familj	144
5.4	Inkomster	145
5.5	Avlönat och oavlönat arbete	147
5.6	Europas kvinnor på arbetsmarknaden	149
5.7	Den europeiska välfärdsmixen	152
5.8	Arbetsmarknad och familjepolitik	153
5.9	Likheter och olikheter inom Norden	156

<b>6</b>	<b>Först jobb sedan barn .....</b>	<b>165</b>
6.1	Sammanfattning.....	165
6.2	Fruksamhet och sysselsättning från 1960-tal till idag .....	166
6.3	Unga på arbetsmarknaden .....	171
6.4	Etableringsperioden .....	176
6.5	Lägre sysselsättning – lägre fruktsamhet .....	179
6.6	Arbetslösa .....	184
6.7	Sysselsättning och förvärvsinkomster.....	186
6.8	Fasta och tidsgränsade jobb.....	189
6.9	Arbetslivets villkor .....	192
6.10	Småbarnsföräldrar på arbetsmarknaden.....	196
<b>7</b>	<b>Familjepolitiken .....</b>	<b>205</b>
7.1	Sammanfattning.....	205
7.2	Inledning.....	206
7.3	Ekonomiska stöd till barn och deras familjer .....	210
7.4	Barnomsorg .....	223
7.5	Att kombinera familj med arbete, arbetssökande och studier .....	244
<b>8</b>	<b>Från bostadsort till social interaktion – andra påverkansfaktorer .....</b>	<b>249</b>
8.1	Inledning.....	249
8.2	Regionala skillnader .....	249
8.3	Boende .....	253
8.4	Utbildningsbakgrund.....	255
8.5	Förlossningsvård .....	263
8.6	Psykisk ohälsa.....	263
8.7	Social interaktion.....	264
8.8	Framtidstro och riskbedömning .....	265
<b>9</b>	<b>Syntes.....</b>	<b>267</b>
9.1	Stark tvåbarnsnorm .....	268
9.2	Hur det ser ut? .....	268
9.3	Förutsättningarna.....	270
9.4	Konkurrerande mål .....	271

9.5 Hindren.....	272
9.6 Hur ska det gå?.....	276
9.7 Kunskapsluckor .....	276
 Referenser .....	 279
 Bilaga .....	 291

# Sammanfattning

Under 1990-talet sjönk barnafödandet i Sverige till den lägsta nivå som någonsin uppmätts i vårt land. Detta skedde under en period av ekonomisk recession med inhemsk kostnadskris och neddragen sysselsättning. Det blev en mycket brant nedgång av barnafödandet efter att Sverige i skiftet från 1980-tal till 1990-tal haft en av Europas högsta fruktsamhetsnivåer.

Förändringen väcker självklart frågor. Den 7 december år 2000 beslutade regeringen om direktiv för en arbetsgrupp vars syfte var att systematisera befintliga fakta och kunskaper om de faktorer som påverkar barnafödandet. I uppdraget ingick att söka identifiera faktorer som är viktiga för unga människors beslut att skaffa eller inte skaffa barn.

Arbetsgruppen har utgått från tre överordnade värderingsgrunder i sitt arbete. Dessa är individens rätt att själv välja sitt livsförlopp, jämställdhet mellan män och kvinnor samt barnets rättigheter. Det skall vara möjligt för kvinnor och män att realisera egna planer på barn och familj. Vi menar att jämställdhet mellan könen är grundläggande och en nyckel till förståelse av unga människors val av livsväg. Och till samhällets viktigaste uppgifter hör att se till alla barns skydd och rättigheter.

## **Ett historiskt perspektiv**

Det är inte första gången befolkningspolitiska problem uppmärksammas i Sverige och oroad. I mitten av 1700-talet hade man för första gången företagit en folkräkning och förskräckts över ett resultat som visade mycket lägre folkmängd än man trott och hoppats. En rad åtgärder vidtogs och framförallt koncentrerade man sig på att söka minska den mycket höga spädbarnsdödligheten. Ett omfattande program med förebyggande hälsovård och mödraupplysning igångsattes. Men trots hög barnadödlighet kom 1700-



talet att präglas av befolkningstillväxt, en tillväxt som accelererade under 1800-talet.

Under 1800-talets andra hälft var det istället den snabba folkökningen som medförde problem. Med den hade följt en omfattande proletarisering där undernäring, alkoholism och sjuklighet tycktes kroniska. En väg var att släppa den tidigare mycket restriktiva hållningen till emigration. Frågan om barnbegränsning blev högaktuell men förslag som framfördes strandade. Vissa grupper av människor ansågs mer värdefulla för samhället än andra och ett viktigt argument mot preventivmedel var att dessa bara skulle anammas av samhällets övre skikt, dvs. dem man ville se reproducera. All upplysning och försäljning av preventivmedel blev förbjuden.

Preventivmedelsförbudet blev verkningslöst och snart sjönk antalet födda. Under 1930-talet med sitt kraftigt minskade barnafödande förvandlades befolkningsfrågan från ett stats- och maktintresse till ett socialpolitiskt projekt. Samhället borde inrättas så att individen kunde stärka sin livsvilja, hålla sig frisk och bejaka sin fruktsamhet. Ett övergripande socialpolitiskt program skisserades med bättre och större bostäder, barnbidrag, skolmåltider, sexualupplysning, familjestöd och hälsokontroller. Innan reformprogrammet hann sjösättas vände barnafödandet uppåt igen under 1930-talet.

Kvinnans roll som yrkesarbetande kom att stötts redan från slutet av 1930-talet men det skulle dröja in på 1960-talet innan ett sådant stöd blev påtagligt. Under 1940-tal och 1950-tal var det framför allt enförsörjarmodellen som var den förhärskande och som familjestödet byggde på.

En fjärde befolkningskris startade i slutet av 1960-talet och på 1970-talet hade Sverige återigen vikande födelsetal. Förklaring söktes nu i könsrollernas förändring, kvinnors förvärvsarbete, andra värden som konkurrerade med familjebildning, förändrat sammanboendemönster, ökad preventivmedelsanvändning samt aborter. 1970-talets reformprogram inriktades i stor utsträckning på att kvinnor skulle kunna förena arbete med barn och familj. Nu byggdes barnomsorgen ut, moderskapspenningen blev föräldrapenning avsedd för både mor och far och i slutet av 1970-talet kom småbarnsföräldrars rätt till deltidsarbete.

Idag ser vi den sjunkande fruktsamheten som sammanhängande med sämre konjunkturer och en kärv arbetsmarknad. Barnafödandet viker när arbetsmarknaden sviktar. Ett väl utbyggt familjestöd ägnat att stödja kombinationen arbete/familj är nödvändig men inte

tillräckligt. Det blir också en fråga om presumtiva föräldrars framtidstro och möjlighet till trygg försörjning. De flesta unga kvinnor och män ser ändå barn och familj som en del av sitt framtida liv och en av arbetsgruppens uppgifter har varit att söka identifiera hinder att realisera sådana planer.

### **Vill dagens unga ha barn?**

Det finns knappast någon universal teori som kan förklara det låga barnafödandet. Men en bred analys av de kunskaper som olika teorier tillhandahåller kan användas som en bas för att förstå vilka faktorer som ligger bakom. De olika förklaringsfaktorerna ingår i ett samspel där det inte är självklart vad som kommer först och sist, vad som är orsak och vad som är verkan.

Barnafödandet är en process som av de flesta uppfattas som ytterst privat. Därför känns det naturligt att börja analysen med att ställa frågan om män och kvinnor i Sverige överhuvudtaget vill ha barn. Svaret är entydigt. Barn ingår i de allra flesta unga människors framtidsbilder. Att aldrig skaffa barn är det få som tänker sig. Bland barnlösa 23-åriga kvinnor och barnlösa 25-åriga män var det år 2000 hela 95 procent som svarade obetingat ja på frågan om att skaffa barn någon gång i framtiden. Bland dagens ungdomar i åldrarna 16–29 år instämmer hela två tredjedelar i påståendet "Att få barn är en av meningarna med livet". Det finns en förhållandevis obruten positiv inställning bland unga människor till att få barn – inställningen är dock mer positiv hos unga kvinnor än hos unga män. Samtidigt pekar resultaten mot en klart ökad tolerans för andras livsval.

Vikten av en fast förankring på arbetsmarknaden och därmed tryggad inkomst som förutsättning för att skaffa barn har fått starkt genomslag bland dagens ungdomsgeneration. Närmare nio av tio av dagens unga delar denna värdering oberoende av kön, social eller kulturell bakgrund. De unga kvinnorna är om möjligt än mer bestämda på denna punkt: Inga barn före fast jobb. Samtidigt ger många unga föräldrar uttryck för svårigheter att kombinera föräldraskap och arbetsliv. Jämställdheten ställs på prov när man blir förälder.

Dagens unga nöjer sig inte med ett barn, de vill helst av allt ha minst två. I början av 1990-talet ansåg endast någon enstaka procent att färre barn än två är det ideala för en familj. I ett internationellt perspektiv är det svenska tvåbarnsidealet fast förankrat och

har så varit under mycket lång tid. Tvåbarnsidealet förstärktes under 1980-talet och i början av 1990-talet. Allt fler uttryckte dessutom en önskan om tre barn.

Också de flesta av dem som redan fått ett första barn räknar med att få minst två barn. Det framkommer i flera både aktuella och tidigare enkäter. Över tre fjärdedelar av kvinnor som fått sitt första barn före 30 års ålder uppgav år 2000 att de kommer att skaffa fler barn inom 5–6 år. Motsvarande andel bland män var 70 procent. Andelen föräldrar med ett barn som räknar med fler barn sjunker med föräldrarnas ökande ålder men ändå svarade hela fyra av tio 37-åriga ettbarnsmödrar ja på frågan om fler barn. Tvåbarnsidealet har alltså starkt stöd bland kvinnor och män i alla åldrar där det är aktuellt med barn.

Samma norm verkar ha en djup förankring också bland morgondagens föräldrar. Av ett urval ungdomar i gymnasiets avgångsklass var det endast 10 procent av flickorna och 16 procent av pojkarna som tyckte att ett barn var tillräckligt.

Också tidigare undersökningar visar stabilitet när det gäller det önskade barnantalet. Över eller omkring 90 procent av både män och kvinnor som tillfrågades 1992 tyckte att det ideala barnantalet i en familj är minst två och tvåbarnsnormen kunde också utläsas i en stor undersökning från 1981.

Alla som vill kan emellertid inte få barn en del väljer också frivilligt att förbli barnlösa. År 2000 var den sammanlagda andelen barnlösa 15 procent. En överraskande vanlig orsak till att såväl kvinnor som män ännu inte fått barn, är att man inte har någon partner att få barn tillsammans med.

### **När kan man få barn?**

Kvinnans fertila period utgör en naturlig ram för när hon kan få barn. Till skillnad från kvinnorna finns för männen inte samma avgörande biologiska begränsning. Intresset för kvinnans biologiska klocka ökar i takt med att barnafödandet förskjuts uppåt i åldrarna. Kvinnans fertilitet ligger relativt stabilt på en hög nivå fram till 30-årsåldern. Därefter sker en accelererande nedgång. Det innebär att det med ökande ålder tar allt längre tid att bli gravid och för en del kvinnor blir det mycket svårt.

Huvuddelen av de förlossningar som årligen äger rum förlöper utan större komplikationer. En ökad riskbenägenhet, för såväl kvinnan som barnet, finns dock för både mycket unga kvinnor och

för äldre kvinnor. Om kvinnan är vid god hälsa bedöms dock riskökningen inte så stor att det finns anledning att avråda äldre kvinnor från graviditet.

Alla som vill och kan få barn blir inte förälder. Den exakta andelen ofrivilligt barnlösa på grund av medicinskt betingad infertilitet är svår att fastställa. Det är ungefär lika vanligt med manlig som med kvinnlig infertilitet och relativt ofta i kombination.

Ofrivillig barnlöshet (infertilitet) upplevs ofta som mycket påfrestande av dem som drabbas. Ett vanligt mönster är att paren, efter att ha försökt få barn/få ett barn till på naturligt sätt, försöker med hjälp av assisterad befruktning och till sist med hjälp av adoption. År 1998 föddes omkring 2000 barn efter provrörsbefruktning och knappt 100 efter givarinsemination.

För närvarande adopteras ca 1 000 barn till Sverige varje år. Den nedgång som skett från början av 1980-talet kan med all sannolikhet tillskrivas utvecklingen av metoderna för assisterad befruktning. När dessa fungerar allt bättre blir konsekvensen att antalet adoptioner minskar. Kostnadsfaktorer spelar sannolikt en viss roll för de potentiella föräldrarnas beslut att adoptera. Bidrag vid internationella adoptioner lämnas med ett belopp om 40 000 kronor per barn.

### **Så här ser det ut**

Vi har ovan kunnat konstatera att män och kvinnor i Sverige vill ha barn och helst minst två barn. Vi har också kunnat notera att de biologiska förutsättningarna att få barn varierar med åldern. Samtidigt har vi sett att det finns alternativa vägar som assisterad befruktning och adoption att pröva i syfte att få de barn man vill ha. Nästa fråga att besvara är hur det gick i praktiken eller hur fruktsamheten har utvecklats i Sverige under de senaste 20 åren.

Den långvariga nedgång i barnafödande som startade i mitten av 1960-talet vändes till uppgång på 1980-talet. Då steg fruktsamheten i Sverige kraftigt och det under en period då den sjönk i de flesta västeuropeiska länder med undantag av de nordiska. År 1990 hade Sverige bland de högsta fruktsamhetstalen i Europa, 2,13 barn per kvinna.

I början av 1990-talet startade så en brant nedgång i barnafödandet och ledde i slutet av årtiondet till de lägsta summerade fruktsamhetstal som registrerats i vårt land. Lägst var talet 1999 med värdet 1,5 barn per kvinna. Trots det branta fallet under 1990-talet

ligger den svenska fruktsamheten ändock på en europeisk mellan-nivå. Många länder har betydligt lägre fruktsamhet men andra, som de nordiska grannländerna, har högre. År 2000 hade fruktsamheten i Sverige ökat något till 1,54.

Nedgången under 1990-talet startade bland kvinnor under 30 och var störst i de åldrar där barnafödandet sedan länge varit högst, 25–29 år, och i åldrarna 20–24 år där barnafödandet minskat redan under den förra nedgången, på 1970- och 80-tal. Bland kvinnor över 30 dröjde nedgången några år och vändes ganska snabbt i en liten uppgång. 1997 ökade barnafödandet igen bland kvinnor över 30 medan vi bland 25–29 åringar sett en smärre ökning först från 1999. För de ännu yngre har nedgången avstannat och ännu skönjs knappast någon uppgång.

För män är mönstret likartat men med en förskjutning uppåt i åldrarna. Medan kvinnor nästan aldrig får barn efter 45 års ålder sträcker sig åldern för faderskap i realiteten upp till 55 år och ibland även längre.

Till skillnad från vad som gällt i många andra länder har fruktsamheten i vårt land varierat kraftigt från tid till annan under nästan hela 1900-talet. I efterhand kan man konstatera att en stor del av de årliga variationerna förklaras av att olika generationer valt att få sina barn i olika åldrar. Under vissa perioder har män och kvinnor blivit föräldrar i unga år, under andra tider har de väntat. Sedan 1960-talet har dock tidpunkten för det första barnet successivt skjutits upp. År 1970 var förstagsångsföderskan i medeltal 23 år. År 2000 var medelåldern för förstföderskor 28 år.

Kvinnor födda på 1900-talet har fått i genomsnitt omkring två barn, så långt vi kunnat följa dem. De senaste tal vi har avser kvinnor födda 1960 och män födda i början av 1950-talet. De var 40 respektive nära 50 år 2000 och hade då fått i genomsnitt 1,97 respektive 1,85 barn.

Mot den bakgrunden frågar man sig om den nuvarande "krisen" verkligen är en kris. 1960-talisterna, som i unga år hade fått färre barn än 1950-talisterna, hade "kommit ikapp" vid 31 års ålder och det slutliga antalet barn blev i genomsnitt detsamma. Många av deras barn kom under högfruktsamhetsperioden runt 1990. I slutet av det år de fyllde 30 hade 1960 års kvinnor i genomsnitt 1,29 barn, nästan lika många som 1950 års kvinnor vid samma ålder, men 1970 års kvinnor hade då endast 1,04 barn.

Kvinnor födda 1970 skulle således behöva få nästan ett barn i genomsnitt från 31 till 45 års ålder för att nå samma genomsnittliga antal barn som kvinnor födda 1955. Sett i ljuset av den observerade

fruktsamheten i högre åldrar för mödragegenerationer födda under 1900-talet förefaller en sådan upphämtning mycket svår att uppnå. För de föräldragegenerationer som kommer därefter är det naturligtvis en öppen fråga om deras förväntningar om två barn kan komma att infrias. Den springande punkten är hur förutsättningarna för barnafödande kommer att se ut i vår närmaste framtid. Frågan är om det finns hinder, hur de ser ut och om de är möjliga att undanröja?

När man analyserar hinder respektive faktorer som påverkar barnafödande är det viktigt att skilja på å ena sidan fullbordad fruktsamhet (kohortfruktsam) och å andra sidan periodfruktsamhet. Den fullbordade fruktsamheten är oberoende av när under den fertila åldern kvinnorna får barn och varierar mycket mindre än periodfruktsamheten.

### **Jämställdhet, sysselsättning, familjepolitik och fruktsamhet**

I en jämförelse mellan de nordiska länderna framgår att den fullbordade fruktsamheten faktiskt varierat minst i Sverige. I de nordiska grannländerna har den minskat över åren och det gäller än mer för ett antal andra länder i Europa. En tolkning av skillnaderna går ut på att den kraftigare utbyggnaden av den svenska familjepolitiken förmått höja de svenska talen.

Den fullbordade fruktsamheten för en födelseärgång kvinnor och män kan inte konstateras förrän i efterhand, efter att deras fruktsamma period avslutats. För utvecklingen under senare år fokuserar man därför på periodfruktsamheten.

Som vi kunnat konstatera ovan är det låga barnafödandet ingen enskilt svensk företeelse. Genom att göra jämförande analyser mellan olika länder kan man få en bild av faktorer som påverkar barnafödandet. Familjen, marknaden och staten brukar i sådana sammanhang lyftas fram som viktiga komponenter.

Fram till någon gång på 1970-talet, i många länder än idag, byggde både sociala institutioner och sociala normer på den s.k. manliga familjeförsörjarmodellen eller enförsörjarmodellen. Kvinnan antogs stanna hemma och mannen var den som förvärvsarbete och ensam stod för familjens inkomster. Denna modell kom att utmanas under 1960-talet när kvinnorna började komma ut på arbetsmarknaden. Strävan efter jämställdhet mellan män och kvinnor med jämställd tillgång till arbetsmarknad och utbildning kom att bli centrala normer i samhället.

De länder som idag inte klarat anpassningen till jämställdhet med avseende på skatte- och transfereringssystem och i synen på familjen och på arbetsfördelning inom denna har idag en mycket låg fruktsamhet. Den låga nivån kommer sannolikt att förbli låg så länge ingen anpassning sker.

Dessa resonemang understryks av en makroanalys av fruktsamhet, kvinnlig förvärvsintensitet och familjepolitik i EU-länderna. Analysen visar en tydlig positiv inverkan på barnafödandet både av kvinnlig förvärvsintensitet och av en stödjande familjepolitik. I en sådan analys framträder de nordiska länderna som särskilt "barn- och familjevänliga" med unika möjligheter för kvinnor och för par att förena förvärvsarbete och familjeliv.

Möjligheterna i de nordiska länderna att förena familj och arbete har gjort att flera decenniers starkt ökade kvinnliga förvärvsfrekvenser har kunnat åtföljas av ett högt barnafödande. Det är när arbetsmarknaden sviktar som barnafödandet skjuts upp i Norden. I Sydeuropa är familjepolitiken mer rudimentär. Där konkurrerar ökad kvinnlig sysselsättning med familjelivet och det leder till ett uppskjutet och lågt barnafödande. Länderna i Centraleuropa intar här en mellanställning.

Den rimligaste tolkningen till dessa skillnader är att de nordiska länderna har en gynnsam välfärdsmix som är bättre anpassad till jämställdheten och har lyckats bäst med att tillgodose de flesta förutsättningarna för barnafödande. Och detta gäller även i slutet av 1990-talet efter det att krisen drabbat Sverige. Fortfarande har Sverige jämförelsevis högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande och hör till en grupp europeiska länder med någorlunda högt barnafödande.

Förutsättningar för jämställdhet på samhällsnivå framstår som en nödvändig förutsättning för att män och kvinnor ska få de barn de vill ha. Men det finns också indikationer på att jämställdhet på individuell nivå är befrämjande för familjebildning och barnafödande. Andrabarnsfruktsamheten i Sverige har visat sig vara signifikant högre i familjer där pappan tar ut föräldradighet.

Samtidigt som jämställdheten i de utvecklade länderna kommit att präglats allt mer av de institutioner som vänder sig mer direkt till individen fortsätter en försörjningsmodell delvis att präglats familjen. Det är denna mekanism som vi känner under namnet dubbelarbetande kvinnor. Dvs. samtidigt som män och kvinnor jobbar sida vid sida på arbetsmarknaden (jämställd tillgång) förväntas kvinnorna också utföra merparten av det arbete som utförs inom familjen (en försörjningsmodell). Kvinnors oavlönade hemarbete tar i genomsnitt mer tid i anspråk än vad deras lönearbete gör. Kvinnor

har sammantaget antagligen fler arbetstimmar än män men medan hans arbete i huvudsak är avlönat är hennes i stor utsträckning oavlönat. Men även lönearbetet är fortfarande ojämnt. I unga år är mäns och kvinnors löner ganska lika men i de åldrar då barnen brukar komma drar männen ifrån. En starkt indikation på brister i jämställdheten är den påtagliga negativa påverkan barnafödandet har för kvinnornas inkomstutveckling relativt männens.

En utbyggd familjepolitik inklusive barnomsorg är central för jämställdheten. Men vilken direkt effekt har familjepolitiken på barnafödandet? Svenska analyser på individnivå ger stöd åt tanken att kvinnors förvärvsarbete (som bejaktas av den svenska familjepolitiken) och därmed inkomstmöjligheter skapar förutsättningar för att män och kvinnor ska få de barn de vill ha. Jämställdhet, hög sysselsättning och en stödjande familjepolitik är grundläggande.

### **Först jobb sedan barn**

Att jobbet kommer först och barn och familj sedan är ett genomgående tema i flera studier som genomförts under 1990-talet och tidigare. Det framgår när man ställer frågor till unga kvinnor och män om deras framtida planer. Och i praktiken är det också i denna tidsordning man handlar. Barnafödande är ovanligt bland studerande och överhuvudtaget sällsynt bland ungdomar utanför arbetskraften. Fruktsamheten är högst bland dem som har ett jobb. Men det räcker inte att ha klarat av sina studier, fått jobb och ha funnit en partner som man vill hålla ihop med. Det tar också tid att etablera sig på arbetsmarknaden. Det gäller att ha ett jobb som ger rimligt goda inkomster och där det är möjligt att överblicka sin ekonomiska situation. Flera studier har visat att med låga inkomster följer lågt barnafödande och det gäller också tidsbegränsade jobb som ofta är ganska osäkra och där inkomstmöjligheterna är svåra att förutse.

För högre utbildade kvinnor är "karriärplanering" ett viktigt skäl till att man väntar med barn. Lönerna kan stiga ganska kvickt i början och man kanske inte gärna avbryter de första årens "jobbtjänning" för barnafödande.

Attityder och beteende understöds också av den politik som förts. Först efter att ha börjat förvärvsarbete kan man ta del av föräldraledighet med rimlig ersättning både för den heltidsarbetande förstagångsmamman och för den deltidsarbetande som får sitt andra eller tredje barn ganska snart efter det föregående.



Studiestödet är frikopplat från familjesituationen och det är svårt att klara ekonomin för ytterligare en familjemedlem (barn) på de pengar som studiebidrag och studielån kan ge.

Attityder och önskemål är inte heller oberoende av hur den faktiska situationen ser ut. Redan gymnasieelever speglar det mönster som är förhärskande. De instämmer för det allra mesta i att ett fast jobb kommer före barn. I en avvägning mellan studier, arbete och annat som man vill hinna med har dagens unga ofta valt att vänta med barn. Det är en tendens som förstärkts över åren.

### **Sysselsättning och fruktsamhet från 1960-tal till idag**

Från mitten av 1960-talet tog kvinnor del i förvärvslivet i allt högre grad. Andelen förvärvsarbetande bland 25–54-åriga kvinnor ökade från 65 procent 1970 till över 80 procent 1980. Kraven på jämställdhet mellan män och kvinnor började få gehör. Familjepolitiska reformer gjorde det med tiden lättare att kombinera familjeliv och förvärvsarbete. Med den samtidiga introduktionen av allt effektivare preventivmedel fick kvinnor möjlighet att kontrollera sitt barnafödande på ett sätt som inte varit möjligt tidigare.

Fruksamhetsnedgången från 1965 förklaras ofta med kvinnors ökade förvärvsarbete från denna tid. Men det är minst lika troligt att fruktsamhetsnedgången orsakades av förändrade attityder. Detta var en tid då samboförhållanden blev accepterade och då insikten vaknade om kvinnors möjlighet att kontrollera sitt barnafödande. Barn och familj fick vänta.

1980-talet var ett årtionde med positiva trender på många områden. Efter en kort period av ungdomsarbetslöshet i början av decenniet kom sysselsättningen att öka och inkomsterna steg raskt. Den kraftiga uppgången i fruktsamhet under 1980-talet gällde kvinnor i alla åldrar och såväl första barn som andra- och tredjebarn.

Detta var ett årtionden med massiva investeringar riktade mot barnfamiljer. Bland annat byggdes barnomsorgen ut och likaså föräldraförsäkringen. Denna kom också att premiera korta tidsavstånd mellan syskon och bidrog därmed till den ökande fruktsamheten.

En stark framtidstro kan ha bidragit till det ökade barnafödandet. Familjepolitiken stod i fokus och inför valet 1988 bidrog samtliga politiska partier med förslag ägnade att gynna barn och föräldrar.

Efter årtionden av full sysselsättning drabbades Sverige på hösten 1991 av en allvarlig ekonomisk kris. På den följde en hastigt stigande arbetslöshet och en sjunkande sysselsättning.

Under samma period startar en brant nedgång av födelsetalen. Den utgår från en högsta nivå 1990 med en summerad fruktsamhet om 2,13 barn per kvinna och når 1999 en bottennivå om 1,5 barn per kvinna. Sedan dessa har fruktsamheten ökat något. För året 2000 noteras 1,54 barn per kvinna.

Den starka samvariationen mellan fruktsamhet och sysselsättning gjorde det naturligt att se ett samband mellan de två brant fallande kurvorna. Ett flertal studier på mikromaterial har också visat att det finns ett samband på individuell nivå. Kvinnor med jobb har betydligt högre fruktsamhet än kvinnor utan och fruktsamheten är högre vid högre arbetsinkomster. Fruktsamheten är lägst bland studerande kvinnor. Den kraftiga minskningen av andelen sysselsatta bland unga kvinnor och den ökade andelen studerande har i sig medfört sjunkande fruktsamhet. Men även bland kvinnor med jobb var fruktsamheten lägre i slutet än i början av 1990-talet och särskilt gällde det den ökande andelen tidsbegränsat anställda.

Sysselsättningsuppgången under slutet av 1990-talet har ännu inte gett den uppgång i barnafödande som man kanske kunnat förvänta sig. Det ligger då nära till hands att peka på betydelsen av förändrade arbetsvillkor med en uppdriven arbetstakt, en ökad oro för det egna jobbet, en njuiggare inställning till föräldraskap och en ökande andel tidsbegränsade och därmed mer otrygga jobb. Det är inte bara fråga om "att ha" ett förvärvsarbete. Villkoren i arbetslivet spelar in. Flera länder upplever ett hårdnande klimat på arbetsmarknaden. Nordiska forskare pekar på betydelsen av befolkningens attityder, på vikten av framtidstro och av att man upplever sig leva i "ett gott samhälle".

Analysen av 1990-talets fruktsamhetsfall visar således att nedgången under decenniet var starkt relaterad till sysselsättningskrisen. Utöver sysselsättning kan samband påvisas mellan anställningsform och fruktsamhet. Fast anställda var under 1990-talet mer benägna än tidsbegränsat anställda att skaffa barn. Mot bakgrund av sambandet mellan anställningsform och fruktsamhet är det värt att notera att just tidsbegränsade anställningar ökat under 1990-talet, framförallt för kvinnor. Ungdomsgruppen, 16–24 år, upplevde överhuvudtaget en särskilt svår arbetsmarknadssituation, med höga arbetslöshetstal och sjunkande inkomster. Från 1990 till 1999 steg etableringsåldern, dvs. den ålder då 75 procent av en årskull har

sysselsättning, från 21 till 26 år för män och från 21 till 30 år för kvinnor.

Utöver sysselsättning och anställningsform är det rimligt att anta att en rad andra faktorer har bidragit till 1990-talets sjunkande fruktsamhet. Försämringar i stödet till barnfamiljer är en sådan faktor, liksom ökande boendekostnader. En allmänt sviktande framtidstro, särskilt bland de yngre, kan ha spelat in. Av betydelse för nedgången i födelsetal kan också vara de under 1990-talet accentuerade åldersförskjutningarna i inkomst- och förmögenhetsfördelningen. De höga inkomsterna, liksom förmögenheterna, tillföll under decenniet i ökande grad de medelålders och äldre medborgarna. Samtidigt har föräldraskapet kommit att förknippas med ökande risker, i synnerhet för kvinnor. Att bli ensamstående mor blev under 1990-talet en ur välfärdssynvinkel alltmer problematisk erfarenhet. Denna förändrade riskbild aktualiserar den potentiella konflikten mellan å ena sidan föräldraskap och å andra sidan jämställdhet mellan kvinnor och män.

### **De familjepolitiska stöden**

Den svenska familjepolitiken ger ett i internationell jämförelse mycket omfattande stöd till barnfamiljer och har därför en positiv effekt på de materiella förutsättningarna för att skaffa barn, både genom direkta bidrag och genom att underlätta för föräldrar att kombinera barn och arbete.

Genom att stöden till barnfamiljer utformats enligt den s.k. arbetslinjen härstammar merparten av gruppens disponibla inkomst från egna arbetsinkomster. Förutsättningarna för att kunna försörja en familj är därför ytterst beroende av sysselsättningsutvecklingen. Att sysselsättningsnedgången under 1990-talet lett till ett fortsatt uppskjutet barnafödande verkar därför till viss del bero på utformningen av familjepolitiken, vilket framgår bl.a. då man jämför med utvecklingen i Finland under samma period. Föräldraförsäkringen bidrar till sin utformning till att förstärka den norm enligt vilken en fast inkomst är en förutsättning för barnafödande.

För vissa grupper med särskilda behov, som ensamföräldrar och studerande med barn, spelar dock de direkta ekonomiska stöden en större roll och för dessa blev nedskärningarna vid mitten av 1990-talet mer kännbara än för andra.

Inom både föräldraförsäkring och barnomsorg kan under 1990-talet kvantitetens utbyggnad att prioriteras före kvaliteten. Men i

båda fallen framstår den avvägning som gjorts dock som väl vald beträffande föräldrars möjligheter att förena barn och arbete.

Om istället perspektivet är i vilken mån den offentliga sektorn förmår att upprätthålla bilden av ett barnvänligt samhälle, i vilket unga människor gärna skaffar barn, är bilden mindre klar. Jämfört med slutet av 1980-talet, då politiska partier till både höger och vänster drev på reformer för att stödja barnfamiljerna är det mest bestående intrycket från 1990-talet bilden av nedskärningar på bred front inom de familjepolitiska stöden, barnomsorg, förlossningsvård mm. Denna bild har nu återigen förändrats. Sedan 1998 har det aviserats och genomförts reformer inom det familjepolitiska området i syfte att ge barnfamiljer ett bättre skydd.

### **Några slutsatser**

Vid slutet av decenniet har vissa av de negativa förhållanden, som kan ha bidragit till 1990-talets dramatiska fruktsamhetsfall, hävts eller försvagats. Den akuta arbetslöshetskrisen är över, även om sysselsättningen fortfarande är lägre än vid decenniets början. Familjestöden har åter stärkts, och när det gäller barnomsorg är situationen i dag, vad tillgänglighet beträffar, bättre än för ett årtionde sedan. När det gäller andra faktorer av betydelse, som arbetsvillkor och boendekostnader, finns dock inte några tydliga tecken på förändringar i en för barnafödandet positiv riktning. Samtidigt finns det fortfarande brister i jämställdheten mellan kvinnor och män som påverkar barnafödandet negativt. Frågan om unga vuxnas handlingsutrymme när det gäller föräldraskap kvarstår därmed som en i högsta grad aktuell fråga för välfärds- och jämställdhetspolitiken.

Avslutningsvis har arbetsgruppen tagit del av den forskning som finns inom området, både i Sverige och i andra länder. Det viktigaste arbetsgruppen funnit kan sammanfattas på följande sätt:

1. Barnafödandet har sjunkit dramatiskt under 1990-talet. Trots det ligger det svenska födelsetalet nära genomsnittet för EU.
2. Barnafödandet har bara återhämtat sig marginellt det allra senaste året trots att arbetsmarknaden blivit väsentligt bättre och familjestöden i huvudsak återställt.
3. Det är till stor del kvinnor med låg utbildning och begränsad anknytning till arbetsmarknaden som avstått från eller skjutit upp barnafödandet. Många av dem har valt att skaffa sig mer utbildning.

4. För utlandsfödda kvinnor liknar födelsetalens utveckling över tiden utvecklingen över tiden för kvinnor födda i Sverige. Endast under de första åren efter invandringen till Sverige ligger födelsetalen på en högre nivå.
5. Barnafödandet har länge skjutits uppåt i åldrarna. Det tar tid att etablera sig på de olika marknaderna: "äktenskapsmarknaden", bostadsmarknaden och arbetsmarknaden.
6. När kvinnor kommer upp i trettioårsåldern minskar deras förmåga att få barn. Höjningen av genomsnittsåldern för det första barnets födelse är nu så hög att risken för oönskad barnlöshet kan komma att öka.
7. Det stora flertalet unga människor vill ha barn. Minst två barn är den förhärskande normen.
8. Ett stabilt jobb som ger en hygglig inkomst förefaller vara ett grundläggande krav från de flesta för att vilja skaffa barn.
9. Det är svårt att förena barn och studier. Försörjningssituationen blir osäker, de ekonomiska möjligheterna för att vara föräldraledig är små och få studerande skaffar barn.
10. Ett väl fungerande familjestödsystem förefaller vara en nödvändig, men inte tillräcklig, förutsättning för att kvinnor och män ska få de barn de vill ha.
11. Fruktsamheten är högre i länder där barnafödande och förvärvsarbete kan kombineras. I de europeiska länder där många kvinnor måste välja mellan barn och förvärvsarbete är fruktsamheten idag utomordentligt låg.
12. Jämställdhet är viktig för barnafödandet. Det finns brister i jämställdheten. En stark indikation på dessa är en påtaglig negativ inverkan av barnafödande på kvinnors inkomstutveckling.
13. Tecken finns på att toleransen mot barnafödande och mot barn minskat på den svenska arbetsmarknaden. Intoleransen drabbar i första hand kvinnor.
14. Den kraftiga ökningen av tillfälliga arbeten på arbetsmarknaden i Sverige har fått negativa konsekvenser för barnafödandet.

Ett barnvänligt samhälle i allmänhet och ett barnvänligt arbetsliv i synnerhet avgör om kvinnor och män kommer att få de barn de vill ha.

# Inledning

I ljuset av den pågående demografiska utvecklingen riktas stor uppmärksamhet mot barnafödandet och vilka faktorer som påverkar människors val att skaffa barn. Utgångspunkten är att den utvecklade delen av världen i allmänhet står inför låga födelsetal.

I regeringens redogörelse för barnpolitiken i Sverige med utgångspunkt i FN:s konvention om barnets rättigheter "Barn här och nu"<sup>1</sup> aviserade regeringen att den avsåg att tillsätta en arbetsgrupp inom Socialdepartementet med uppdrag att analysera vilka faktorer som påverkar födelsetalet.

Regeringen beslutade den 7 december 2000 om direktiven för uppdraget (bilaga). Enligt direktiven skall arbetsgruppen (S 2000:C) systematisera befintliga kunskaper och fakta om vilka faktorer som påverkar barnafödandet, och särskilt då de faktorer som samhället kan påverka. Arbetsgruppen skall analysera och sammanställa forskning om mekanismerna bakom födelsetalsutvecklingen och identifiera vilka samhällsområden som är viktiga inför kvinnors och mäns beslut att skaffa eller inte skaffa barn.

## Uppdraget

De höga födelsetalen vid 1990-talets början vändes till låga tal i slutet på 1990-talet. Sverige har under den senaste femårsperioden upplevt den lägsta befolkningsökningen under de senaste 120 åren. Vi behöver därför öka våra kunskaper om vilka faktorer som påverkar barnafödandet.

I direktiven framhålls att det är lätt att glömma att barn i sig är viktiga. Barn är en viktig del av vårt samhälle och i regeringsförklaringen från 19 september 2000 påpekades att barnen skall sättas i centrum för politiken:

---

<sup>1</sup> *Barn här och nu*. Regeringens skrivelse 1999/2000:137.

”Med en modern, jämställd och flexibel familjepolitik ökar människors möjlighet att träffa livsval om arbete och framtid utifrån barnens och familjens behov. I ljuset av det historiskt låga barnafödandet kan ytterligare familjepolitiska satsningar bli nödvändiga. Sverige är, och skall vara, världens barnvänligaste land.”

Den kraftiga nedgången i födelsetalen under 1990-talets senare del förklaras ofta med den ekonomiska kris som Sverige drabbades av i början på 1990-talet. Den ekonomiska otryggheten och svårigheterna att komma in och stanna kvar på arbetsmarknaden är några av de viktigaste orsaker som nämns som förklaring till nedgången.

Förutom att undersöka om barnafödandet ökar när ekonomin blir bättre bör även andra förändringar analyseras. Hit hör värdeförändringar hos unga kvinnor och män kring familj, samlevnad och barn. När orsakerna till det låga barnafödandet analyseras är det även viktigt med ökad kunskap om hur unga människor tänker kring dessa frågor.

Den bristande jämställdhetens konsekvenser för det låga barnafödandet skall särskilt analyseras. I samband med detta kan ett antal olika frågeställningar bli aktuella. Halkar kvinnor efter lönemässigt och karriärmässigt när de får barn? Påverkar barnafödandet kvinnors möjligheter att få arbete när de kommer ut från utbildningarna? Hur stort ansvar tar kvinnor för familjen i förhållande till mäns ansvarstagande? Och hur påverkar detta familjebildningen/barnafödandet? Vilken roll spelar männens situation i beslutet att skaffa eller inte skaffa barn?

Ett viktigt område som också bör belysas av arbetsgruppen är vilka konsekvenser som uppstår om allt fler kvinnor väntar med att föda barn till senare i livet. Kommer de kvinnor, som hittills avstått från att skaffa barn, att göra det vid högre ålder och vilka effekter kommer det att ha på födelsetalsutvecklingen. En annan fråga är vilka risker dessa kvinnor löper när de skjuter upp sitt barnafödande. Både när det gäller deras egen hälsa och möjligheten att få barn överhuvudtaget. Fertiliteten minskar med stigande ålder vilket innebär att fler kan få svårt att skaffa barn. Vi behöver därför mer kunskap om medicinska konsekvenser av ett barnafödande vid högre ålder.

Mer långsiktiga frågeställningar kring födelsetalen handlar om vilka effekter de mer djupgående samhällsförändringarna har. Arbetsmarknaden håller på att förändras mot högre kompetenskrav, ökat tempo, mer övertid och fler tillfälliga anställningar. Vad ger detta för effekter på möjligheten att skaffa barn och därmed födel-

setalsutvecklingen? Här är det viktigt att analysen främst behandlar villkoren på arbetsmarknaden, och fördjupas med hänsyn till etnicitet, utbildning, klass och yrke.

Befolkningsutvecklingen i Sverige under de närmaste 50 åren kan vidare komma att leda till brist på arbetskraft, vilket i sin tur kan begränsa Sveriges ekonomiska utveckling. Samtidigt är tillgången på arbetskraft avgörande för vilken välfärd vi kommer att ha råd med i framtiden.

## Underlag

Rapporten grundar sig på underlag som dels tagits fram direkt för arbetsgruppen, dels funnits tillgängligt på annat sätt i statistik, forskning och andra utredningar, såväl nationellt som internationellt. Arbetsgruppen har gjort egna analyser och författat underlag och sammanställningar, forskare har givits i uppdrag att författa underlag på olika områden etc.

Den till arbetsgruppen knutna referensgruppen av forskare har kontinuerligt följt arbetet och förmedlat mycket värdefulla synpunkter och kommentarer samt i vissa fall även bidragit med egna texter och analyser för uppdragets genomförande.

Särskilda uppdrag för arbetsgruppens räkning har utförts av bland andra Lotta Persson, SCB, professor Bengt Källén vid Tornblad institutet, Lunds universitet, samt docent Ingvar Holmberg, Handelshögskolan i Göteborg, i samarbete med Ola Larsson för analysföretaget Kairos Future i Stockholm. Därutöver har Ann-Zofie Dufvander och Sten Olsson, Riksförsäkringsverket, samt en rad nordiska forskare bidragit med kvalificerat underlag genom en av Socialdepartementet och Nordisk Socialstatistisk Kommitté (NOSOSKO) gemensamt anordnad konferens den 29 maj 2001 i Stockholm.

## Innehåll

Rapporten är upplagd på följande sätt: I kapitel 1 *Födelse talens svängningar – historiskt perspektiv, värdegrund och problembeskrivning* ges en historisk översikt med tonvikt på hur svängningar i födelsetalen och befolkningsfrågor tidigare uppfattats och vilka åtgärder som föreslagits. Arbetsgruppens värdegrund för uppdraget redovisas, dvs. individens rätt att själv avgöra om hon eller han vill



skaffa barn eller inte, jämställdhet med lika rättigheter och skyldigheter för kvinnor och män samt vikten av ett barnperspektiv. Kapitlet avslutas med en problembeskrivning utifrån dagens och framtidens befolkningssituation.

I kapitel 2 *Vill dagens unga ha barn?* behandlas sett utifrån arbetsgruppens val av ansats själva grundfrågan för uppdraget, dvs. vill dagens unga ha barn? Och i så fall, vilka hinder tycks man uppleva för att kunna förverkliga sina önskemål och planer? Fokus ligger här på attityder, värderingar och framtidstro. Med hjälp av direkta citat från dagens och morgondagens unga föräldrar förmedlas djupt personliga tankar och åsikter. De frågeställningar som väcks blir föremål för fördjupad analys i rapportens därpå följande kapitel. Unga kvinnors starka betoning av "först jobb, sedan barn" är här av särskilt intresse liksom den samtidigt mycket positiva betoningen av barn och familj bland dagens unga.

Kapitel 3 *När kan man få barn?* försöker besvara frågan när man kan få barn sett utifrån ett mer biologiskt, medicinskt perspektiv. Av särskild vikt är här att söka större klarhet i vilka eventuellt ökade risker som ett uppskjutet barnafödande till högre åldrar kan medföra, dels för de äldre mödrarna själv, dels för barn som föds av äldre mödrar.

I kapitel 4 *Så här ser det ut - kris eller synvilla?* presenteras och kommenteras utifrån statistiska data en bred översikt över barnafödandets upp- och nedgångar i Sverige, när barnen kommer, uppskjutningen av barnafödandet till högre åldrar, hur många barn man till sist får samt eventuella skillnader med avseende på svensk respektive utländsk bakgrund. Kapitlet avslutas med en rad internationella jämförelser av födelsetalen. Med detta som grund förs så en kort diskussion kring huruvida 1990-talets extremt låga födelsetal i Sverige är en tillfällig synvilla eller om det kan vara ett tecken på en begynnande kris.

I kapitel 5 *Jämställdhet, sysselsättning, familjepolitik och fruktsamhet* breddas perspektivet till att innefatta en makroanalys av fruktsamhet, kvinnlig förvärvsintensitet och familjepolitik i EU-länderna. Fokus läggs på vikten av ett jämställt och barn- och familjevänligt samhälle. Jämställdhet i meningen lika möjlighet att förena familj och förvärvsarbete framstår här som en nödvändig förutsättning för ett högt barnafödande – de unga kvinnorna har lärt sig nödvändigheten av egen försörjning och ekonomiskt oberoende. Jämförelsen mellan EU-länderna pekar mot att de nordiska länderna har en mer gynnsam välfärdsmix: genom en kombination av hög

kvinnlig sysselsättning, låg arbetslöshet, fungerande barntillsyn och generös föräldraförsäkring har barnafödandet gynnats.

I kapitel 6 *Först jobb sedan barn* följer en fördjupad analys av sysselsättning, arbetsmarknad och arbetslivets villkor i Sverige och dess betydelse för fruktsamhet och barnafödande. Fast jobb före barn är ett förhärskande mönster och högre sysselsättning ger högre fruktsamhet och vice versa. Fokus ligger på 1990-talets förändrade villkor på arbetsmarknaden och i arbetslivet. I kapitlet behandlas effekterna på barnafödandet av arbetslöshet, den kraftigt ökade etableringsåldern för kvinnor, ökningen av tidsbegränsade jobb, ökningen av negativ stress och ohälsa i arbetslivet liksom tecken på hårdnande attityderna bland arbetsgivarna till graviditet och föräldraskap. Förvärvsinkomstens inverkan på benägenheten att skaffa ett första barn behandlas även.

I kapitel 7 *Familjepolitiken* görs en genomgång av utvecklingen av den svenska familjepolitiken inklusive barnomsorgen under de senaste årtiondena.

I kapitel 8 *Från bostadsort till social interaktion* behandlas vid sidan om de stora och mer uppenbara påverkansfaktorerna på barnafödandet även andra faktorer av betydelse. Hit hör regionala skillnader, boendet, utbildningsbakgrund och den förlängda studietiden, förlossningsvården samt den ökande psykiska ohälsan.

I kapitel 9 *Syntes* förs en avslutande diskussion kring faktorer som påverkar barnafödandet. Hindren för kvinnor och män att skaffa de barn som de själva vill ha lyfts fram.

# 1 Födelsetalens svängningar – historiskt perspektiv, värdegrund och problembeskrivning

Ett försök till analys av förklaringar till dagens låga barnafödande inbegriper en rad olika faktorer som befinner sig i ett komplicerat samspel med varandra – faktorer som går in i varandra som trådarna i en väv. ”Det är inte lätt att utreda var den ena tråden slutar och nästa börjar, vad som kommer först och sist, vad som är orsak och vad som är verkan.”<sup>1</sup> I sig är barnafödandet en process som de flesta framförallt uppfattar höra till den privata sfären. En offentlig utredning av orsaker till ett upplevt lågt barnafödandet kan därför delvis försvåras av hur man tidigare handskats med sådana frågor i olika historiska sammanhang både i andra länder och Sverige. Det förekom exempelvis tvivelaktiga tankegångar i den svenska debatten om barnafödande och barnfamiljers välfärd under 1930-talet där det fanns inslag av en ambition att ”framskapa ett bättre människo-material”<sup>2</sup>. Det gäller alltså att tänka sig noga för och alltid ställa frågor om hur situationen ser ut eller kan tänkas komma att se ut för: Kvinnan? Mannen? Barnet? En viktig fråga som man naturligtvis först måste ställa sig är om det är ju problem att det föds så få barn och i så fall ett problem för vem. Är det ett problem för den enskilde? Är det ett problem för samhället? Om man kommer fram till att detta är ett problem för någon part så får man gå vidare med frågor om huruvida staten ska oroa sig för frågan utifrån den enskildes perspektiv, utifrån samhällets perspektiv eller både och. En formulering av frågor av den här typen kräver dock att man först har en någorlunda bra bild av det historiska perspektivet på utvecklingen av barnafödandet i Sverige.

---

<sup>1</sup> Hoem J. M., (1983), *Sveriges hundraåriga fruktsamhetsfall*. Barn? Liber Förlag.

<sup>2</sup> Municio Larsson Ingegerd: *Har de svenska folket råd med alla sina barn?* ingår i Kvinnomaktutredningen SOU 2997:115.

## 1.1 Kris i befolkningsfrågan – ett historiskt perspektiv<sup>3</sup>

Befolkningspolitiska problem kring nativitet, mortalitet och migration uppmärksammades vid 1600-talets slut i samband med de europeiska nationalstaternas framväxt. Merkantilismen, den då dominerande nationalekonomiska ideologin, definierade många barn och en stor och livskraftig befolkning som "ett lands sanna rikedom". Övertygelsen i den merkantilistiska uppfattningen under 1700-talet kan tydligt utläsas från följande citat: "Att ett borgerligt samhälles förnämsta styrka består i myckenheten af goda och trevliga medborgare, är en Sats, som numera nästan av ingen drages i tvifvesmål."<sup>4</sup> Den arbetande och fruktsamma individen sågs som en garanti för statens rikedom, säkerhet och framtid.

I början på 1700-talet var förhållandena i Sverige svåra. Sedan Karl den XII stupat vid Halden 1718 och det stora nordiska kriget tagit slut stod landet inför stora svårigheter. Detta utmålas tydligt i ett citat från Tabellverkets första rapport<sup>5</sup> om befolkningssituationen i landet från 1756: "En swår och tryckande folkbrist ligger oss här, beklageligen så för ögonen, at hwar och en, som wet, at en talrik menighet är ett Lands wäsenteligaste rikedom och förnämsta styrka, samt det oumgängeliggaste hjelpemedel til alla både Lands- och Stadsnäringars befrämjande och tillwäxt; icke allenast lærer grufva sig deröfwer, utan och finna, at sielwa nöden kräfver de aldrakraftigaste författningar, som någonsin kunna uptänkas, at befordra folkhopens tilwäxt, så framt allmänna hushåldningen skal stå at upphjelpa på bättre fötter."

Vid det stora nordiska krigets slut år 1721 hade landet under lång tid levt under svåra påfrestningar. Det ekonomiska läget var ansträngt och det var brist på arbetskraft. Man misstänkte här att en omfattande utvandring bidrog till den upplevda folkbristen. Trots folkbristen fanns det under 1720- och 1730-talen inga tecken på en politik för att snabba på folkmängdstillväxten. Man var rädd att en alltför snabb tillväxt skulle kunna leda till mer elände och fattigdom. Bristen på arbetskraft möttes istället med restriktioner som en ny tjänstehjonsstadga och passtväng. Syftet var här att öka utbudet av arbetskraft till vissa prioriterade områden.

<sup>3</sup> Avsnittet bygger på bl.a. Johannisson Karin (2001): *Brist på barn: tre svenska nativitetskriser*.

<sup>4</sup> Wargentín Pehr: *Anmärkningur Om nyttan af årliga Förteckningar på födda och döda i et Land*. KVH för månaderna juli, augusti och september 1754.

<sup>5</sup> Wargentín Pehr m fl. *Ödmjukt betänkande om tabellwäcket*, Hjelt, A., De första officiella relationerna om svenska tabellverket åren 1749-1757. Helsingfors 1899, sid 6.

I början av 1740-talet började allt fler inse att folkbristen inte kunde lösas genom en restriktiv lagstiftning. Familjebildningen borde istället underlättas bland annat genom större möjligheter till hemmansklyvning. Jordbrukssektorn kom alltmer i fokus och man uppmuntrade t.ex. nyodling. Inflyttningen till städerna ville man däremot hindra eftersom den ansågs vara en första etapp i steget mot utvandring.

### **Första krisen: mitten av 1700-talet<sup>6</sup>**

Mot den bakgrunden skapades i Sverige vid 1700-talets mitt – tidigare än i något annat land – ett folkräkningssystem för att mäta befolkningens storlek och tillväxt det s.k. Tabellverket. Det var ingen slump att beslutet om en sammanställning av årlig befolkningsstatistik enligt en enhetlig mall togs just vid slutet av 1740-talet. Det merkantilistiska tänkandet om nyttan av en stor och växande folkmängd och inte minst talet om brist på arbetskraft, som ständigt var på tapeten i press, pamfletter, avhandlingar och i riksdagen, pekade alla på behovet av bättre faktaunderlag. En omfattande befolkningsstatistik var ett måste för att på bästa sätt kunna komma tillrätta med ekonomin i landet. År 1749 påbörjades alltså Tabellverket<sup>7</sup>. Den första resultatredovisningen kom först år 1756 och avsåg data för år 1749. År 1761 kom nästa redovisning. Det var en mycket omfattande rapport. Där ansåg man sig för första gången kunna slå fast existensen av en omfattande utvandring av framförallt unga människor. Kalkyler pekade på en utvandring av åtminstone 8000 personer årligen under perioden 1752–57, dvs under år med goda skördar. Man undrade då hur mycket större utvandringen måste ha varit under missväxtår. Förlusten för landet uppskattades motsvara värdet av 63 tunnor guld årligen. Att det kunde vara fråga om några nämnvärda fel i statistiken uteslöt man. Förutom den omfattande olagliga utvandringen var det ytterligare två faktorer som förklarade folkbristen eller egentligen bristen på ogifta arbetare inom jordbruket: ”De hinder, som hos oss finnas ligga i vägen för menighetens tiltagande i talrikhet, äro utom de

---

<sup>6</sup> Avsnittet bygger delvis på SCB Lundström Hans *Folkbrist i 1700-talets Sverige*, SCB Valfärdsbulletinen 1999:3.

<sup>7</sup> Grunden för befolkningsstatistiken fanns redan i form av den kyrkliga bokföringen som blev obligatorisk 1686 men som på många håll hade startat redan tidigare. Husförhörslängder gav upplysning om folkmängden och eftersom det inte existerade någon religionsfrihet och församlingarna med något enstaka undantag var territoriella så fanns det en mycket god källa för sammanställning av befolkningsstatistik.

öfwerståndna blodiga krigen ... och .. hungersnöd .. förnämligast trenne , hwilkas undanrödjande, så mycket som igenom männiglich försigtighet ske kan, skulle påskynda folkhopens förökelse:

Det första är, at en stor myckenhet folk besynnerligen af mankønet åhrligen flyttar utur landet ...

Det andra hindret består deruti at så mycket folk, besynnerligen barn dö bort åhrligen, som förmedelst god skötsel förmodeligen kunde och borde frälsas. ...

Till det tredje hindret, som bör undanröddas, räkna wi alla de fel uti Hushållsförfattningarna, som betaga ungdomens lust och tilfälle at i tid giffta sig och sätta egit hushåll.”<sup>8</sup>

Mätresultaten, som byggde på prästernas inrapporteringar, uppfattades som oroande; Sverige hade bara 1,78<sup>9</sup> miljoner invånare. Det gällde att få landet att producera fler barn och få de redan födda att överleva. En rad åtgärder sattes in, i första hand kring förebyggande hälsovård och mödraupplysning. Man gjorde intensiv reklam för amning och gav råd i spädbarnsskötsel. Man intresserade sig också för omständigheterna kring själva barnproduktionen. En utgångspunkt var att försöka beräkna när individen var som mest sexuellt aktiv. Var det på våren när ljuset återvände, på sommaren kring skörden, på hösten när förråden var fyllda eller kring julen när folk kom samman kring ”gästbud och muntra lekar”? Frågorna ställdes av den internationellt uppmärksammade befolkningsstatistikern P.W. Wargentin och kunde besvaras genom tabellsammansättningar och analys av inrapporterade födslar. Flest barn föddes i september, och var alltså koncipierade kring jultiden.

Men åtgärder baserade på den insikten var svåra att formulera. En rad radikala men knappast realistiska förslag presenterades, bl.a. att den som undandrog sig reproduktionsplikten, eller förhindrade någon annan att uppfylla den, skulle betraktas som en nationell skadegörare.

Koncentrationen riktades därför i första hand i stället mot att minska spädbarnsdödligheten. Också här formulerades ibland en del radikala socialpolitiska förslag byggda på att staten skulle ta på sig försörjningsansvaret för barnen under deras första vård- och resurskrävande år för att de inte skulle framstå som en belastning för sina föräldrar.

Barnens värde beräknades i monetära termer, dvs. i relation till sin potential som framtida vuxen. Beräkningen följde ett system att

<sup>8</sup> Wargentin Pehr m fl. *Ödmjukt betänkande om tabellväcket*, Hjelt, A., *De första officiella relationerna om svenska tabellverket åren 1749-1757*. Helsingfors 1899, sid 8-10.

<sup>9</sup> Sverige enligt dagens gränser.

i fasta penningtal bestämma människovärdet. Högsta värdet hade en gift, alltså barnproducerande, arbetare, därefter en ogift (halva värdet). Kvinnan tillmättes enligt samma fördelningsprincip tre fjärdedelar av mannens kapitalvärde. Till sist följde barnen indelade i olika åldersgrupper ner till spädbarnet vars värde var noll eftersom det för sin skötsel ”stal” en bestämd procent av en vuxens arbetsinsats<sup>10</sup>, och därför i själva verket hamnade på minus.

Befolkningskrisen var dock delvis en chimär. Uppfattningen att ”Sverige ärligen genom utflyttning förlorar en stor myckenhet av sina invånare” visade sig vara starkt överdriven. Efter en noggrann kontroll kunde Pehr Wargentin 1780 slå fast att kalkylerna baserats på felaktigheter i grunddata. Efter korrigeringar beräknade han nettoutvandringen till endast mellan 400 och 1400 personer ärligen eller kanske ännu mindre. Villfarelsen om den stora utvandringen försvann slutgiltigt först år 1798 då Tabellkommissionen i sin berättelse förklarade talet om den stora utvandringen vara en inbillning. Trots hög barnadödlighet präglades 1700-talet därför av befolkningstillväxt. Från och med början av 1800-talet ökade Sveriges folkmängd i snabbt tempo.

### **Andra krisen: sekelskiftet 1900**

Fram till 1800-talets början fördes den befolkningspolitiska diskussionen i termer av kvantitet: det gällde att öka befolkningens storlek, dvs. maximera produktions- och reproduktionskraften. I allmänhet saknades kvalitativa aspekter på t.ex. klass, folkgrupp, ras och arv.

Men 1800-talets proletarisering och snabba tillväxt av en fattig och egendomslös befolkning där undernäring, alkoholism, tuberkulos och sjuklighet tycktes kroniska, skapade nya aspekter på befolkningsdiskussionen. Thomas Malthus<sup>11</sup> matematiskt underbyggda tes att befolkningstillväxten var större än tillväxten i näringstillgång, och att människan därför av sin egen fortplantningsdrift skulle drivas till allt bittrare kamp för det dagliga brödet, tycktes bekräftad av verkligheten. I Sverige växte befolkningen från 1800 till 1850 från 2,3 till 3,5 miljoner, och fram till sekelskiftet 1900 med ytterligare 1,6 miljoner. På de politiska och medicinska makt-nivåerna förvandlades bekymret om folkunderskott till sin motsats.

<sup>10</sup> Wargentin Pehr: *Undersökning om folk-utflyttningen, såväl utur hela riket som utur vart hövdingdöme särskilt, i anledning av Tabell-Verket för åren 1750 til och med 1773*. KVH 1780.

<sup>11</sup> Malthus Thomas: *On the Principle of Population, 1798*.

Många barn var önskvärda, men däremot inte en förmering av alla oavsett kvalitet. Vissa grupper var mer värdefulla för samhället än andra. Förlust av de mindre värdefulla kunde accepteras eller t.o.m. uppmuntras.

En väg var att släppa emigrationen fri. Beslut att undanröja restriktionerna mot emigration togs gradvis av de flesta europeiska länder kring 1800-talets mitt. Drygt en miljon människor utvandrade från Sverige decennierna kring sekelskiftet 1900.

En andra väg var barnbegränsning. Frågan var högaktuell under 1800-talets sista decennier, men eftersom den var förankrad i radikala politiska läger kolliderade den med konservativa familje- och sexualpolitiska ideal. I Sverige strandade den formellt med preventivmedelslagen 1910, framdriven efter en politiskt inflammerad debatt, som förbjöd all upplysning och försäljning av preventivmedel. Ett tungt argument i debatten var att barnbegränsning bara skulle anammas av samhällets övre skikt, dvs. just dem som man ville se reproducera, medan de lägre samhällsskikten skulle fortsätta att föröka sig okontrollerat. Här skapades olika hotbilder dels av den utsläpade "underklasskvinnan" med ungarna hängande i klasar kring kjolarna, dels av den veka, sjukliga och reproduktionsodugliga överklasskvinnan.

Nativiteten började trots preventivmedelsförbudet dock att sjunka redan från 1880 – främst bland kvinnor över 30 år. Nedgången fortsatte oavbrutet ända till början av 1930-talet. Återigen började nu oron för en svag befolkningstillväxt att göra sig gällande. Nationalekonomer, statistiker och medicinare diskuterade temat i en rad politiska och vetenskapliga sammanhang. Växande nationalistiska och militaristiska stämningar, spetsade med rasism, socialdarwinism och uppjagade hotbilder av frammyllande människoskaror från öst, hjälpte till att ge befolkningsfrågan högsta prioritet. "Utdöendet måste förebyggas", hävdades det. "Kulturfolken måste kämpa för livet. Ansträngningarna måste vara rationellt inriktade som i ett klokt planlagt krig."

Problemet var komplicerat. Det gällde här att finna en lösning som kombinerade "kvantitet" med "kvalitet". En stark nation måste bygga på en duglig och livskraftig befolkning – tesen upprepades gång på gång i tidens offentlighet. Blickarna riktades särskilt mot vissa grupper: mödrarna och barnen å ena sidan, de sjuka, svaga och defekta å den andra. De första undersökningarna över mödrarnas och barnens hälsostatus gav nedslående resultat: undernäring, trångboddhet, missbruk och slit skapade fysiskt och psykiskt svaga individer. Genom arv tyckte man se sig se en fortplant-



ning av degeneration, psykisk förslumning och en tärande sjuklighet, toppad av en alltför hög barnadödlighet.

Från sådana utgångspunkter formulerades i Sverige, liksom på andra håll i Europa, ett befolkningspolitiskt handlingsprogram byggt på folkhälsa, rashygien och en rationaliserad medicinsk etik. Syftet var att öka individens reproduktionskraft (men bara i de rätta sociala skikten) och att genom politisk och moralisk fostran få henne att ta sitt biologiska ansvar för nationens framtid. Samhällsintresset måste prioriteras framför individintresset. Det innebär att samhället visserligen ansvarade för den enskilda medborgarens rätt, men krävde en god produktions- och reproduktionsinsats i gengäld. Barnen var inte den enskildes angelägenhet. De var en del av kollektivets kapital.

### **Tredje krisen: 1930-tal**

Kring 1930 var befolkningssituationen alltså dystert. Visserligen pekade kurvan för barnadödlighet nedåt och vissa samhällsgrupper hade fortfarande stora barnaskaror – men knappast de rätta enligt dåtidens uppfattning. Nativitetstalen pekade stadigt nedåt och medelklassfamiljerna valde definitivt fåbarnssystemet.

År 1934 publicerade Gunnar och Alva Myrdal sin "Kris i befolkningsfrågan" som snabbt blev en politisk bästsäljare. Budskapet var dramatiskt. Den nativitetsminskning som pågått sedan sekelskiftet innebär att Sverige nu hade de lägsta födelssetalen i Europa. Siffran 139 000 födda barn år 1901 hade sjunkit till 89 000 år 1931 och 85 000 år 1933. Prognoser pekade på inte mer än 40-50 000 födda per år på 1950-talet (de blev drygt 100 000). Läget beskrevs som ett utdraget kollektivt självmord. Frågan gäller inte bara "hur vårt folk skall leva, utan ... den långt ödesdigrare frågan, om vårt folk överhuvudtaget skall leva".

En motoffensiv upplevdes nödvändig. Man valde att fokusera på rationella aspekter, som huruvida barnafödande uppfattades som ett hinder för familjens ekonomi och/eller kvinnans arbete och om staten borde ta ett större ansvar för barnens försörjning (alltså argument som även hade förts fram i 1700-talets befolkningsdebatt). Programmet borde inriktas på omedelbart nativitetsstimulerande åtgärder, men också på kvinnans rätt till ledighet och återanställning i samband med barnafödande, liksom på bostadsstandard, skola och daghem ("barnkammarskolor"), barnavård, mödravård och allmän hälsovård.

Det var ett lysande drag att förvandla befolkningsfrågan från ett abstrakt stats- och maktintresse till ett socialpolitiskt projekt. Reaktionen blev stark och flera motioner till 1935 års riksdag krävde en omedelbar utredning av befolkningsfrågan. Samma år tillsatte den socialdemokratiska regeringen en befolkningskommission med uppgift att utarbeta analys, förslag och handlingsprogram.

Ett övergripande socialpolitiskt reformprogram skisserades: bättre och större bostäder, barnbidrag och skolmåltider, sexualupplysning och familjestöd, hälsokontroll av små- och skolbarn, tandvård, mödravård, tillgång till en meningsfull fritid. Det var ett kraftfullt program präglad av politisk vidsyn. Det blev delvis ligande under krigsåren, men kunde ändå genomföras efter krigets slut. Barnafödandet vände dock uppåt redan i slutet av 1930-talet och nådde en kulmen under första hälften av 1940-talet dvs. innan merparten av reformerna hann sjösättas. Att födelsetalen trots allt började öka tillskrevs bl.a. den gradvisa förbättringen av svensk ekonomi, en ökad familjebildning som tog sig uttryck i ett ökat antal giftermål, samt att befolkningskommissionens förslag åtminstone innebar att man kunde förvänta sig en del förbättringar framöver för barnfamiljerna.

För familjerna handlade det främst om satsningar som skulle förbättra deras ekonomi och boende. I en artikel för *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nämner Åsa Löfström<sup>12</sup> omedelbara satsningar på mödra-, barna- och förlossningsvård men också ekonomiskt stöd i form av mödrahjälp till speciellt utsatta grupper och ett bidrag till alla mödrar i form av en s.k. moderskapspenning som särskilt viktiga för dåtidens kvinnor<sup>13</sup>. När det gäller kvinnors roll som yrkesarbetande kom den att stöttas genom de beslut som fattades år 1939 om att förbjuda arbetsgivare att avskeda kvinnor som gifte sig och/eller blev gravida. Något ytterligare stöd utöver detta var dock inte aktuellt, då 1948 vilket framgår av att modesta förslag angående daghem och deltidsarbete inte vann något gehör vid denna tid.

<sup>12</sup> Löfström Åsa: *Kvinnor, barn och politik*, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2001, nr 3–4.

<sup>13</sup> Moderskapspenningen infördes år 1938 och var ett engångsbelopp som nyblivna mödrar fick vid varje barns födelse. Åsa Löfström påminner i detta sammanhang om att det generella barnbidraget som föreslogs redan på 30-talet men realiserades först 1948 också kom att utformas som ett kontantbidrag till mamman. Detta gäller än idag vilket under senare tid kommit att ifrågasättas då en del anser att det inte är förenligt med ett jämställt samhälle där både män och kvinnor förväntas ta hand om sina barn. Att bidraget riktades direkt till mammorna kan ha varit en medveten politik eftersom hemarbetande kvinnor på så sätt fick ett kontantbidrag som de själva kunde disponera för sig och barnen. Alternativet kunde ha varit den modell som fortfarande tillämpas i de länder där familjestöd utgår som skatteavdrag på inkomsten. Hemarbetande kvinnor får här endast indirekt del av "bidraget" eftersom det ingår som skattereduktion på mannens inkomst Löfström (2001).

Åsa Löfström nämner vidare upphävandet av preventivmedelsförbudet 1938 som en ytterligare lagändring av betydelse för både kvinnor och män. Den legala tillgången till preventivmedel innebar att makarna själva kunde påverka storleken på sin familj<sup>14</sup>.

”I spåren av 1930-talets reformpolitik, som också blev grunden till det vi sedermera kommit att kalla den svenska välfärdsmodellen, följde alltså ett generellt ökat födelseal och också en mindre ojämlikhet i barnafödandet. De mycket stora barnfamiljerna blev successivt allt färre liksom andelen män och kvinnor som inte hade några barn alls medan antalet fåbarnsfamiljer ökade. Under 1950-talet blev två- eller trebarnsfamiljen ganska snart ”stilbildande”, dvs. den kom att utgöra normen, för unga människor i beredskap att bilda familj” (Löfström, 2001).

Kvinnornas rättigheter på arbetsmarknaden ökade visserligen när förbudet mot familjerelaterade avskedanden försvann men något större genombrott för gifta kvinnor och mödrar i arbetslivet ledde detta inte till på detta stadium. Det skulle dröja till 1960-talet innan detta blev mer påtagligt. Åsa Löfström pekar i stället på att enför-sörjar-modellen etablerades som den dominerande familjemodellen under 1940- och 1950-talen. Denna familjemodell byggde på att kvinnan i huvudsak var hemarbetande och mannen lönearbetande på marknaden<sup>15</sup>. Det mesta var redan anpassat, eller så anpassades det, till denna typ av familjemodell: t ex var skatte-, löne-, social- och familjepolitiken utformade på ett sådant sätt att de mer kom

---

<sup>14</sup> ”Kampen för att tillåta preventivmedel hade försiggått länge men mötte hela tiden på motstånd. Ett argument från de som förespråkade fri tillgång till preventivmedel var faktiskt att födelseal skulle kunna öka. Fler kvinnor skulle föda barn om de själva fick möjlighet att påverka både antalet och tidpunkten. Under de förhållanden som rådde fick många kvinnor alltför många barn (många fler än de kanske önskade) och andra fick inga alls därför att de helt enkelt avstod eftersom ”risken” var alltför stor. ”Risken”, att få för många barn, att förlora jobbet (om man hade ett), att hamna i fattigdom, att förlora oberoende etc., var uppenbar för alla kvinnor men varierade självklart beroende på vilken situation hon befann sig i, var hon bodde, vilken samhällsklass hon tillhörde osv” Löfström (2001).

<sup>15</sup> ”Eftersom 1940- och 1950-talen dominerades i så stor grad av denna familjeform kallas den ibland ”hemmafru epoken” men det är en beskrivning som haltar eftersom många hemarbetande kvinnor också hade ett lönearbete. Det var framförallt arbetarklassens kvinnor som, tillfälligt eller mer eller mindre permanent, utförde olika typer av arbeten men eftersom dessa sällan registrerades, t ex via skatteinbetalningar, har det varit svårt att exakt uppskatta dess omfattning. De arbeten som förekom var dels sådana som gick att utföra i det egna hemmet, barnpassning, sömmerskejobb, legojobb eller liknande, dels sådana som utfördes i andras hem, hemhjälp, tvätt, strykning, städning, servering etc. Det som också kännetecknade många av dessa jobb var att de kunde utföras på arbetstider som inte inkräktade på kvinnornas arbetsuppgifter i det egna hemmet. Många hushåll var beroende av dessa extrainkomster men det var också ett sätt för kvinnor att erhålla ett visst ekonomiskt oberoende” Löfström (2001).

att svara mot enförsörjarfamiljens än mot tvåförsörjarfamiljens behov.

### Fjärde krisen: 1970-tal

År 1965 föddes 123 000 barn i Sverige, vände barnafödandet nedåt och 1978 föddes endast 93 000 barn. Detta var en nivå i närheten av de nivåer som observerats under 1930-talets krisår. Krisen var m a återigen ett faktum och Statistiska centralbyrån SCB, uppskattade att kvinnor födda efter 1950 i genomsnitt skulle komma att föda färre än 2 barn under sin fruktsamma period. För kvinnorna födda 1955 uppskattade man att den slutliga fruktsamheten skulle komma att ligga kring 1,7–1,8 barn per kvinna<sup>16</sup> men det blev 1,99. Utvecklingen under 1960-talet var inte unik för Sverige. De flesta industrialiserade länder upplevde en kraftig nedgång i barnafödandet efter 1965. Förklaringar till detta kom ofta att relatera till den så kallade demografiska transitionen<sup>17</sup> och vissa forskare såg nedgången som en ny fas i denna. Samtidigt framhöll flera av Socialutskottets remissinstanser<sup>18</sup> att orsakerna till nedgången i nataliteten framförallt torde vara relaterade till arbetsmarknadens krav, ändrade sociala villkor och samlevnadsformer, samt därmed sammanhängande värderingsförskjutningar<sup>19</sup>. Vidare framväxte insikten om att det var mer eller mindre omöjligt för en kvinna att både jobba, eller utbilda sig, och ha barn samtidigt. Socialutskottet konstaterade i sitt betänkande: "Det måste också vara en självklar målsättning att människor inte, på grund av brister i det svenska samhället, skall behöva avstå från barn som de egentligen vill ha." "Mot denna bakgrund anser utskottet att regeringen utan dröjsmål bör överväga vilka åtgärder som – utöver den planerade undersökningen av orsakerna till födelsetalsminskningen – bör vidtas med anledning av den oroande befolkningsutvecklingen."<sup>20</sup>

En del av den utredning som regeringen då initierade presenterades i SCB-rapporten "Barn – behov eller börda?" år 1979. I rapporten slås bl.a. fast att: "Trots ganska omfattande forsknings- och undersökningsinsatser, dock huvudsakligen i andra länder än

<sup>16</sup> SCB *Barn – behov eller börda? En sammanfattning*, Information i prognosfrågor 1980:2.

<sup>17</sup> Den demografiska transitionen avser processer där befolkningsutvecklingen skiftar från hög dödlighet och hög fruktsamhet i jämvikt med varandra (oförändrad befolkningsstorlek) till en ny jämvikt med låg dödlighet och låg fruktsamhet. De flesta av de industrialiserade länderna erfor en sådan övergång mellan 1870 och 1930.

<sup>18</sup> Yttranden över motionerna 1976/77:730 och 1976/77:1098.

<sup>19</sup> *Befolkningsutvecklingen*, Socialutskottets betänkande 1977/78:32.

<sup>20</sup> a.a. 1977/78:32, sid. 35.

Sverige, har ännu ingen allmänt accepterad teori utvecklas om vilka faktorer som bestämmer fruktsamhetsbeteendet.” Samtidigt konstaterades att sannolika delförklaringar till fruktsamhetsnedgången finns att söka inom bl.a. följande områden: könsrollernas förändring, kvinnors förvärvsarbete och hinder att förena barn och förvärvsarbete, förändringar i familjens ekonomiska och sociala situation, andra med familjebildning konkurrerande värden, det förändrade samboendemönstret samt utvecklingen av preventivmedelsanvändning och aborter. Avslutningsvis är den sammanfattande slutsatsen i rapporten att: ”den under senare tid observerade fruktsamhetsnedgången inte bör överdramatiseras. Å andra sidan, fruktsamheten är idag låg och kommer, ceteris paribus, i framtiden vara så låg att en folkminskning inträder.”<sup>21</sup>

Under 1970-talet hade redan en hel del viktiga familjepolitiska reformer hunnit genomföras. Exempelvis introducerades individuell beskattning, en omfattande utbyggnad av barnomsorgen påbörjades och moderskapspenningen ersattes av en föräldraförsäkring<sup>22</sup>. Trots detta hade många kvinnor som både ville ha barn och vara yrkesarbetande uppenbara problem att förena de två rollerna. Ytterligare reformer genomfördes sedan under 1980-talet: utbyggnaden av barnomsorgen påskyndades och kom att omfatta hela landet, den betalda föräldraledigheten förlängdes och föräldrapenningen blev i praktiken generösare om barnen föddes inom ett inte alltför stort tidsintervall mellan varandra. Till detta kan läggas höjda barnbidrag, flerbarnstillägg till familjer med fler än två barn samt pensionspoäng till hemarbetande. Dessa förändringar i familjepolitiken kunde bli finansierade tack vare en allmänt växande sysselsättningsgrad – något som i sig också förbättrade den privata ekonomin för blivande föräldrar.

I en jämförelse av 1980-talets åtgärdsprogram med 1930-talets ser Lofström (2001) vissa likheter men också betydande olikheter och pekar på synen på kvinnan och hennes roll som den allra viktigaste olikheten. Hon ser i de flesta av 30-talets reformer en

<sup>21</sup> SCB *Barn – behov eller börda? En sammanfattning*, Information i prognosfrågor 1980:2.

<sup>22</sup> ”Föräldraförsäkringen som infördes år 1974 tillerkände varje förälder (som var hemma och tog hand om de nyfödda) ett garantibelopp per dag. Hade man varit förvärvsarbetande innan barnet föddes erhöll man under sex månader en ersättning motsvarande 90 procent av den lön man tidigare haft. En inkomstrelaterad ersättning hade debatterats alltsedan sekelskiftet då man i arbetarskyddslagen antagit en regel som förbjöd nyblivna mödrar att yrkesarbeta under fyra veckor efter förlossningen. Under dessa veckor utgick ingen ersättning alls. Det är i ljuset av detta man skall se den ihärdiga kampen som fördes för att kompensation skulle utgå för den tid de tvingades vara borta från sitt arbete. År 1955 infördes en obligatorisk moderskapsförsäkring som omfattade alla kvinnor. En viktigt inslag i den var då att yrkesarbetande kvinnor skulle ha en inkomstrelaterad ersättning under tre månader vid barnets nedkomst” Lofström (2001).

satsning på kvinnan som maka och mor i enlighet med den s.k. enförsörjarmodellen (med mannen som familjens huvudförsörjare). De reformer som genomfördes under 1970- och 1980-talen innebar däremot ett definitivt genombrott för att kvinnor och män samtidigt skulle kunna vara både aktiva föräldrar och aktiva yrkesarbetande.

## 1.2 Jämställdhet och barnperspektiv – en värdegrund

### Jämställdhet mellan kvinnor och män

Det historiska perspektivet på villkoren för barnafödandet i Sverige kan naturligtvis aldrig bli komplett utan att samtidigt beskriva utvecklingen av jämställdheten under samma tidsperiod. Jämställdhetspolitikens framväxt och övergången från enförsörjarmodellen till en modell med ekonomiskt oberoende män och kvinnor är två mycket viktiga samhällsförändringar som ägt rum under de senaste decennierna<sup>23</sup>.

Den svenska jämställdhetspolitiken har vuxit fram under en längre tid och vidtagna åtgärder har motiverats med olika skäl vid olika tillfällen. Under efterkrigstidens ekonomiska expansion förenades krav på rättvisa och demokrati med behov av att öka arbetskraftsutbudet till ett ifrågasättande av enförsörjarmodellen. Samtidigt utvecklades det svenska välfärdssamhället och hemarbetet kunde delvis mekaniseras. I en situation där både fäder och mödrar arbetade utanför hemmet kunde familjernas levnadsstandard väsentligt höjas samtidigt som hemmafruarnas sociala isolering kunde brytas.

I den s.k. könsrollsdebatten under det sena 1960-talet beskrevs kvinnors och mäns samhälls- och familjeroller som ett resultat av socialt inlärda normer och förväntningar. De biologiska förklaringsmodellerna ifrågasattes. Könsrollerna sågs inte längre som givna av naturen utan som påverkade av ekonomiska och samhälleliga förändringar. Den gamla tanken om en komplementaritet mellan kvinnor och män ersattes av en föreställning om en grundläggande likhet mellan könen. Frågan om ojämlikhet mellan könen som tidigare främst uppfattats som en kvinno- och familjepolitisk fråga kunde nu breddas. Om nu kvinnans roll förändras genom att hon lönearbetar borde också mannens roll förändras

---

<sup>23</sup> Avsnittet bygger på bl.a. Fürst Gunilla (1999) *Jämställda på svenska*, Svenska Institutet.

genom att han tar delat ansvar för det icke-betalda arbetet i hemmet.

Under första hälften av 1970-talet genomfördes i rask takt ett antal viktiga reformer som fortfarande är väsentliga inslag i jämställdhetspolitiken. Det grundläggande synsättet var nu att egen försörjning och ekonomiskt oberoende för både män och kvinnor var självklara förutsättningar för jämställdhet. En rad reformer har därför genomförts inom såväl arbetsmarknads-, skatte- och familje- och socialpolitiken.

Tre särskilt viktiga reformer genomfördes under denna tid var:

- Särbeskattningen år 1971. Reformen innebar att makar beskattas individuellt och inte tillsammans.
- Föräldraförsäkringen år 1974. Moderskapspenningen gjordes om till en föräldrapenning som båda makarna hade rätt till.
- Beslut om utbyggnad av barnomsorgen år 1974.

Dessa reformer utvecklades vidare under 1980-talet och kvinnor kom snabbt att ytterligare öka sitt arbetskraftdeltagande. År 1970 var 30 procent av de gifta och sammanboende kvinnorna "hemmafruar" men tjugofem år senare var endast tre procent av kvinnorna "icke-förvärvsarbetande" på grund av att de skötte hem och familj.

Könsrollsbegreppet kom under 1970-talet att utsättas för kritik för att det framställde relationen mellan könen som ett utbytesförhållande mellan två lika parter. Därmed doldes det ojämställda underliggande maktförhållandet – att kvinnorollen är underordnad mansrollen, att kvinnor är underordnade män. Kvinnoforskningen och det arbete som utfördes inom Maktutredningen på 1980-talet fick betydelse för politikens utformning. Teorin om genussystemet erbjöd en förklaring för hur kvinnors och mäns villkor skapas och upprätthålls i samhället.

Det övergripande målet för jämställdhetspolitiken är ett samhälle där kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom alla områden i livet. Det innebär en jämn fördelning av makt och inflytande, samma möjligheter till ekonomiskt oberoende, lika villkor och förutsättningar ifråga om företagande, arbete, arbetsvillkor samt utvecklingsmöjligheter i arbetet. Det innebär också lika tillgång till utbildning och möjligheter till utveckling av personliga ambitioner, intressen och talanger, delat ansvar för hem och barn samt frihet från könsrelaterat våld.

Strategin för att förändra samhället i en mera jämställd riktning har förändrats från att bedriva ett jämställdhetsarbete i särordnade strukturer utanför verksamhetens och politikens huvudfärd till att

ha ett integrerat köns- och jämställdhetsperspektiv i all offentlig verksamhet. Den som har ansvar för en verksamhet har också ansvar för att åstadkomma jämställdhet inom sitt verksamhetsområde. Denna strategi kallas med en internationell term för "gender mainstreaming" och på svenska för jämställdhetsintegrering.

### **Män och barn<sup>24</sup>**

Kriser i befolkningsfrågan har ofta beskrivits som "kvinnofrågor". Tendensen att osynliggöra kvinnor i olika samhällsfrågor motsvaras här delvis av ett osynliggörande av män och fäder.

Männens föräldraroll har successivt utvidgats under efterkrigstiden, vilket var något helt nytt i historien. Det utökade ansvaret kan ha haft samband med att barnet blivit alltmer synligt i samhället som en individ med egna rättigheter. Förr i tiden riskerade ett barn att dö om det miste sin mor. Fadern tog inte hand om barn. Om ingen annan kvinna fanns att tillgå upplöstes familjen vid moderns död, särskilt om den var fattig<sup>25</sup>.

Under 1950-talet väckte fadersfrånvaron i den dåtida familjen ibland en oro över att söner skulle feminiseras om de enbart utlämnades åt moderns omvårdnad. Fadern behövdes som manlig förebild och moralisk gränssättare och uppmanades därför till ett större engagemang i familjen på sin fritid. Arbetstidsförkortningen påskyndade utvecklingen av männens större engagemang i familjen. Även om det inte ställdes några större krav på att i övrigt delta i hushållsarbetet var ändå utvecklingen av "fritidspappan" betydelsefull: "Övertygelsen om faderns betydelse för barnets mognadsutveckling och kraven på ett aktivt och mer relationsorienterat faderskap, innebar ett nytt inslag i det industrialiserade samhällets syn på mäns föräldraskap. Idealet kring fritidspappan skapade också en grogrund för ytterligare förändringar i riktning mot ett mer jämställt föräldraskap"<sup>26</sup>.

I början av 1960-talet var det alltså mannens betydelse för familjen som lyftes fram, men några år senare är det snarare familjens betydelse för mannen som framhålls: "Om mannen under tidigt 60-tal framställs som en tillgång för jämställdheten betonades nu mer jämställdhetens betydelse både för mannens fysiska och

<sup>24</sup> Avsnittet bygger på en forskningsöversikt som genomförts av Bosse Parbrink, Nationella Sekretariatet för genusforskning 2001.

<sup>25</sup> Ohlander Ann-Sofie, "Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1985–1993", SOU 1994:38

<sup>26</sup> Plantin Lars (2001): *Mäns föräldraskap. Om mäns upplevelser och erfarenheter av föräldraskapet*, Doktorsavhandling. Institutionen för Socialt arbete Göteborgs universitet.



psykiska välbefinnande”<sup>27</sup>. Intresset för män som fäder har därefter växt både från politiskt håll och inom forskningen. En viktig anledning till omsvängningen är naturligtvis kvinnornas inträde på arbetsmarknaden. Eftersom kvinnorna lämnade hemmen ställdes krav på att männen skulle ta ett större ansvar i hemmen. Kvinnors ökade självständighet i samhället synliggjorde obalansen mellan kvinnors och mäns ansvar. Kvinnors dubbla ansvarstagande stod mot mannens enkla.

Under 1970-talet växte bilden av den omsorgsgivande fadern fram, bl.a. i dåtidens rådgivningslitteratur, men det skulle dröja innan han fick någon bredare förankring bland män. Först under 1980-talet slår den familjeinriktade pappan genom i bredare media och får en förankring hos allmänheten<sup>28</sup>. Ett intressant exempel i sammanhanget är den skiftande argumentationen i syfte att männen ska ta ut fler föräldradagar. I retoriken under 1970-talet sades att den gemensamma föräldraledigheten skulle gagna jämställdheten och därmed kvinnorna. Men under 1980-talet skedde en förskjutning i retoriken när mäns föräldraledighet motiverades främst för deras egen skull, i andra hand för barnens skull och först i tredje hand för jämställdheten och kvinnornas skull.

Under 1980- och 1990-talen visar flera undersökningar att männen själva lägger en allt större vikt vid familjens betydelse<sup>29</sup>. Men även om normen om den omsorgsgivande pappan nu är mer allmänt förankrad har det inte hänt så väldigt mycket i praktiken vad gäller t ex ökat uttag av föräldraledighet. Därför infördes 1995 den så kallade pappamånaden, utgående från ett mer långtgående förslag om kvoterad föräldraledighet på tre månader per kön.

Fortfarande är det alltså kvinnorna som har huvudansvaret för omsorgsarbetet: ”Männen säger ofta att de ’hjälp till’ hemma och menar då att de tar del av arbetet med den direkta omsorgen”<sup>30</sup>. Föräldrar beskriver ofta familjelivet som könsneutralt och gemensamt, men förverkligandet av familjelivet är könsspecifikt och individuellt.

---

<sup>27</sup> Klinth Roger (1999): *Den emanciperade mannen*. ingår i Berggren, Anne Marie: *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, 1999:272

<sup>28</sup> Hagström Charlotte (1999): *Man blir pappa. Faderskap och maskulinitet i förändring*.

<sup>29</sup> Jalmert, Lars (1984): *Den svenske mannen*. Åström Lissie (1990): *Fäder och söner. Bland svenska män i tre generationer*, Stockholm Carlssons. Bäck-Wiklund, M. & Bergsten B. (1997): *Det moderna föräldraskapet*. SOU 1997:139: *Hemmet barnen och makten*. Hagström Charlotte (1999): *Man blir pappa..* Plantin Lars: *Mäns föräldraskap*. 2001:24.

<sup>30</sup> Bäck-Wiklund M. & Bergsten B.: *Det moderna föräldraskapet. En studie av familj och kön i förändring*, 1997:101.

Det visar sig ibland att mäns relativt passiva hållning till barnens omvårdnad går att se redan när föräldraskapet planeras<sup>31</sup>. Det är ofta kvinnorna som driver på om att de vill ha barn. Män menar mer ofta att föräldraskapet inte är något man tänkt särskilt mycket på utan att det blivit en "tyst överenskommelse" om att paret inte längre skyddar sig från graviditet. Männerna säger samtidigt att det krävdes en personlig mognad och att de hade uppnått något karriärmässigt för att föräldraskapet skulle kännas välkommet. Denna passiva hållning kan möjligen leda till att mäns förmåga till en fungerande föräldraidentitet försenas och att de enbart fungerar som "back up" för kvinnan vid tiden kring nedkomsten. Ett aktivt föräldraskap kräver närvaron av både män och kvinnor på lika villkor – både i beslutsfattandet och omsorgsarbetet.

### **Barnperspektiv<sup>32</sup>**

Nyåret 1901 publicerades Ellen Keys berömda bok "Barnets århundrade". I ett samhälle där utbildning fortfarande var förbehållen överklassens barn och där mer än hälften av hushållsinkomsten i en vanlig arbetarfamilj kom från barnens arbete, argumenterar hon mot barnarbete och för en reformerad skola. I backspeglarna kan vi se att 1900-talet på många sätt verkligen blev barnets århundrade. Barndomens grundläggande betydelse erkändes och vikten av barnets åtnjutande av mänskliga rättigheter lyftes fram. Det gamla klassamhället, där få barn vågade drömma om att passera de givna klassgränserna, finns inte längre. Men nya gränser, också klass- och könsgränser, nya hinder för människors rätt att växa fritt, uppstår ständigt.

### *Barnpolitiken – ett eget politikområde*

Under 1990-talet har barnfrågor i Sverige kommit att bilda ett eget övergripande politikområde, som spänner över flera olika politikområden. Tidigare var barnfrågorna en del av familjepolitiken. Så är det inte längre. Arbetet med att skapa goda uppväxtvillkor, att ge barn god utbildning och omsorg, samt att motverka att barn och ungdomar utsätts för övergrepp och kränkningar har pågått länge i

<sup>31</sup> Plantin Lars (2001): *Mäns föräldraskap. Om mäns upplevelser och erfarenheter av föräldraskapet.*

<sup>32</sup> Avsnitt bygger bl.a. på Regeringens skrivelse 1999/2000:137 *Barn – här och nu.*

Sverige. I den meningen har vi en lång tradition av barnpolitik. Barnavårdslagstiftning, förbud mot aga, men också det starka stödet till barnfamiljerna är inslag i denna politik som funnits i många år utan att den kallats för barnpolitik.

När barnpolitiken utformas är det inte bara med framtidsperspektivet som grund. Det är barnrättsperspektivet som dominerar synsättet. Barndomen är inte en transportsträcka till vuxenlivet. Barndomen har ett värde i sig och barnen har mänskliga rättigheter som alla andra individer. FN:s konvention om barnets rättigheter och dess fyra grundläggande principer, dvs. förbudet mot diskriminering, barnets bästa i främsta rummet, barnets rätt till överlevnad och utveckling samt barnets rätt att komma till tals, är grundläggande utgångspunkter för barnpolitiken.

### *Barnet och familjepolitiken*

Att barnpolitiken blivit ett självständigt område innebär inte att familjernas situation och familjepolitiken inte längre har betydelse. Det är barnet som utgör grunden för samhällets vilja att stödja familjen. Stödet kan sedan differentieras efter familjens sammansättning exempelvis så att ensamföräldrar eller flerbarnsfamiljer får ett särskilt stöd. Familjepolitiken bör därför genomsyras av ett tydligt och uttalat barnperspektiv. Barnkonventionen betonar också familjens grundläggande betydelse och vikten av att den ges nödvändigt skydd och bistånd för att kunna fullgöra sitt ansvar. Föräldrarna är i regel de viktigaste personerna i barnens liv och deras välbefinnande påverkas i hög grad av hur föräldrarna mår och hur deras ekonomiska situation ser ut. Samhällets stöd till barnfamiljerna, såväl ekonomiskt som när det gäller själva föräldraskapet, är fundamentalt för ett barns uppväxt.

### *Barnperspektivet och jämställdhetspolitiken*

De jämställdhetspolitiska målen omfattar inte bara kvinnor och män utan också flickor och pojkar. Samhällets resurser och verksamheter skall komma både flickor och pojkar till del på lika villkor, exempelvis inom förskola, skola och fritidsverksamhet. Flickor och pojkar skall ha möjlighet att utveckla sina egna personligheter utan att begränsas av könsstereotypa mönster. Barn och ungdomar påverkas av hur jämställdheten fungerar mellan vuxna

kvinnor och män. De senare sätter normer och utgör förebilder. Det finns ständigt ett behov av att öka kunskapen om barns villkor också ur ett könsperspektiv. Huvudtemat för Barnombudsmannens årsrapport till regeringen år 2001 är därför flickors och pojkars lika och olika villkor.

### *1990-talet – ett decennium med barnets rättigheter i fokus*

År 1990 ratificerade Sverige FN:s barnkonvention<sup>33</sup> som innehåller alla mänskliga rättigheter – såväl medborgerliga och politiska som ekonomiska, sociala och kulturella – som tillkommer barn upp till 18 år. Under 90-talet bedrevs ett systematiskt arbete för att sprida och öka kunskapen om barnets rättigheter och konventionen i det svenska samhället och för att anpassa lagstiftningen till de krav den ställer. Socialtjänstlagen (1980:620), föräldrabalken och utlänningslagen (1989:529) tillfördes ett uttalat barnperspektiv. År 1993 inrättades myndigheten Barnombudsmannen. År 1996 tillsattes Barnkommittén som i sitt slutbetänkande 1997<sup>34</sup>, bl.a. lade ett förslag till en nationell strategi för att förverkliga barnkonventionen. 1998 föreslog regeringen<sup>35</sup> en sådan strategi, som riksdagen beslutade att anta i mars 1999. I regeringsförklaringen år 1998 uttalade statsministern att barnkonventionen skall efterlevas och alla relevanta beslut skall analyseras utifrån hur de påverkar barnens situation. Vikten av det sistnämnda förstärks av det sätt varpå 1990-talets ekonomiska kris drabbade barnfamiljerna. Även om barn i Sverige vid en internationell eller historisk jämförelse har det bra, finns allvarliga brister och många barn far illa. Hit hör bland annat försämringar av barns och ungdomars psykiska hälsa, ensamföräldrarnas situation samt effekterna på barnen och barnafödandet av ökad ohälsa i arbetslivet. Den avgörande frågan är hur föräldrar skall kunna kombinera ett krävande förvärvsarbete med föräldraskap. Ur barnets perspektiv är det ett rimligt krav att föräldrar har tid och ork för sina barn.

<sup>33</sup> Prop. 1989/90:107, bet. 1989/90:SoU28, rskr. 1989/90:350.

<sup>34</sup> *Barnets bästa i främsta rummet* SOU 1997:116.

<sup>35</sup> Prop. 1997/98:182.

### *En nationell strategi för att förverkliga barnets rättigheter*

Strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige<sup>36</sup> innebär att konventionen och dess intentioner skall finnas med i allt beslutsfattande som rör barn, dvs. ett barnperspektiv skall genomsyra alla beslut som rör barn i myndigheter, kommuner och landsting. Arbetet med att genomföra strategin pågår på olika nivåer i samhället. Samordningen inom Regeringskansliet av barnfrågorna, med utgångspunkt i barnkonventionen, har stärkts. En samordningsfunktion är placerad i Socialdepartementet. Dess uppgift är att delta i beredning och granskning av regeringsbeslut (propositioner, direktiv, uppdrag etc.) och att i övrigt driva på och utveckla arbetet med barnfrågorna inom Regeringskansliet. Barnombudsmannen utarbetar i samarbete med Ekonomistyrningsverket instrument för barnkonsekvensanalyser i den statliga verksamheten. På sikt bör konsekvensanalyser av detta slag omfatta hela den statliga budgeten så att resursfördelningen i budgeten i sin helhet kan studeras. Det innebär att reformer eller besparingar kan ställas mot varandra också ur ett barnperspektiv.

## 1.3 Problembeskrivning

### **Dagens och framtidens befolkningssituation**

Befolkningsökningen under de allra sista åren av 1990-talet utgör tillsammans med förändringen år 1983 den lägsta befolkningstillväxt som Sverige haft sedan år 1809 – vilket var det senaste år som Sveriges befolkning faktiskt minskade. År 1997 hade Sverige för första gången sedan år 1809 ett födelseunderskott (dvs antalet avlidna var fler än de födda) och ett underskott noterades även för 1998, 1999 och 2000. Utan invandringsöverskottet hade Sveriges befolkning då inte kunnat öka. Därmed har Sverige för första gången under de senaste 250 åren upplevt födelseunderskott under fyra åtföljande år och aldrig haft en så låg fruktsamhetsnivå som under 1999 (1,5 födda barn per kvinna). Befolkningsförändringar är i regel relativt långsamma processer och därför är det alltid angeläget att se på befolkningsutvecklingen från ett historiskt perspektiv. Under perioden 1750–1950 fördubblades Sveriges befolkning var hundra år, från ca 1,75 milj år 1750 till ca 3,5 milj år 1850 och till ca 7 milj år 1950. Mellan 1950 och 2000 ökade befolkningen

---

<sup>36</sup> Prop. 1997/98:182, bet. 1998/99:SoU6, rskr. 1998/99:171.

med ca 1,9 miljoner till ca 8,9 miljoner. Enligt huvudalternativet i SCB:s senast reviderade prognos<sup>37</sup> kommer den svenska befolkningen att uppgå till 9,8 miljoner år 2050<sup>38</sup>. Därvid sker också förskjutningar i befolkningens åldersstruktur: befolkningen åldras och i antal avser hela befolkningsökningen under de närmaste 50 åren personer äldre än 65 år. I stora drag kan vi se att befolkningstillväxten fortsätter att avta och att den svenska befolkningen blir allt äldre.

Befolkningsutvecklingens känslighet för avvikelser i fruktsamhetsantaganden kan illustreras med olika alternativa prognoser. I SCB:s befolkningsprognos laboreras med tre alternativa fruktsamhetsantaganden utöver huvudalternativet om 1,8 barn per kvinna. Man utgår från två låga alternativ motsvarande nutida tysk nivå om 1,35 barn per kvinna och nuvarande svensk nivå om 1,5 barn per kvinna. En tidigare observerad svensk medelnivå om 2,0 barn per kvinna (avser slutlig fruktsamhet för kohorter födda fram till 1960) utgör ett högfruktsamhetsalternativ. Folkmängden blir naturligtvis olika stor vid de fyra olika antaganden om den framtida fruktsamheten: 1,35, 1,5, 1,8 eller 2,0 födda barn per kvinna<sup>39</sup>. De olika antagandena påverkar antalet i yrkesverksam ålder först efter 2020. Antalsmässigt skulle högfruktsamhetsalternativet betyda 150 000 fler i yrkesverksamma åldrar år 2025 än vid lägsta antagande om fruktsamhet. År 2050 skulle det röra sig om 1,2 miljoner fler.

I detta sammanhang är det viktigt att konstatera att de eventuella befolkningspolitiska utmaningar som Sverige står inför är mycket mer modesta än de som väntas andra EU-länder. Beräkningar av den framtida försörjningsbördan<sup>40</sup> visar att t.ex. Tyskland, Italien och även Finland kommer att utsättas för mycket större förändringar än Sverige under de närmaste årtiondena. Den stora lärdomen för de svenska förhållandena av sådana jämförelser är att vi ligger bättre till än många andra Europeiska länder och att vi har större möjligheter att påverka framtiden<sup>41</sup>. T.ex. kan ett ökat arbetskraftsdeltagande bland invandrare och ett förhindrat förtida utträde från arbetsmarknaden påverka arbetskraftsutbud och försörjningsbörda i en positiv riktning. Lyckas man dessutom undan-

<sup>37</sup> Det bör poängteras att befolkningsprognoser innehåller en stor portion av osäkerhet. T.ex. kan fruktsamhet och invandring förändras kraftigt på relativt kort tid.

<sup>38</sup> SCB. *Sveriges framtida befolkning* Demografiska rapporter 2000:1.

<sup>39</sup> Givet att dödlighet och utrikes omflyttning inte påverkas.

<sup>40</sup> Där antalet barn och gamla sätts i täljaren och de mellan 20-64 i nämnaren. Antalet barn viktas också med 0,5 relativt de äldre i täljaren, något som skall avspegla deras relativa försörjningstyngd.

<sup>41</sup> Batljan I. och Lagergren M.: *Kommer det att finnas en hjälpande hand?* Bilaga 8 till Långtidsutredningen 1999/2000.

röja hinder för att unga människor ska kunna få de barn de säger att de önskar blir situationen ännu mer positiv.

### **Ett befolkningsproblem?**

Efter våra återblickar på utvecklingen under t.ex. 1930- och 1970-talen kan man konstatera att historien upprepar sig både när det gäller utvecklingen av barnafödandet och när det gäller argumenten angående huruvida det låga barnafödandet kommer att medföra svåra konsekvenser för samhällsutvecklingen. I uppdraget till arbetsgruppen konstaterar regeringen att befolkningsutvecklingen i Sverige under de kommande 50 åren kan komma att resultera i en brist på arbetskraft, vilket i sin tur kan begränsa Sveriges ekonomiska utveckling. Tillgång på arbetskraft är naturligtvis viktig för vilken välfärd vi kommer att ha råd med i framtiden.

Det är ingen tvekan om att utvecklingen av barnafödandet har konsekvenser för befolkningsutvecklingen i Sverige. Även om det är arbetsgruppens utgångspunkt att det låga barnafödandet framförallt måste ses utifrån enskilda kvinnors och mäns perspektiv och inte som något befolkningspolitiskt problem så kan man inte undgå att nämna betydelsen av de sjunkande födelsetalen för utvecklingen mot en alltmer åldrande befolkning. Det är naturligt att barnafödandet därför har kommit upp på den politiska agendan också som en samhällsekonomisk fråga. Att motverka en sned åldersstruktur hos befolkningen genom ett ökat barnafödande är dock inte någon okomplicerad strategi, inte ens ur ett renodlat samhällsekonomiskt perspektiv<sup>42</sup>. Därtill finns det även andra alternativ, såsom invandring och ett ökat arbetskraftsdeltagande, för att få en rimlig försörjningsbörda i samhället. Möjligheten att förlita sig på en kontinuerlig invandring skall dock inte överskattas och kommittén Valfärdsbokslutet konstaterar i sitt slutbetänkande: "Mycket talar dock för att samhället bör verka för att möjliggöra föräldraskap, oavsett hur de samhällsekonomiska kalkylerna under de närmaste decennierna kan komma att se ut. Ur ett demografiskt perspektiv är det, för det andra, viktigt att notera att dagens globala demografiska situation, med ett stort migrationstryck från låginkomstländer med unga befolkningar, inte är stabil. Nuvarande trender ifråga om barnafödande tyder tvärtom på att födelsetalen kommer att falla i flertalet länder i världen under de kommande decennierna. Ett troligt scenario är att vi på sikt får födelsetal i de

<sup>42</sup> Valfärdsbokslut för 1990-talet Slutbetänkande SOU 2001:79.

flesta länder som ligger på samma nivå som dagens industrialiserade länder, det vill säga vs. under reproduktionsnivån (2,1 barn per kvinna). Bara i de allra fattigaste länderna förväntas höga födelsetal bestå under överskådlig tid (United Nations 2000). Med beaktande av dessa förväntade långsiktiga förändringar, framstår det som en rimlig utgångspunkt att varje samhälle bör kunna skapa förutsättningar för sin egen reproduktion.”

### **Barnafödandet som en välfärdsfråga**

Som påpekats ovan ser den aktuella arbetsgruppen frågan om barnafödandets utveckling framförallt som en välfärdsfråga för enskilda individer. Välfärdspolitiken bör när det gäller barnafödande, liksom ifråga om andra livsval, i första hand värna individens resurser och handlingsutrymme. Att kunna skaffa barn, om man vill ha barn, måste tveklöst ses som en betydelsefull aspekt av människors välfärd.

Den svenska välfärdsforskningen använder en definition av välfärd som är formulerad i två steg. Först definieras levnadsnivå som: ”förfogande över resurser i pengar, ägodelar, kunskaper, psykisk och fysisk energi, sociala relationer, säkerhet m.m. med vars hjälp individen kan kontrollera och medvetet styra sina livsvillkor”. Därefter används begreppet välfärd som en ”...samlingsbeteckning för individernas levnadsnivå på de områden som medborgarna söker påverka genom gemensamma beslut och genom åtaganden i institutionella former, dvs. genom politiken”<sup>43</sup>.

Denna definition kopplar så ihop välfärdsbegreppet på individuell nivå till välfärdsstatens åtaganden gentemot medborgarna. Utgångspunkten är att människan som aktiv varelse själv färdas genom ”det goda livet” under förutsättning att hon ges resurser därtill. Samtidigt definieras välfärd, eller det goda livet, endast indirekt.

Det som eftersträvas är sålunda att ge medborgarna resurser så att de själva kan välja och ha utrymme att handla och utifrån egna önskemål forma det goda livet. Människor kan ha olika uppfattningar om vad som utgör detta goda liv, det kan vara lättare att komma fram till en definition av onda, negativa levnadsförhållanden, som uppenbarligen står i strid med detta. ”Onda” levnadsförhållanden kan lättare bestämmas empiriskt, medan önskvärda idealtillstånd inte kan fastställas utifrån en sådan kunskapsbas. Där-

<sup>43</sup> Fritzell o Lundberg i *Välfärd, ofärd och ojämlikhet* SOU 2000:41.



för bör undersökningar om människors förhållanden i första hand fokusera på ofärd av olika slag (Fritzell, Lundberg 2000).

Samma ansats kan här användas när det gäller barnafödandet. Utgångspunkten är att män och kvinnor själva tar aktivt beslut om och när de ska skaffa barn under förutsättning att de ges resurser därtill. Det kan med andra ord inte finnas några av samhället uttalade direkta mål för nivån på barnafödandet. I stället får man inledningsvis utgå från en undersökning av huruvida kvinnor och män verkligen vill ha barn och i så fall hur många. Om man här finner att de i genomsnitt ofta uttrycker ett önskemål om minst två barn så kan man konstatera att det idag finns hinder som gör att de i genomsnitt endast får 1,5 barn. I detta sammanhang blir vår viktigaste uppgift att här empiriskt försöka identifiera hindren för att få ett önskat antal barn. Men den första frågan i en analys av barnafödandet blir naturligtvis om män och kvinnor i Sverige verkligen vill ha barn?

## 2 Vill dagens unga ha barn? Om attityder, värderingar och framtidstro

### 2.1 Sammanfattning

Det tycks finnas en förhållandevis obruten positiv inställning bland unga människor till barn och familj. Barn ingår i de allra flesta ungas människors framtidsbilder. Av dagens unga kvinnor och män svarar hela 95 procent obetingat ja på frågan om de tänker skaffa barn. En övertygande majoritet bland dagens unga instämmer också i påståendet "Att få barn är en av meningarna med livet". En viss försvagning av värderingen kan dock noteras under 1990-talet. Samtidigt tycks toleransen för andras livsval och för barnlöshet öka. Under 1980- och 1990-talet är det alltfler unga som inte instämmer i påståendet "Något fattas om ett par aldrig skaffar barn".

Dagens unga nöjer sig inte med ett barn, de vill helst av allt ha minst två. I ett internationellt perspektiv är det svenska tvåbarnsidealet fast förankrat, och har så varit under mycket lång tid. Tvåbarnsidealet förstärktes under 1980-talet och i början av 1990-talet. Alltfler uttryckte dessutom en önskan om tre barn.

Särskilt de unga som redan har barn anser att föräldraskap är ett viktigt steg in i vuxenlivet. De allra flesta tycker emellertid att man är vuxen (först) när man tar ansvar för sina egna beslut. Den allt senare etableringen på "marknaderna" – arbetsmarknaden, bostadsmarknaden och även "äktenskapsmarknaden" – innebär att ungdomstiden förlängs och vuxenblivandet förskjuts uppåt i åldrarna i avvaktan på egen inkomst, arbete, bostad etc.

Vikten av en fast förankring på arbetsmarknaden som förutsättning för att skaffa barn, har fått starkt genomslag bland dagens ungdomsgeneration. Närmare nio av tio av dagens unga delar denna värdering. De unga kvinnorna är om möjligt än mer bestämda på denna punkt: Inga barn före fast jobb.

Samtidigt får familj, vänner och barn mycket starkt stöd på frågan vad som ger livet mest mening och i synnerhet bland de unga som redan har egna barn.

I dagens samhälle är en överraskande vanlig orsak till att man ännu inte fått barn, att man inte har någon partner att få barn tillsammans med. Detta gäller såväl kvinnor som män, med viss övervikt för männen. Denna orsak är särskilt framträdande bland dem som kommit upp i 30-årsåldern och däröver.

Att över huvud taget inte lyckas bli gravid är ett annat stort problem för många, och många tycker att samhällets stöd till de ofrivilligt barnlösa är för litet.

Många av dagens unga föräldrar tycker det är svårt att kombinera föräldraskap och arbetsliv. Jämställdheten ställs på prov när man blir förälder. Både kvinnor och män vittnar om känslor av otillräcklighet. Arbetslivet är för stressigt, arbetsgivarna kräver mycket och utrymmet för barn minskar. Många uttrycker oro för nedskärningar i barnomsorg och skola. Dessa värderingar delas av unga som ännu inte fått barn.

En majoritet av de unga planerar en akademisk examen. Förlängd utbildningstid medför samtidigt en förskjutning i tiden av familjebildning och barn. De som skulle vilja skaffa barn under utbildningstiden ser stora ekonomiska svårigheter för detta.

Bland alla konkurrerande livssfärer – arbete, familj, utbildning etc. – finns skillnader mellan kvinnor och män samt mellan lågutbildade och högutbildade. Starkt förenklat är de unga männen överlag något mindre intresserade av barn och familj – eller snarare är man inte lika motiverad att ta aktiv ställning i sådana frågor. I enkät- och intervjuundersökningar som refereras i detta kapitel är svarsfrekvensen lägre för män än för kvinnor. Detta kan tyda på ett underskott av tveksamma eller negativt inställda svar. Männen ligger också ofta något lägre än kvinnorna i andelen ”positiva” ställningstaganden.

En viktig förklaringsvariabel är här utbildning. I alla utbildningsgrupper gäller att män värderar arbete och karriär högre än kvinnor. Lågutbildade kvinnor och män eller de som inte planerar någon längre utbildning är mer familjeorienterade än de högutbildade. Högutbildade kvinnor har en utpräglad preferens för jämställdhetsmodellen, dvs. tycker att män och kvinnor skall kunna arbeta lika mycket och att man skall dela ansvaret för hem och barn. Alltfler unga går vidare till högskoleutbildning och betydligt fler kvinnor än män.

Arbetslöshet är en annan viktig variabel. Arbetslöshetens årtionde, 1990-talet, har lämnat tydliga spår bland de unga och påverkar många värderingar, som synen på samhället, framtidstron mm. Ungdomar som varit arbetslösa anger i mycket högre ut-

sträckning än andra att det är arbetet som ger livet mening. Även dagens gymnasieungdomar uppger att på sikt ser det arbetet som viktigast.

## 2.2 Inledning

I detta kapitel skall vi behandla frågan: Vill dagens unga ha barn?

Har deras attityder och värderingar kring arbete, familj och barnafödande förändrats jämfört med tidigare generationer? Är barn och familj mindre viktiga för dagens unga? Kommer fler i framtiden att avstå från föräldraskap till förmån för andra livsvärden och livsstilar? Eller kommer intresset för barn och barnafödande att öka? Kan moderskapet respektive faderskapet och föräldraskapet komma att tillmätas ett fördjupat egenvärde och förstärkt samhällsvärde? Hur förhåller sig dessa värden till samhällslivets alternativa och/eller konkurrerande värden? Vad tycker egentligen dagens unga föräldrar?

Värderingar och värderingsförändringar spelar tveklöst en viktig roll, men dessa kan inte analyseras och bedömas frikopplade från sitt sammanhang. Värderingar och värderingsförändringar påverkas och styrs i hög grad av samhällsliga, materiella faktorer, som i sin tur påverkas av just värderingar och värderingsförändringar – i ett ständigt pågående växelspel. Fokus i detta kapitel ligger på den immateriella livsdimensionen, attityder och värderingar. De materiella livsvillkoren analyseras mer ingående längre fram. Med detta samlade underlag återkommer vi i rapportens avslutande syntes (kapitel 9) till huvudfrågan: Hur kommer barnafödandet att utvecklas i framtiden? Kommer födelsetalen att gå upp eller ned?

I detta kapitel tar vi vår utgångspunkt i personliga svar och synpunkter från dagens unga för att åskådliggöra deras attityder och värderingar kring barnafödandet och viljan att få barn, hur de ser på barn, arbete, familj mm.

## 2.3 Ungas attityder och värderingar – en metodologisk ansats

Frågor som rör attityder och värderingar är utomordentligt svåra att besvara. Samtidigt är det angeläget med ökad kunskap om vad unga människor, dagens och morgondagens föräldrar, tycker är viktigt och hur de helst av allt vill utforma sina liv. Hinder för

ungas möjligheter att själva välja sina livsförlopp – och få det antal barn de själva helst av allt vill ha – kan då lättare identifieras och om möjligt åtgärdas.

I demografiska analyser av familjebildning och barnafödande har man sällan tillgång till direkt information om individernas attityder, utom i begränsad utsträckning från vissa intervju- och enkätundersökningar. Amerikanska och belgiska forskare med demografisk inriktning har exempelvis bedrivit banbrytande forskning om hur individers attityder och förväntningar påverkar deras val av samlivsform och familjesituation. De driver starkt tesen att värderingar är av stor betydelse för människors beslutsfattande, inte minst vad gäller familjebildning och barnafödande. Som regel är det fråga om en rekursiv process, dvs. värderingar och beteenden påverkar varandra växelvis över tiden<sup>1</sup>.

Underlaget för att här söka belysa ungas attityder och kring barnafödande, arbete och familj bygger främst på forskning och studier som genomförts vid svenska universitet, statliga myndigheter och privata kunskapsföretag, i vissa fall på direkt uppdrag av Arbetsgruppen för analys av barnafödandet (S 2000:C), Socialdepartementet och Utbildningsdepartementet. I enkätundersökningar från åren 1990–2001 ger närmare 30 000 ungdomar och unga vuxna i åldern 16–39 år sin syn på arbete, barn och familj mm. I vissa fall har svaren kunnat jämföras med resultat från undersökningar utförda på 1950-talet och framåt, bl.a. databasen "Ditt land – Ditt liv 1955–1997" från Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier (FSI). I det följande introduceras studierna.

### *1. Attityder till barnafödande – tvärsnittsdata*

År 2000 tillfrågades 3 000 unga människor, hälften män och hälften kvinnor (23–39 år), i en enkät om sina attityder till barnafödande mm. Studien genomfördes på uppdrag av Socialdepartementet och Utbildningsdepartementet<sup>2</sup>.

Studien vill utröna om kvinnors och mäns syn på barn och familj har förändrats. Bakgrunden var att uppgången i barnafödandet under 1990-talets senare del låtit vänta på sig trots ekonomisk uppgång. Hur resonerar de kvinnor och män som under 1990-talet uppnått de åldrar då barnafödandet börjat bli aktuellt? Hälften av

---

<sup>1</sup> Bernhardt Eva (2001) *Attityder till familj och arbete* Anförande vid NOSOSKO konferens Stockholm 2001.

<sup>2</sup> SCB *Varför föds det så få barn?* Demografiska rapporter 2001:1.

de tillfrågade hade fått sitt första barn under 1998. Drygt 2 000 personer svarade på enkäten, tre av fyra kvinnor men däremot endast 60 procent av männen (av de barnlösa männen svarade endast drygt hälften). Övriga många valde att lägga till egna kommentarer, ofta djupt personliga. Sammantaget med denna kvalitativa fördjupning förmedlar denna studie med "tvärsnittsdata" mycket värdefull kunskap om de överväganden som dagens unga kvinnor och män gör inför det stora steget att bli förälder.

Våren 1981 genomfördes en annan studie av SCB. Sammanlagt 4 300 kvinnor (20–44 år) gav då i personliga djupintervjuer sin syn på barnafödande, familjebildning, arbete m.m.<sup>3</sup>. Dessa "tvärsnittsdata" erbjuder en viktig jämförelse över tiden, då flera frågor från 1981 har upprepats i studier under 1990-talet.

## *2. Samspel mellan värderingar och demografiskt beteende – paneldata*

År 1999 fick sammanlagt 2 300 unga vuxna (22, 26 och 30 år) svara på frågor om attityder och planer kring föräldraskap, sambo kontra äktenskap, jämställdhet mellan män och kvinnor samt olika aspekter av yrkesliv och förvärvsarbete<sup>4</sup>. Avsikten är att återkomma till samma individer om fyra till fem år (år 2003 eller 2004) för att se om deras attityder har förändrats. Detta är möjligt med en panelansats, dvs. om man intervjuar samma personer vid två eller flera tidpunkter. Alternativt kan man mäta attityder vid en tidpunkt och sedan följa individernas framtida beteende vad gäller familjebildning, barnafödande och arbetslivsdeltagande via register.

Det framhålls ofta att människors grundläggande värderingar till stor del formas under uppväxten. Denna uppsättning grundläggande värderingar bär man sedan med sig ut i vuxenlivet, där de modifieras av de erfarenheter som individerna skaffar sig under sin levnad. Somliga forskare hävdar att det handlar om små och långsamma värderingsförändringar när man väl lämnat barndom och tonår bakom sig. Annan forskning visar att den erfarenhet av eget, självständigt boende som unga vuxna i Sverige numera som regel får genom att de flyttar hemifrån långt innan de bildar egen familj, har stor inverkan på individernas attityder och värderingar liksom

---

<sup>3</sup> SCB *Kvinnor och barn*, Information i prognosfrågor 1982:4;

SCB *Ha barn – men hur många?*, Information i prognosfrågor 1984:4.

<sup>4</sup> Bernhardt Eva (2000) *Unga vuxnas syn på familj och arbete* Centrum för kvinnoforskning rapport nr 20.

på deras val av familjesituation, om de skaffar sig partner och/eller barn, och vid vilken ålder detta inträffar<sup>5</sup>.

### 3. Värderingsbärare – generation, ålder och tidsanda

Ungdomars värderingar och värderingsförskjutningar har studerats av Ungdomsstyrelsen på uppdrag av regeringen<sup>6</sup>. Sammanlagt 4 000 unga kvinnor och män svarade på en enkät om sin syn på vuxenblivandet, livskvalitet, barn och familj samt framtidsplaner (3 300 i åldern 16–29 år samt drygt 600 i åldern 35–74 år, för att möjliggöra jämförelser mellan yngre och äldre).

I studien framhålls svårigheterna att klarlägga värderingsstrukturer. Tre typer av förklaringar, eller "värderingsbärare", bör alltid beaktas i värderingsstudier. Generationer, eller s.k. kohorter, som värderingsbärare innebär att varje generation i princip bär sin ungdoms värderingar genom livets skeden. Med detta synsätt har 70-talister andra värderingar än 40-talister. Ålder som värderingsbärare innebär att värderingar genom livet förändras beroende på vilken livsfas man lever i. De som är i 20-årsåldern har med detta synsätt alltid specifika värderingar som skiljer dem från andra åldersgrupper. Tidsandan som värderingsbärare innebär att alla parallellt över tiden, oberoende av generation och ålder, förändrar sina värderingar beroende på tidsandan och samhällets kontext. Med detta synsätt finns det specifika 70-talsvärderingar och 90-talsvärderingar<sup>7</sup>.

### 4. Morgondagens värderingar – från dagens 70-talister och 80-talister

Varje år med början från 1990 svarar mellan 1 000 och 2 000 avgångselever från gymnasieskolan på en enkät om attityder, värderingar och synen på framtiden. Resultaten av dessa s.k. ungdomsundersökningar har sammanställts av analysföretaget Kairos Future på uppdrag av Arbetsgruppen för analys av barnafödandet<sup>8</sup>. Tyngdpunkten ligger på resultat av 2001 års undersökning som särskilt behandlar gymnasieungdomarnas syn på familj och barn.

Enligt studien blir individens världsåskådning och förståelse av världen allt mer raffinerad och härdad ju mer livserfarenhet man

<sup>5</sup> Bernhardt (2001) se not 4.

<sup>6</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) *Ny tid – Nya tankar?*

<sup>7</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

<sup>8</sup> Holmberg Ingvar *Dagens unga – Morgondagens föräldrar* Kairos Future 2001.

har. Äldre är därför inte lika snara att anamma nya värderingar när samhället förändras som de yngre. Dagens unga blir bärare av de värderingar som kommer att bli rådande i morgondagens samhälle – för de är morgondagens vuxna. Frågan är om dessa värderingar, på samma sätt som tidigare, kan förklaras av individernas bakgrund. Minskar traditionella kategorier som kön, socialklass, land/stad, utbildningsnivå i betydelse eftersom människorna som indelas i sådana kategorier är allt mindre homogena? Blir deras beteende alltmer en produkt av deras individuella värderingar? Samtidigt som individens frihet i samhället ökar, får också individernas värderingar större spelrum. Ett sätt att skapa oss en förståelse av morgondagens samhälle är att utgå från människors värderingar. Utgångspunkten i ungdomsundersökningarna är att dessa värderingar med stor sannolikhet kommer att präglade ungdomarnas framtida liv.

## 2.4 När blir man vuxen?

Många menar att ungdomstiden främst under 1990-talet har förlängts, dvs. att ungdomar kommer senare in i vuxenlivet. Debatten handlar ofta om när man kommer in på "marknaderna" – bostadsmarknaden, arbetsmarknaden och kanske även äktenskapsmarknaden. Synen på när och hur ungdomar blir vuxna varierar relativt lite mellan yngre (16–29 år) och äldre (35–74 år). De allra flesta tycker att man är vuxen när man tar ansvar för egna beslut (75 procent instämmer) och häften när man hittat sin identitet (närmare 50 procent instämmer). Nästan lika viktigt är möjligheten att försörja sig själv, att ha etablerat sig på arbetsmarknaden (drygt 40 procent instämmer). Det sistnämnda gäller oberoende av sysselsättning eller hur långt man kommit i etableringen på arbetsmarknaden. Att bli myndig och att flytta hemifrån eller bli klar med sin utbildning anses däremot inte vara något avgörande steg (mindre än 20 procent instämmer).

Att bli sambo, gifta sig och få barn uppfattar däremot en tredjedel av alla, såväl yngre som äldre, som ett viktigt steg in i vuxenlivet och i synnerhet de som själva har etablerat familj och fått barn. Nästan hälften av alla 25–29-åringar som har barn tycker att föräldraskap är ett viktigt steg, medan knappt 30 procent av de unga som inte har barn tycker detsamma<sup>9</sup>.

Många villkor skall emellertid vara uppfyllda innan dagens unga kvinnor och män känner sig redo för föräldraskap – och i den

---

<sup>9</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.



meningen känner sig vuxna. Hobcraft och Kiernan<sup>10</sup> nämner betydelsen av följande fem:

- att leva i ett parförhållande
- att ha fullföljt sin utbildning
- att ha en bostad
- att ha ett förvärvsarbete med acceptabla inkomster
- att känna sig trygg i sin livssituation och kunna överblicka framtiden.

Dagens unga i Sverige hänvisar också till sådana villkor när de anger varför de ännu inte fått barn. Viktigaste orsaken för ensamstående barnlösa är just avsaknaden av en partner medan sammanboende barnlösa främst anger följande orsaker:

- inte hunnit än, vill först göra mycket annat
- tiden har gått åt till studier
- har inte arbetsförhållanden eller en ekonomisk situation som gör det möjligt att ha barn (SCB 2001:1).

”Min generation har vuxit upp med budskapet satsa på sig själv både vad gäller karriär, nöjen och personlig utveckling. Familj, moral och politik har legat lågt på prioriteringslistan. För oss har det gällt att resa, festa, utveckla sin talang, få ett välbetalt jobb, avancera och stiga i status (i alla fall upplever jag det så som storstadsmänniska). Jag tror att folk i min ålder är lite rädda för att ta ansvar. Vi vill fortsätta att leva vårt tonårsliv och skräms av tanken på att ta ansvar för någon annans liv.”

*(Kvinna som fick barn i 32 års ålder, SCB 2001:1)*

I dagens samhälle har ungdomstiden uppenbarligen förlängts, då steget in på de olika ”marknaderna” och därmed in i vuxenlivet senareläggs. Förskjutningen uppåt i åldrarna – såväl inom de olika ”marknaderna” som av barnafödandet i sig – är en nyckelfaktor i vår analys av födelsetalens svängningar och i synnerhet varför det föds så få barn.

”Varför denna fråga? För mig är svaret uppenbart:

1. Svårt att komma in på arbetsmarknaden och bostadsmarknaden. Där det finns jobb finns inga bostäder, där det finns bostäder finns inga jobb.

---

<sup>10</sup> Hobcraft J.och Kiernan K. (1995) *Becoming a parent in Europe* Welfare State Program Discussion Paper Series No 116 Suntory and Toyota International Centres for Economics and Related Disciplines London.

2. Uppdrivet tempo på arbetsmarknaden. Utrymmet för fritid och familj krymper allt mer. Deltidsarbetande anses inte göra sin plikt mot företaget.
3. Kvinnors utvecklingsmöjligheter hämmas av barnskaffande. Karriären avstannar helt jämfört med manliga kollegor som också skaffar barn. Männens gynnas dock av barn...
4. Kvinnor förväntas fortfarande att ha huvudansvaret för barnen. Vem vill jobba 2 x 40 timmar per vecka varav 50 procent obetalt och nedvärderat?

Jag ser med oro fram emot min egen tid som småbarnsföräldrar fr.o.m. i höst..."

*(Barnlös kvinna 35 år som väntar sitt första barn, SCB 2001:1)*

## 2.5 Att få barn – en av meningarna med livet?

Barn ingår i de allra flesta unga människors framtidsbilder. Att aldrig skaffa barn är det få som tänker sig. Bland barnlösa 23-åriga kvinnor och barnlösa 25-åriga män är det 95 procent som svarar obetingat ja på frågan om att skaffa barn någon gång i framtiden. Detta är en synnerligen hög siffra, inte minst i ljuset av att mellan 12–16 procent förblir barnlösa, många av dem helt ofrivilligt. Bland 32-åriga barnlösa kvinnor är det hela 80 procent som svarar ja och 13 procent som svarar kanske på frågan om framtida barn. Bland 34-åriga män är motsvarande tal 57 och 30 procent<sup>11</sup>.

Bland dagens unga (16–29 år) instämmer hela två tredjedelar i påståendet "Att få barn är en av meningarna med livet", och unga som redan har egna barn instämmer till nästan 90 procent. Samtidigt kan konstateras att ännu fler av de äldre (35–74 år) instämmer (hela tre fjärdedelar). Detta kan tyda på en något försvagad värdering i den yngre generationen<sup>12</sup>.

Även de allra flesta av dagens unga vuxna (22, 26 och 30 år) instämmer i påståendet "Barn är en av meningarna i livet"; 45 procent helt och hållet (50 procent av kvinnorna och 40 procent av männen). Bland dessa är ett direkt avvisande av tanken på barn mycket ovanlig, två respektive tre procent av de barnlösa kvinnorna och männen. Frågan om barn är en av meningarna med livet ställdes även i 1992 års familjeundersökning. Då var det fler som instämde, vilket tyder på en viss försvagning av värderingen<sup>13</sup>.

<sup>11</sup> SCB 2001:1 se not 2.

<sup>12</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

<sup>13</sup> Bernhardt (2001) se not 4.

”Småbarnsföräldrars ekonomiska situation är en viktig faktor. Från de goda åren som par utan barn till par med barn är en kalldusch. Jag har flera vänner som anser att barn är egoistiska – världen är full av våld, missanpassade och miljöförstöring. Åter andra anser att barn endast är en självuppfyllelse – en bekräftelse på en egen förträfflighet. Själv anser jag att barn är den största gåva att få och den mest generösa att ge – nämligen liv.”

*(Kvinna som fick barn i 26 års ålder, SCB 2001:1)*

Samma fråga ställdes även i 1981 års stora intervjuundersökning. Då instämde hela 64 procent av kvinnorna i åldern 20–44 år. Svaren är dock inte helt jämförbara med motsvarande från 1999 då 22-, 26- och 30-åriga kvinnor ingick i undersökningen. En mer rättvisande jämförelse fås om man utgår från svaren 1981 från kvinnor i åldern 20–30 år. Av dessa instämde 56 procent helt, vilket kan jämföras med de 50 procent kvinnor som instämde helt 1999, dvs. en minskning på 6 procent (SCB 1982:4).

Utgår man däremot från de som instämde såväl helt som delvis i påståendet ”Att få barn är en av meningarna med livet” visar det sig att 1981 var andelen 92 procent av kvinnor 20–30 år. Andelen 1999 för kvinnor 22, 26 och 30 år kan då vara antingen 75 procent eller 90 procent beroende på vilka svarsalternativ som beaktas. År 1999 angavs nämligen svaren på en femgradig skala (”instämmer inte alls” till ”instämmer helt”) medan 1981 användes endast en tregradig skala. Slår man samman de som 1999 angett svarsalternativ 4 och 5 blir andelen 75 procent. Räknar man däremot med svarsalternativen 3, 4 och 5 blir andelen kvinnor som helt eller delvis tycker ”Att få barn är en av meningarna med livet” i stället hela 90 procent, dvs. en marginell minskning på 2 procent jämfört med 1981.

Ett annat sätt att spegla attityderna till barn och familj är genom svaren på påståendet ”Något fattas om ett par aldrig skaffar barn”. Drygt 40 procent av dagens unga vuxna (22, 26 och 30 år) håller inte alls med om det (något fler kvinnor än män). Detta kan tolkas som ett uttryck för tolerans inför andras livsval – visserligen är barn viktigt, men föräldraskap är inget som ska påtvingas av samhället eller av föräldrar utan det ska vara ett fritt val för den enskilde. I 1992 års familjeundersökning var det däremot fler som instämde i detta påstående, vilket kan tyda på en ökad tolerans över tiden för barnlöshet<sup>14</sup>.

<sup>14</sup> Bernhardt Eva: *Att skaffa barn på 2000-talet. Vad påverkar viljan att bli förälder*, Framtider 2000:4.

Detta intryck förstärks vid en jämförelse med 1981 års intervjuundersökning (se reservationer ovan). Då var det 33 procent av kvinnorna i åldern 20–30 som inte alls instämde i påståendet jämfört med 40 procent 1999. Skillnaden blir ännu mer markant om man tittar på inställningen 1981 bland samtliga kvinnor 20–44 år. Endast 24 procent instämde då inte alls i (tog avstånd från) påståendet "Det fattas något viktigt i ett äktenskap om det inte finns barn". Skillnaderna i svaren mellan yngre och äldre åldersgrupper 1981 visar å andra sidan att en process mot ökad tolerans hade börjat redan då.

"Man pratar mycket om ofrivillig barnlöshet, men lite om frivillig barnlöshet. Jag vet att samhället vill få mig att föda barn och med yttre mått vore jag säkert en lämplig mor. Men när jag tänker på barn tänker jag på hur det skulle fördärva ett lyckligt och meningsfullt liv. Jag vet att många människor tycker om barn och längtar efter att ta på sig det ansvar som föräldraskapet innebär – men jag förstår inte varför! Det kanske ni kunde utreda istället. Varför utsätter sig människor för en lång graviditet, en plågsam förlossning, vaknätter, förstörd ekonomi och ett livslångt ansvar och en livslång oro?"  
*(Barnlös kvinna 32 år, SCB 2001:1)*

Även om resultaten inte är helt jämförbara över tiden, tycks det ändå sammanfattningsvis finnas en förhållandevis obruten positiv inställning bland dagens unga till att få barn – dock starkare hos unga kvinnor än hos unga män. Samtidigt pekar resultaten mot en klart ökad tolerans för andras livsval, dvs. barn är inte enda förutsättningen för att ett parförhållande eller ett äktenskap skall betraktas som fullödigt.

## 2.6 De flesta vill ha två barn

Trots stora variationer på kort sikt har under lång tid det genomsnittliga antalet barn som en svensk kvinna fått under sitt liv hållit sig kring två. Det är strax under det tal som erfordras för att befolkningen ska kunna förnya sig själv (reproduktionsnivån anges till 2,1 barn). De senaste åren har dock svenska kvinnor fött i snitt endast ca 1,5 barn. Ändå säger sig de flesta vilja ha två barn och många unga män och kvinnor planerar för detta. De flesta av dagens föräldrar, de som redan fått sitt första barn, räknar med att få minst två barn. Över tre fjärdedelar av kvinnor som fått sitt första barn före 30 års ålder och 70 procent av sådana män uppger

att de kommer att skaffa fler barn inom fem till sex år. Andelen föräldrar med ett barn som räknar med fler barn sjunker med föräldrarnas ökande ålder, men ändå svarade hela fyra av tio 37-åriga mödrar till ett barn ja på frågan om fler barn<sup>15</sup>.

Tvåbarnsidealet har länge haft starkt stöd. Över eller omkring 90 procent av kvinnor och män som tillfrågades 1992 tyckte att det ideala barnantalet i en familj är minst två<sup>16</sup>.

Även i 1981 års undersökning bekräftades tvåbarnsnormens utbredning. Kvinnor i alla åldersgrupper var inställda på en familj med två barn. Hela 60 procent av de yngsta kvinnorna 20–24 år tänkte sig detta. Däremot var ettbarnsfamiljen inte populär. Mer än dubbelt så många ville i stället ha tre barn<sup>17</sup>.

Sett i ett internationellt perspektiv är det svenska tvåbarnsidealet påfallande fast förankrat. I vissa andra västerländska länder går trenden mot ännu mindre familjer. I 1992 års familjeundersökning uppgav endast en procent av de svenska föräldrarna att de såg *ett* barn som den ideala familjestorleken. Detta kan jämföras med 10 procent i Storbritannien och 19 procent i Frankrike. I Frankrike har den ökade preferensen för ett eller två barn åtföljts av motsvarande minskning av önskan om tre barn – från 45 procent 1979 till 28 procent tio år senare. I Sverige har istället tvåbarnsidealet förstärkts – en ökning från 49 procent till 58 procent. Samtidigt har även önskan om tre barn förstärkts, från 24 procent 1981 till 31 procent 1992<sup>18</sup>.

Fullt så stor andel med minst två barn har det emellertid inte blivit under senare delen av 1900-talet. Drygt 80 procent av föräldrar födda 1935 eller senare har fått minst två barn och för födelse-årgångarna närmast dessförinnan var andelen under 80 procent – att jämföras med de önskade 90 procenten 1992.

Var femte ettbarnsförälder (kvinna eller man) som uppger sig vara osäker på, men inte helt avvisande till, tanken på att få ett barn till inom de närmaste fem till sex åren, uppger skäl relaterade till:

- egna ekonomin
- arbetslivets villkor
- svårt att få tiden att räcka till
- lagom med det antal barn man redan har
- inte säkra på att kunna få fler barn överhuvudtaget<sup>19</sup>.

<sup>15</sup> SCB (2001) se not 2.

<sup>16</sup> SCB *Att klara av... arbete – barnfamilj*, Demografiska rapporter 1994:1.

<sup>17</sup> SCB (1984) se not 3.

<sup>18</sup> Corman Diana (2000) *Family policies, working life arrangements and the third child in two low-fertility populations*.

<sup>19</sup> SCB 2001:1 se not 2..

Under 1990-talet har antalet födda minskat så kraftigt att det är fråga om de ungas förväntningar om två barn kommer att kunna infrias. Många kvinnor skjuter upp sitt barnafödande till långt över 30-årsåldern – av dagens 30-åringar är hela 38 procent fortfarande barnlösa. Med högre ålder blir det allt svårare att bli gravid och tiden kan bli knapp för att få det antal barn som man helst av allt vill ha.

”För att höja nativiteten tror jag att det är väldigt viktigt att inte få det första barnet för sent. Vi skulle gärna vilja ha mer än två barn, men kommer kanske inte att hinna med det innan jag blir för ”gammal”. Frekvensen av Downs syndrom ökar dramatiskt efter 35 år. Jag tycker det är väldigt dåligt kommunicerat till oss i allmänhet. Ju äldre man är desto svårare är det dessutom att bli gravid. Jag började försöka när jag var trettio år och fick mitt första barn när jag var 35 år. Sedan har jag bytt partner. När jag talar med ”tjejerna” på jobbet runt 35 år, verkar eller vill de inte förstå att det inte är någon självklarhet att bli gravid när man beställt det.”

*(Kvinna som fick sitt första barn i 35 års ålder, SCB 2001:1)*

### **Att inte vilja eller kunna få barn**

Av samtliga barnlösa är det mycket få som helt tar avstånd från att skaffa barn. I de flesta fall handlar det om att man inte vill ha barn just nu eller inom den närmaste framtiden. Andelen sammanboende som svarar nej på frågan ”Tror du att du kommer att skaffa barn någon gång?” ökar dock påtagligt när man kommit upp i 35-årsåldern: till 13 procent av kvinnorna och 26 procent av männen. Läger man samman de som svarar ”nej” med de som svarar ”troligen inte” blir siffrorna betydligt högre: 36 procent av 35-åriga kvinnor och 41 procent av 37-åriga män. Mycket få (0–4 procent) bland alla sammanboende under 35 respektive 37 år tar dock helt avstånd från att skaffa barn. Bland ensamstående barnlösa tycks det sällan finnas något medvetet ställningstagande för eller emot att få egna barn. Snarare är det en följd av hur livet har utvecklats<sup>20</sup>.

”Min och kommande generationer är för bortskämda. När vi väl inser vilket jobb det är med barnen så vill vi inte ha några. Vi är för bekväma.”

*(Barnlös man 37 år)*

---

<sup>20</sup> SCB (2001) se not 2.

”Hur har ni lyckats sammanställa en hel enkät utan att ens vidröra ämnet sex? Jag vet flera som inte vill ha barn för att han är rädd hon ska bli slapp och ful och att det innebär slutet på ett bra sexliv!”

*(Man som fick sitt första barn i 37 års ålder, SCB 2001:1)*

Kvinnor som är tveksamma uppger antingen att de inte har någon längtan efter barn eller inte vill avstå möjligheten att satsa på jobbet eller att råda över sitt eget liv. Bättre ekonomi och ett barnvänligare samhälle skulle minska tveksamheten.

Att inte lyckas bli gravid är ett förhållandevis stort problem för många. Vid 35 års ålder uppgav sju av tio barnlösa kvinnor och var fjärde man vid 37 års ålder att den viktigaste orsaken till att de ännu inte fått barn var att man ännu inte lyckats bli gravid. Många tycker att samhällets stöd till dem som är ofrivilligt barnlösa är för litet<sup>21</sup>.

”För oss som har svårt att på egen hand bli gravida gör samhällets väntetider att åren går utan att något händer. Kötid för utredning av barnlöshet ca 6 mån. Kötid för behandling av barnlöshet ca 2,5–4 år. Ingen hjälp av samhället att bearbeta den sorg barnlösheten innebar – tiden går. Kö för hemutredning inför adoption hos kommunen, 10 mån inkl. utredning. Kötid hos adoptionsorganisationerna 1 mån–2 år. Kötid i de utländska givarländerna 5 mån–4 år. Totalt 8 år och ännu inget barn! Dessutom är kostnaderna för adoption mycket höga.”

*(Barnlös kvinna 35 år, SCB 2001:1)*

## 2.7 Ungas syn på partnerskap och äktenskap

I dagens samhälle är en viktig orsak till att ensamstående barnlösa ännu inte har fått barn att man inte har någon partner att få barn tillsammans med. Speciellt gäller detta för dem som kommit upp i 30-årsåldern och däröver. Bland 35-åriga ensamstående kvinnor är det hela 82 procent som anger detta som förklaring. Bland 34-åriga ensamstående män är andelen ännu högre, 85 procent. Intressant att notera är att betydligt fler ensamstående män i alla åldrar (25 – 37 år) uppger avsaknad av partner som främsta förklaring till att man ännu inte fått barn. Andelen är som lägst 66 procent för män (25 år) att jämföras med den lägsta andelen för kvinnor som är 30 procent (23 år).

---

<sup>21</sup> SCB (2001) se not 2.

”Jag tror att pengar, tid och bostad är viktiga frågor för barnfamiljer som spelar stor roll för främst hur många barn det blir. Men att det föds så få barn tror jag beror på att det saknas kärlek. Det är så svårt för män och kvinnor att träffa varandra, svårt att våga älska.”

*(Kvinna som fick barn i 29 års ålder, SCB 2001:1)*

Att inte ha en partner är i sig det som, bland såväl ensamstående kvinnor som män, skapar störst osäkerhet kring frågan om man tror att man någon gång kommer att få barn. Att man träffar en partner är därför också det som främst skulle minska tveksamheten. Den stora skillnaden mellan kvinnor och män till varför man ännu inte fått barn, förklaras av att långt fler kvinnor än män anger skälet ”göra annat först” alternativt ”studier först”<sup>22</sup>.

Idag tar det förhållandevis lång tid för unga kvinnor och män att finna en varaktig partner. Man flyttar ihop i ung ålder, flyttar isär igen (nästan alltid utan att man fått barn tillsammans), ingår ett nytt parförhållande och tiden går. Av barnlösa kvinnor i 32-årsåldern levde exempelvis 40 procent år 2000 utan partner. Två av tre hade varit sammanboende tidigare.

Att uppleva att man funnit den rätta och vara säker på att man vill fortsätta leva tillsammans är emellertid mycket viktigt för att ta steget och försöka få barn. Detta gäller speciellt för kvinnorna, medan männen något oftare svarar ”det bara blev så”. Betydligt fler av de barnlösa som inte lever i något parförhållande svarar också nej på frågan ”Tror du att du kommer att skaffa barn någon gång?” – åtta procent av ensamstående barnlösa kvinnor i 32-års ålder mot endast fyra procent av sammanboende dito samt femton procent av ensamstående barnlösa män i 34-årsåldern mot noll procent av sammanboende dito<sup>23</sup>.

”Just nu råder en baby-boom i kompiskretsen (30+). Många vill hinna utbilda sig och resa innan de skaffar barn, vilket jag tror är bra. De flesta av mina vänner är positiva till familj, barn...osv. Tyvärr så har en del svårt att hitta en partner.”

*(Barnlös man 34 år, SCB 2001:1)*

Att man har en partner innebär dock inte att barn är en självklarhet. Partnern är kanske inte den rätta. Hela 19 procent av män och 16 procent av kvinnor med partner, men utan barn, uppger att ett av skälen till att de inte har barn är att de saknar lämplig partner<sup>24</sup>.

<sup>22</sup> SCB (2001) se not 2.

<sup>23</sup> SCB (2001) se not 2.

<sup>24</sup> SCB (2001) se not 2.



För dagens unga vuxna (22, 26 och 30 år) och i synnerhet för kvinnorna är det viktigt både att leva i ett bra samboförhållande eller äktenskap och att få barn. Det intressanta är emellertid att ett bra parförhållande tycks vara viktigare än barn. Färre är villiga att avstå från att leva med en partner än som kan tänka sig att förbli barnlösa – ytterligare ett tecken på att barnlöshet tycks ha förlorat den stigma som den var förknippad med i tidigare generationer<sup>25</sup>.

Det sistnämnda får stöd även bland dagens gymnasieungdomar. I deras tankevärld har familjen fått en annan roll: I början av 1990-talet var familjen viktig därför att man ville ha barn, men idag är det för att man vill leva ihop med den man älskar<sup>26</sup>.

Att äktenskapet är en omodern institution får heller inte stöd bland vare sig dagens unga (16–29 år) eller äldre (35–74 år). En överväldigande majoritet – över 90 procent av alla – instämmer inte i ett sådant påstående. 1993 var det betydligt fler som tyckte att äktenskap är omodernt. Av dagens unga är det framför allt ungdomar som bor med bara en förälder som tycker att äktenskapet är omodernt. Även gruppen ensamboende med barn – såväl ungdomar som vuxna – håller med om detta i större utsträckning än andra<sup>27</sup>.

Bland dagens gymnasieungdomar tycker 70 procent av männen att ett äktenskap ska vara livslångt mot 60 procent av kvinnorna. Däremot är det ingen övertygande majoritet som ser upplösningen av ett äktenskap eller samboförhållande som ett misslyckande, även om det finns en tendens åt det hållet. Många unga, 40 procent män och 35 procent kvinnor – är också inställda på att ha flera partners under livet<sup>28</sup>.

## 2.8 Ändrade familjemönster

Få samhällsförändringar har varit så genomgripande under de senaste trettio åren som de som gällt en av samhällets viktigaste institutioner: familjen. Förutom att ensamstående föräldrar har blivit allt fler har vi fått nya familjeformer som växelvis boende, särboende och boende med en styvförälder. Det finns få studier om orsakerna till och konsekvenserna av dessa förändringar. Det sägs exempelvis ofta att svenskarna skiljer sig mest i världen. Men en internationell jämförelse visar att vi inte avviker särskilt mycket

---

<sup>25</sup> Bernhardt (2001) se not 1.

<sup>26</sup> Holmberg/Kairos Future (2001) se not 6.

<sup>27</sup> Ungdomsstyrelsen 1998 se not 6.

<sup>28</sup> Holmberg/Kairos Future (2001) se not 8.

från andra nordiska länder eller anglosaxiska länder som Australien, Kanada, England och Nya Zeeland. Sverige har dock fler skilsmässor än kontinentaleuropeiska länder som Frankrike, Italien, Nederländerna och Tyskland. I gengäld skiljer sig svenskar mindre än amerikaner. Räknar man däremot också in avsluta de samboförhållanden är andelen upplösta familjer i Sverige bland de högsta i världen. Enligt SCB är risken att sambor separerar två till tre gånger större än för gifta par, oavsett hur många barn de har<sup>29</sup>.

Går vi längre tillbaka i tiden visar det sig att under perioden 1900-1930 sjönk andelen personer som ingick äktenskap. Det utbud av nya försörjningsmöjligheter som industrialiseringen erbjöd, innebar under dess första skede inte någon stimulans för familjebildning. Bostadsnöden och arbetarnas låga löner hindrade detta. Mer än 50 procent av kvinnorna över 30 år var ända fram till 1930 ogifta<sup>30</sup>.

I dagens Sverige manifesteras föräldraskapet trots allt ofta med giftermål antingen strax före det första barnets ankomst eller ett eller par år senare. Den vanligaste vägen är att först bli sambo, därefter få barn och slutligen gifta sig. Uppskattningsvis 50-60 procent av förstabarnsföräldrarna är sambor, 35 procent är gifta och sju till tio procent av mödrarna är ensamstående. Några år senare är det betydligt fler som är gifta. Över hälften, 55 procent, av alla femåriga barn har gifta föräldrar<sup>31</sup>.

Fullständig statistik över samboförhållanden över tiden saknas. När det gäller par med barn – både gifta och sambor – vet vi emellertid mer. Av barnen födda från slutet av 1800-talet fram till 1950-talet levde 85-90 procent med båda sina biologiska föräldrar under hela uppväxten. Orsaken till familjesplittring förändrades successivt från en förälders dödsfall till skilsmässa. Bland dem som föddes under sent 1960-tal och tidigt 1970-tal växte tre fjärdedelar upp i en intakt familj. För barn födda runt 1980 var det två tredjedelar.

I takt med att separationerna ökar blir det vanligare med ombildade familjer. Enligt forskarna är den genomsnittliga "vänteperioden" mellan två sammanboenden bara två år. Kvinnor tar oftare initiativet till skilsmässa medan män oftare och snabbare inleder ett nytt sammanboende efter en separation. Fränskilda av båda könen mår sämre än de som lever ihop med en partner. Kvinnorna mår också sämre redan före skilsmässan, vilket dock inte är fallet

<sup>29</sup> Gähler M. och Jonsson J.O. *Efter skilsmässan* Forskning och framsteg 2001:1.

<sup>30</sup> SCB *Barn behov eller börda?* Urval nr. 11. 1979.

<sup>31</sup> SCB *Barn och deras familjer 1999* Demografiska rapporter 2000:2.

för män. Kvinnor vilkas skilsmässa ligger längre tillbaka i tiden mår dock lika bra som de som lever i parförhållanden, medan män som varit skilda en längre tid mår allra sämst psykiskt.

Vid slutet av 1990-talet levde 75 procent av barnen (0–17 år) med båda sina biologiska föräldrar, 18 procent levde med en ensamstående förälder och 6 procent med en biologisk och en styvförälder<sup>32</sup>. För barnen är en separation inte något de själva har valt. Forskningen visar att barn till separerade föräldrar mår sämre psykiskt, presterar sämre i skolan, lämnar föräldrahemmet tidigare osv. Skillnaderna är dock i de flesta fall små, och studier visar att barnen återhämtar sig efter en period av problem. Orsakssambanden är vidare svåra att uttala sig om. Är det själva separationen eller konflikterna bakom som är den viktigaste faktorn för tex barnens välmående? Ett par internationella studier har följt barn i konfliktfamiljer. Resultatet talar för att nackdelarna för barn som är med om separation är ungefär desamma som för dem som lever kvar i den bråkiga familjen. Gähler och Jonsson<sup>33</sup> har i sin egen forskning visat att barn som har vuxit upp i bråkiga familjer, men där föräldrarna inte har separerat sig, upplever att de mår sämre än personer som varit med om både konflikter och separation under uppväxten.

## 2.9 Ungas syn på arbetsliv, familjeliv, utbildning och barnafödande

Hur ser dagens unga på arbetsliv, familjeliv, utbildning och barnafödande? Som kompletterande eller konkurrerande intressen?

### Arbete och karriär

Vissa engelska forskare hävdar att arbete skulle vara mindre centralt i kvinnors än i mäns liv. Bland svenska unga vuxna (22, 26 och 30 år) tycks detta inte stämma. Såväl kvinnor som män ger arbetets betydelse samma höga värde, nästan 4 på en skala från 1 till 5. Arbete är alltså betydelsefullt i de flesta unga människors liv<sup>34</sup>.

---

<sup>32</sup> SCB (2000) se not 2.

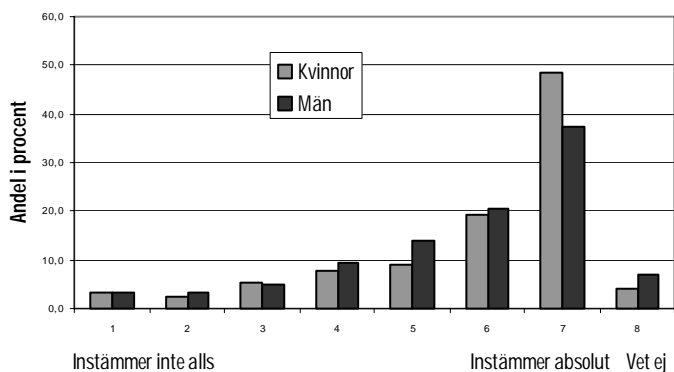
Andelen barn med styvföräldrar är något underskattad. Andelen kan vara 3–4 procentenheter högre. Sambor utan gemensamma barn har räknats som ensamstående.

<sup>33</sup> Gähler M. och Jonsson J. (2001) se not 30.

<sup>34</sup> Bernhardt Eva: *Familj och karriär* Välfärdsbulletinen 2000:4.

Bland dagens unga (16–29 år) anser vidare lika många unga kvinnor som män med en förkrossande majoritet att det är viktigt att ha en fast anställning (82 respektive 83 procent) (Ungdomsstyrelsen, 1998). Vikten av ett fast arbete återspeglas också bland dagens gymnasieungdomar – nio av tio tycker att man ska vänta med barn tills man har ett fast jobb och en trygg inkomst. Intressant att notera är att denna inställning gäller oberoende av kön och av social och kulturell bakgrund. De unga kvinnorna är mycket bestämda på att de skall ha fast jobb innan de kliver in i föräldrarollen<sup>35</sup>.

Diagram 2.1 Ej barn före fast jobb



Bland kvinnor som redan har barn finns ett starkt samband mellan inställning till arbete och aktuell familjesituation. Mödrar, vare sig de är sambo eller gifta, är mycket mer benägna att ge arbetets betydelse en låg poäng, medan kvinnor utan barn och utan partner har den högsta värderingen av arbetets betydelse. En trolig förklaring är att kvinnor som värderar arbete högt sannolikt ännu inte har skaffat partner och framför allt inte barn så pass tidigt i vuxenfasen (respondenterna var 22, 26 och 30 år). Samtidigt visar analyser att kvinnor som får barn ändrar sina värderingar i en mer "familjevänlig" riktning<sup>36</sup>.

"Gärna barn, men när? Och om jag får barn hur ska tiden räcka till? Det fattar jag inte. Jag tror att en arbetsmarknad med så hård konkurrens och höga krav på att "ge allt" och flexibilitet bidrar till att mina tankar om barn alltid legat långt

<sup>35</sup> Holmberg/Kairos Future (2001) se not 8.

<sup>36</sup> Bernhardt (2000) se not 34.

i framtiden. Vill ha barn någon gång men frågan är om någon gång kommer att inträffa i tid, innan jag blir alltför gammal.”  
(*Barnlös kvinna 29 år, SCB 2001:1*)

De unga vill inte bara ha ett arbete utan också vara framgångsrika i sitt arbete, att kunna avancera och få en hög lön och/eller andra förmåner. I genomsnitt värderar män arbete och karriär något högre än kvinnorna. Män som värderar arbete högt tillmäter också familjen stor betydelse och vice versa. Förmodligen hänger detta samman med den traditionella familjeförsörjarrollen för män. Något sådant samband kan dock inte påvisas för kvinnor<sup>37</sup>.

”Jag tror att mycket beror på ens närmsta umgänge. Vi är sex tjejer som hängt ihop i 12 år och bara en av oss har barn, fast nu är det fler på gång. Karriär och självförverkligande har gått före och eftersom inga barn har funnits i ens närmaste umgänge så har vi inte blivit påverkade att skaffa oss barn tidigt!”  
(*Barnlös kvinna 32 år, SCB 2001:1*)

### Vänner, familj och barn

Både för yngre (16–29 år) och äldre (35–74 år) är uppfattningen om livets mening centrerad kring vänner och familj dvs. ”de närmaste”. Över livets olika faser sker en inbördes förändring av de nära relationernas betydelse – vänner ersätts efterhand med familj. Sammantaget uppger hela tre fjärdedelar av alla att ”de närmaste” ger livet mest mening. Stora skillnader finns dock mellan kvinnor och män. Kvinnor betonar framför allt familjen; 60 procent av unga kvinnor medan motsvarande andel för unga män är drygt 30 procent. Män betonar å andra sidan dubbelt så ofta som kvinnor att det är arbete och fritid som ger livet mest mening.

Ungdomar som har arbetslöshet bakom sig anger i mycket högre utsträckning än övriga att arbete ger livet mest mening. Erfarenhet av arbetslöshet påverkar över huvud taget många värderingar, som synen på samhället, framtidstron mm. Ungdomar, såväl unga män som unga kvinnor, som bara har grundskolekompetens och inte planerar fortsatt utbildning, tycker i större utsträckning än andra ungdomar att det är familjen som ger livet mest mening. Högutbildade anger i högre grad att vänner istället är det som ger livet mest mening.

---

<sup>37</sup> Bernhardt (2000) se not 34.

De som tycker att familjen ger livet mest mening är främst de som har fått barn och bildat familj tidigt. Nästan 95 procent av de unga under 30 år som bor med barn, uppger att familjen är viktigast. Bland ungdomshushåll utan barn är motsvarande andel drygt 40 procent. Unga som sätter familjen i första hand har delvis också andra värderingar avseende familjen. De tycker i mindre utsträckning än andra att äktenskapet är omodernt. De tycker i större utsträckning än andra att meningarna med livet är att få barn<sup>38</sup>.

Även dagens gymnasieungdomar ser familj och barn som ett av de stora värdena i livet. Man tänker sig en framtid där barn intar en central plats. Barn är dock inget som man tänker skaffa sig direkt efter gymnasieskolan, bara en liten andel av ungdomarna vill göra det<sup>39</sup>.

En jämförelsen över tiden – med stöd av FSI:s databas från 1982, 1988 och 1991 – visar att såväl de äldre (35–74 år) som de yngre (18–29 år) betonar familjen starkast, medan arbete betonas minst. På andra plats betonar unga vänner och fritid. Skillnaderna mellan olika åldersgrupper i uppfattningen om vad som ger livet mest mening har varit desamma under 1980- och 1990-talen, dvs. fram till och med 1997. Detta tyder på en betydande stabilitet i mönstret av vad som ger livet mest mening<sup>40</sup>.

### **Ansvar för hem och barn**

Bland dagens gymnasieungdomar värderas hemmet högt. På frågan om hemmet är en rastplats eller centrum i tillvaron svarar nästan alla att de ser hemmet som det centrala i tillvaron<sup>41</sup>.

Mellan yngre (16–29 år) och äldre (35–74 år) finns skillnader i inställning till hem och barn. Detta kan utläsas av vilka som instämmer i följande påståenden om familjen: "Små barn mår bäst med hemarbetande mödrar" (23 procent yngre mot 43 procent äldre instämmer). "Barn behöver ett hem med både en mor och en far" (46 procent yngre mot 65 procent äldre instämmer). Att yrkesarbetande mödrar kan ha ett lika bra förhållande till sina barn som hemarbetande instämmer de flesta i, närmare 60 procent. Ändå är detta en förvånansvärt liten andel med tanke på att de allra flesta

---

<sup>38</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

<sup>39</sup> Holmberg/Kairos Future (2001) se not 8.

<sup>40</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

<sup>41</sup> Holmberg/Kairos Future (2001) se not 8.

yngre sannolikt kommer att leva i familje- och yrkeslivssituationer som kräver en kombination av föräldraskap och yrkesarbete<sup>42</sup>.

Vad tycker då dagens unga vuxna (22, 26 och 30 år) vore bäst för en familj med barn som ännu inte börjat skolan? Flertalet anser att båda föräldrarna ska arbeta ungefär lika mycket och dela ansvaret för hem och barn lika. Fler kvinnor än män har denna åsikt – bland högutbildade kvinnor föredrar nästan 85 procent "jämställdhetsalternativet". Störst familjeansvar för kvinnan förespråkar dock över en fjärdedel av lågutbildade kvinnor och ännu något fler bland låg- och gymnasieutbildade män.

"Efter vi fick vårt första barn har vi verkligen fått känna på hur svårt det kan vara att kombinera arbete och barn. Eftersom min man nyligen börjat nytt arbete var det svårt för honom att vara barnledig. Jag fick andra arbetsuppgifter efter min barnledighet (trots att jag inte ville). Arbetsgivaren hade sin fulla rätt."

*(Kvinna som fick barn i 35 års ålder, SCB 2001:1)*

Män som har en hög värdering av familj föredrar också i större utsträckning en familj där kvinnan tar ansvaret för hem och barn, antingen som hemarbetande eller som deltidsarbetande. Samma inställning har män som värderar arbete/karriär högt i sina liv. Även kvinnor med en stark familjeorientering är mer benägna att föredra hemmafru- eller deltidsmodellen. Däremot leder starka karriärambitioner hos kvinnor till en utpräglad preferens för jämställdhetsmodellen. Men preferens för jämställdhet gäller högutbildade kvinnor överhuvudtaget – oberoende av karriärambitioner.

"Jag tror att det föds så få barn i Sverige i dag därför att kvinnorna nu har satsat LIKA MYCKET tid som männen på arbete och lönestatus, utan att männen har backat nämnvärt i tid = ingen tid för barnafödande."

*(Barnlös kvinna 29 år, SCB 2001:1)*

Mest intresserade av jämställdhetsmodellen är följaktligen högutbildade kvinnor med karriärambitioner och måttlig familjeorientering, sannolikt därför att de inser att ett delat ansvar för hem och barn är en förutsättning för att de ska kunna kombinera familj och förvärvsarbete. För män med karriärambitioner är det däremot en

---

<sup>42</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

fördel att ha en partner som tar den större delen av ansvaret för hem och barn<sup>43</sup>.

De småbarnsföräldrar som fått sitt första barn och som idag är tveksamma till att få fler barn anger ofta skäl som är relaterade till arbetslivet eller till den egna ekonomin. Många upplever att det är tufft att vara småbarnsförälder i dagens samhälle på grund av arbetslivets krav, bristen på tid och ekonomin<sup>44</sup>.

”Stress i arbetslivet minskar både lusten att göra barn och förmågan. Osäkerhet inför framtiden gör att man inte vill sätta barn till världen. Om stressen kan minska och säkerheten om framtiden kan öka kommer fler barn att födas.”

*(Man som fick första barnet i 34 års ålder, SCB 2001:1)*

”Vi diskuterar dagligen om vi ska våga försöka få barn igen. Visst vill vi. Vi vill inget hellre än att få ett barn till, att ge vår dotter ett syskon. Men när jag tänker tillbaka på de två senaste åren blir jag rädd. Det har varit jättesvårt att få ihop tiden, livet. Jag vill räcka till som pappa, men gör det inte. Man slits mellan jobb, föräldraansvar, ekonomisk press, längtan efter att göra något ”eget” ibland. Det känns som om samhället är konstruerat för att blivande föräldrar ska vara två heltidsarbetande föräldrar som tar ½ års föräldraledigt var. Sedan lämnas barnet bort och föräldrarna sätts i en cirkus av längtan efter mer tid med barnet, kamp att ta sitt ansvar, kamp för hela relationer. Alternativet är ekonomisk utopi. Det går inte att få loss mer tid. Visst vore det jättebra med ökad föräldraledighet. Absolut nödvändigt. En tryggare ekonomisk situation är önskvärt. Men problemet sitter djupare, i hela samhällets konstruktion. Jag undrar ibland om singellivet är det enda hållbara. Jag tror att en anledning till det låga födelsetalet är bristen på valfrihet för unga föräldrar. Möjligheten att välja barnomsorg eller att få vara hemma längre med sina barn. Föräldrar måste få möjlighet att tillbringa mycket mer tid med sina barn men för många sätter ekonomin käppar i hjulet.”

*(Man som fick sitt första barn i 25 års ålder, SCB 2001:1)*

Många önskar att föräldraledigheten vore längre, det finns en ovilja mot att lämna barnen på dagis redan vid ett års ålder eftersom barngrupperna är stora och nedskärningarna har slagit hårt. Påfallande många småbarnsföräldrar tycker att regeln som säger att man får behålla nivån i föräldraförsäkringen om nästa barn föds inom 30 månader skapar stress. Denna regel – som är till för att ge en rimlig föräldraförsäkring till dem som får barnen så tätt att det

<sup>43</sup> Bernhardt (2000) se not 34.

<sup>44</sup> SCB (2001) se not 2.



kan vara svårt att hinna kvalificera sig för en rimlig ersättningsnivå – upplevs istället som ett försök från samhällets sida att styra barnafödandet. Den ekonomiska förlusten om man inte lyckas uppfylla regeln villkor upplevs som stora<sup>45</sup>.

”Den nuvarande regeln som innebär att man ”tvingas” skaffa barn nr 2 inom 2,5 år är vansinnig. Eftersom man väljer mellan en dräglig ekonomi och att hinna återhämta sig och sin partners relation efter första barnet. Många skaffar ”tvåan” tidigare än de egentligen är redo för av ekonomiska skäl. Detta leder till i många fall onödiga slitningar och i värsta fall separationer. Vi sitter i denna båt och har beslutat oss för att skaffa ännu ett barn tidigare än vi egentligen skulle önska för att kunna bibehålla nuvarande mammapenning.”

*(Man som fick första barnet i 34 års ålder, SCB 2001:1)*

De som är barnlösa uppger som skäl att det är mycket man vill hinna med innan det är aktuellt med barn. Samhället ställer inte upp och alla nedskärningar i barnomsorg och skola har gjort det svårare att ha barn. Arbetslivet är för stressigt, arbetsgivarna kräver så mycket att det inte finns utrymme för barn. Det är svårt för parförhållanden att överleva med dålig ekonomi. Det finns så många alternativa livsstilar idag, som är både accepterade och lockande så man skjuter upp barnafödandet. Att få barn upplevs som steget in i en annan livsform<sup>46</sup>.

## Utbildning och barn

I alla utbildningsgrupper gäller att män värderar arbete och karriär högre än kvinnor. För männen minskar arbetets betydelse med högre utbildning medan detta inte är fallet för kvinnorna. Högutbildade män och kvinnor är således ganska likartade i sin inställning till arbete och karriär, medan könsskillnaderna är tydliga bland kvinnor och män med gymnasial och framför allt förgymnasial utbildning<sup>47</sup>.

---

<sup>45</sup> SCB (2001) se not 2.

<sup>46</sup> SCB (2001) se not 2.

<sup>47</sup> Bernhardt (2000) se not 3.

”Jag skulle gärna skaffa barn nu. Men: Med en färsk akademikerexamen måste jag få in en fot på arbetsmarkanden först. Jag tror att detta är en vanlig anledning till att man skaffar barn senare i dag. Om jag haft ett tryggare socialt skyddsnät i form av ex möjlighet till A-kassa för högskolestudier dvs mammapenning skulle jag redan 'jobba på' mitt/vårt 1:a barn.”  
(*Barnlös kvinna 29 år, SCB 2001:1*)

Bland dagens gymnasieungdomar finns – på samma sätt som för dagens unga vuxna (22, 26 och 30 år) – en genomgående skillnad i inställning till arbete, familj och barn beroende på utbildningsbakgrund. De ungdomar som gått ett yrkesinriktat program i gymnasieskolan är mer inriktade på arbete och därmed också på familj och barn så snart som möjligt. Bland dessa ungdomar finns även en större andel som inte tror att de över huvud taget kommer att skaffa barn i framtiden. För dem som gått de studieförberedande programmen ligger fortsatta studier närmast tillhands. Familj och barnafödande får då skjutas på framtiden. När det gäller att aldrig skaffa barn finns också en betydande könsskillnad – en betydligt större andel bland männen på yrkesförberedande program instämmer i detta påstående<sup>48</sup>.

Bland de unga som föreställer sig att vid 35 års ålder ha en kort utbildning är det betydligt vanligare att lägga tonvikten på att ha bildat familj och leva ett lugnt och stabilt familjeliv än vad som gäller bland dem som föreställer sig en akademisk utbildning. Bland dem som planerar en akademisk utbildning är det å andra sidan betydligt fler som anger att det då är viktigt att ha hunnit förverkliga sig själv och att ha hunnit se sig om i världen. I det senare avseendet är skillnaden mycket stor.

Ungas utbildningsambitioner är överlag höga. Totalt planerar nästan 60 procent av unga mellan 16 och 29 år att ta en akademisk examen. Av dem som studerar på gymnasiet tänker två tredjedelar gå vidare till fortsatta studier direkt efter gymnasiet. Även unga som studerar eftergymnasialt, är yrkesarbetande eller arbetslösa säger sig i stor utsträckning ha behov av att utbilda sig mer<sup>49</sup>.

Många av dagens unga föräldrar och presumtiva föräldrar upplever dock att deras studieplaner får oönskade konsekvenser för deras möjligheter att skaffa barn<sup>50</sup>.

---

<sup>48</sup> Holmberg/Kairos Future (2001) se not 8.

<sup>49</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

<sup>50</sup> SCB (2001) se not 2.

”Kraven på dagens kvinnor är på tok för stort på alla sätt och vis. Studier och karriär är väldigt svårt att kombinera med familj. Oftast måste det ena stå tillbaka för det andra. Om man studerar vidare på universitet 3–4–5 år eller längre och sedan kommer ut på arbetsmarknaden med ett par hundra tusen i studieskulder, hur skall man då kunna skaffa barn inom rimlig tid? Numera går man inte direkt från gymnasium till studier utan de flesta studerande är äldre och blir klar vid 30–35 års ålder och då gäller det att få ett bra jobb som man dessutom kan vara barnledig ifrån.”

*(Barnlös kvinna 35 år, SCB 2001:1)*

## 2.10 Vad är viktigast för dagens unga? Om livskvalitet och framtidstro

Bland dagens gymnasieungdomar är tre saker viktiga i det nära tidsperspektivet: För de unga kvinnorna är det kompisar, hälsan och familjen och för männen kompisar, hälsan och pengar. I början av 1990-talet var en intressant arbete viktigt för ungdomarna och trängde ut familjen från listan över det som hade hög prioritet. Detta kan eventuellt vara en återspeglning av ett tidigare värderingsmönster då möjligen familj och barn samt arbete var det man i första hand tänkte på när gymnasieskolan var avklarad. Nu vid sekelskiftet har dans och nöjen blivit viktigare och för männen tränger exempelvis det alternativet ut pengar från listan<sup>51</sup>.

Vad tycker i övrigt dagens unga (16–29 år) är viktigast just nu? Högst värderat är:

- framtid för barnen
- ekonomisk trygghet
- arbete
- fritid.

Därpå följer; bilda hem, skaffa barn, god ställning i yrket respektive i samhället. De unga männen och kvinnorna betonar samtliga vikten av hem och barn, men kvinnorna gör det i högre grad. Männen i sin tur betonar mer en god ställning i yrket<sup>52</sup>.

Om dagens unga (16–29 år) blickar framåt, vad tycker de då är viktigt att ha uppnått vid 35 års ålder? Målen är i prioriteringsordning:

---

<sup>51</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

<sup>52</sup> Holmberg/Kairos Future (2001) se not 8.

- eget boende
- fast anställning
- familj och barn
- lugnt och stabilt familjeliv
- självförverkligande.

För kvinnorna är det i högre grad viktigt ha bildat familj och skaffat barn (69 mot 54 procent), att leva ett lugnt och stabilt familjeliv (61 mot 53 procent), för männen att ha förverkligat sig själv (64 mot 50 procent) och hunnit resa och se sig om i världen (61 mot 46 procent). Bland unga män är det vid 35 års ålder i högre grad viktigt att ha en hög levnadsstandard. Däremot anser lika många unga kvinnor som män – och med en förkrossande majoritet (82 respektive 83 procent) – att det är viktigt att ha en fast anställning. Intressant att notera är att betydligt fler unga kvinnor än män tycker det är viktigt att vid 35 års ålder ha förverkligat sig själv och ha hunnit resa och se sig om i världen<sup>53</sup>.

”Vi i barnafödande åldrar har idag oerhörda krav på oss att vara ’lyckade’ i allt: resa jorden runt, göra karriär, träna våra kroppar ha ett ’socialt’ liv, inte lätt att hinna med barn då. Vi vill inte ha för rund mage, platta bröst och att inte hinna längre än till lekplatsen eller ICA.”

*(Kvinna som fick sitt första barn i 32 års ålder, SCB 2001:1)*

Samtidigt kan konstateras att de som var unga på 1950-talet ansåg, precis som unga 1997, att framtiden för barnen är det allra viktigaste. Viktigt är även ekonomisk trygghet och att ha ett arbete, medan en god ställning i samhället är det som är minst viktigt. I ljuset av de stora samhällsförändringar som ägt rum från 1950-talet till 1990-talet är det påfallande små skillnader i vad unga uppger är mest viktigt för dem<sup>54</sup>.

Mellan 10 och 15 procent av dagens unga upplever en låg livskvalitet och ser samtidigt pessimistiskt på sin framtid, framför allt hyser man stor oro för framtida arbetslöshet. Bland unga som är upp vuxna i arbetarklasshem är det betydligt vanligare med en pessimistisk framtidstro. En stor majoritet av de missnöjda pessimisterna anser att de själva inte har någon egentlig inverkan på vad som händer dom<sup>55</sup>.

---

<sup>53</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

<sup>54</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

<sup>55</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

”Jag tycker att mer och mer av mina vänner drar sig för att skaffa familj i dag för har man det dåligt ekonomiskt så tär det på förhållandet. Och att skaffa barn på dom principerna är inte bra. Visst. Jag vill inget hellre än att skaffa familj men det är ju bra om barnen växer upp med båda sina föräldrar. Tack för mig.”

*(Barnlös man 28 år, SCB 2001:1)*

Å andra sidan finns det en mycket större grupp unga, 64 procent, som upplever en hög livskvalitet och som samtidigt ser optimistiskt på framtiden. Närmare 90 procent av alla högskoleutbildade mellan 20 och 29 år redovisar en stor framtidstro och en stor tro på den egna valfriheten<sup>56</sup>.

Jämförelser över tiden i upplevd livskvalitet från 1980-talet visar få förändringar fram till 1991. Sedan dess har den upplevda livskvaliteten sjunkit i alla åldersgrupper, i synnerhet bland de allra yngsta. Dagens unga anser sig ha en väsentligt sämre livskvalitet än de som var unga på 1980-talet och i början av 1990-talet.

”Ska det bli några barn gjorda här, så får politiker och arbetsgivare skärpa sig! Fundera på vad som hänt under 1990-talet... Satsa på

- Jämställdhet
- Bättre villkor för kvinnor, studerande såväl som yrkesarbetande
- Vård (mödravård/förlossning, daghem, skola, fritids etc.)
- Miljön

Ska det vara så svårt att förstå? Jag törs inte skaffa barn i dag, det vore en hälsorisk både för barnet och mig. Det gäller både fysiskt och psykiskt!”

*(Barnlös kvinna 29 år, SCB 2001:1)*

## 2.11 Fullföljande av planer

I detta kapitel har vi förmedlat unga människors allmänna inställning till olika faktorer kring barnafödandet. För fruktsamhetsutvecklingen på sikt är det naturligtvis av största vikt huruvida önskemål om att skaffa barn omvandlas till konkreta planer på att skaffa sådana och slutligen till ett realiserat barnafödande. Det kan också vara av intresse att ha en bild av i vilken utsträckning aktuella planer på barnafödande realiserar på kort sikt och vad effekten blir om mannen och kvinnan i ett förhållande uttrycker olika önskemål

---

<sup>56</sup> Ungdomsstyrelsen (1998) se not 6.

om att skaffa barn. I en studie som utgår från uttalade planer av respondenter i den senaste svenska familjeundersökningen 1992 har man kunnat undersöka detta<sup>57</sup>. En uppföljning av respondenternas barnafödande visade bl.a. att av de par som sade att de planerade att skaffa barn så fick närmare hälften ett barn inom två år. Av de som uttalade att de inte planerade att skaffa barn fick endast två procent ett barn inom samma korta tidsperiod. Barnafödandet i Sverige är med andra ord mycket väl planerat och kontrollerat. Intressant är också att av de par där en partner sade sig vilja ha barn men den andra partnern inte ville skaffa ett sådant så fick endast sex procent ett barn inom två år. Det förelåg här inga viktiga skillnader mellan könen och en viktig slutsats är att män och kvinnor i dagens Sverige i lika hög grad har "vetorätt" mot att skaffa barn.

## 2.12 Avslutning

Mot bakgrund av 1990-talets kris finns det anledning att ställa frågan om vilka som på lång sikt blir vinnare eller förlorare, också vad gäller möjligheten att skaffa barn och få det antal barn man helst av allt vill ha. Ungdomarna, ensamstående och barnfamiljerna tillhör 1990-talets förlorare. Även om en återhämtning skett i olika avseenden, bör frågan ställas hur de barn som växt upp under 1990-talet kommer att ställa sig till barn och familj. Kommer 80-talisterna och 90-talisterna att ansluta sig till tvåbarnsidealet?

---

<sup>57</sup> Thomson och Hoem 1998.

## 3 När kan man få barn? Om biologiska förutsättningar m.m.

### 3.1 Sammanfattning

Även om svenska kvinnor och män mestadels vill ha barn finner många att de av olika skäl tvingas avstå från detta eller att de helt enkelt inte kan få barn. Utvecklingen av effektiva preventivmedel har medfört att de flesta numera tycker sig ha full kontroll över beslut om att för tillfället inte skaffa barn. Idag måste man i stället vara motiverad för att få barn och aktivt bestämma sig för att upphöra med sin preventivmetod för att det skall bli några. Men eftersom barnafödandet har förskjutits mot allt högre åldrar finner många att det inte bara är att sluta med sina preventivmedel för att en graviditet skall följa. Den biologiska klockan tickar och fruktsamheten för kvinnor minskar oavbrutet efter att de blivit 30. Betydelsen av denna faktor för barnafödandet i Sverige ökar i takt med förskjutningen uppåt i åldrarna av barnafödandet. Det är sannolikt att allt fler människor kommer att finna att de ofrivilligt blivit barnlösa.

Huvuddelen av de förlossningar som ärligen äger rum förlöper utan större komplikationer. En ökad riskbenägenhet finns dock för mycket unga kvinnor och för äldre kvinnor. Att vänta med barnafödandet till senare i livet innebär, utöver problemet med minskad fruktsamhet, även en ökning av andra risker för såväl kvinnan som barnet. Man finner t.ex. en åldersrelaterad frekvens av låg födelsevikt och av för tidig förlossning.

Ofrivillig barnlöshet upplevs ofta som mycket påfrestande. Ett vanligt mönster är att ett par efter att ha försökt få barn på naturligt sätt söker hälso- och sjukvården för utredning av sin barnlöshet, och därefter, om detta är medicinskt möjligt, får behandling med assisterad befruktning. Om en sådan behandling misslyckas väljer många par att adoptera ett barn. Ett problem i sammanhanget är att möjligheterna att hjälpa barnlösa par är åldersrelaterat. För par som väljer att försöka få barn senare i livet innebär detta att

möjligheten till en lyckosam behandling av barnlösheten också minskar. På senare tid har ändå tekniken med s.k. provrörsbefruktning utvecklats snabbt och idag föds cirka 2 000 barn årligen som ett resultat av sådana behandlingar. Troligen som ett resultat av detta är antalet adoptioner i Sverige idag något lägre än vad det tidigare brukade vara.

Provrörsbefruktning har blivit en framgångsrik metod för att behandla barnlöshet men kan också innebära problem, bl.a. i samband med de många tvillingbörder som denna befruknings-teknik är förknippad med. Sådana nedkomster medför större risker för såväl moder som barn. Provrörstekniken har dock utvecklats vidare under senare år och andelen födselar som resulterar i flerbörder kan nu nedbringas. Socialstyrelsen finner i en undersökning att den ökade omfattningen av provrörsbefruktning ändå medför ett större antal för tidigt födda barn och därmed ett större antal barn med olika missbildningar än om de hade fötts på "vanligt" sätt. Ur rent medicinsk synpunkt vore det därför fördelaktigt att göra unga människor medvetna om ålderns betydelse för frukt-samheten. Detta skulle minska såväl problemet med en ökad ofri-villig barnlöshet som de komplikationer som födselar i högre åldrar för med sig.

### 3.2 Få barn – en naturlig drivkraft?

Vill svenska kvinnor och män ha barn? I det föregående kapitlet kunde vi se att de allra flesta som tillfrågas i intervjuundersökningar svarar ja på den frågan. Endast ett fåtal uttrycker rent explicit att de inte vill ha barn. En del svarar ja men ser sig ändå av olika skäl tvingade att avstå från att ha barn eller finner att de helt enkelt inte kan få barn. Dagens barnafödande är oftast resultatet av en kompli-cerad besluts- och påverkansprocess som utspelar sig inte bara på individ- och familjenivå utan även på samhällsnivå med starka sam-band dem emellan. I grunden finns även biologiska faktorer och genetiska dispositioner som driver den mänskliga arten att repro-ducera sig. Utvecklingen av nya effektiva preventivmedel, såsom p-piller och spiral, har här inneburit en stor förändring. Tidigare när man endast hade tillgång till kondom och pessar, eller fick lita till födselkontroll utan tekniska hjälpmedel, måste man vara starkt motiverad *mot* barnafödande annars blev det barn. Idag måste man i stället vara starkt motiverad *för* att få barn och aktivt bestämma sig



för att upphöra med sin preventivmetod för att det skall bli några barn.

### 3.3 Att bli gravid och få barn – om den biologiska klockan

När kan man över huvud taget få barn? Kvinnans fertila period utgör här en naturlig ram. Den begränsas nedåt av tidpunkten för första menstruationen, menarche, som i genomsnitt inträder vid knappt 13 års ålder och uppåt av tidpunkten för kvinnans sista menstruation, menopausen, vid i medeltal 51 års ålder. Även mycket unga män/pojkar kan bli fäder efter genomgången pubertet. Till skillnad från kvinnorna finns för männen inte samma biologiska begränsning uppåt i ålder. Hos männen inträder en mer successiv nedsättning av fruktsamheten<sup>1</sup> på grund av försämrad spermiekvalitet men också på grund av med åldern minskad förmåga att genomföra samlag t.ex. beroende på olika sjukdomstillstånd. Även lagstiftningen begränsar förutsättningarna för barnafödande. Oavsett om tvång förekommit eller inte gäller enligt brottsbalken ett ovillkorligt förbud mot sexuellt umgänge med barn under 15 år<sup>2</sup>.

#### Att få barn senare i livet – ett medicinskt perspektiv

Betydelsen av kvinnans biologiska klocka – hennes fertila period och förändringar inom den – för barnafödandet i Sverige ökar i takt med förskjutningen uppåt i åldrarna av barnafödandet. Det är en vanlig men felaktig uppfattning att möjligheten att få barn är relativt likartad under hela den tidsperiod kvinnan har menstruationer. Så är inte fallet. Fruktsamheten är lägre under de första åren efter menarche bl.a. beroende på att ägglossningen ofta uteblir under denna tid, vilket dock inte har någon större betydelse för hur många barn en kvinna kommer att få. Det är helt klarlagt att den biologiska fruktsamheten är åldersrelaterad och sjunker med stigande ålder. Den främsta orsaken är med all sannolikhet att kvaliteten hos de ägg som kvinnan föds med försämras med åren.

<sup>1</sup> I detta kapitel definieras ordet fruktsamhet som förmåga att få barn. I de övriga kapitlen definieras fruktsamhet, enligt den statistiska definitionen demografer använder, som antal födda barn per kvinna i fertil ålder.

<sup>2</sup> Brottsbalken 1962:700.

Erfarenheterna av behandling med donerade ägg (provrörsbefruktning) talar för att så är fallet.

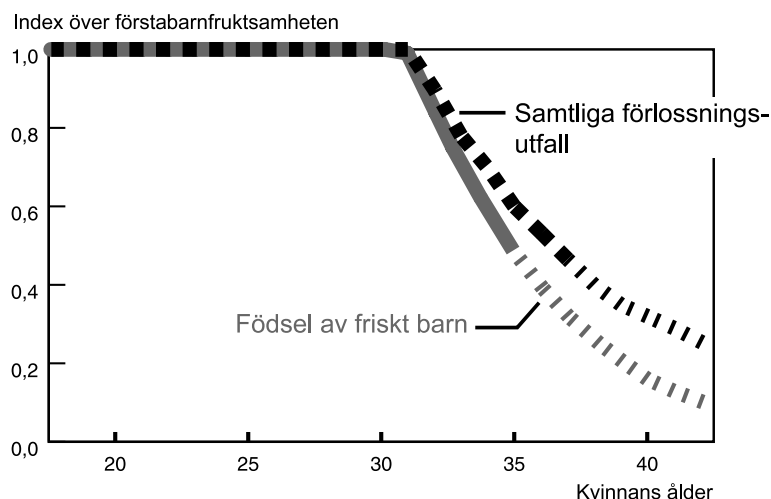
Resultatet av behandling med givarinsemination, där kvinnan inte uppvisar något påvisbart fel som kan påverka fruktsamheten medan mannen är infertil på grund av störd sädescellsproduktion, ger en möjlighet att mer specifikt studera kvinnans fruktsamhet. I dessa fall påverkar inte några "störande" faktorer, som minskad sexuell aktivitet och nedsatt fruktsamhet hos mannen, utfallet. I en undersökning som omfattade 751 kvinnor fann man att den biologiska fruktsamheten var oförändrad upp till 31 års ålder men därefter började sjunka påtagligt<sup>3</sup>. Antalet graviditeter minskade med 12 procent per år av ökande ålder hos kvinnan (diagram 3.1). I viss mån kunde denna minskning motverkas genom ett ökat antal behandlingar. Efter 12 månaders inseminationsbehandling var 74 procent av kvinnorna gravida om de var mellan 20 och 31 år men bara 54 procent om de var över 31 år. En liknande situation finner man vid behandling med provrörsbefruktning där flera stora undersökningar har visat att graviditetsfrekvensen är relativt konstant upp till 34 års ålder men därefter sjunker snabbt. Ett positivt behandlingsresultat för kvinnor över 40 års ålder är ovanligt och för kvinnor över 45 års ålder är det mycket ovanligt<sup>4</sup>. Detta förhållande är också orsaken till att många sjukhus inte använder provrörsbefruktning som behandlingsmetod för kvinnor över 38 års ålder.

---

<sup>3</sup> van Noord-Zaadstra et al. *Delaging child bearing: Effects of age on fecundity and outcome of pregnancy* Brit Med J 1991; 302:1361-5

<sup>4</sup> Templeton, *Fertility and Reproductive Medicine* 1998; 157-163.

*Diagram 3.1 Gravitetetsfrekvens och graviditetsutfall vid behandling av barnlösa kvinnor med givarinsemination*

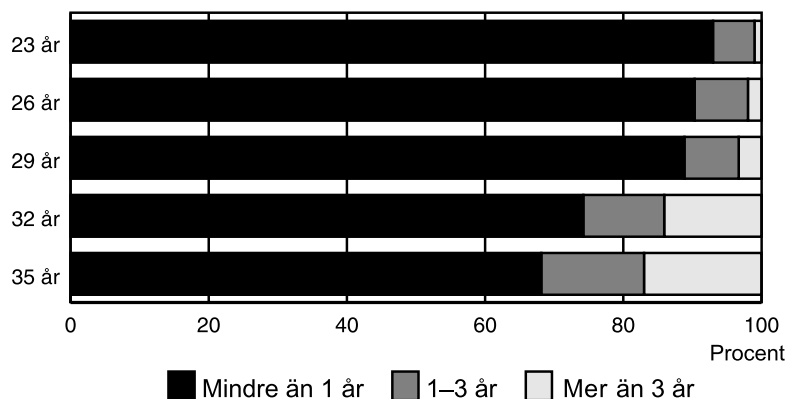


Källa: van Noord-Zaadstra et al 1991.

Att den lägre fruktsamheten också innebär att det tar längre tid för äldre kvinnor att bli gravida framgår av SCB:s enkätundersökning "Varför föds det så få barn"<sup>5</sup>. I denna tillfrågades totalt 3000 kvinnor och män i olika åldrar om sin inställning till barnafödande (se kapitel 2). De som hade eller väntade barn blev bl.a. tillfrågade om hur länge de fått vänta på den första graviditeten. För kvinnor som var 23 år hade nästan 95 procent väntat mindre än ett år. Andelen som väntat mer än ett år ökade sedan för varje åldersgrupp och var för 35-åriga kvinnor drygt 30 procent. Knappast någon av de yngre kvinnorna hade väntat över 3 år medan motsvarande siffra för 35-åriga kvinnor var 15 procent (diagram 3.2).

<sup>5</sup> SCB *Varför föds det så få barn* Demografiska rapporter 2001:1.

Diagram 3.2 Hur lång tid tog det att bli gravid?



Källa: SCB Varför föds det så få barn Demografiska rapporter 2001:1

Huvuddelen av de förlossningar som årligen äger rum förlöper utan större komplikationer. En ökad riskbenägenhet finns dock för mycket unga kvinnor och för äldre kvinnor. Att vänta med barnafödandet till senare i livet innebär, utöver problemet med minskad fruktsamhet, även en ökning av andra risker för såväl kvinnan som barnet. I den undersökning som refererats tidigare angående givarinsemination ökade frekvensen av missfall från 12 procent för kvinnor under 25 år till 25 procent för kvinnor över 34 år. Andelen flerbörder ökar med stigande ålder och därmed riskerna för mor och barn. I en svensk undersökning som omfattade kvinnor som födde sitt första barn fann man en åldersrelaterad ökad frekvens av låg födelsevikt och av för tidig förlossning för kvinnor i åldersgruppen 30–34 år i jämförelse med 20–24-åriga kvinnor. Risken ökade ytterligare för kvinnor i åldern 35–39 år och för de som var 40 år och äldre<sup>6</sup>. För den allra äldsta gruppen var riskökningen ungefär två-faldig. Med stigande ålder hos kvinnan blir även frekvensen av förlossningskomplikationer vanligare och andelen kejsarsnitt ökar påtagligt. Det är dock viktigt att påpeka att i absoluta tal är riskökningen så liten att det inte finns någon anledning att avråda äldre friska kvinnor att skaffa barn. Nya diagnos- och behandlingsmetoder bidrager till detta.

<sup>6</sup> Cnattingius et al. *Delayed child bearing and risk of adverse perinatal outcome* JAMA 1992; 268:886–90.

### 3.4 Att inte kunna få barn – om barnlöshet och infertilitet

Alla som vill få barn blir inte föräldrar. Barnlöshet är emellertid inte liktydigt med infertilitet. En okänd andel av de slutgiltigt barnlösa kvinnorna har på olika grunder kommit fram till att de inte vill föda barn eller att omständigheterna i övrigt inte var sådana att det lämpade sig att skaffa barn. Det bidrar till att den exakta andelen ofrivilligt barnlösa på grund av medicinskt betingad infertilitet är svår att fastställa. Uppgifter om antal och andel slutgiltigt barnlösa i Sverige finns däremot att tillgå i demografiska rapporter baserade bland annat på registerdata och en del sådana statistik redovisas i kapitel 4.

Andelen kvinnor som var barnlösa (frivilligt och/eller ofrivilligt) fram till det år de fyllde 40 har för de generationer som avslutat sitt barnafödande under perioden 1965 till 2000 pendlat mellan 12 och 17 procent. År 1965 var andelen barnlösa 17 procent. År 1987 hade andelen sjunkit till 12 procent och år 2000 hade andelen barnlösa ökat till 15 procent. Statistiska Centralbyrån bedömer i sin senaste befolkningsprognos att andelen barnlösa kan komma att bli 17 procent<sup>7</sup>. Bakom detta antagande ligger bland annat utvecklingen mot en allt högre medianålder för förstföderskorna, vilket sannolikt kommer att leda till att alla som skulle vilja få barn inte kommer att hinna få det innan den biologiska klockan slagit.

Ofrivillig barnlöshet är såväl ett medicinskt, psykologiskt som socialt problem vilket uppskattningsvis drabbar ungefär vart tionde par. Ofrivillig barnlöshet kopplas ofta felaktigt till kvinnan, men det är ungefär lika vanligt att orsaken finns hos mannen som hos kvinnan, var för sig eller i kombination. Orsakerna till ofrivillig barnlöshet är många. Det kan vara medfödda defekter i reproduktionsorganen, nedsatt eller utebliven produktion av sädesceller, bristande äggstocksfunction, hormonella rubbningar, eller skador på äggladare eller sädesledare på grund av tidigare infektioner av olika könssjukdomar. Även om de medicinska diagnosmetoderna utvecklats kan inte någon orsak alls fastställas hos 10–15 procent av de barnlösa paren.

---

<sup>7</sup> Man räknar med 17 procents barnlöshet för kvinnor födda 1980 och senare.

### 3.5 Att få barn på andra sätt – om assisterad befruktning och adoptioner

Ofrivillig barnlöshet upplevs ofta som mycket påfrestande av dem som drabbas. Längtan efter barn kan vara oerhört stark, och oförmågan att få det/de barn man vill ha kan leda till en känsla av förlust, som om meningen med livet inte kan fullbordas. Ett vanligt mönster är att ett par efter att ha försökt få barn på naturligt sätt söker hälso- och sjukvården för utredning av sin barnlöshet, och därefter, om detta är medicinskt möjligt, får behandling med assisterad befruktning. Om en sådan behandling misslyckas väljer många par att adoptera ett barn. Ett problem i sammanhanget är att möjligheterna att hjälpa barnlösa par är åldersrelaterat. För par som väljer att försöka få barn senare i livet innebär detta att möjligheten till en lyckosam behandling av barnlösheten också minskar.

#### **Assisterad befruktning**

Assisterad befruktning är ett samlingsnamn för de olika metoder som finns för att sammanföra spermier och ägg i syfte att hjälpa ett barnlöst par att få barn. Den vanligaste metoden är provrørsbefruktning (in vitro fertilisering, IVF) som initialt användes främst när barnlösheten beror på ett fel hos kvinnan men där utvecklingen under senare år inneburit att metoden även kan användas när orsaken till barnlösheten är bristande produktion av normala sädes-celler. Givarinsemination förekommer också om än i långt mindre omfattning.

Grunderna till behandling med IVF lades under 1960- och 1970-talen då moderna metoder för diagnostik och behandling av hormonella rubbningar i reproduktionsorganen, hos både kvinnor och män, utvecklades. I Sverige föddes det första barnet efter behandling med IVF år 1982. Givarinsemination finns beskriven i litteraturen för flera sekel sedan. Vid svenska sjukhus har den använts i åtminstone 50 år. Två lagstiftningar reglerar verksamheten. Enligt "lagen om insemination"<sup>8</sup> får donatorinsemination endast ske om kvinnan är gift eller sambo och mannen givit sitt skriftliga samtycke. Barnet har också rätt att få information om donators identitet när det nått vuxen ålder. Enligt "lagen om befruktning

---

<sup>8</sup> SFS 1984:1140.

utanför kroppen”<sup>9</sup> får endast kvinnans ägg eller makens eller sambons spermier användas för befruktning utanför kroppen.

IVF har blivit ett framgångsrikt sätt att behandla barnlöshet men kan också innebära problem. Tekniken att befrukta ägget utanför kroppen innebär i sig en mycket liten ökad risk för barnets framtida hälsa. Däremot skapar de många flerbörderna (främst tvillingar) som blir resultatet av sådana behandlingar uppenbara problem. Flerbörd innebär en ökad risk för förtidig förlossning och underviktiga barn. Man ser också en ökad risk för missbildningar hos barnen. Sverige har här varit ett föregångsland när det gäller att minska antalet ägg som återförs till kvinnans kropp och man synes nu i de flesta fall kunna nå samma graviditetsfrekvens genom att endast återföra ett ägg till kvinnan vid varje behandling och därigenom avsevärt kunna reducera denna effekt av IVF-behandlingen.

Antalet levande födda barn efter IVF-behandling har under perioden 1991–1998 ökat från 712 till 2137 per år. Under perioden 1989–1998 har samtidigt givarinsemination resulterat i att det fötts mellan 26 och ca 90 barn per år<sup>10</sup>. IVF-behandling är ett stort framsteg och innebär att man kan hjälpa allt fler ofrivilligt barnlösa par. För det enskilda paret har detta en stor betydelse eftersom barnlösheten för dem upplevs som ett stort problem.

Problemet omfattning framkommer tydligt i kapitel 2. Vid 35 års ålder uppgav sju av tio barnlösa kvinnor och var fjärde man vid 37 års ålder att den viktigaste orsaken till att de ännu inte fått barn, var att man ännu inte lyckats bli gravid. Många tycker att samhällets stöd till dem som är ofrivilligt barnlösa är för litet. Man framhåller särskilt de långa väntetiderna för behandling och de sammantaget höga kostnaderna som krävs för att fullfölja nödvändigt antal behandlingar. De nuvarande förhållandena upplevs som särskilt oacceptabla i ljuset av den ofrånkomliga begränsning som kvinnans biologiska klocka utgör.

## Adoptioner

För närvarande adopteras ca 1 000 barn till Sverige varje år. Det antalet har varit tämligen stabilt under en dryg tioårsperiod. De förhållandevis små variationer som varit har i huvudsak följt samma mönster som variationerna i fruktsamheten överhuvudtaget. I slutet av 1970-talet och början av 1980-talet var antalet väsentligt

<sup>9</sup> SFS 1988:711 *Lagen om befruktning utanför kroppen*.

<sup>10</sup> SoS-rapport 2001:3.

högre 1 600 – 1 800 barn per år. Nedgången kan med all sannolikhet tillskrivas utvecklingen av metoderna för assisterad befruktning. När dessa fungerar allt bättre blir konsekvensen att antalet adoptioner minskar.

Det finns för närvarande inga köer till adoption. En adoption tar givetvis alltid en viss tid, men tillgången på barn är i dag tillräcklig för att tillgodose den efterfrågan som finns. Ingenting tyder på att det förhållandet skulle ändras även om det skulle ske en viss ökning av efterfrågan.

Kostnadsfaktorer spelar sannolikt en viss roll för de potentiella föräldrarnas beslut att adoptera. Detta blir tydligt när man frågar föräldrar som redan genomfört en adoption och som står inför beslutet att skaffa ett syskon till det första barnet. Sannolikt skulle en kraftig minskning av adoptivföräldrarnas kostnader medföra en viss ökning av antalet adoptioner. Hur stor denna ökning skulle bli är inte möjligt att ange.

Bidrag vid internationella adoptioner lämnas till den eller de i Sverige bosatta adoptivföräldrar som fått tillstånd av svensk domstol till en adoption. För varje barn lämnas bidrag med 40 000 kronor. Bidraget infördes 1988 och utgick då med maximalt 24 000 kronor. Det aktuella, högre och enhetliga beloppet gäller sedan januari 2001.

### 3.6 Inte barn nu – om födelsekontroll och aborter

#### **Födelsekontroll**

Födelsekontrollerande metoder används för att förhindra en icke önskvärd graviditet. De moderna, effektiva preventivmetoderna, t.ex. p-piller och spiral, gjorde sitt intåg under 1960-talet och har sedan dess utvecklats och förfinats. Det finns idag en rad olika alternativ att tillgå, vilket gör att ett par lättare kan finna en metod som passar dem. De nya metoderna är i hög grad kvinnokontrollerade och kvinnans roll i beslutsprocessen har därmed blivit mer avgörande än tidigare. De nya metoderna innebär också en avgörande förändring av själva beslutsprocessen: de äldre metoderna krävde en aktiv åtgärd för att förhindra en graviditet medan de nya metoderna kräver en aktiv åtgärd för att möjliggöra en graviditet. Samtidigt visar t.ex. 1930-talets låga födelsetal att det går att minska fruktbarheten med metoder såsom pessar och kondom, eller t o m utan tekniska hjälpmedel, om det finns en stark motivation. De nya



preventivmetoderna som inte är direkt kopplade till samlaget innebär en ökad sexuell frihet och ökade möjligheter att undvika en oönskad graviditet.

### **Sterilisering**

Den nya steriliseringslag som trädde ikraft 1976 innebar en stor förändring. Fram till 1975 var möjligheterna till sterilisering begränsade och i många fall skedde den mot individens egen önskan. Rätten att själv bestämma är central i vår nuvarande steriliseringslag. Alla kvinnor och män över 25 års ålder har rätt att själva bestämma om de vill steriliseras och ingen kan mot sin vilja tvingas att genomgå ett steriliseringsingrepp. Antalet steriliseringar i Sverige är dock litet, c:a 7 500 per år varav ca 75 procent kvinnor. I många andra länder är sterilisering i stället en mycket vanlig preventivmetod. Eftersom de flesta steriliseringar genomförs när kvinnan fått det antal barn hon önskar har denna åtgärd knappast någon betydelse för förändringarna av fruktsamheten över åren.

### **Aborter**

Fram till 1974 var abort en straffbar handling. Dock medgav 1938 års abortlag vissa undantag då abort kunde beviljas. Den gällande abortlagen från 1974 innebär ett helt nytt synsätt, kvinnan har rätt att fram till utgången av 18:e graviditetsveckan själv bestämma om hon vill genomgå en abort. Efter 18:e veckan fordras tillstånd av Socialstyrelsen och att synnerliga skäl föreligger. Den övre gränsen för abort bestäms av fostrets möjlighet att överleva utanför livmodern, i princip innebär detta att om fostret är friskt kan abort inte utföras efter utgången av 22:a graviditetsveckan. Under de gångna 25 åren har aborttalen varierat mellan drygt 30 000 och knappt 38 000 per år. År 1975 utfördes 32 526 aborter och efter en topp på nästan 38 000 aborter 1989 har vi nu nått ner till 31 000 aborter per år. Ett ökat antal aborter är alltså inte orsaken till dagens låga fruktsamhet. Den avgörande betydelsen av en liberal abortlag är istället dess stora betydelse för kvinnors hälsa.

**Tabell 3.1: Dödlighet i samband med aborter (dödsfall per 100 000 abortingrepp) i Sverige under olika tider**

År	Antal legala aborter	Döda	Döda/100 000 aborter
1946–1953	28 000	27	96.4
1954–1963	32 000	21	59.7
1964–1974	87 900	7	8.0
1975–1983	294 763	3	1.0
1984–1996	442 223	0	0.0

Effekten på dödligheten av en liberalare abortlagstiftning avspeglas tydligt av ovanstående svenska statistik. En stor del av dödsfallen före 1975 kan säkerligen förklaras av den höga dödligheten i samband med de illegala ingrepp som då var vanliga. En liberal abortlag innebär också att aborter kan utföras tidigare under graviditeten med mindre riskfyllda abortmetoder. Idag utförs drygt 93 procent av alla aborter före 12:e graviditetsveckan. Illegala aborter medförde tidigare ofta också en ökad sjuklighet i form av skador på underlivsorganen med livslång sterilitet som följd.

### 3.7 Hälsorisker för barn till yngre och äldre mödrar

Det är sedan länge känt att riskerna för barnen såväl före som under och efter förlossningen är kopplade till moderns ålder på ett J-format sätt. Även om den absoluta nivån på olika risker ofta är mycket låg betyder detta att barnen till såväl tonårsmödrar som barnen till äldre mödrar löper ökad risk för förtidig födsel, låg födelsevikt i förhållande till födelsetid samt, för de äldre mödrarna, också en ökad missbildningsrisk. Dessa s.k. perinatale riskfaktorer är också kopplade till socioekonomiskt välstånd, både genomsnittligt på samhällsnivå men också på individnivå, inom en population.

I dagens Sverige har, som vi redan nämnt och som visas i kapitel 4, moderns ålder vid första barnets nedkomst ökat under de senaste decennierna. Samtidigt har den sociala situationen förbättrats och utbildningsnivån hos mammorna ökat. Äldre kvinnor löper risk för ofrivillig barnlöshet och behandlas ibland med s.k. provrörsbefruktning (IVF). Sådan behandling kan emellertid också innebära risker för barnet. Nedan följer en redogörelse för aktuella svenska

studier om risker för barnen vid låg respektive hög ålder hos modern samt efter IVF-behandling.

### **Barn till tonårsmödrar**

Petra Otteblad-Olausson jämför i en aktuell studie<sup>11</sup> graviditetsutfall för mammor 13–15, 16–17 samt 18–19 år med utfallet för mammor 20–24 år. Ju yngre modern var desto större risk var det för att barnet skulle dö omedelbart efter nedkomsten – även om det förstas var väldigt ovanligt att något sådant överhuvudtaget skedde. Signifikanta överrisker förelåg för förtidig födsel (< 32 veckor) och överdödligheten förklaras nästan enbart av den för tidiga födseln.

### **Barn till äldre mödrar**

På arbetsgruppens initiativ har professor Bengt Källén<sup>12</sup> genomfört en analys med hjälp av data i Svenska Medicinska Födelseregistret som innehåller information om i stort sett alla födda barn i Sverige efter 1973. Analysen syftade till att studera förlossningsutfallet för mödrar i relation till ålder samt studera effekt av utbildningsnivå, i vissa fall rökvanor, samt antal tidigare barn och födelseår. Utredningens resultat sammanfattas nedan.

Under observationsperioden har en förändring skett i fördelningen av mödrarnas ålder så att medianåldern vid första barnets födelse ökat med nästan 5 år. En breddning av åldersfördelningen för barnafödandet noteras också. Särskilt uttalad är förändringen för första barnet. Om man betraktar andelen kvinnor som föder barn efter 35 år så har denna successivt ökat under perioden.

Vid en analys av riskerna för barnen har man betraktat två nivåer av tidig födsel (< 37 veckor resp. < 32 veckor) samt födelsevikt mindre än 2500 g respektive mindre än 1500 g. Detta är rationellt eftersom riskerna för barn med mycket låg födelsevikt eller mycket för tidig födsel, trots god nyföddhetsvård, fortfarande är påtagliga. Barn med måttliga avvikelser i födelsevikt/tid har dock idag inte någon särskilt stor risk för komplikationer. Barn med födelsevikt under 1500 g och de som är födda före 32 graviditetsveckor kräver

<sup>11</sup> Otteblad-Olausson Petra: *Teenage childbearing: Pregnancy outcomes and long term consequences for the mothers*, Akademisk avhandling, Karolinska Institutet, Sthlm 2000.

<sup>12</sup> Källén Bengt (2001): *Förändringar i mödravårdsfördelningar i Sverige 1973–1999*, Tornbladsinstitutet Lunds universitet.

neonatal intensivvård. De komplikationer som här kan inträffa är andningsproblem, svår gulsot, blodförgiftning och andra svåra infektioner samt hjärnblödning. Sådana problem kan ibland leda till bestående handikapp i form av CP-skador, blindhet, kroniska andningbesvär m.m. Riskerna är tydligt kopplade till graden av för tidig födsel respektive låg födelsevikt.

Om man ser på riskerna över hela moderns åldersspektrum finner man ett J-format utfall för alla faktorer utom dödföddhet. Lägst är riskerna för barnet om modern är 20–35 år. Analysen visar att frekvensen för tidigt födda eller lågviktiga barn för kvinnor över 35 år är tämligen konstant över tidsperioden. Trots detta sjunker frekvensen dödfödda barn och barn som dör strax efter nedkomsten. De äldre kvinnornas barn löper större risker. Framförallt gäller detta den relativa riskökningen för dödföddhet (63 procent), graviditetens längd < 32 veckor (34 procent) och födelsevikt < 1500 g (41 procent). Återigen gäller här att den relativa riskökningen utgår från en absolut sett mycket låg nivå. Om man tar hänsyn till effekterna av moderns utbildning finner man att mönstret kvarstår. Om man begränsar analysen till kvinnor som föder sitt första barn blir effekterna av ålder klart förstärkta.

Sammantaget torde dessa observationer tala för att riskerna för barn till äldre mödrar idag framförallt är orsakade av biologiska snarare än sociala förhållanden. Man har också analyserat överriskerna för äldre mödrar för att drabbas av en del förlossningskomplikationer av typ framförhållande moderkaka eller avlossning av moderkakan, händelser som givetvis också utgör en risk för barnet. Här finner man också en riskökning, vilken inte heller beror på skillnader mellan olika åldersgrupper i utbildningsnivå eller den sociala indikatorn rökning. Som förväntat finner man en ökad andel av mammor över 35 år som blir förlösta med kejsarsnitt. Detta gäller såväl förstföderskor som flerföderskor.

Vid en analys av överrisker för missbildningar finner man, vilket tidigare är välkänt, ökade risker för framförallt kromosomavvikelse om mamman är äldre än 35 år. Riskökningen är i storleksordningen 89 procent för förstföderskor över 35 och för alla födselar 77 procent. Den mest kända kromosommissbildningen är Down's syndrom och förekomsten av denna kromosomrubning ökar efter 30 års ålder hos mamman. En analys av andelen barn med Down's syndrom under tidsperioden 1973–1999 finner dock inte alls den ökning som man förväntat på basis av den ökade mödraåldern. Detta torde sannolikt bero på att de äldre kvinnorna oftare gör

fosterdiagnostik och att foster med denna kromosomrubbing aborteras.

### **Risker för barn efter IVF-behandling**

En ökande andel kvinnor söker hjälp för sin barnlöshet med hjälp av sk provrörsbefruktning (IVF-behandling). En arbetsgrupp inom Socialstyrelsen har nyligen gått igenom riskerna för barn både på kort och lång sikt efter IVF. Undersökningen baserades på samtliga barn födda efter provrörsbefruktning i Sverige 1982 och som rapporterats in till Socialstyrelsens IVF-register. Sammanlagt studerades utfallet för mer än 5 800 barn jämfört med alla andra barn i Medicinska Födelseregistret. Vidare genomfördes en långtidsuppföljning avseende neurologiska handikapp med hjälp av den svenska barnhabiliteringsorganisationen. Denna studie gjordes i fall-kontroll-design så att 5 680 IVF-barn jämfördes med 11 360 kontroller. Resultaten av studierna finns kortfattat beskrivna i Socialstyrelsens rapportserie<sup>13</sup> men bättre faktaredovisning finns dels i epidemiologiskt centrum rapport samt i vetenskapliga publikationer (se referenslista).

Antalet förlossningar efter provrörsbefruktning har i Sverige ökat exponentiellt och idag beräknas drygt 2 000 barn/år födas efter IVF. Trots att man i Sverige försökte minska andelen flerbörder genom att i regel inte återföra mer än två befruktade ägg ligger andelen tvillingar eller trillingar i detta material mycket högt med 26 procent tvillingar och 2 procent trillingar. Andelen mycket för tidigt födda barn som efter förlossningen måste vårdas i kuvös var 6,7 procent bland IVF-barnen jämfört med 1,2 procent i normalbefolkningen. Andelen barn med mycket låg födelsevikt (< 1500 g) var 6,1 procent jämfört med 0,8 procent. Cirka 70 procent av IVF-barnen var fullgångna (> 37 veckors graviditetslängd). En stor del av för tidig födsel och för låg födelsevikt berodde givetvis på tvilling- och trillinggraviditeter, men också bland IVF-barn födda i enkelbörd var andelen mycket för tidigt födda förhöjd (2,6 procent jämfört med 1 procent i normalbefolkningen). Cirka 35 procent av överrisken för förtidig födsel respektive låg födelsevikt kunde förklaras av hög ålder hos mammorna.

---

<sup>13</sup> Socialstyrelsen (1998) *Förlossningar och barn födda efter provrörsbefruktningar 1982-1995* SoS-rapport 1998:7. Socialstyrelsen (2000) *Neurologiska funktionshinder hos barn födda efter provrörsbefruktning 1982-1995*. Rapport 2000:4.

IVF-barnen hade i denna studie också signifikant ökad risk för missbildningar (5,4 procent jämfört med 3,9 procent för normalbefolkningen). Den absoluta överrisken för samtliga missbildningar vid IVF var således liten t.ex. 2 000 födda IVF-barn/år, kan resultera 30 fler barn med någon missbildning än förväntat varje år.

Långtidsuppföljningen av barn födda efter IVF visade att de löpte en 70 procentig ökad relativ risk för att få en åkomma som föranledde inskrivning vid landets habiliteringsverksamhet. Också barn födda i enkelbörd hade en överrisk motsvarande 70 procent. Diagnosen misstänkt utvecklingsförsening var fyrfaldigt större bland IVF-barnen och det var nästan en fördubblad risk att finnas i synskaderegistret. Vid analys av olika orsaker till överriskerna för IVF-barn fann man att tvillingbörd, låg födelsevikt och mycket för tidig födsel var de starkaste riskfaktorerna för neurologiska handikapp.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de relativa överriskerna för barn födda efter IVF är signifikanta och även om de allra flesta barn naturligtvis överlever och inte upplever några som helst hälsofaror behöver ett antal av dem intensivvård i nyföddhetsperioden. Neurologiska handikapp, särskilt CP-skador, är klart förhöjda liksom risk för utvecklingsförsening.

För det enskilda föräldraparet är det den absoluta riskprocenten som är viktigast och för allvarliga bestående komplikationer är denna mycket liten. Uttryckt i absoluta tal vid dagens 2000 IVF-barn per år föds 110 fler mycket för tidigt födda barn per år, 30 fler missbildade och 15 fler inskrivna i habiliteringsverksamhet.

### **Slutsatser om hälsorisker**

Hög mödraålder innebär liksom låg ålder klara överrisker för barnen med framförallt för tidig födsel och för låg födelsevikt. Dessa komplikationer medför förutom större sjuklighet i nyföddhetsperioden en ökad risk för bestående handikapp. En analys av svenska data visar ingen minskning över tiden av det relativt sämre förlossningsutfallet för barn till mammor över 35 år. Från en rent medicinsk synpunkt kan uppskjutet barnafödande till efter 35 år vara problematiskt för den enskilde och barnet.

## 4 Så här ser det ut – kris eller synvilla?

### 4.1 Sammanfattning

1980-och 1990-talens fruktsamhetsutveckling i Sverige har varit dramatisk. Under det senare årtiondet sjönk barnafödandet till den lägsta nivå som någonsin noterats i vårt land. Bottennoteringen nåddes 1999 med en summerad fruktsamhet om 1,50 barn per kvinna. Knappt 10 år tidigare hade Sverige i stället ett av de högsta fruktsamhetstalen i Europa med remarkabla 2,13 barn per kvinna år 1990. Då hade fruktsamheten i Sverige stigit kraftigt under en period då fruktsamhetstalen sjönk i de flesta andra västeuropeiska länder utom de nordiska.

Trots det branta fallet under 1990-talet ligger den svenska fruktsamheten ändå på en europeisk mellannivå. (År 1999 kan Sveriges 1,50 barn per kvinna jämföras med EU ländernas sammantagna 1,45.) Under det senaste året, 2000, har födelsetalet dessutom återigen ökat. Det som utmärker fruktsamhetsutvecklingen i vårt land är framförallt att barnafödandet har varierat ganska kraftigt från tid till annan under nästan hela 1900-talet. I efterhand kan man konstatera att en stor del av de årliga variationerna förklaras av att olika generationer valt att få sina barn i olika åldrar. Under vissa perioder har män och kvinnor blivit föräldrar i unga år, under andra tider har de väntat. Men det genomsnittliga slutliga antalet barn har för alla föräldragenerationer som vi kunnat observera under vårt århundrade legat runt 2. Det gäller således t.o.m. 1950-talisterna, av vilka de yngsta nu hunnit fylla 40 år och därför är den senaste födelsekohort som i stort sett hunnit avsluta sitt barnafödande.

För några generationer födda i början av 1970-talet är det dock mycket tveksamt om de kommer att kunna få så många som i genomsnitt två barn. Fruktsamheten för de födelseårgångarna har hittills varit så låg att det knappast finns tid och utrymme att "komma ikapp" tidigare generationer. För att födelseårgångarna efter dem ska kunna få så mycket som två barn i genomsnitt ford-

ras att den nuvarande svagt uppåtgående trenden håller i sig och dessutom förstärks. I sin senaste befolkningsprognos räknar SCB nu med ett framtida genomsnitt om 1,8 barn per kvinna. Det betecknas som ett försiktigt antagande men innebär ändå en höjning av fruktsamheten till högre nivåer än vad som gäller just nu.

Alla blir inte föräldrar. Bland kvinnor födda i Sverige 1925–1960 är det 84–88 procent som blivit mödrar. Bland män är det en lägre andel än så som blir fäder. Det beror till viss del på att det finns fler män än kvinnor. Av 1925–1952 års män var det 77–82 procent som blev fäder. Med dagens låga födelsetal kommer barnlöshet antagligen att bli något vanligare än vad som observerats för de födelseårgångar som senast hunnit avsluta sin fruktsamma period. I SCBs befolkningsprognoser räknas med en framtida barnlöshet för kvinnor på 17 procent.

Nedgången i barnafödandet i Sverige under 1990-talet har framför allt gällt unga kvinnor och män – i de åldrar där barnafödandet brukar vara som högst. För kvinnor föll fruktsamheten mest i åldrarna 20–29 år och för män i åldrarna 25–34. Sedan ett par år har nedgången avstannat i alla åldersgrupper och för både kvinnor och män över 25 vänts i en viss uppgång.

Barnafödandet har ända sedan början av 1970-talet skjutits upp till allt högre åldrar och denna utveckling har gått ännu snabbare under 1990-talet. År 1970 var förstagångsföderskan i medeltal 23 år, år 1990 var hon 26 år och år 2000 var hon 28 år. Förstagångsfadern har under hela tidsperioden varit i genomsnitt 2,5 år äldre.

Ett av skälen till den kraftiga ökningen av barnafödandet under slutet av 1980-talet var att barnen då började komma allt tätare. Barn som "skulle" ha fötts senare kom redan då. Bakgrunden är bl.a. föräldraförsäkringens konstruktion som premierar korta avstånd mellan barnen. En viss nedgång under 1990-talet var därför att vänta men den blev mycket större än man kunnat förutspå. Under 1990-talet avstannade trenden mot kortare intervall mellan barnen men vändes inte i sin motsats.

De flesta som blir föräldrar räknar med att få minst två barn. Men liksom för förstabarnsfruktsamheten så minskade andra- och fjärdebarnsfruktsamheten under 1990-talet. Precis som för förstabarnsfruktsamheten så har denna dock återigen vänts i en mindre uppgång i slutet av årtiondet.

En tiondel av befolkningen i Sverige är född utomlands och en stor del av de barn som föds i landet har utlandsfödda föräldrar. För utlandsfödda kvinnor är födelsetalens utveckling över tid likartad den som gäller för svenskfödda kvinnor. Men födelsetalen



ligger på en högre nivå för utlandsfödda än för svenskfödda kvinnor. De observerade högre födelsetalen för utlandsfödda kvinnor hänför sig till stor del till tiden kort efter invandringen. Praktiskt taget oberoende av födelseland har utlandsfödda kvinnor en förhöjd benägenhet att bli mödrar under sina första år i Sverige. Utlandsfödda kvinnor som bott i landet minst fem år eller som invandrat innan de fyllt 15 har däremot sällan högre benägenhet än svenskfödda kvinnor att få barn.

Är den nuvarande "krisen" verkligen en kris. Kommer vi verkligen att få färre än två barn i genomsnitt framöver? Och skulle detta i så fall vara till nackdel? Det låga barnafödandet har naturligtvis i första hand betydelse för de enskilda människor som kanske velat bilda familj men inte haft möjlighet till detta eller inte hunnit med. Att få barn och bilda familj ingår ju i de allra flesta ungas bild av sin framtid.

Men barnafödandet spelar också en stor roll för den framtida åldersfördelningen i befolkningen. Med låga födelsetal blir äldreandelen i befolkningen större och färre skall försörja dem som inte längre är yrkesaktiva. Redan idag är vi beroende av invandring för att upprätthålla ett konstant eller ökande befolkningstal.

Det är möjligt att framtida föräldrar kommer ikapp och får omkring två barn i genomsnitt, precis som de flesta tidigare generationer gjort. Likaväl som födelsetalen kunde sjunka kraftigt på bara några år under 1990-talet kan de ju också öka hastigt. Detta fordrar dock att den nu svagt uppåtgående trenden håller i sig och förstärks. Den springande punkten är hur förutsättningarna för barnafödande kommer att se ut i vår närmaste framtid. Finns det hinder, hur ser de ut och är de möjliga att undanröja? Svaren på de frågorna avgör om vi befinner oss i en kris eller inte.

## 4.2 Barnafödandets upp- och nedgångar

Antalet födda barn kan variera kraftigt från en tidsperiod till en annan. Det finns många orsaker till sådana variationer. Babyboomar upprepar sig ofta eftersom varje våg med många barn ger upphov till en ny våg 25–35 år senare – då dessa barn hunnit bli vuxna och få egna barn (diagram 4.1).

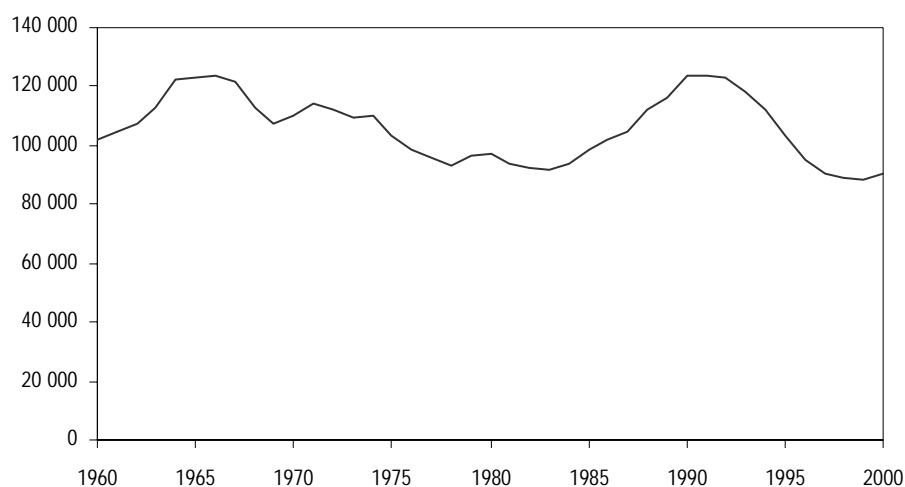
Men olika generationer väljer också olika stadier i livet då de får sina barn. 1960-talets föräldrar var ganska unga men sedan dess har de nyblivna mödrarna och fäderna blivit allt äldre. I och med det

har avståndet mellan de stora födelseårgångarna också ökat. Idag, år 2000, är medianåldern bland de nyblivna mödrarna 28 år.

Från slutet av 1980-talet kom barnen också allt tätare och det var ett av skälen till att födelsetalen ökade under denna period. Att barnen kom tätare hade samband med föräldraförsäkringens konstruktion där korta avstånd mellan barnen kom att premieras.

Förändringar i "barnafödandetakt" och i mödrarnas ålder gör att svängningarna i antalet födda barn ibland förstoras och ibland dämpas. Detsamma gäller för det s.k. summerade fruktsamhetstalet<sup>1</sup>. Det är ett relativt tal. Där försvinner effekten av mödrargenerationernas olika storlekar. Men både effekten av mödrarnas ålder vid barnafödelse och takten i barnafödandet påverkar detta tal (diagram 4.2).

*Diagram 4.1 Antal födda 1960–2000*

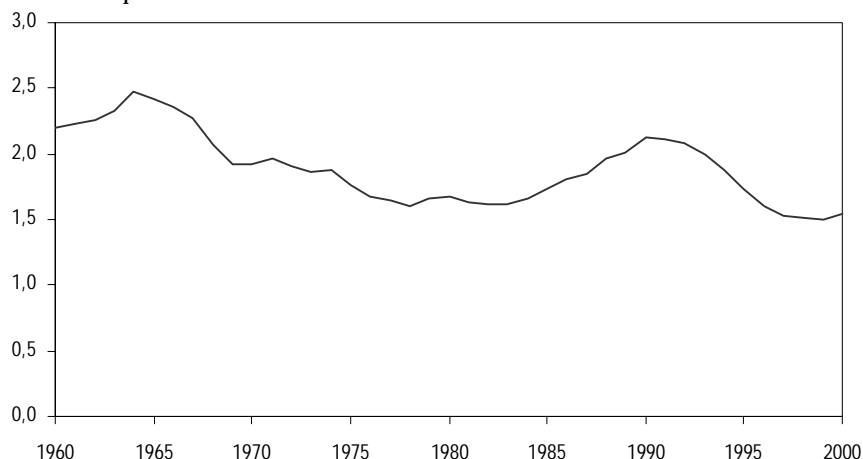


Källa: SCB.

<sup>1</sup> Summerad fruktsamhet är det antal barn en kvinna skulle få om fruktsamheten (benägenheten i olika åldrar att få barn) förblev densamma som under det år man gör beräkningen.

*Diagram 4.2 Summerad fruktsamhet 1960–2000*

Antal barn per kvinna



Källa: SCB.

Den långvariga nedgång i barnafödandet som påbörjades i mitten av 1960-talet vändes till en uppgång på 1980-talet. Nedgången varade längst bland yngre kvinnor. För kvinnor över 30 vände det redan under andra hälften av 1970-talet. För 20–29-åringar kom uppgången först i mitten av 1980-talet. För de allra yngsta, 15–19-åringarna, ser man också en uppgång vid samma tid men den var ganska liten och utgick från en mycket låg nivå.

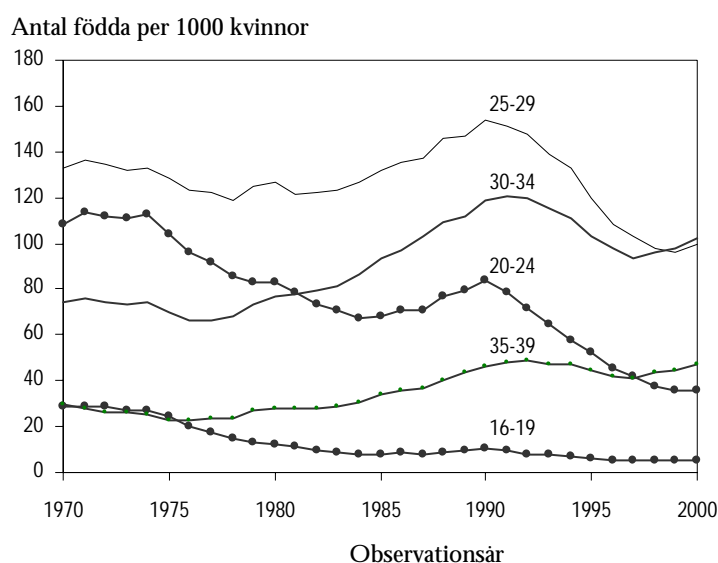
I början av 1990-talet startade så en brant nedgång i barnafödandet vilket i slutet av årtiondet ledde till de lägsta summerade fruktsamhetstal som någonsin registrerats i vårt land. Lägst var talet 1999 med värdet 1,50 barn per kvinna. År 2000 hade det dock återigen ökat något till 1,54. Nedgången startade bland kvinnor under 30 och var störst i de åldrar där barnafödandet sedan länge varit högst, 25–29 år, samt i åldrarna 20–24 år, där barnafödandet minskat redan tidigare under 1970- och 80-talen (diagram 4.3). Bland kvinnor över 30 varade nedgången bara några år och vändes ganska snabbt i en liten uppgång. Redan 1997 ökade barnafödandet igen bland kvinnor över 30 medan vi bland 25–29-åringar sett en ökning först från 1999. För första gången är från och med 1998 barnafödandet högre bland 35–39-åringar än bland 20–24-åringar.

Tonårsflickors barnafödande har stadigt minskat. De flesta tonårsgraviditeter avbryts med abort. År 2000 var antalet aborter bland

15–19 åringar 2,1 per 100<sup>2</sup>. Samma år föddes 0,5 barn per 100 flickor i dessa åldrar. Tonårsaborter och tonårsgraviditeter har följt ungefär samma mönster av upp- och nedgångar över tiden som fruktsamheten totalt, men på en betydligt lägre nivå. Från 1995 har aborter och graviditeter ökat något bland tonåringar. Antalet födda per 100 tonårsflickor har dock minskat under hela 1990-talet och varierat mycket mindre över tiden<sup>3</sup>.

För män är mönstret i utvecklingen likartat men med en förskjutning uppåt i åldrarna. Män blir sällan fäder i låga åldrar, deras föräldraskap startar senare än kvinnornas. Men totalt har männen en längre period i livet under vilken de får barn. Medan kvinnor i stort sett aldrig får barn efter 45 års ålder sträcker sig åldern för faderskap i realiteten upp till 55 år och ibland även längre.

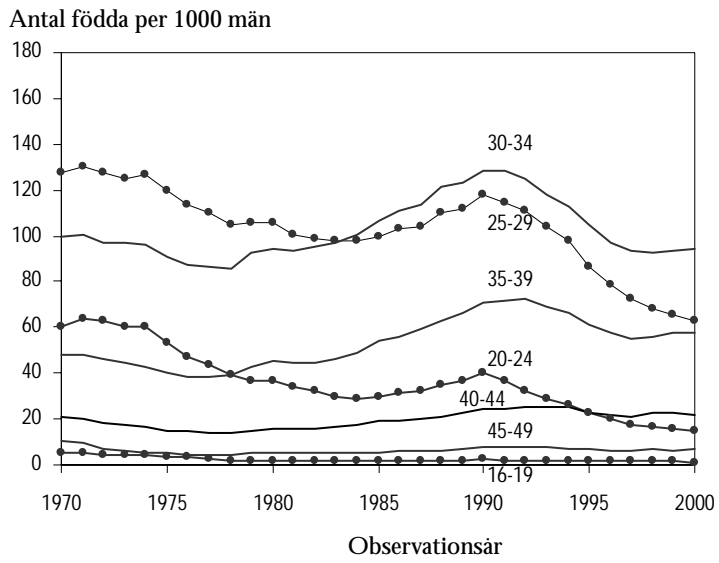
*Diagram 4.3 Åldersspecifik fruktsamhet för kvinnor 1970–2000*



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.  
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

<sup>2</sup> Preliminär uppgift.

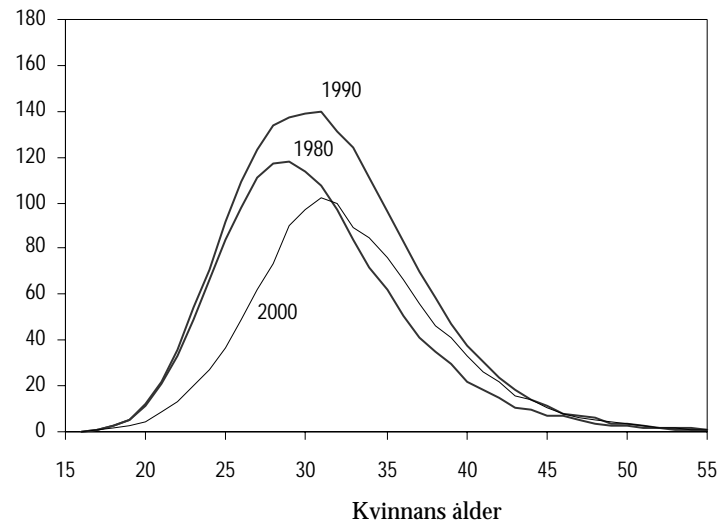
<sup>3</sup> Datakällor: SCB och Socialstyrelsen.

*Diagram 4.4 Åldersspecifik fruktsamhet för män 1970–2000*

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.  
Anm. Män födda i Sverige.

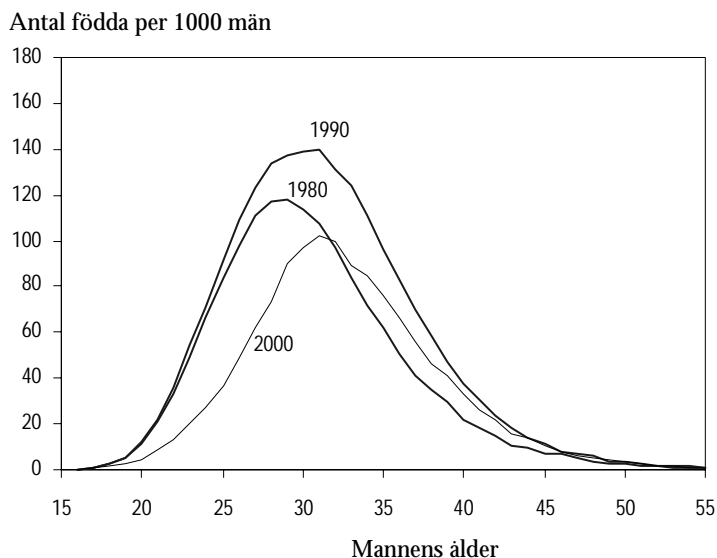
*Diagram 4.5 Åldersspecifika fruktsamhetstal för kvinnor åren 1980, 1990 och 2000*

Antal födda per 1000 kvinnor



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.  
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

**Diagram 4.6** Åldersspecifika fruktsamhetstal för män åren 1980, 1990 och 2000



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Män födda i Sverige.

### 4.3 Alla blir inte föräldrar

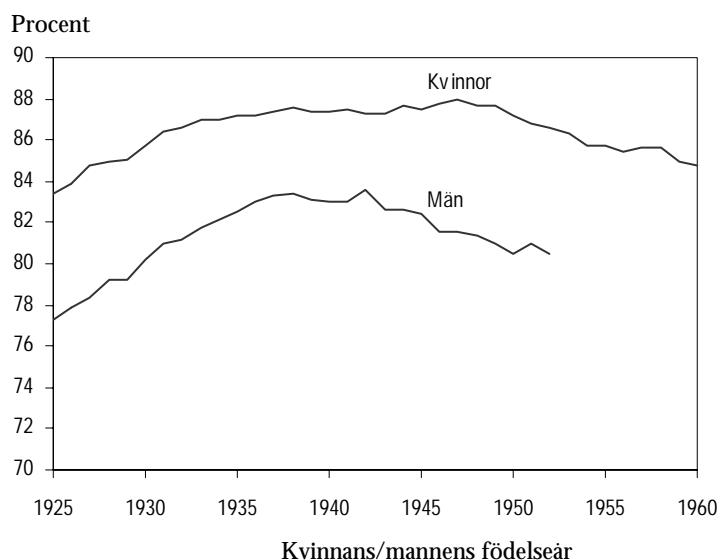
Alla blir inte föräldrar även om de i unga år kanske hade tänkt sig att det skulle bli så. Bland kvinnor födda i Sverige 1925–1960 är det 84–88 procent som blivit mödrar. Att bli mor var vanligast bland kvinnor födda 1935–50 (87–88 procent). Både tidigare och senare födelseårgångar förblev barnlösa i något högre utsträckning (diagram 4.7).

En lägre andel av männen än bland kvinnorna blir förälder. Detta beror till viss del på att det finns fler män än kvinnor. Av 1925–1952 års män är det 77–82 procent som blivit fäder. De högsta talen gäller årgångarna 1935–1944.

Även om man (diagram 4.7) ser en puckel med en högre andel som blivit föräldrar bland 30- och 40-talister än i både tidigare och senare årgångar, är det framförallt så att föräldraskap på längre sikt har blivit vanligare. Detta blir tydligt om man jämför med kvinnor och män födda under första hälften av 1900-talet och ännu tydligare om man blickar längre tillbaka i tiden. Från den officiella

befolkningsstatistiken går det inte att få fram andelen barnlösa under äldre tid. Men beräkningar och bedömningar<sup>4</sup> med hjälp av data från Sundsvalls- och Skellefteå-områdena i kombination med uppgifter om civilståndsfördelning i riket möjliggör en uppskattning. Troligtvis fick endast 75–80 procent av kvinnor födda under 1800-talet barn. Föräldraskap var vanligare bland kvinnor födda i början än i slutet av århundradet. Föräldraskap har i varje fall sedan början av 1900-talet blivit jämnare fördelat bland de vuxna.

*Diagram 4.7 Andel kvinnor och män i olika födelseårgångar som någon gång blivit förälder*



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Ett antal män blir fäder efter 50 och ett antal kvinnor efter 40. Andelen som får barn under sitt liv blir troligen högst 3–4 tiondels procentenheter högre för män födda 45–50 och för kvinnor födda 55–60 än vad diagrammet visar.

Anm. Kvinnor och män födda i Sverige.

<sup>4</sup> SCB *Beräkning av andelen barnlösa kvinnor i slutet av 1800-talet*. PM 2001.



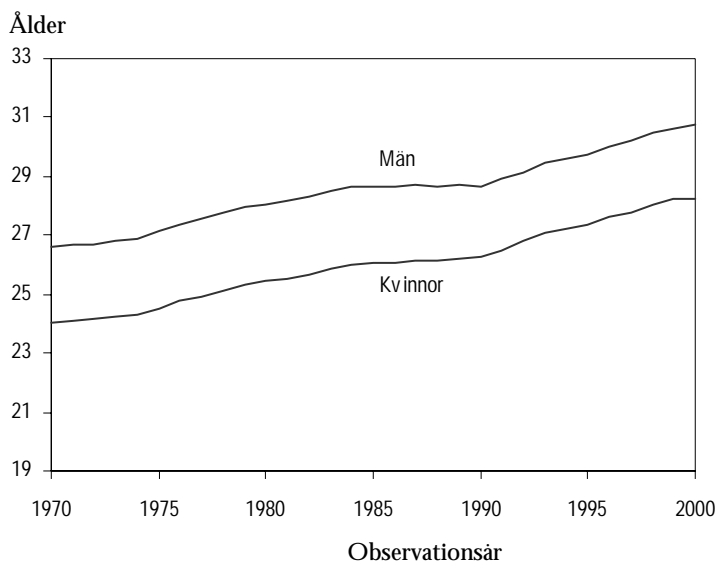
#### 4.4 Första barnet kommer allt senare i livet

Från slutet av 1960-talet har det skett en fortlöpande förskjutning uppåt i åldrarna bland förstagångsföräldrar (diagram 4.8).

År 1970 är det första år från vilket medel- och medianålder för förstagångsfödelskor finns kalkylerade. Man kan ändå förmoda att uppskjutandet av förstabarnet började just kring skiftet 1960–1970-tal. Dessförinnan hade medelåldern sjunkit för samtliga barnfödslar under hela 1900-talet och en god bit av 1800-talet. Barnaföderskan var som äldst kring 1860, med en medelålder på 32 år, och som yngst i slutet av 1960-talet, 26 år. År 1999 var medelåldern för samtliga barnafödelskor 30 år, densamma som kring 1925.

År 1970 var förstagångsföderskan i medeltal 23 år, år 2000 var hon 28 år. Förskjutningen uppåt i ålder accelererade under 1990-talet. Nyblivna förstagångsfäder är i genomsnitt omkring två och ett halvt år äldre än mödrarna. År 2000 var medelåldern för förstagångsfäder 31 år.

Förstagångsföderskan har således blivit i medeltal 5 år äldre från 1970 till år 2000. Ser man på moderns medelålder vid barnafödelse överhuvudtaget, dvs. oberoende av barnets ordningsnummer, visar den sig ha ökat från 26,6 till 29,9 år dvs. med 3,3 år. En effekt av det senarelagda barnafödandet blir på kort sikt en minskad tillväxttakt i befolkningen.

*Diagram 4.8 Ålder vid första barn 1970-2000 Medelvärde*

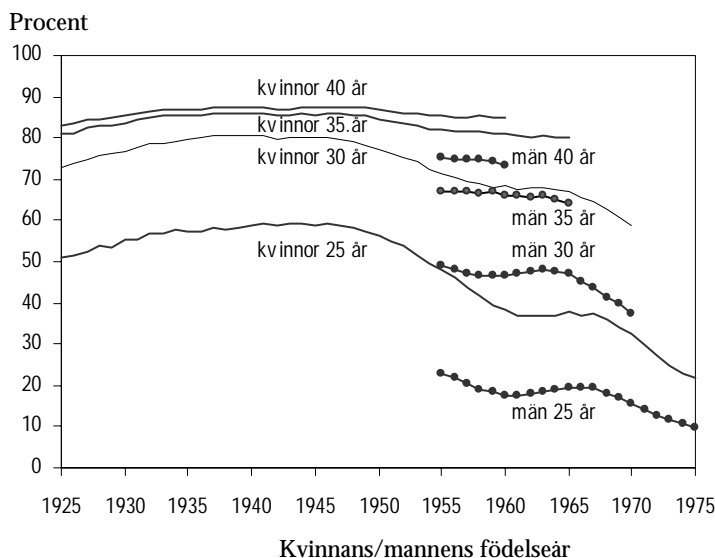
Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor och män födda i Sverige.

På samma sätt som fruktsamheten totalt, minskade också förstabarnsfruktsamheten under 1990-talet och mest bland yngre kvinnor. I åldrarna 20–24 och 25–29 år var nedgången kraftig och startade från 1990. I åldrarna över 30 startade nedgången några år senare och var relativt måttlig. Under det allra senaste året, 2000, har vi sett en uppgång i förstabarnsfruktsamheten i åldrarna från 27 till 35 år.

Trots senareläggning och förskjutning uppåt i åldrarna har generationerna fram t.o.m. 1950-talisterna, dvs. de som fick barn på 1970- och 80-talen, i stort sett kommit ikapp sina äldre medsystrar och medbröder när det gäller att bli förälder. Trots sen start har ungefär lika stora andelar hunnit få barn innan de fyllt 40 dvs. kring 85 procent av kvinnorna och 75 procent av männen (diagram 4.9). Även 1960-talisterna verkar vara på god väg att nå dit. För ännu senare föräldragenerationer verkar det dock mer tveksamt. Andelen som blivit förälder vid 30 har sjunkit ytterligare både för män och kvinnor och det ska mycket till för att de ska hinna ikapp.

*Diagram 4.9 Andel kvinnor och män som fått barn fram till att de blev 25, 30, 35 eller 40 år*



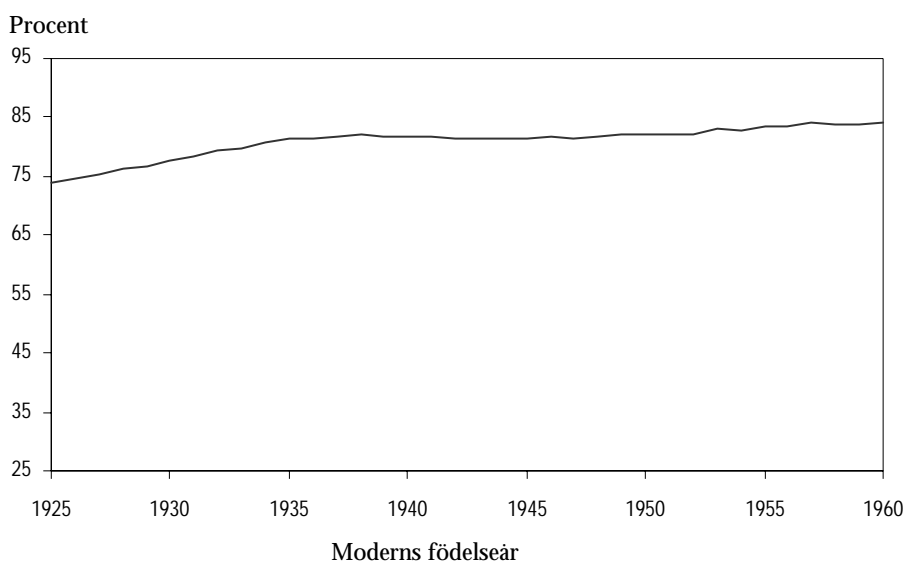
Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor och män födda i Sverige.

#### 4.5 Mer än ett barn

De flesta föräldrar räknar med att få minst två barn. Andelen, av dem som skaffat sig ett första barn, som också går vidare och skaffar ett ytterligare barn har ökat successivt över olika födselårsgångar kvinnor. Bland sextioåringarna fick 84 procent av ettbarnsmödrarna ytterligare ett barn. För 1940- och 1950-talsgenerationerna var andelarna något lägre (omkring 82 procent) och för tidigare generationer ännu lägre. Om man ser till uttalade planer av dagens unga (så som de uttryckts i intervjuundersökningar, se kapitel 2) skulle 85 procent av dagens ettbarnsmödrar under 30 få minst ett barn till.

*Diagram 4.10 Andel ettbarnsmödrar som gått vidare och fått minst ett barn till*



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

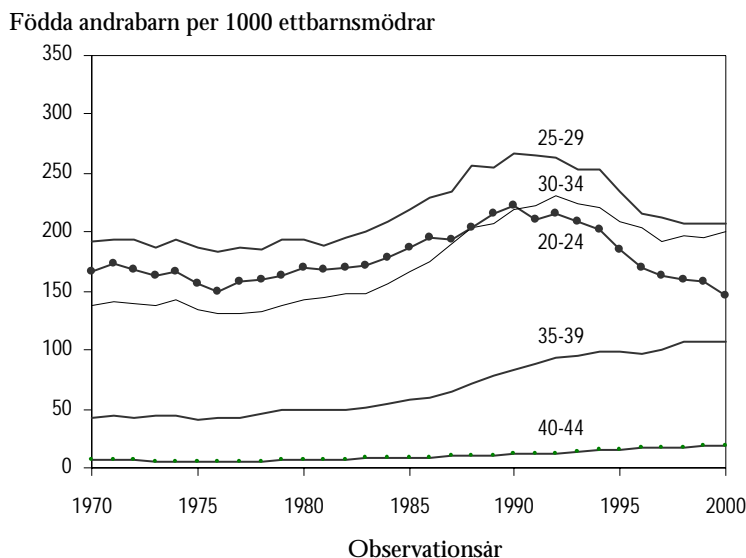
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Under 1990-talet har emellertid andrabarnfruktsamheten sjunkit bland ettbarnsmödrar i alla åldrar under 35 år (diagram 4.11) och likaså bland ettbarnsfäder i samma åldrar. I gengäld har vi sett en kraftig fruktsamhetsökning bland äldre ettbarnsmödrar (i åldrarna 35–39 år). Men utan en vändning också i lägre åldrar är det risk att uppgången i åldrarna från 35 år inte förmår kompensera. Det är tveksamt om dagens ettbarnsmödrar kan komma att få ett andra barn i samma höga utsträckning som 1950- och 60-talsgenerationerna.

Sammantaget, sett över alla åldrar och med kontroll för första barnets ålder, har emellertid andrabarnsfruktsamheten återigen ökat från 1997<sup>5</sup>.

<sup>5</sup> Andersson Gunnar (2001) *Demographic trends in Sweden: childbearing 1961-2000* Max Planck Institute for Demographic Research.

*Diagram 4.11 Födda andrabarn per 1000 ettbarnsmödrar i olika åldrar 20–44 år*



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Nästan 60 procent av tvåbarnsmödrar födda 1960 gick vidare och fick ytterligare minst ett barn till, alltså minst tre barn. Men även tredjebarnsfruktsamheten har sjunkit under första hälften av 1990-talet och det gällde tvåbarnsmödrar i alla åldrar. Men från omkring 1997 har tredjebarnsfruktsamheten återigen ökat, och särskilt bland yngre tvåbarnsmödrar. Högre andelar, av den i och för sig minskande skaran tvåbarnsmödrar, har nu fått ett tredje barn.

Av dagens 10-åringar har nära 90 procent ett hemmaboende syskon<sup>6</sup>. (I den åldern har de flesta barn fått de småsyskon de kommer att få och äldre syskon har ännu inte flyttat hemifrån.) Med vikande andrabarnfruktsamhet kan det i framtiden bli något mindre vanligt att barn har syskon.

<sup>6</sup> SCB *Barn och deras familjer 1999* Demografiska rapporter 2000:2.

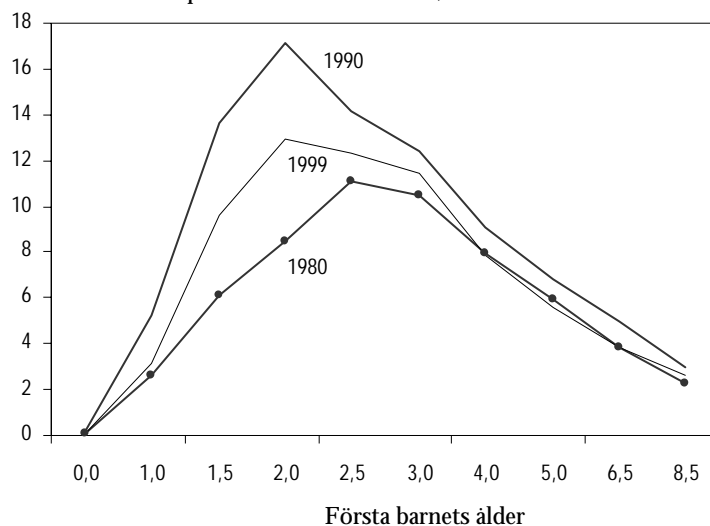
#### 4.6 Barnen kommer tätare

Från början av 1980-talet till början av 1990-talet fick mödrar i Sverige sitt andra barn med allt kortare tidsintervall från det första barnets födelse.

Under 1990-talet avstannade trenden mot tätare barnafödslar<sup>7</sup>. Andrabarn födda 1999 kom i medeltal ungefär lika långt efter förstabarnet som andrabarn födda 1990.

*Diagram 4.12 Andrabarnsfruktsamhet efter första barnets ålder*

Antal andra-barn per 1000 ettbarnsmödrar, standardiserat för moderns ålder



Källa: Gunnar Andersson, Dataunderlag: SCB Fruktksamhetsregistret  
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

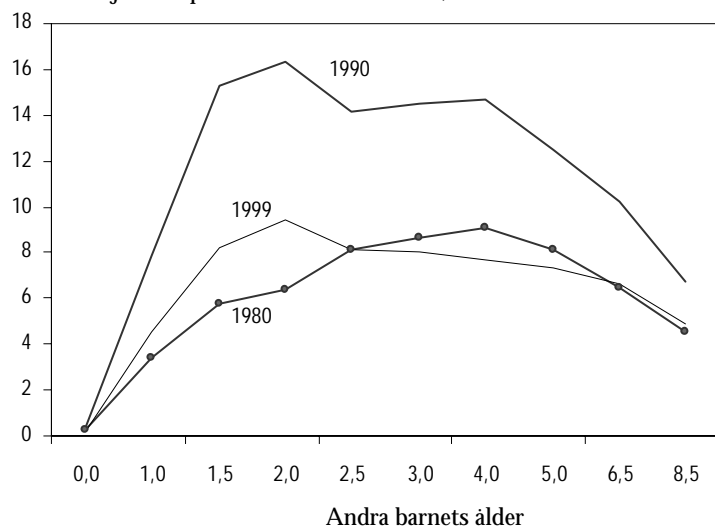
*Både 1990 och 1999 var det vanligast att ett andra barn föddes vid ett tidsintervall på omkring 2–2½ år efter det första barnets nedkomst. Skillnaden mellan åren var att andrabarnsfruktsamheten överhuvudtaget var lägre 1999 än 1990. År 1980 var andrabarnsfruktsamheten ännu lägre och då var det typiska födselintervallet mellan barn ett och barn två 2½–3 år.*

Även tredjebarnen kom allt snabbare under 1980-talet – samtidigt som fruktsamhetstalen steg. Under 1990-talet sjönk så tredjebarnsfruktsamheten och låg 1999 nere på 1980 års nivå. Men förskjutningen mot korta födselintervall bestod även här.

<sup>7</sup> Andersson, Gunnar *Childbearing trends in Sweden, 1961–1997*, European Journal of Population 15:1–24 (1999).

*Diagram 4.13 Tredjebarnsfruktsamhet efter andra barnets ålder*

Antal tredje-barn per 1000 tvåbarnsmödrar, standardiserat för moderns ålder



Källa: Gunnar Andersson Dataunderlag: SCB Fruktsamhetsregistret

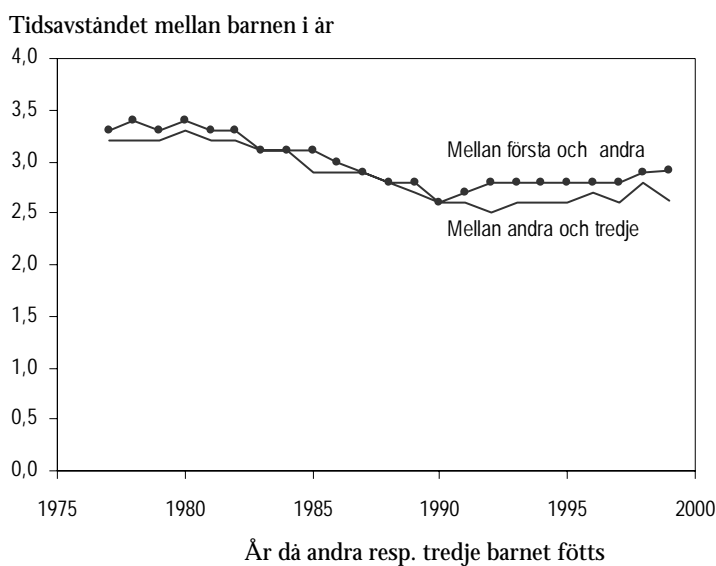
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

*Både 1990 och 1999 var det vanligast att ett tredje barn föddes vid ett födselintervall på 2–2½ år. År 1980 var andrabarnet oftare 4 år när det tredje barnet föddes. Att tvåbarnsmödrar fick ett tredje barn var ungefär lika vanligt 1999 som 1980 men betydligt mer vanligt år 1990.*

Att tidsavstånden mellan barnen krympte under 1980-talet, men var ungefär konstanta under 1990-talet, kan man också se från en beräkning utgående från moderns medelålder vid första, andra och tredjebarnets födsel olika år (där tidsavståndet justerats med en förenklad kohortmetod)<sup>8</sup>.

<sup>8</sup> SCB 2001 *Beräkning av antal födda 1980-90 med konstanta övergångar från ett barn till två barn, från två till tre etc. PM.*

*Diagram 4.14 Genomsnittliga tidsavstånd mellan första och andra barnet resp. andra och tredje barnet*

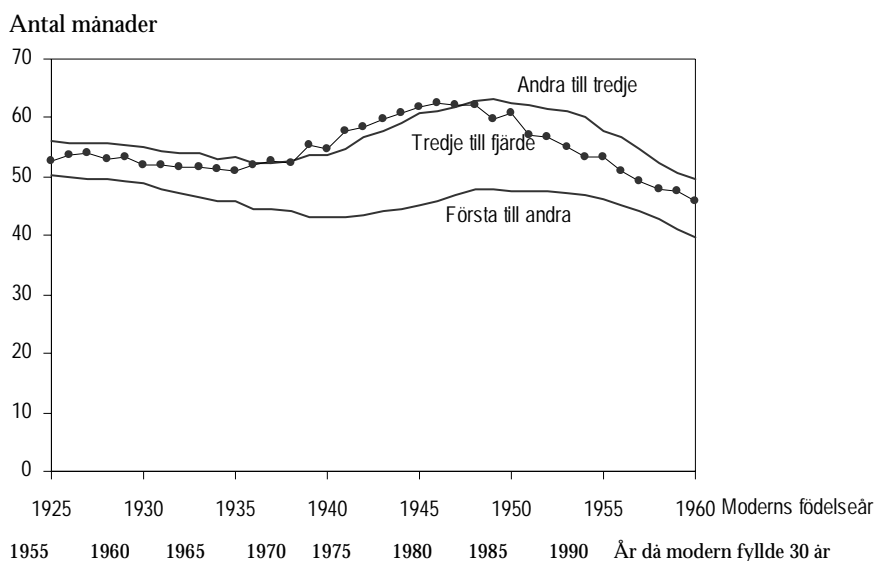


Källa: Befolkningsstatistik 1999 del 4 tabell 3.22. Denna tabell redovisar moderns medelålder vid första, andra och tredje barnet. Tidsavståndet har beräknats med en förenklad kohortmetod varvid en timelag på tre år använts.

Om man jämför födselintervallen för barnen till olika årgångar kvinnor kan man se att avstånden mellan barnen har minskat för de yngsta kvinnokohorterna efter att tidigare i stället ha ökat för de kvinnokohorter som föddes under 1940-talet (diagram 4.15). Sett på lång sikt har avståndet mellan t ex första och andra barnet minskat från i genomsnitt 50 månader bland mödrar födda 1925 till 36 månader bland mödrar födda 1965.



**Diagram 4.15** Antal månader mellan första och andra, andra och tredje samt mellan tredje och fjärde barnet för kvinnor födda 1925–1965



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Efter denna redovisning av hur födselintervallen förändrats över tiden går vi vidare med en specifik undersökning av vilka effekter det förändrade tempot i barnafödandet under 1980-talet hade på antalet födda barn och på den totala fruktsamheten under just dessa år.

### Snabbhetspremien<sup>9</sup>

Som vi har sett så föddes det under andra hälften av 1980-talet fler barn bl.a. beroende på att kvinnor med ett och två barn ökade tempot i sitt vidare barnafödande. Med andra ord - barnen föddes med kortare mellanrum. Denna tempoökning var en specifik svensk företeelse bland småbarnsföräldrar där yngsta barnet var yngre än 2½ år och tempoökningen kopplas samman med den s.k. snabbhetspremien inom föräldraförsäkringen. Snabbhetspremien är

<sup>9</sup> Avsnittet bygger på en promemoria av Åke Nilsson, SCB 2001, *Beräkning av antalet födda 1980-90 med konstanta övergångar från ett barn till två barn, från två till tre etc.*

det populära uttrycket för att erhålla samma villkor i föräldraförsäkringen som vid föregående barns födelse. Premien påverkade barnafödandet ju längre vi kom in på 1980-talet. För att få del av den fick tidsavståndet mellan nedkomsterna inte överstiga 24 månader under åren 1980-85. Fr.o.m. 1986 utökades intervallet till 30 månader vilket var mer inom räckhåll för en större grupp föräldrar.

För att få en uppfattning om vad snabbhetspremierna i föräldraförsäkringen kan ha medfört för barnafödandet under perioden 1980-1990 har en beräkning gjorts av hur många barn som skulle ha fötts om det inte skett några förändringar i tempot i barnafödandet. Dessa antaganden grundar sig på en detaljerad jämförelse med hur utvecklingen i barnafödandet sett ut i grannlandet Norge, där ingen motsvarande tempoförändring skett i det observerade barnafödandet<sup>10</sup>. Det alternativa antalet födda barn har beräknats enligt antagandena att:

- fruktsamheten för barnlösa kvinnor varit den som faktiskt observerats under 1980-talet (denna påverkas ju ej av födselintervallen).
- fruktsamheten för ett-barnsmödrar varit oförändrad under 1980-talet, dvs att andra-barnen fötts enligt de intervaller och med den sannolikhet som gällde 1980.
- fruktsamheten för två- och trebarnsmödrar ökat under 1980-talet på samma sätt som i Norge, dvs inte lika snabbt för mödrar där det yngsta barnet är mindre än tre år men däremot enligt det observerade mönstret för mödrar där det yngsta barnet är tre år eller äldre.

Beräkningar enligt de ovan redovisade förutsättningarna ger ett lägre antal barn med ordningsnummer 2, 3 och 4. Av nedanstående tabell framgår hur många procent lägre antalet barn skulle ha blivit om 1980 års tempo i barnafödandet bestått under 1980-talet:

---

<sup>10</sup> Se vidare Andersson Gunnar *Fertility developments in Norway and Sweden since the early 1960s* Max Planck Institute for Demographic Research, Working Paper 2001-020.

**Tabell 4.1 Procentuellt lägre antal födda enligt oförändrat tempo i barnafödandet**

År	Ordningsnummer			
	1	2	3	4
1980	0	0	0	0
1981	0	-1	-4	-3
1982	0	-3	-4	-1
1983	0	-3	-3	-5
1984	0	-7	-5	-7
1985	0	-11	-8	-12
1986	0	-14	-9	-14
1987	0	-15	-11	-17
1988	0	-20	-14	-21
1989	0	-17	-17	-23
1990	0	-19	-21	-28

En ungefärlig beräkning ger att det summerade fruktsamhetstalet i så fall skulle ha blivit:

**Tabell 4.2 Summerat fruktsamhetstal 1980-90 – observerat och enligt kalkyl**

År	Observerat	Kalkylerat
1980	1,68	1,68
1981	1,63	1,62
1982	1,62	1,59
1983	1,61	1,58
1984	1,65	1,59
1985	1,73	1,63
1986	1,79	1,67
1987	1,84	1,69
1988	1,96	1,76
1989	2,02	1,81
1990	2,14	1,88

När effekten av snabbhetspremien var som kraftigast ”drog” det upp barnafödandet med ca 10 procent. Kalkylen visar vidare att det ökade tempot i barnafödandet resulterade i ca 70 000 fler barn under den aktuella tidsperioden. Ungefär en tredjedel av denna uppgång beror direkt på de kortare tidsintervallen mellan barnen,

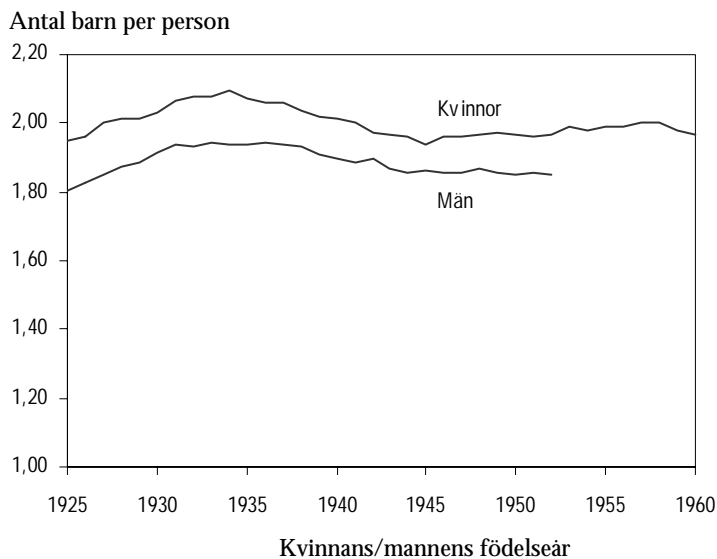
dvs att en del av barnafödandet tidigare lagts. Resterande del bör tillskrivas effekten av att fler kvinnor med barn nu fött ytterligare ett barn. Med andra ord, om ett andra barn kommer tidigare ökar möjligheterna att få ett tredje barn, osv. Eller som demograferna säger, risktiden för att få ett tredje barn blir större.

Experter menade redan i slutet av 1980-talet att en del av fruktsamhetsuppgången borde ses som en tidigareläggning av barnafödandet och därför som en tillfällig uppgång. Det är bara under ett antal år som det är möjligt att minska tidsavståndet mellan nedkomsterna. Tidigareläggningen av andra- och tredjebarnet ger dock inte bara en tillfällig ökning av antalet barn utan medför även att det slutliga antalet barn blir högre. En större andel kvinnor med barn skaffar sig ytterligare ett barn. Tempohöjningen i barnafödandet runt 1990 har troligen påverkat 1960 års kvinnor så att det slutliga barnantalet blivit ca 0,1 barn högre än om tidigare mönster hade fortsatt. Slutsatsen baseras på jämförelser med både äldre och yngre årgångar kvinnor.

När det gäller den därpå följande nedgången i fruktsamhet under 1990-talet har vi tidigare konstaterat att denna grundade sig på en generell minskning i fruktsamheten för de flesta grupper av kvinnor: tempot i barnafödandet ändrade sig dock inte. En permanent anpassning av beteendet till snabbhetspremien har skett.

#### 4.7 Slutligt antal barn

Trots de stora variationerna i årlig fruktsamhet har det genomsnittliga slutliga antalet barn varierat ganska lite för mödrargenerationer födda från början av 1900-talet fram t.o.m. 1960 (diagram 4.16). Det har stadigt legat kring 2 barn per kvinna och kring 1,9 barn per man. I efterhand kan man således konstatera att en stor del av fruktsamhetstalens årliga variationer förklaras av att olika generationer kvinnor och män har fött sina barn i olika åldrar. Speciellt är det åldern vid första barnets födelse som har förändrats. Under perioder då kvinnor och män skjutit på barnafödelse har de årliga födelsetalen varit låga. När de senare får barn i något högre åldrar ökar istället fruktsamheten. För dagens unga är den uppmätta fruktsamheten emellertid betydligt lägre än vad vi sett tidigare. Frågan är om de kan "komma ikapp" sina äldre medsyststrar och medbröder och också få i genomsnitt ungefär två barn.

*Diagram 4.16 Slutligt antal barn per kvinna och per man*

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor och män födda i Sverige.

För de senaste födelseärgångar som nu hunnit avsluta sitt barnafödande kan vi konstatera att 15 procent av kvinnorna och 20 procent av männen förblivit barnlösa. I vilken mån denna barnlöshet är frivillig vet vi inte.

Över generationerna födda från 1925 till 1960 (kvinnor) alternativt till 1950 (män) har den slutliga barnlösheten först minskat men senare återigen ökat något. Att ha två eller tre barn är vanligare bland senare föräldragenerationer än för t.ex. föräldrar födda 1925. Det har skett på bekostnad av såväl ettbarnsföräldrar som föräldrar med fyra barn eller mer (tabell 4.1 och 4.2). Men för generationerna födda på 1940-talet och framåt är ändå förändringarna små.

**Tabell 4.3 Andel kvinnor som förblivit barnlösa, fått ett barn, två barn etc. fram till år 2000**

Kvinnans	Barnlös	1 barn	2 barn	3 barn	4 eller fler barn	Summa
Födelseår						
1925	17	22	32	17	12	100
1940	12	16	43	21	8	100
1950	13	16	43	21	7	100
1960	15	13	41	22	8	100

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige.

**Tabell 4.4 Andel män som förblivit barnlösa, fått ett barn, två barn etc. fram till år 2000**

Mannens	Barnlös	1 barn	2 barn	3 barn	4 eller fler barn	Summa
födelseår						
1925	23	20	30	16	11	100
1940	17	15	40	20	8	100
1950	20	15	38	20	8	100

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Män födda i Sverige.

Med tiden har vi alltså fått en allt större koncentration till två och tre barn. Att få enbart ett barn har blivit något mindre vanligt och likaså att få fyra eller fler barn. Två och trebarnsnormen har i praktiken förstärkts.

**Tabell 4.5 Andel mödrar och fäder som fått minst 2 barn**

Föräldrarnas födelseår	Mödrar	Fäder
1925	74	75
1930	78	79
1935	81	81
1940	82	82
1945	81	81
1950	82	82
1955	83	81
1960	84	

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Mödrar och fäder födda i Sverige. Uppnått antal barn år 2000.

#### 4.8 Svensk och utländsk bakgrund<sup>11</sup>

En tiondel av befolkningen i Sverige är född utomlands och en stor del av de barn som föds i landet har utlandsfödda föräldrar. År 1999 hade 18 procent av de barn som föddes i Sverige en mor som var född utomlands<sup>12</sup>.

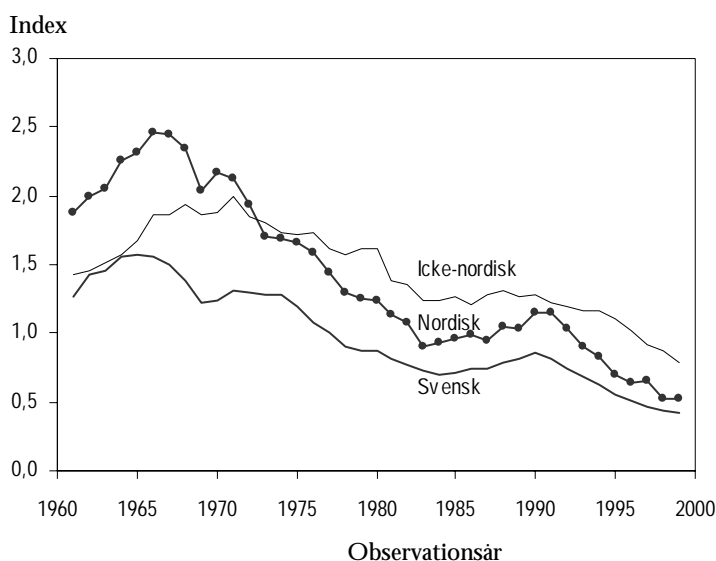
För utlandsfödda kvinnor är födelsetalens utveckling över tiden likartad den som gäller för svenskfödda kvinnor (diagram 4.17). I bägge fallen noteras t ex en nedgång i förstabarnsfruktsamheten för yngre kvinnor från mitten av 1960-talet till mitten av 1980-talet, därefter en uppgång till början 1990-talet och slutligen ett fall under det senaste årtiondet.

Men födelsetalen ligger ofta på en högre nivå för utlandsfödda än för svenskfödda kvinnor. Det är särskilt tydligt vad avser förstabarnsfruktsamheten men för många grupper även vad gäller tredje- och fjärdebarnsfruktsamheten. Andrabarnsfruktsamheten är däremot högre för svenskfödda kvinnor. Den starka tvåbarnsnormen i Sverige har tydligen ett större inflytande på den infödda befolkningen än på dem som invandrat.

<sup>11</sup> Avsnittet baserar sig på Gunnar Anderssons *Childbearing patterns of foreign-born women in Sweden*, Max Planck Institute, for Demographic Research, Working Paper WP 2001-020.

<sup>12</sup> SCB *Barn och deras familjer 1999* Demografiska rapporter 2000:2.

*Diagram 4.17 Årligt index för förstabarnsfruktsamhet för barnlösa kvinnor 16–28 år, 1961–1999, efter grupper av födelseländer*



Källa: Anderson Gunnar Childbearing patterns of foreign-born women in Sweden, 2001 Dataunderlag: SCB Fruktsamhetsregistret.

Anm. Index är relaterat till Sverigeföddas fruktsamhet 1977 med indexvärde 1.

De observerade högre födelsetalen för utlandsfödda kvinnor hänför sig till stor del till tiden kort efter invandringen. Och det är särskilt tydligt vad avser förstabarnsfruktsamheten. Praktiskt taget oberoende av födelseland har utlandsfödda kvinnor en förhöjd benägenhet att bli mödrar under sina första år i Sverige. Även tredje- och fjärdebarnsfruktsamheten är högre för dem som nyligen anlant. Utlandsfödda kvinnor som bott i landet minst fem år eller som invandrat innan de fyllt 15 har däremot sällan högre benägenhet än svenskfödda kvinnor att få barn. Undantag är kvinnor från ett antal muslimska länder som har högre fruktsamhet.

Migration och familjebildning tycks höra ihop. När det gäller äktenskapsinvandring, man flyttar för att gifta sig, bör vi ju vänta en förhöjd förstabarnsfruktsamhet snart efter invandringen, vilket vi också finner. Men även vad avser tredjebarn och barn av högre ordningsnummer tycks migrationen snarare stimulera än fördröja barnafödande. Men efter en tid i det nya landet blir födelsemönst-



ret mycket likt det som gäller den infödda befolkningens. Man får en snabb anpassning till det mönster som gäller i landet man flyttat till. Ännu inte publicerade studier visar dock att den förändring i tempot av barnafödandet som vi sett för Sverigefödda kvinnor, med allt kortare avstånd mellan barnen, inte gällt utomnordiska kvinnor. De har inte på samma sätt anpassat barnafödande till föräldraförsäkringens bestämmelser, kanske beroende på att de inte varit förvärvsarbete i samma utsträckning.

#### 4.9 Att komma ikapp

Kvinnor födda på 1900-talet har alltså fått i genomsnitt omkring två barn, så långt vi kunnat följa dem. De senaste tal vi har avser kvinnor födda 1960 och män födda i början av 1950-talet. De var 40 respektive nära 50 år 2000 och hade då fått i genomsnitt 1,97 respektive 1,85 barn. (Det slutliga genomsnittliga antalet barn kommer att bli något högre. Så fick t.ex. 1955 års kvinnor ytterligare 0,03 barn i genomsnitt från 40 till 45 års ålder.)

Generationerna därefter har dock påbörjat sitt föräldraskap allt senare i livet och frågan är nu om de kommer att kunna "komma ikapp" tidigare generationer och få lika många barn som dem i genomsnitt.

1960-talisterna som i unga år "låg efter" efter 1950-talisterna hade "kommit ikapp" vid 31 års ålder och det slutliga antalet barn blev faktiskt detsamma (diagram 4.18). I slutet av det år de fyllde 30 hade 1960 års kvinnor i genomsnitt 1,29 barn, nästan lika många som 1950 års kvinnor vid samma ålder, men 1970 års kvinnor hade endast 1,04 barn.

Kvinnor födda 1970 skulle således behöva få nästan ett barn (0,95) i genomsnitt från 31 till 45 års ålder för att nå samma genomsnittliga antal barn, 1,99, som kvinnor födda 1955. Sett i ljuset av den observerade fruktsamheten i högre åldrar för mödrargenerationer födda under 1900-talet förefaller en sådan upphämtning mycket svår att uppnå (tabell 4.4). Inte heller i SCB:s befolkningsprognos räknar man med en sådan upphämtning. Man kan göra en parallell med 1930-talets starka nedgång i fruktsamhet. De kvinnogenerationer som "skulle fått" sina barn då fick ett lägre "slutligt" antal barn än generationerna både före och efter.

Går man långt tillbaka i tiden var antalet barn som föddes av kvinnor över 30 dock betydligt högre. Men då var också det

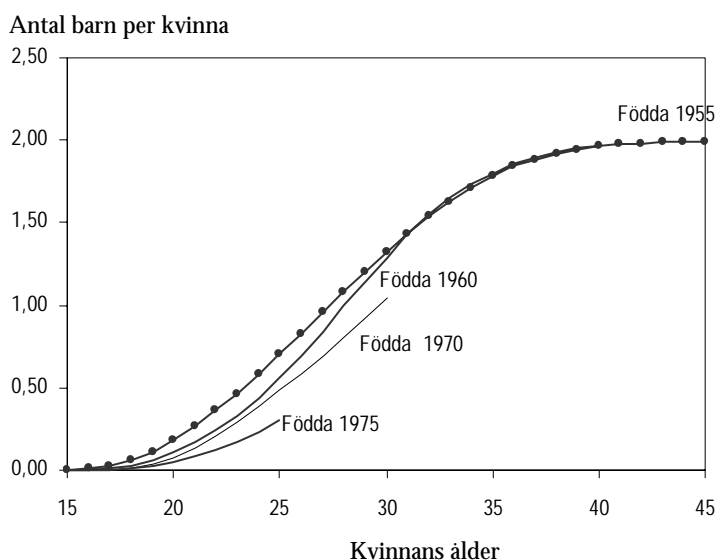
genomsnittliga slutliga antalet barn mycket högre. 1875 års kvinnor födde exempelvis 3,54 barn i genomsnitt.

**Tabell 4.6 Genomsnittligt antal barn födda när modern var 31–45 år**

Moderns födelseår	Genomsnittligt antal barn som fötts när modern var 31 till 45 år		
	Födda 31 till 35 år	36 till 45 år	31 till 45 år
1875	0,91	0,89	1,81
1900	0,39	0,35	0,74
1925	0,40	0,21	0,61
1935	0,36	0,12	0,48
1940	0,30	0,11	0,41
1945	0,28	0,13	0,42
1950	0,35	0,19	0,54
1955	0,46	0,21	0,67

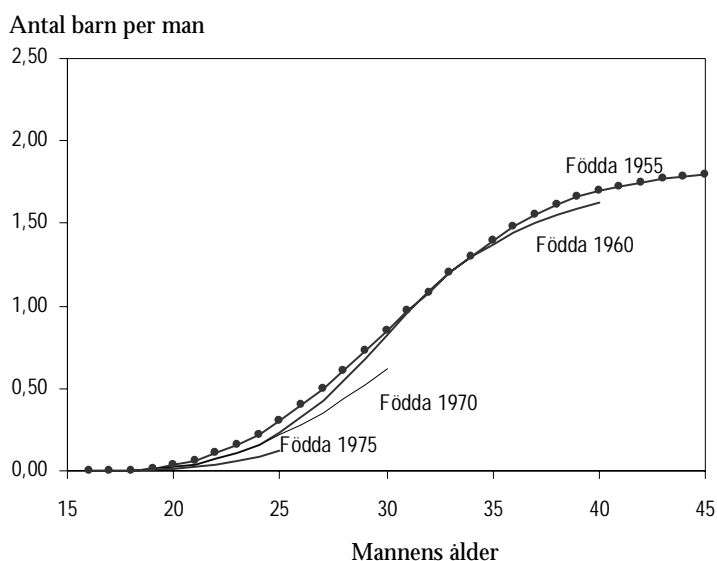
Källa: 1875–1950 SCB befolkningsutvecklingen under 250 år Demografiska rapporter 1999:2 1950 SCB Flergenerationsregistret och RTB.

*Diagram 4.18 Uppnått genomsnittligt antal barn i olika åldrar för kvinnor födda 1955–1975*



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.  
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

*Diagram 4.19 Uppnått genomsnittligt antal barn i olika åldrar för män födda 1955–1975*



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Män födda i Sverige.

Men fruktsamhetsmönstret kan förändras både i lägre och högre åldrar. I SCBs senaste befolkningsprognos räknar man med en långsamt ökande periodfruktsamhet till ett framtida genomsnitt på 1,8 barn per kvinna. På längre sikt skulle detta då komma att också bli det slutliga antalet barn för ett antal kvinnogenerationer, alltså ett lägre tal än hittills. Detta framhålls dock som ett försiktigt antagande. Då har man räknat med 17 procents barnlöshet, lite högre än idag således, och en fruktsamhet som i alla åldrar är högre än den vi haft under de senaste åren men betydligt lägre än under toppåret 1990.

Men fruktsamheten är svår att förutse. Lika väl som den årliga summerade fruktsamheten kunde sjunka från 2,1 till 1,5 barn per kvinna på bara några få år under 1990-talet kan den komma att öka i motsvarande takt. Om kvinnor runt 30 rätt snart skulle finna tiden mogen för ett första barn alternativt ett barn till kan vi få en stor uppgång i antalet födda. I SCB:s senaste befolkningsprognos framhåller man att det finns utrymme för en sådan uppgång.

Långt tillbaka i tiden var fruktsamheten i högre åldrar oerhört mycket högre än i vår tid. Före 1875<sup>13</sup> var den åldersspecifika fruktsamheten för 35–39-åringar runt 200 per 1000 kvinnor att jämföras med under 40 idag. För 40–44-åringar var den över 100 mot under 10 idag. Men då var det sällan fråga om förstagångsföderskor. Allt talar för att det var fråga om en grupp kvinnor som fick ett mycket stort antal barn. Man vet inte hur stor barnlösheten var på den tiden men en bedömning är att 20–25 procent av kvinnorna förblev barnlösa<sup>14</sup>.

#### 4.10 Internationella jämförelser av födelsetalen

Sjunkande fruktsamhet är inte enbart en svensk eller europeisk företeelse. Barnafödandet minskar i hela världen och har gjort så sedan 1970-talet. Minskningen har varit särskilt kraftig i mindre utvecklade länder. Där har fruktsamheten sammantaget halverats från en nivå på 6 barn per kvinna i början av 1960-talet till 3 idag. Det är långt kvar till de utvecklade ländernas 1,6 barn per kvinna men avståndet minskar. Den genomsnittliga fruktsamheten för hela världen ligger idag på 2,7.

---

<sup>13</sup> SCB *Befolkningsutvecklingen under 250 år* Demografiska rapporter 1999:2.

<sup>14</sup> Se avsnittet *Alla blir inte föräldrar* ovan.

**Tabell 4.7 Antal barn per kvinna (summerad fruktsamhet) i olika världsdelar och i vissa länder 1960–65 och 1995–2000**

	1960–65	1995–2000		1960–65	1995–2000
Världen	4,95	2,82	USA	3,31	2,04
Mer utvecklade regioner	2,67	1,57	Kanada	3,61	1,60
Mindre utvecklade regioner	6,01	3,10	Japan	2,02	1,41
			Kina	5,72	1,80
Afrika	6,78	5,27	Frankrike	2,85	1,73
Asien	5,62	2,70	Italien	2,55	1,20
Latinamerika och Karibien	5,97	2,69	Polen	2,65	1,46
Europa	2,56	1,41	Storbritannien	2,81	1,70
Nordamerika	3,34	2,00	Sverige	2,34	1,51
Oceanien	3,95	2,41	Tyskland	2,49	1,33

Källa: UN World Population Prospects The 2000 Revision.

Europas länder hör till dem med de lägsta fruktsamhetstalen. Men fruktsamheten är låg också i många länder utanför Europa. Japan och Kina hör till de länder som idag inte når upp till full reproduktion.

Inte heller något av EU-länderna uppnår med dagens fruktsamhet full reproduktion dvs. en situation där befolkningen fullt ut kan ersätta sig självt. För detta krävs minst 2,1 barn per kvinna. På lång sikt innebär det att utan invandring skulle folkmängden minska i samtliga EU-länder. Bland de s.k. kandidatländerna är det endast Turkiet som med dagens fruktsamhetsnivå skulle uppnå full reproduktion.

**Tabell 4.8 Antal barn per kvinna (summerad fruktsamhet) 1999**

EU-länderna	Kandidatländerna			
Irland	1,88	Turkiet	2,38	(år 1998)
Frankrike	1,77	Cypern	1,84	
Finland	1,74	Malta	1,80	(år 1998)
Luxemburg	1,73	Polen	1,37	
Danmark	1,73	Litauen	1,35	
Storbritannien	1,68	Slovakien	1,33	
Nederländerna	1,65	Rumänien	1,30	
Belgien	1,61	Ungern	1,29	
Sverige	1,50	Estland	1,24	
Portugal	1,49	Bulgarien	1,23	
Europeiska unionen	1,45	Slovenien	1,21	
Tyskland	1,36	Lettland	1,16	
Österrike	1,32	Tjeckien	1,13	
Grekland	1,30			
Spanien	1,20			
Italien	1,19			

Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet, <http://www.scb.se/omsch/eu/befolkning>.

#### *Europas sjunkande fruktsamhet*

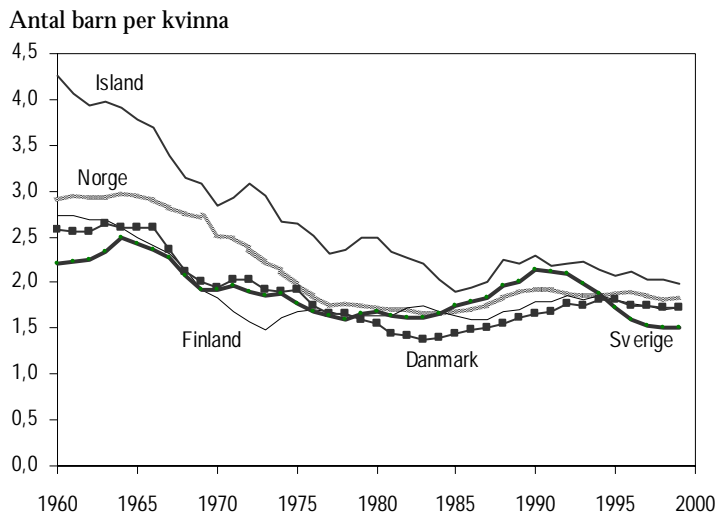
I Europa har den långsiktiga trenden i fruktsamhet under 1900-talet varit stabilt nedåtgående även om episoder av uppgångar också har inträffat. Efter en ökning av barnafödandet efter andra världskriget påbörjades t ex en ny nedgång. Den började så smått i östra Europa redan på 1950-talet och tog rejäl fart i norra och västra Europa från mitten av 1960-talet. Nedgången nådde södra Europa i mitten av 1970-talet. I östra Europa påbörjades en dramatisk nedgång i fruktsamhetstalen i början av 1990-talet, efter kommunistregimernas fall där.

De nordiska länderna hade i slutet av 1980-talet en unikt positiv utveckling av födelsetalen. Under samma tid fortsatte barnafödandet att sjunka i väst- och sydeuropa. Men från början av 1990-talet sjönk eller stagnerade barnafödandet också i Norden. Inget av de andra nordiska länderna har dock som Sverige känt av en kraftig

nedgång under 1990-talet. I de övriga nordiska länderna är fruktsamheten därför idag väsentligt högre än i Sverige.

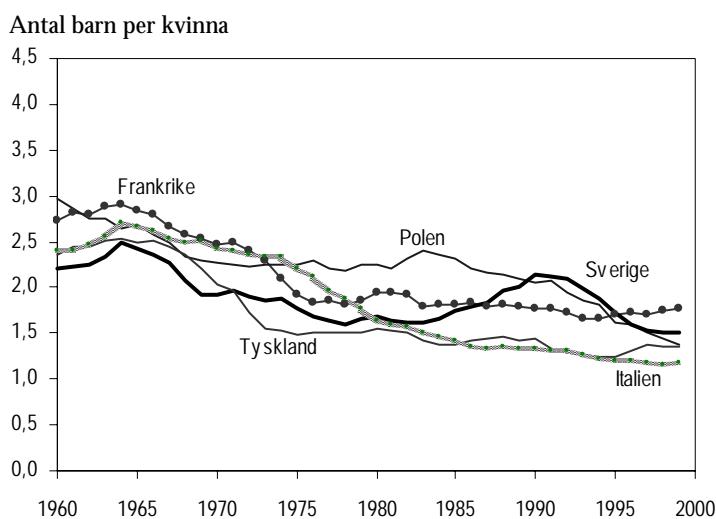
Utvecklingen i Frankrike, Tyskland, Italien och Polen får (i diagram 4.21) illustrera hur det sett ut i några andra europeiska länder. Överallt ser vi en nedgång som dock skett under delvis olika tidsperioder. Samtliga länder har minskat från en nivå som på 1960-talet låg över Sveriges men som, förutom för Frankrike, nu ligger under den svenska nivån.

*Diagram 4.20 Summerad fruktsamhet i de nordiska länderna 1960–1999*



Källa: Europarådet Recent demographic developments in Europe 2000.

*Diagram 4.21 Summerad fruktsamhet i några europeiska länder 1960–1999*



Källa: Europarådet Recent demographic developments in Europe 2000.

Det är fundamentala förändringar i levnadsförhållandena som har resulterat i den moderna tidens sjunkande och med tiden mycket låga barnafödande. Det menar de flesta författare som engagerat sig i en diskussion kring dessa frågor. För tidigare perioder har man pekat på övergången från en familjebaserad produktion till ett kapitalistiskt system och en samtidigt fortgående urbanisering. Vidare var barn inte längre lika nödvändiga för föräldrars försörjning på äldre dar och den sjunkande barnadödligheten minskade pressen att skaffa många barn.

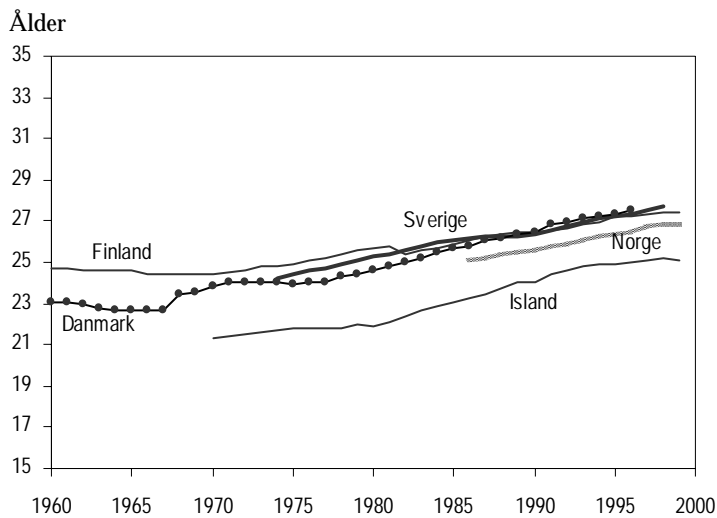
Från 1960-talet och framåt är det främst förvärvsarbets- och utbildningsmöjligheter för både kvinnor och män som framhållits som konkurrerande med barn och familj. Det gäller också de ökade möjligheterna till en meningsfull och intressant fritid. I många länder har förvärvsarbete bland kvinnor blivit vanligare utan att stödjande familjepolitiska insatser samtidigt ökat. Parallellt har vi sett stora förändringar i grundläggande värderingar med sekularisering, demokratisering och en större individorientering. Moderna preventivmedel och liberalisering av abortlagstiftning har ökat familjernas möjligheter att kontrollera antalet barn.



### *Senare barnafödande i alla Europas länder*

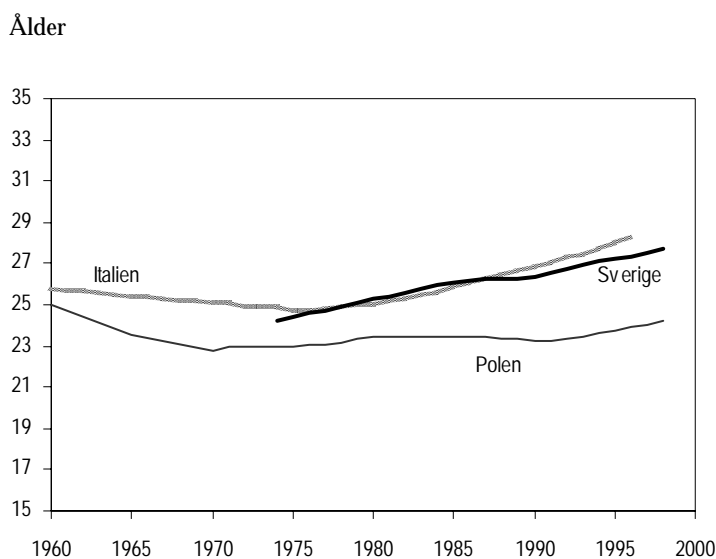
Samtidigt som nästan alla länder i Europa nu karaktäriseras av ett lågt barnafödande skiljer sig länderna åt vad gäller startålder och avstånd mellan barnen. Östra Europa har en lång tradition av tidigt barnafödande. Kring 1990 var medelåldern vid första barnets födelse kring 22–23 år i de flesta länder i Östeuropa medan motsvarande ålder i många av Europas övriga länder var 26–27 år. Under den senaste tiden har åldern vid första barnets födelse höjts praktiskt taget överallt.

*Diagram 4.22 Moderns ålder vid första barnets födelse 1960–1999.  
Länder i Norden*



Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet.

*Diagram 4.23 Moderns ålder vid första barnets födelse 1960–1999.  
Några länder i Europa*



Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet.

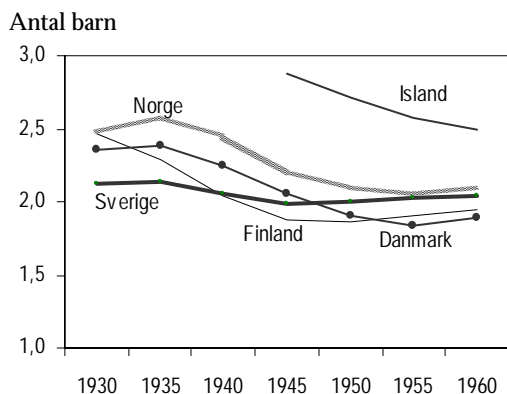
#### *Slutligt antal barn i olika länder*

Den summerade periodfruktsamheten är ett mått som anger hur många barn en kvinna skulle få om fruktsamheten fortsättningsvis skulle vara oförändrad i varje ålder. Detta mått varierar avsevärt mellan olika år och är det som man oftast brukar referera till.

Det slutliga antalet barn, kohortfruktsamheten, varierar betydligt mindre och kan i dag beräknas för kvinnor födda fram till ungefär 1955. De fyllde 44 år 1999 och hade då i de allra flesta fall passerat sina fruktsamma år. Antalet kvinnor som får barn när de är 40 år eller äldre är rätt litet så man gör heller inget stort fel om man betraktar det antal barn som 1960 års kvinnor fått som ett ungefärligt mått på slutlig fruktsamhet för deras del. Antingen man ser på 1955 eller 1960 års kvinnor är det få länder i Europa som når upp till ett slutligt antal barn tillräckligt för att befolkningen ska kunna förnya sig självt. För att hamna över reproduktionsnivån krävs omkring 2,1 barn per kvinna. Dit nådde bara Frankrike, Island, Irland, Polen, Rumänien, Makedonien och Turkiet. Norge låg helt nära full reproduktionsnivå med 2,09 barn bland kvinnor födda 1960.

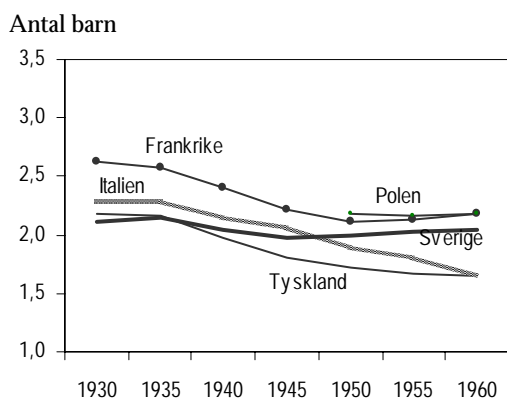
Sverige låg också förhållandevis högt med 2,04 barn bland 1960 års kvinnor. Med det låga barnafödande som idag gäller i många länder och som varit stabilt under många år, kommer även det slutliga antalet barn sannolikt bli lägre än vad vi hittills sett.

*Diagram 4.24 Slutligt antal barn bland kvinnor födda olika år. Länder i Norden*



Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet.

*Diagram 4.25 Slutligt antal barn bland kvinnor födda olika år. Några länder i Europa*



Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet.

### *De nordiska länderna*

De fem nordiska länderna visar ett någorlunda likartat mönster i sin fruktsamhetsutveckling. Efter en ökning närmast efter andra världskriget faller fruktsamheten i samtliga länder. I Island är fruktsamheten högst och där startar nedgången redan i slutet av 1950-talet. De övriga nordiska länderna följer efter från mitten av 1960-talet.

I början av 1980-talet har fruktsamheten i Sverige och Norge stabiliserats kring 1,6–1,7 födda barn och bägge länderna uppvisade 1983 de dittills lägsta noterade nivåerna. Även i Danmark fortsätter fallet till tidigt 1980-tal och den lägsta nivån nås, precis som i Sverige och Norge, år 1983 med en summerad fruktsamhet strax under 1,4 barn per kvinna. Fruktsamheten i Finland nådde sin lokala bottennivå redan vid mitten av 1970-talet.

Från mitten av 1980-talet ökar emellertid fruktsamheten i samtliga nordiska länder och mest i Sverige. Detta nordiska mönster var unikt i Europa där fruktsamheten i många länder föll till tidigare helt okända nivåer. Uppgången under 1980-talet följdes i Sverige av en mycket kraftig nedgång och i de övriga länderna av en stabilisering eller måttlig nedgång.

Sett över hela perioden från 1960-tal och framåt har nedgången varit kraftigast i Island som nu tycks vara på väg att förlora sin särställning som landet med mycket hög fruktsamhet. Sverige är det land som under senare tid haft de kraftigaste variationerna. Vid ingången av 2000-talet hade Sverige Nordens lägsta fruktsamhet men låg fortfarande över EU-genomsnittet.

#### **4.11 Kris eller synvilla?**

Det sena 1990-talets extremt låga födelsetal är ingen synvilla. Att födelsetalen idag är lägre än vad som någonsin noterats i Sveriges långa statistikhistoria är självklart uppseendeväckande. Ändå är de svenska födelsetalen inte särskilt låga med europeiska mått mätt. Och de är nu återigen sakta på väg uppåt.

Frågan är om fallet ned till 1,50 födda barn per kvinna under ett antal år ska betraktas som ett tecken på kris. Flera skäl talar för att det långsiktigt vore fördelaktigt med omkring två barn per kvinna. Det främsta skälet till detta är att det tycks finnas en önskan eller ideal för många om just två barn. Tvåbarnsnormen har under flera årtionden visat sig ha en stark ställning bland unga människor. En

rimlig målsättning är att ett sådant önskemål ska vara möjligt att realisera. För några generationer kvinnor och män, födda kring 1970, ter det sig dock svårt att nå ett slutligt genomsnittligt barnantal om två. Tiden räcker troligen inte till. Det betyder att många i dessa generationer eventuellt inte kommer att kunna realisera barnplaner som de har eller har haft. Men samtidigt kan förändringar inträffa snabbt. Om kvinnor runt 30 snart skulle finna tiden mogen för ett första barn eller eventuellt ett barn till så kan vi få en stor uppgång i antalet födda.

För senare generationer, de som idag är under 30 år, finns det definitivt utrymme för en uppgång i födelsetalen. För dem är det fråga om gynnsamma eller ogynnsamma yttre förutsättningar. Det handlar om studier, ekonomi, bostad, partner och arbete.

Låga födelsetal i framtiden leder till att befolkningen åldras. Det är vad befolkningsprognoser spår för Sverige även om man för framtiden räknar med högre födelsetal än vad vi haft under senare år. Vi får allt fler äldre, över 65 år, per person i åldrarna 20–64 år. Detta förhållande kan inge farhågor rörande de yngre generationernas försörjningsbörda avseende de äldre. Det är högst sannolikt att relationen yngre/äldre verkligen kommer att bli mer ofördelaktig i detta avseende. I vilken mån detta leder till kris beror naturligtvis på den framtida förmågan till anpassning. Det är i ljuset av den förutsedda befolkningsutvecklingen man får se det nya pensionssystemets belöning av arbete efter 65 och även senare års diskussioner om arbetskraftsinvandring.

Födelsetalen i Sverige har varierat kraftigt från tid till annan. Detta är också ett problem i sig. Det betyder att årskullarna varierar kraftigt i storlek och medför planeringsproblem för förlossningsvård, barnomsorg, skola, högskolor och så småningom också för äldreomsorg. God tillgång på platser och personal avlöses av brist och vice versa. Nu är det mellanstadium och högstadium som har många barn, snart gäller det gymnasiet medan högskolorna på många håll har elevbrist.

## 5 Jämställdhet, sysselsättning, familjepolitik och fruktsamhet

### 5.1 Sammanfattning

Jämställdhet har varit en viktig drivkraft vid uppbyggnaden av den familjepolitik som i Sverige och i övriga nordiska länder gjort det möjligt att faktiskt förena arbete och familj. En starkt ökad kvinnlig förvärvsfrekvens har kunnat följas av ett högt barnafödande.

I en makroanalys av fruktsamhet, kvinnlig förvärvsintensitet och familjepolitik i EU-länderna framträder en tydlig positiv inverkan på barnafödandet både av kvinnlig förvärvsintensitet och av en stödjande familjepolitik. I en sådan analys framstår de nordiska länderna som särskilt "barn- och familjevänliga" med unika möjligheter för kvinnor och män att förena förvärvsarbete och familjeliv. Svenska analyser på individnivå ger stöd åt tanken att kvinnors förvärvsarbete och inkomstmöjlighet nu befrämjar barnafödande (se kapitel 6). En underliggande förutsättning är naturligtvis att det finns en generös familjepolitik med bl.a. en väl utbyggd offentlig barnomsorg och betald föräldraledighet. Det är numera när arbetsmarknaden sviktar som barnafödandet i Sverige skjuts upp.

I Sydeuropa är familjepolitiken mer rudimentär. Där konkurrerar ökad kvinnlig sysselsättning ofta med familjelivet och detta leder till ett uppskjutet och lågt barnafödande. Länder i Centraleuropa intar här en mellanställning. En rimlig tolkning av dessa skillnader leder till slutsatsen att de nordiska länderna har en mer gynnsam välfärdsmix. Genom en kombination av hög kvinnlig sysselsättning, låg arbetslöshet, fungerande barntillsyn och generös föräldraförsäkring har barnafödandet gynnats.

Detta gäller även i slutet av 1990-talet trots att krisen drabbat Sverige. Fortfarande har Sverige ett jämförelsevis högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande och hör till en grupp europeiska länder med ett någorlunda högt barnafödande, trots de, med våra ögon mätt, historiskt sett mycket låga födelsetalen. Hög sysselsättning och en stödjande familjepolitik utgör alltså två grundläggande förutsätt-

ningar för ett högt barnafödande. Men det är kanske inte bara fråga om "att ha" ett förvärsarbete utan också om att detta måste vara förknippat med sådana arbetsvillkor som tillåter ett liv med barn och familj.

Situationen på arbetsmarknaden och utformningen av familjepolitiken verkar naturligtvis i samspel med varandra för att fungera som bestämningsfaktorer för fruktsamheten. (En djupare analys av betydelsen av den första typen av faktorer ges i kapitel 6 medan den senare typen av faktorer behandlas i kapitel 7.) Bland de nordiska länderna har Sverige idag det lägsta barnafödandet och den negativa utvecklingen på arbetsmarknaden ligger till stor del bakom detta faktum. Norge drabbades inte lika mycket av arbetslöshet och minskad sysselsättning under början av 1990-talet. Utan 1990-talets starka ekonomiska recession i Sverige och utan 1980-talets starka stimulans genom bl.a. den s.k. "snabbhetspremien" skulle barnafödandet i Sverige troligen ha haft en lugnare utveckling och mer sett ut som den i Norge menar en forskare. Finland, som t.o.m. upplevt en starkare ekonomisk recession än Sverige, har däremot inte drabbats av samma dramatiskt sänkta barnafödande. Island har det högsta barnafödandet i Norden, ett högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande men betydligt lägre offentligt stöd till barnfamiljer. Varken i Finland eller i Island finns studier som syftar till att förklara variationerna i barnafödandet. Vad man hittills kan peka på är att man i bägge länderna dock har en mindre stark koppling mellan förvärsarbete och familjestöd. Finland har ett särskilt hemvårdstöd till ej förvärsarbetande mödrar. Island stöder studerande med barn.

Jämställdhet i meningen lika möjlighet att förena familj och förvärsarbete framstår från de studier som gjorts som en nödvändig förutsättning för ett högt barnafödande. Unga kvinnors starka betoning av "först jobb och sedan barn" (kapitel 2) visar att man lärt sig nödvändigheten av egen försörjning och ekonomiskt oberoende. Fortfarande är dock kvinnors inkomster och löner lägre än mäns och kvinnor står för en mycket stor del av det obetalda hemarbetet. Det finns indikationer på att jämställdhet inom familjen är befrämjande för barnafödande. Andrabarnsfruktsamheten i Sverige har visat sig vara signifikant högre i familjer där pappan tar ut föräldraledighet än i familjer där han inte gör det. Möjligheten för kvinnor att kunna kombinera förvärsarbete med familj underlättas naturligtvis såväl av att hushållsarbetet är jämt fördelat mellan parterna som att samhället ställer upp och tillhandahåller delar av detta hushållsarbete genom barnomsorgen.

## 5.2 Inledning

Människors beslut om att skaffa eller inte skaffa barn påverkas självfallet av – samt påverkar – jämställdheten, och inte minst bristen på jämställdhet, mellan kvinnor och män. Samspelet mellan familj, marknad och stat och detta samspels möjliga påverkan på barnafödandet ses i detta sammanhang som viktigt att analysera. Fram till någon gång på 1970-talet, och i många andra länder ännu idag, byggde både de sociala institutionerna och de sociala normerna på den s.k. manliga familjeförsörjar- eller enförsörjar-modellen. Kvinnan antogs stanna hemma och ta hand om barnen och överhuvudtaget sörja för "markjtjänsten" för både make och barn. Mannen var den som förvärvsarbetade och ensam stod för familjens inkomster. Denna modell underbyggdes av teorier som postulerade att det fanns en "naturlig" arbetsfördelning mellan könen eller att en specialisering i olika roller ökade produktiviteten för både män och kvinnor i deras olika aktiviteter. Denna modell kom att utmanas när kvinnorna på bred front började komma ut på arbetsmarknaden. Strävan efter jämställdhet mellan män och kvinnor kom gradvis att bli centrala normer i samhället.

Den ökade jämställdheten mellan kvinnor och män i samhället och en ändrad inställning hos både kvinnor och män angående deras olika roller är två av de senaste decenniernas samhällsförändringar som haft störst direkt inverkan på familjen och dess liv. Den manliga familjeförsörjarmodellen slogs sönder som institutionsform samtidigt som fertiliteten föll i de industrialiserade länderna. Krisen för den manliga familjeförsörjarmodellen fick naturligtvis återverkningar på såväl marknad som stat. Statliga skatte- och transfereringssystem som varit utformade med utgångspunkt i den manliga familjeförsörjarmodellen blev snabbt obsoleta och behövde anpassas till den nya situationen. I de nordiska länderna gjordes detta relativt snabbt medan en sådan anpassning kvarstår att få till stånd i många andra europeiska länder.

De länder som idag inte klarat anpassningen till jämställdhet med avseende på skatte- och transfereringssystem och i synen på familjen och på arbetsfördelning inom denna har idag en mycket låg fruktsamhet. Den låga nivån kommer sannolikt att förbli låg så länge ingen anpassning sker. McDonald (2001) förklarar detta genom att konstatera att det råder obalans mellan olika sociala institutioner när det gäller på vilken nivå jämställdheten befinner sig. Samtidigt som samhället erkänner jämställdhet som en social norm och kvinnor och män har lika tillgång till såväl utbildning som ar-



betsmarknad saknas det fortfarande förutsättningar för jämställdhet med avseende på ekonomisk familjepolitik, skattesystem, tillgång till barnomsorg, socialförsäkringar och inte minst inom familjen själv.

Esping-Andersen (1996) och andra klassificerar ibland olika länder efter hur deras välfärdspolitik är organiserad. Man kan skilja mellan en "liberal", en "konservativ" och en "socialdemokratisk" modell<sup>1</sup> där politiken antingen är inriktad mot att stödja män och kvinnor som individer, såsom i de nordiska länderna, som traditionella familjer, såsom i de syd- och centraleuropeiska länderna, eller inte alls, såsom i t.ex. USA. Det är en vanlig slutsats att den nordiska politiken som baserar sig på egna rättigheter för såväl kvinnor, män och barn som individer leder till en väsentligt större jämlikhet mellan könen. En sådan situation verkar troligen även i positiv riktning för fruktsamheten: medan kvinnor i den konservativa modellen kommer att bli inlåst i en traditionell familjesituation när de väljer att skaffa barn kan kvinnor i den nordiska modellen i större utsträckning behålla sina rättigheter och sin tidigare position även efter att de skaffat barn.

### 5.3 Både arbete och familj

Under andra hälften av 1900-talet har jämställdhetssträvandena i Sverige i stor utsträckning handlat om möjligheterna att förena familjeliv och förvärvsarbete. Ojämställdheten mellan könen uppfattades till en början främst som en kvinnofråga och de åtgärder som kom i fråga var familjepolitiska reformer av olika slag. Det grundläggande synsättet var att kvinnans möjlighet till egen försörjning och ekonomiskt oberoende var självklara förutsättningar för jämställdhet.

Under 1970-talet genomfördes flera reformer med det syftet. Särskilt viktiga var

- a) särbeskattningen som infördes 1971 och som innebar att makar beskattades individuellt. Därmed "lönade det sig" att förvärvsarbete även för hustrun,
- b) föräldraförsäkringen som infördes 1974 och gav rätt till ledighet med inkomstkomensation. Den var tillgänglig både för modern och fadern och avlöste den tidigare betydligt mindre generösa moderskapspenningen,
- c) beslutet från 1974 om utbyggnad av barnomsorgen .

---

<sup>1</sup> Dessa behöver inte nödvändigtvis överensstämma med svenska partipolitiska beteckningar.

Under 1970- och 1980-talet ökade kvinnors förvärvsfrekvens kraftigt och hade fram till 1990 nästan nått upp till männens nivå. Men under hela uppgångsperioden var det deltidsarbetet som ökade mest. I stor utsträckning gick kvinnor från helt oavlönat vård- och omsorgsarbete till ett delvis avlönat sådant. Arbetsmarknaden var och är starkt könssegregerad. Hälften av alla anställda kvinnor återfinns 1999 inom barn- och äldreomsorg, hälso- och sjukvård samt utbildning. Elva procent av anställda män finns i samma sektorer. År 1979 infördes rätten till sex timmars arbetsdag för småbarnsföräldrar, en rätt som till allra största delen har utnyttjats av kvinnor.

Men jämställdhetsarbetet i Sverige har med tiden alltmer blivit en fråga inte bara om kvinnors möjlighet att förvärvsarbeta utan också om mäns möjligheter att delta i omsorg om barn och hem. Målet för dagens jämställdhetsarbete är ett samhälle där kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom alla områden i livet.

#### 5.4 Inkomster

Kvinnor har lägre inkomster än män. Att kvinnors inkomster är genomsnittligt lägre än mäns beror till mycket stor del på att kvinnor är deltidsarbetande i mycket högre utsträckning än män. Men även när man jämför kvinnors och mäns heltidslöner visar sig kvinnor er hålla lägre belopp. Sedan början av 1990-talet har kvinnors heltidslöner (samtliga löner uppräknade till heltidslöner) utgjort mellan 82 och 85 procent av mäns heltidslöner. Löneökningstakten har i stort sett varit densamma för män och kvinnor under 1990-talet och relationen mellan heltidslönerna har därmed inte förändrats. Men lönespridningen har ökat för både män och kvinnor och är störst för män. Det finns ett betydligt större antal män än kvinnor som har mycket höga månadslöner<sup>2</sup>.

Kvinnor och män finns i stor utsträckning inom olika branscher och yrken. En stor del av löneskillnaderna beror på att arbete inom kvinnobrancher och kvinnoyrken är lägre betalda. Men även med hänsyn tagen till ålder, utbildning, arbetstid och sektor ligger kvinnors löner lägre och utgjorde 92 procent av mäns löner år 1999<sup>3</sup>.

---

<sup>2</sup> Wallerå Annica: *Allt större löneskillnader* SCB Valfärdsbulletinen 2001:2.

<sup>3</sup> SCB *Kvinnors och mäns löner* 1999.

I unga år är mäns och kvinnors löner mer lika än senare. Bland 18–24 åringar 1999 utgjorde kvinnors löner, uppräknade till heltidslöner, 93 procent av mäns (tabell 5.1). I högre åldrar utgör kvinnornas löner en allt mindre del av mäns. Det innebär att kvinnor halkar efter med ökande ålder. Hur stor del av kvinnornas sämre löneutveckling kan förklaras av att de har fått barn är en viktig uppgift för framtida forskning.

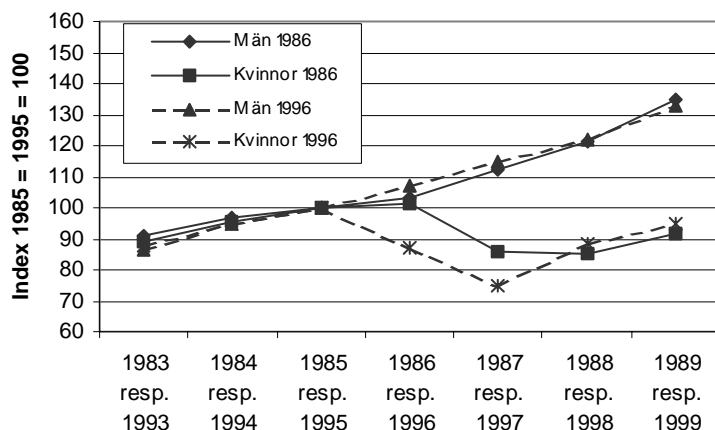
**Tabell 5.1 Genomsnittlig månadslön för kvinnor och män i olika åldersgrupper 1999**

Löner uppräknade till heltidslöner						
	Åldersgrupp					Samtliga
	18–24	25–34	35–44	45–54	55–64	
Kvinnor	14 400	17 100	18 000	18 400	18 000	17 600
Män	15 500	19 400	22 100	23 100	22 900	21 200
Kvinnors löner i procent av mäns	93	88	81	79	79	83
Andel kvinnor						
Procent	51	45	49	52	51	49

Källa: SCB Kvinnors och mäns löner 1999.

En av de viktiga dimensionerna att studera är hur kvinnors och mäns inkomstutveckling påverkas av att de får barn. Diagram 5.1 visar hur inkomstutvecklingen ser ut för kvinnor och män tre år före respektive tre år efter det året de fick barn. Diagrammet visar situationen för män och kvinnor som fick barn under 1986 och 1996.

*Diagram 5.1 Inkomstutveckling, medelinkomst, kvinnor och män som fick barn år 1986 resp år 1996, åldersstandardiserat*



Källa: Batljan, Olsson, Örnhall-Ljungh 2001, Barnafödande och inkomstutveckling, opublicerat PM, Socialdepartementet.

Den negativa påverkan som barnafödandet har på kvinnors inkomstutveckling relativt männens syns i diagrammet mycket tydligt. Tolkningen är att detta är en resultat av brister i jämställdhet. Samtidigt finns det ett antal öppna frågeställningar som kräver ytterligare analyser. Hur stor del av skillnaden beror på uttag av föräldraledighet? Hur stor del beror på att kvinnorna i större utsträckning än männen går ner i arbetstid efter att de har fått barn? Diskrimineras kvinnor i samband med löneförhandlingar både under och efter föräldraledighet? Men oavsett svaren på frågorna visar denna bild tydligt att barnafödandet påverkar framför allt kvinnornas inkomster.

## 5.5 Avlönat och oavlönat arbete

Mäns arbetsinsatser sker i huvudsak på arbetsmarknaden i form av förvärvsarbete. Deras insatser i oavlönat hemarbete är begränsade. Kvinnor förvärvsarbetar kortare tid än män – räknat som genomsnittligt antal timmar en genomsnittlig dag. Men kvinnors oavlönade hemarbete tar i genomsnitt mer tid i anspråk än förvärvsarbete.

När man i 1990/91 års svenska tidsanvändningsundersökning<sup>4</sup> räknade ihop avlönat arbete med hemarbete visade sig kvinnor och män arbeta ungefär lika lång tid i genomsnitt (diagram 5.2). Då ska man dock komma ihåg att förvärvsarbetstiden anges i brutto, dvs. pauser och raster är inräknade i arbetstiden, medan hemarbetet är räknat netto, raster för lunch och annat ingår ej i arbetstiden. Kvinnor hade 1990/91 med andra ord sammantaget antagligen fler arbetstimmar än män i genomsnitt<sup>5</sup>. Män har ökat sin andel av hushållsarbetet och barnomsorgen från 1984 till 1993<sup>6</sup>. Både kvinnor och män förvärvsarbetar mer. Männens andel av hushållsarbetet har ökat från 28 till 36 procent, men andelsökningen beror mer på att kvinnorna har minskat sitt hushållsarbete än att männen har ökat sin tid för hushållsarbetet.

Avlönat arbete är pensions- och semestergrundande vilket således gäller huvuddelen av mäns arbete. Det ger försörjning och större ekonomiskt oberoende. Det utgör därmed en central förutsättning för tillvaron både på kort och lång sikt. Det skänker social status. Förvärvsarbetet och marknadsproduktionen utgör själva basen för hushållens och landets ekonomi.

Men oavlönat hemarbete dvs. tvätt, städning, matlagning, diskning, tillsyn och omsorg om barn, etc., som till större delen utförs av kvinnor och utgör mer än hälften av deras arbete, kännetecknas av andra egenskaper. Det ger ingen lön, ingen pension utöver det som varje medborgare är berättigad till, liten eller ingen social status. Likväl har det stort värde genom att det består av produktion av varor och tjänster som är nödvändiga för människors och familjers överlevnad, välbefinnande och välfärd.

Hemarbetets produkter är inte genomgående väsensskilda från marknaden. I många fall är de utbytbara, dvs. i hushållsarbetet produceras varor och tjänster som också finns att köpa på marknaden. Hemarbetet utförs därmed i viss konkurrens med marknaden. Det är, relativt sett, utsatt för blygsamt politiskt intresse.

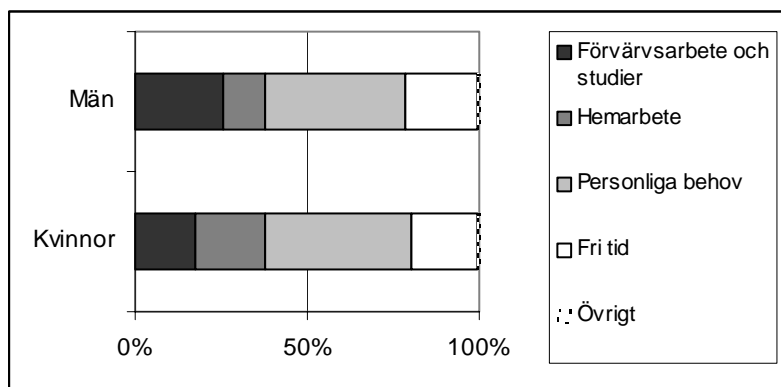
---

<sup>4</sup> Rydenstam K. Wadeskog A. *Vardagens organisation* SCB Kapitel 5 Rapport 91 i serien levnadsförhållanden.

<sup>5</sup> Rydenstam Klas *Paid and Unpaid work, the apples and pears of time use statistics* IATUR conference in Oslo October 2001.

<sup>6</sup> Kvinnomaktutredningen SOU 1997:138.

Diagram 5.2 Genomsnittlig tid för aktiviteter efter kön 1991/92.  
Procent



Rydenstam K. Wadeskog A. Vardagens organisation SCB Kpaitel 5  
Rapport 91 i serien levnadsförhållanden

## 5.6 Europas kvinnor på arbetsmarknaden

I takt med att det blivit allt vanligare att kvinnor i Europa gått ut på arbetsmarknaden har frågan om hur man förenar förvärsarbete och familjeliv aktualiserats överallt. Deltidsarbete är vanligt förekommande och i många länder troligen del i en strategi där kvinnor söker möjligheter att klara av både barnomsorg och arbete utanför hemmet. Det är i stort sett kvinnor som antingen inte förvärsarbetar alls eller som arbetar på deltid. Hem och barn blir en kvinnofråga och det är kvinnors dubbla roller som utvecklas till svårlösta dilemman.

Kvinnors arbetskraftsdeltagande har under de senaste 20 åren ökat i nästan alla länder inom den Europeiska unionen och särskilt gäller det kvinnor i åldrarna 25–34 år, de åldrar då barnafödandet brukar vara som högst. Det är bara i länder som redan år 1980 hade ett högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande, dvs. Danmark, Finland och Sverige, som det inte skett några större ytterligare ökningar (tabell 5.2). I dessa länder är över 70 procent av kvinnorna med i arbetskraften. I de länder där kvinnornas arbetskraftsdeltagande för 20 år sedan var lågt, kring 50 procent eller ännu lägre, har mycket markanta ökningar ägt rum<sup>7</sup>. Under samma tid har männens arbetskraftsdeltagande generellt minskat, till stor del beroende på ett

<sup>7</sup> Olsson Hans (2001) *Socialförsäkringar, Jämställdhet och ekonomisk tillväxt* RFV.

ökat studiedeltagande bland unga och på tidigare pensionering bland de äldre.

**Tabell 5.2. Arbetskraftsdeltagande bland kvinnor 25–34 år 1980 och 1997 i OECD-länder. Andel av åldersgruppen i procent**

	1980	1997
Österrike	..	74,1
Belgien <sup>(1)</sup>	..	81,5
Danmark <sup>(1)</sup>	..	81
Finland	82	77
Frankrike	69	77
Tyskland	61	74
Grekland <sup>(2)</sup>	..	65
Irland <sup>(3)</sup>	36	72
Italien	49	61
Nederländerna	41	77
Portugal <sup>(4)</sup>	62	78
Spanien	36	70
Sverige	81	82
Storbritannien <sup>(4, 5)</sup>	..	73
Europeiska Unionen	..	73
Tjeckien	..	69
Ungern	..	53
Norge	63	81
Polen	..	74
USA <sup>(4)</sup>	68	76

<sup>(1)</sup> 1980 avser 1983

<sup>(2)</sup> 1980 avser 1981

<sup>(3)</sup> 1980 avser 1983 och 1999 avser 1998

<sup>(4)</sup> uppgiften har skattats genom skarvning med äldre tidsserie

<sup>(5)</sup> 1980 avser 1984

Källa: OECD.

Kvinnors förvärvsarbete är till stor del koncentrerat till den offentliga sektorn, inte bara i Sverige utan också i andra länder. I en jämförelse mellan Storbritannien, Tyskland, Nederländerna och

Sverige<sup>8</sup> återfinns hälften eller fler av sysselsatta mödrar<sup>9</sup> inom offentlig sektor (tabell 5.3 och 5.4). I Nederländerna är det över två tredjedelar.

**Tabell 5.3 Kvinnor med barn under 12 år efter sysselsättning. Procent**

	Storbritannien	Tyskland	Nederländerna	Sverige
Sysselsatta	61	35	49	71
Därav				
Heltid	21	8	4	34
Deltid	41	28	45	37
Ej sysselsatta	39	65	51	30
Summa	100	100	100	100

Källa: Gustafsson, Kenjoh, Wetzels *Does Part Time and Intermittent Work During Early Motherhood Lead to Regular Work later* Amsterdam 2000.

**Tabell 5.4 Sysselsatta kvinnor med barn under 12 år efter bransch. Procent**

	Storbritannien	Tyskland	Nederländerna	Sverige
Offentlig sektor och ej vinstgivande verksamhet	46	49	67	50
Handel, hotell, restaurang	23	23	12	10
Övriga branscher	30	28	21	40
Samtliga	100	100	100	100

Källa: Gustafsson, Kenjoh, Wetzels *Does Part Time and Intermittent Work During Early Motherhood Lead to Regular Work later* Amsterdam 2000.

<sup>8</sup> Gustafsson, Kenjoh, Wetzels *Does Part Time and Intermittent Work During Early Motherhood Lead to Regular Work later* Amsterdam 2000.

<sup>9</sup> Mödrar med hemmaboende barn under 12 år.



## 5.7 Den europeiska välfärdsmixen<sup>10</sup>

Ökande utbildningskrav har skjutit upp inträdet på arbetsmarknaden för ungdomar i större delen av Europa. I samma riktning verkar en ökande och utbredd ungdomsarbetslöshet. En kärv bostadsmarknad och ungdomars många gånger otrugga anställningsförhållanden fördröjer ungdomars ekonomiska trygghet och leder ofta till senare utflyttning, senare familjebildning och senare barnafödande.

Detta är den allmänna tendensen i Europa, men variationerna är stora mellan länderna. Ungdomsarbetslösheten är olika hög inom Europiska unionen, och väsentligt större i Syd- och Centraleuropa än i Norden. Välfärdsstatens transfereringar och tjänster varierar avsevärt. Jämställdhet mellan kvinnor och män är i de nordiska länderna en viktig politisk utgångspunkt men har på många andra håll låg prioritet. Svåra arbetsmarknadsförhållanden och snåla välfärdssystem lägger ett större ansvar på föräldrarna. Familjen spelar en speciell roll i Sydeuropa, helt olik den i Norden. I söder flyttar ungdomar hemifrån sent, bildar par sent, föder senare och får färre barn.

Forskarna talar om olika välfärdsregimer för att beteckna de skiftande förutsättningar vi möter för att gestalta vår välfärd. Välfärdsregimen omfattar tre institutioner, nämligen arbetsmarknaden (som ger jobb och inkomst), välfärdsstaten (bidrag och tjänster) och familjen (emotionellt och ekonomiskt stöd). Hur mycket av ansvaret för välfärdsförsörjningen som lämnas till den enskilde och hur långt institutionernas ansvarstagande kan och bör sträcka sig hör till politikens kärnområde. Ojämlighet, marginalisering, fattigdom och sociala problem speglar misslyckanden i välfärdsregimen. Det är kombinationen av institutionella arrangemang mellan arbetsmarknad, välfärdsstat och familj, dvs välfärdsmixen, som avgör takten för ungdomars etablering, där barnafödandet utgör ett avgörande steg.

Jämställdhet utgjorde en grundläggande utgångspunkt för uppbyggnaden av familjepolitiken i de nordiska länderna. I Sverige kom jämställdhet att bli ett eget politikområde redan under 1970-talet. I ett nordiskt kluster, bestående av Sverige, Danmark, Finland och Norge är också de offentliga bidragen och de offentliga tjäns-

---

<sup>10</sup> Detta och följande avsnitt Arbetsmarknad och familjepolitik utgår från Joachim Vogel. *Uppskjutet föräldraskap bland Europas unga* SCB Välfärds Bulletinen 2001:3 vilken i sin tur bygger på Vogel J m.fl. (2002) *European Welfare Production Models and their Distributive Outcome*.

terna generösa jämfört med andra länder. Norden har också kännetecknats av hög sysselsättning men samtidigt av svagare familjeband än i t.ex. Sydeuropa. Inkomstskillnader och klasskillnader är små och fattigdomen låg.

Grekland, Italien, Spanien och Portugal utgör ett sydeuropeiskt kluster med lägre sysselsättning, rudimentära offentliga tjänster och bidrag, men generösa familjeband. Här är inkomstskillnader och klasskillnader större och andelen fattiga högre. Övriga centrala EU-länder utgör ett mellanliggande kluster.

Ifråga om ungdomars etablering kan vi se samma tydliga gruppering i olika kluster av länder och inte minst när det gäller barnafödandet.

## 5.8 Arbetsmarknad och familjepolitik

För trettio år sedan, 1970, fanns det ett klart negativt samband mellan fruktsamhet och förvärvsfrekvens bland unga kvinnor i de nuvarande EU-länderna. Länder med låg kvinnlig sysselsättning hade högre barnafödande. Möjligheterna att förena karriär med barnafödande var små i de flesta länder.

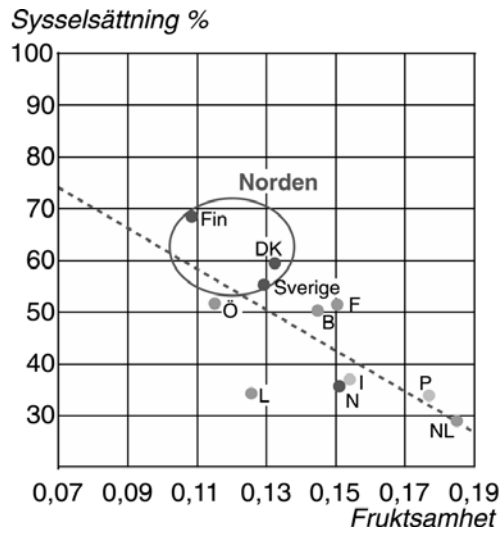
De nordiska länderna hade de högsta kvinnliga förvärvsfrekvenserna och också det lägsta barnafödandet. Familjepolitiken var långt ifrån så utvecklad som den skulle komma att bli. Barnomsorg var inte särskilt vanlig och föräldraförsäkring hade ännu inte införts. I större delen av Europa var enförsörjarfamiljen den helt dominerande. Vi hade ett negativt samband mellan kvinnlig förvärvsintensitet och barnafödande.

År 1990 är bilden helt annorlunda. Sambandet mellan förvärvsintensitet och fruktsamhet är nu det omvända mot tidigare. Nordiska länder med hög förvärvsintensitet bland unga kvinnor har samtidigt höga födelsetal. I Centraleuropa ligger både födelsetal och förvärvsintensiteter på en mellannivå medan Sydeuropa tvärtom har såväl låga födelsetal som låg kvinnlig förvärvsintensitet.

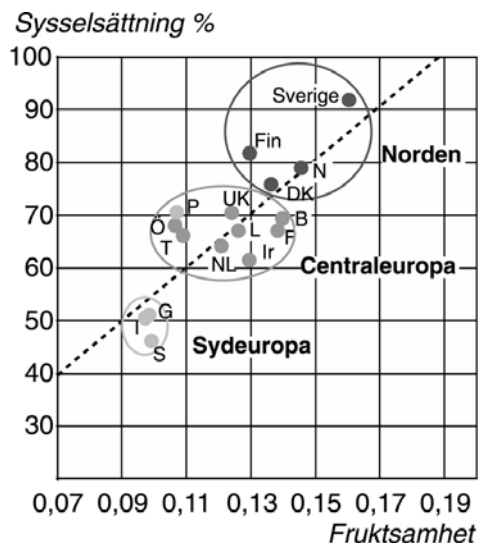
Detta är en tid då unga kvinnor i Norden förvärvsarbetar i mycket hög utsträckning samtidigt som familjepolitiken kraftfullt stödjer en tvåförsörjarmodell. Jämställdhet mellan män och kvinnor är ett viktigt politiskt mål. I många länder och särskilt i Sydeuropa saknas ett liknande stöd eller det är svagt. Trots det har den kvinnliga förvärvsintensiteten ökat i hela Väst- och Sydeuropa. När ekvationen inte gick ihop var det barnafödandet som fick stå tillbaka.

Diagram 5.3 Sysselsättning och fruktsamhet i olika länder bland unga kvinnor 25–29 år. 1970, 1990 och 1995

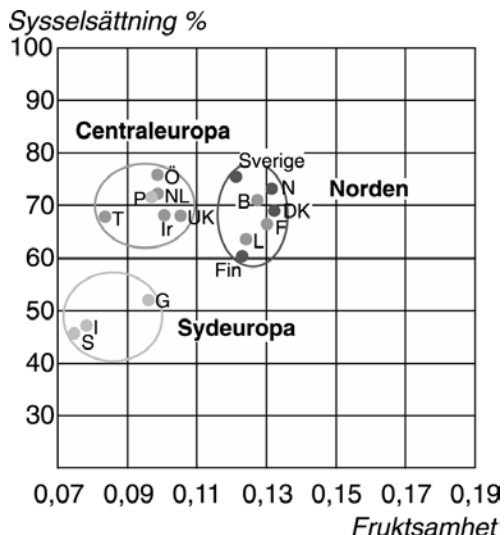
**1970**



**1990**



## 1995



I länder med högt kvinnligt deltagande i förvärvslivet är barnafödandet högst. Det är mycket tydligt både 1990 och 1995. Men när arbetsmarknaden sviktade i Sverige under 1990-talet minskade också barnafödandet. I Sydeuropa ökar förvärvsintensiteterna bland kvinnor utan att barnafödandet ökar. Där saknas i stort sett både barnomsorg och betald föräldraledighet. På 1970-talet var sambandet mellan barnafödande och kvinnligt förvärvsarbete motsatt det som gäller idag. Då var barnafödandet högst i länder där förvärvsintensiteten var lägst.

Källa: Vogel Joachim *Uppskjutet föräldraskap bland Europas unga* Valfärds Bulletinen 2001:3.

DK = Danmark	B = Belgien
Fin = Finland	F = Frankrike
N = Norge	Ir = Irland
Sverige	L = Luxemburg
NL = Nederländerna	G = Grekland
T = Tyskland	I = Italien
Ty-v = Västtyskland	P = Portugal
Ty-ö = Östtyskland	S = Spanien
Ö = Österrike	

Den rimligaste tolkningen till dessa skillnader är att de nordiska länderna år 1990 hade en gynnsam välfärdsmix, dvs. hade lyckats bäst med att tillgodose de flesta förutsättningarna för barnafödande, genom en kombination av hög sysselsättning, låg arbetslöshet, generös barntillsyn och föräldraförsäkring. I Sydeuropa (utom Portugal) är bilden motsatt den som gällde i Norden. Hög ungdomsarbetslöshet och svag familjepolitik ger inte lika stort utrymme för barnafödande. Karriär och barnafödande låter sig ofta inte förenas i Sydeuropa, och detta leder till att man väntar med barnafödandet. I Sverige gällde det omvända: de institutionella förutsättningarna för barnafödande var väsentligt bättre, och då kom också barnafödandet igång tidigare. (Centraleuropa bildar åter en mellangrupp.)

Genom att förflytta oss till 1995, när krisen drabbat Sverige, med ökad ungdomsarbetslöshet och offentlig sparpolitik på bred front, kan vi testa denna hypotes. Även 1995 hade vi en tydlig klusterbildning och ett klart samband mellan sysselsättning och barnafödande, men särskilt Sverige hade, inte oväntat, halkat ned något både i sysselsättning och barnafödandet (diagram 5.3).

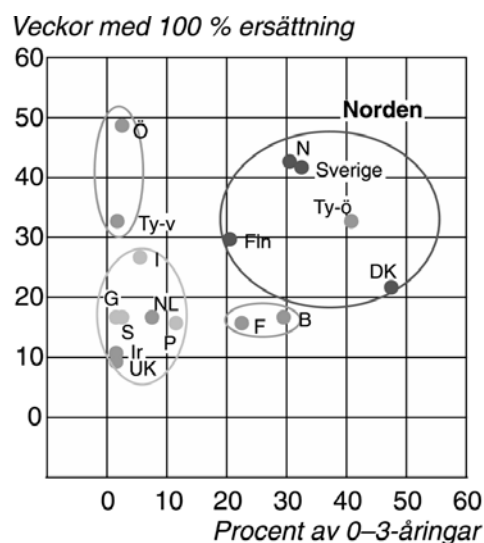
## 5.9 Likheter och olikheter inom Norden

Jämställdhet i betydelsen lika möjligheter till arbete och till att förena familj och förvärvsarbete har kommit betydligt längre i Norden än i de flesta andra länder i Europa. Utanför Norden saknas oftast kombinationen utbyggd barnomsorg och lång betald föräldraledighet (diagram 5.4). I Österrike och i Västtyskland finns en relativt väl utbyggd betald föräldraledighet men liten offentligt finansierad barnomsorg<sup>11</sup>. I Frankrike och Belgien finns barnomsorg men betald föräldraledighet är inte särskilt omfattande.

---

<sup>11</sup> Den barnomsorg som finns erbjuds oftast på sådana tider att detta inte möjliggör samtidigt förvärvsarbete (Hauk and Kreyenfel: *Childcare and fertility in Western Germany*. WP 2001-019, Max Planck Institute, Rostock.

Diagram 5.4 Föräldraledighet och offentlig barnomsorg i olika länder i Europa



Länderna har olika ersättningsnivå i föräldraförsäkringen.  
Här har samtliga länders perioder med betald föräldraledighet räknats om till antal veckor med full ersättning.

Källa: European commission 1998.

DK = Danmark	B = Belgien
Fin = Finland	F = Frankrike
N = Norge	Ir = Irland
Sverige	L = Luxemburg
NL = Nederländerna	G = Grekland
T = Tyskland	I = Italien
Ty-v = Västtyskland	P = Portugal
Ty-ö = Östtyskland	S = Spanien
Ö = Österrike	

Vid våra jämförelser mellan länder i Norden, Centraleuropa och Sydeuropa har enbart aggregerade data varit tillgängliga. Resultaten ger tydliga fingervisningar om föräldraskapets villkor inom Europiska unionen. I Sverige och i Norge finns därutöver ett antal studier på individnivå som stärker bilden av det positiva sambandet mellan barnafödande och sysselsättning. Ett flertal sådana studier

redovisas i kapitel 6. Det finns också ett antal indikationer från individstudier på att familjepolitikens utformning haft en positiv betydelse för barnafödandet och medverkat till jämförelsevis höga födelsetal i Norden.

I detta avsnitt belyser vi avslutningsvis några likheter och olikheter när det gäller barnafödandet i de olika Nordiska länderna detta kan vara av intresse innan vi går vidare med en fördjupad analys av inverkan av arbetsmarknadsfaktorer (kapitel 6) och familjepolitik (kapitel 7) på barnafödandet i Sverige.

### *Sverige och Norge*

I Sverige har man särskilt pekat på den s.k. "snabbhetspremien" i föräldraförsäkringen som en starkt bidragande orsak till den starka ökningen av fruktsamheten från mitten av 1980-talet till början av 1990-talet. Den skulle ha medfört att andra och tredje barnet kom tidigare än vad som annars skulle ha varit fallet. En sådan tidigare-läggning i slutet av 1980-talet kan också förklara en del av den efterföljande nedgången. Barn som "skulle ha fötts" i början av 1990-talet hade redan kommit till<sup>12</sup>. När effekten var som kraftigast drog den, enligt en beräkning, upp barnafödandet med 10 procent och får troligen också effekt på det slutliga barnantalet för ett antal födelsekohorter kvinnor<sup>13</sup> (se vidare kapitel 4).

I en jämförande studie av fruktsamheten i Norge och Sverige<sup>14</sup> betraktas utvecklingen i Norge under de två senaste decennierna som ett exempel på hur utvecklingen "skulle kunnat vara" i Sverige utan "snabbhetspremie" och utan den starka ekonomiska recessionen under 1990-talet. I början av 2000-talet när Sverige är på väg in i en mer "normal" situation med bättre ekonomiska utsikter, återställd familjepolitik och ljusnande arbetsmarknad ligger det nära till hands att förvänta sig en ökning av den svenska fruktsamheten till norsk nivå.

Studier i både Norge och Sverige pekar på att en stödjande familjepolitik är nödvändig men inte tillräcklig för en hög fruktsamhet<sup>15</sup>. Både goda inkomster och möjlighet att kombinera för-

<sup>12</sup> Hoem Jan (1992) *Public policy as the fuel of fertility* Stockholm Research Reports in Demography nr 69.

<sup>13</sup> Nilsson Åke (2001) *Beräkning av antalet födda 1980-90 med konstanta övergångar från ett till två barn, från två till tre etc.* Promemoria SCB.

<sup>14</sup> Anderson Gunnar (2001) *Fertility developments in Norway and Sweden since the early 1960s* Working Paper WP 2001-020, Max Planck Institute for Demographic Research.

<sup>15</sup> Se kapitel Arbete.

värvsarbete med familjeliv är nödvändiga. Många forskare i Norden pekar också på människors framtidstro och på samhällets "kvalitet" i en vidare mening som betydande faktorer bakom en hög fruktsamhet<sup>16</sup>.

Den positiva betydelsen av reformer ämnade att minska konflikten mellan föräldraskap och förvärvsarbete stärks om paren dessutom har ett jämställt förhållande. Andrabarnsfruktsamheten visar sig i Sverige vara signifikant högre i de fall fadern varit föräldraledig för det första barnet än när han inte varit det. Liknande resultat har också erhållits för Ungern<sup>17</sup>. Men även om normen om den omsorgsgivande pappan förankrades bland många män redan under 1980-talet återstår det fortfarande en lång väg att gå t.ex. vad gäller ökat uttag av föräldraledighet. År 2000 tog papporna i Sverige ut 12 procent av dagarna med föräldraledighet och 34 procent av dagarna med tillfällig föräldrapenning.

### *Finland*

Finland har i likhet med Sverige upplevt en stark ekonomisk recession med hög arbetslöshet under 1990-talet (diagram 5.5). Inga studier har företagits i Finland, liknande de svenska, om samband mellan fruktsamhet och ekonomi. Man kan konstatera att fruktsamheten i Finland inte sjunkit utan snarare ökat under de svåra åren på 1990-talet.

Finland har som de flesta nordiska länder en stark utbyggd stödjande familjepolitik med barnbidrag, föräldraledighet, barnomsorg m.m. Tar man hänsyn till familjepolitikens omfattning (mät som utgifter per person under 17 år) hör Finland emellertid inte till de mest generösa i Norden (tabell 5.7). Vad man möjligen kan peka på som speciellt för Finland är det s.k. hemvårdsstödet. Det utgår till icke-förvärvsarbetande mödrar med belopp som överskrider det eventuellt jämförbara s.k. garantibeloppet i den svenska föräldraförsäkringen. Men sambandet mellan fruktsamhet och familjepolitik är inte okomplicerat. För Finlands del är det svårt att spekulera om sambandet utan tillgång till mer material och fler studier<sup>18</sup>.

<sup>16</sup> Rösen Marit *Fertility and family policy in Norway-Is there a connection?* Promemoria Statistisk sentralbyrå Oslo.

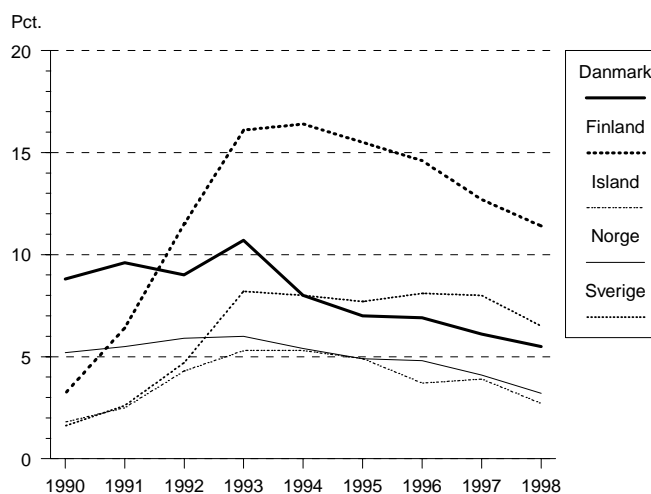
Knudsen Lisbeth *Development of fertility in Denmark – an overview of recent trends ?* Promemoria Danish Center for Demographic Research Odense.

<sup>17</sup> Olah Livia Sz *Do public policies influence fertility?* Stockholm Research Reports in Demography No 130.

<sup>18</sup> Pitkänen Kari *Fruksamhet och familjepolitik i de nordiska länderna: Finland*. Bidrag till konferensen Barnafödande i Norden 29 maj 2001 NOSOSKO och Socialdepartementet.



Diagram 5.5 Utvecklingen av arbetslösheten 1990–1998 i de Nordiska länderna



Källa. Nordisk socialstatistisk kommitté, NOSOSKO.

### Island

Det är knappast ett givmilt system som lett till att fruktsamheten är högre i Island än i de övriga nordiska länderna<sup>19</sup>. Att barnbidraget är så jämförelsevis lågt (tabell 5.7) beror bl.a. på att det till skillnad från vad som gäller i Norden i övrigt är starkt inkomstrelaterat. Det kommer i första hand de inkomstsvaga till del.

Men det finns andra offentliga bidrag av betydelse. Det isländska studielånssystemet är det enda i Norden som länge, sedan 35 år tillbaka, tagit full hänsyn till de studerandes familjeförhållanden och levnadsomkostnader. Det har varit till stor hjälp för studerande med barn. Mellan 30 och 35 procent av låntagarna hade barn under åren 1987 till 2000.

Också familjestrukturen i Island kan bidra till en förklaring av den högre fruktsamheten. Det är vanligt att ganska unga människor är sambor. Det gäller nästan en femtedel av ungdomar som är 16–21 år gamla. Många unga sambor startar sin egen familj i föräldrarnas hem. Det gäller en fjärdedel av sammanboende män under

<sup>19</sup> Karlsson Kristinn (2001) *Barnafödande i Norden. Island*. Opublicerad promemoria Hagstofa Islands.

22 år och lika stor andel av sammanboende kvinnor under 19 år. I Island har man jämförelsevis rymliga bostäder och föräldrar kan genom att upplåta sitt hem stödja unga par i början av deras samliv.

### Danmark

Under 1990-talet har den mest aktuella frågan i Danmark<sup>20</sup> blivit behovet av en familjevänlig arbetsmarknad. I en nyligen presenterad dansk regeringsrapport förslås åtgärder för ett mer flexibelt och familjevänligt regelverk på arbetsplatserna, utökade möjligheter till deltidjobb och ökad uppmärksamhet på företagens personalpolicy. Även om antalet veckoarbetstimmar generellt har minskat och ledighetsperioderna blivit längre finns det en stark tendens, åtminstone på den privata marknaden, att anpassa arbetstidens längd till arbetsplatsens växlande behov. Det betyder ökade svårigheter för familjer att planera sin liv.

### Kvinnlig förvärvsintensitet, barnomsorg och annat offentligt stöd i Norden

Mot bakgrund av betydelsen både av familjepolitik och kvinnlig förvärvsverksamhet för fruktsamheten kan det vara av intresse att notera hur de nordiska länderna skiljer sig respektive liknar varandra i dessa två avseenden. Både 1995 och 1999 var den kvinnliga förvärvsintensiteten högst på Island (tabell 5.5). Bland de yngsta (16–24 år) var förvärvsintensiteten lägst i Finland och i Sverige.

**Tabell 5.5 Andel kvinnor i arbetskraften 1995 och 1999 i de nordiska länderna**

År	Åldrar	Danmark	Finland	Island	Norge	Sverige
1995	16–64	74,3	69,6	83,2	72,1	76,1
	16–24	73,1	39,5	67,0	53,3	49,9
1999	16–64	76,4	71,2	84,3	76,2	74,8
	16–24	73,3	49,1	77,5	61,0	47,2

Källa: Arbetskraftsundersökningar.

<sup>20</sup> Knudsen Lisbeth *Development of fertility in Denmark – an overview of recent trends ?* Promemoria Danish Center for Demographic Research Odense.

De offentliga sociala utgifterna var ungefär lika stora i de olika länderna under perioden 1950–1960 (räknat i procent av BNP). Ökningen har därefter varit betydande i samtliga nordiska länder men dock betydligt lägre på Island än i övriga länder (tabell 5.6).

**Tabell 5.6 Sociala utgifter i de nordiska länderna i procent av BNP 1950–1998**

År	Danmark	Finland	Island	Norge	Sverige
1950	8,0	7,3	6,2	6,3	8,5
1960	9,8	8,3	7,7	9,8	10,9
1970	17,9	13,6	9,9	14,7	17,9
1980	27,8	21,1	14,1	21,1	32,6
1990	28,7	25,5	17,1	26,4	34,6
1998	30,0	27,3	18,3	30,0	33,3

Källa. Nordisk socialstatistisk kommitté, NOSOSKO.

Ser man enbart på sociala utgifter riktade till familjer och barn ligger Island långt under övriga länder. Finland kommer därefter. Det största stödet finns i Danmark.

**Tabell 5.7 Sociala utgifter till familjer och barn i de nordiska länderna 1998 i per capita 17 år och yngre (i Euro, köpkraft korrigerat)**

	Danmark	Finland	Island	Norge	Sverige
TOTALT	4218	2862	1773	3640	3268
Kontantstöd totalt	1726	1721	943	2251	1594
Havandeskap, barns födelse och adoption	446	357	282	620	528
Kontantstöd vid frånvaro för vård av barn	150	274	–	57	136
Barnbidrag	1127	1026	580	1250	790
Bidragsförskott	3	63	80	324	140
Service , totalt	2492	1141	830	1389	1675
Barnomsorg	1835	897	588	845	1269
Barn- och ungdomsvård	513	95	129	110	254
Social hemhjälp för barnfamiljer	1	22	7	0	0
Annan service	142	128	106	434	151

Källa. Nordisk socialstatistisk kommitté, NOSOSKO.

Danmark och Sverige har den mest utbyggda barnomsorgen och de enda av länderna som har många platser också för barn i skolåldern.

**Tabell 5.8 Barn i daghem och familjedaghem. Andel (procent) av åldersgruppen**

	Danmark	Finland	Island	Norge	Sverige
1990					
0–6 år	61	44	43	33	48
7–10 år	34	7	3	–	38
1998					
0–6 år	75	51	57	51	66
7–10 år	65	4	–	–	49

Källa. Nordisk socialstatistisk kommitté, NOSOSKO.

## 6 Först jobb sedan barn

### 6.1 Sammanfattning

Att jobbet kommer först och barn och familj sedan fram kommer som ett genomgående tema i flera studier som genomförts under 1990-talet och tidigare. Det framgår när man ställer frågor till unga kvinnor och män om deras framtida planer. Och i praktiken är det också i denna tidsordning man handlar. Barnafödande är ovanligt bland studerande och överhuvudtaget sällsynt bland ungdomar utanför arbetskraften. Fruktsamheten är högst bland dem som har ett jobb. Redan gymnasieelever speglar det mönster som är förhärskande. De instämmer för det allra mesta i att ett fast jobb kommer före barn.

Attityder och beteende understöds också kraftigt av den politik som förts. Studiestödet är sedan länge frikopplat från familjesituationen och det är närmast omöjligt att klara ekonomin på de pengar som studiestöd och studielån kan ge. Överhuvudtaget lägger studiesystemet ett antal hinder i vägen för den som vill kombinera studier med barn och familj. Först efter att ha börjat förvärvsarbeta kan man ta del av föräldraledigheten med rimlig ersättning både för den heltidsarbetande förstagångsmamman och för den deltidsarbetande som får sitt andra eller tredje barn ganska snart efter det föregående.

Men det räcker inte att ha klarat av sina studier, fått jobb och ha funnit en partner som man vill hålla ihop med. Det tar också tid att etablera sig på arbetsmarknaden. För högre utbildade kvinnor är "karriärplanering" ett viktigt skäl till att man väntar med barn. Lönerna kan stiga ganska kvickt i början och man kanske inte gärna avbryter de första årens "jobtraining" för barnafödande.

Det gäller också att ha ett jobb som ger rimligt goda inkomster och där det är möjligt att överblicka sin ekonomiska situation. Flera studier har visat att med låga inkomster följer

lågt barnafödande och det gäller också tidsbegränsade jobb som ofta är ganska osäkra och där inkomstmöjligheterna är svåra att förutse.

När sysselsättningen ökade igen i slutet av 1990-talet fann många att arbetsvillkoren förändrats. En större del av de jobb som erbjuds unga människor är tidsbegränsade. Negativ stress och ohälsa har blivit vanligare och attityderna på arbetsmarknaden till graviditet och föräldraskap förefaller allt mindre tillåtande.

I unga år är det mycket som man både vill och kan hinna med. I en avvägning mellan studier, arbete och annat har dagens unga ofta valt att vänta med barn. Det är en tendens som förstärks över åren. Men den som bestämt sig för barn kan också finna svårigheter och hinder på vägen och en del av tänkbara hinder har att göra med arbetsmarknaden. Man måste ha hunnit kvalificera sig för föräldrapenning, ha tillräckligt stora och säkra inkomster, en ställning som gör det möjligt att låna i bank, kunna köpa bostad eller teckna ett hyreskontrakt. Också arbetsmiljön spelar in. Jobb som lämnar tid och kraft kvar för privatlivet kan kanske vara det som faller utslaget liksom en tillåtande och generös inställning från arbetsgivare. I bägge dessa avseenden ser arbetsmarknaden ute att ha blivit hårdare.

## 6.2 Fruktsamhet och sysselsättning från 1960-tal till idag<sup>1</sup>

### *Fruktsamhetsnedgång från mitten av 1960-talet*

Från mitten av 1960-talet tog kvinnor del i förvärvslivet i allt högre grad. Andelen förvärvsarbetande bland 25–54-åriga kvinnor ökade från 65 procent 1970 till över 80 procent 1980. Kraven på jämställdhet mellan män och kvinnor började få gehör. Familjepolitiska reformer gjorde det med tiden lättare att kombinera familjeliv och förvärvsarbete. Med den samtidiga in-

---

<sup>1</sup> Hoem Britta, Hoem Jan M (1996) *Sweden's family policies and roller-coaster fertility* Journal of Population Problems (Tokyo) 52:1–27.

troduktionen av allt effektivare preventivmedel fick kvinnor möjlighet att kontrollera sitt barnafödande på ett sätt som inte varit möjligt tidigare.

Fruksamhetsnedgången från 1965 förklaras ofta med kvinnors ökade förvärvsarbete från denna tid. Men det är lika troligt att fruktsamhetsnedgången orsakades av förändrade attityder. Detta var en tid med en vaknande insikt om kvinnors möjlighet att kontrollera sitt barnafödande. Barn och familj fick vänta.

Fruksamheten bland ettbarnsmödrar var under denna period lika stor bland kvinnor som förvärvsarbetat omkring det första barnets födelse som bland kvinnor som inte gjort det. Att förvärvsarbete skulle vara huvudorsaken till fruktsamhetsnedgången motsägs av 1980-talets beteende. Då fick vi en kraftig uppgång i barnafödandet och det under en period då förvärvsarbete bland kvinnor blev vanligare än någonsin förr och då kvinnor arbetade allt längre dagar.

### *Uppgången under 1980-talet*

1980-talet var ett årtionde med positiva trender på många områden. Efter en kort period av ungdomsarbetslöshet i början av decenniet kom sysselsättningen att öka och inkomsterna steg raskt. Den kraftiga uppgången i fruktsamhet under 1980-talet gällde kvinnor i alla åldrar och såväl första barn som andra- och tredjebarn.

Detta var ett årtionden med massiva investeringar riktade mot barnfamiljer. Barnomsorgen byggdes ut successivt och likaså föräldraförsäkringen som i slutet av decenniet omfattade 12 månaders betald ledighet med 90-procentig ersättning och ytterligare 3 månader med lägre ersättning. Föräldrar hade från 1979 fått rätt till deltidsarbete, flerbarnstillägg inom barnbidragssystemet infördes i början av 1980-talet och senare utökades möjligheterna till ledighet för vård av sjuka barn. Inom föräldraförsäkringen infördes den s.k. "snabbhetspremien". Den innebar att om "nästa" barn föddes inom viss tid efter det föregående kom föräldrapenningen att beräknas på den inkomst man

haft före det tidigare barnet. Bestämmelsen var ekonomiskt mycket gynnsam för de kvinnor som arbetat heltid före det första barnet men sedan gått ned på deltid. Bestämmelsen hade också den effekten att allt fler födde sitt "nästa" barn inom den stipulerade tiden och det i sin tur bidrog till det ökade barnafödandet under slutet av 1980-talet (se kapitel 4).

Den starka framtidstro som präglade 1980-talet är troligen också en viktig faktor bakom det ökade barnafödandet. Det mesta tycktes bara kunna bli bättre och det gällde nästan alla men i synnerhet barnfamiljerna. Familjepolitiken stod i fokus och inför valet 1988 bidrog samtliga politiska partier med förslag ägnade att gynna barn och föräldrar.

### *1990-talets nedgång*

Efter årtionden av full sysselsättning drabbades Sverige på hösten 1991 av en allvarlig ekonomisk kris. På den följde en hastigt stigande arbetslöshet och en sjunkande sysselsättning. Från en nivå på under 2 procent 1990 nådde arbetslösheten 1993 8 och senare nästan 9 procent, nivåer som höll i sig ända till slutet av 1997. Först i slutet av år 2000 har arbetslösheten sjunkit till en nivå under 4 procent.

Under samma period startar en brant nedgång av födelsetalen. Den utgår från en högsta nivå 1990 med en summerad fruktsamhet om 2,13 barn per kvinna. Nedgången accelererar från 1993 och når 1999 en bottenivå om 1,5 barn per kvinna. Sedan dessa har fruktsamheten ökat något. För året 2000 noteras 1,55 barn per kvinna.

De försämrade konjunkturerna och den ökande arbetslösheten var den enskilt största samhällsförändring som inträffade samtidigt med 1990-talets fruktsamhetsnedgång. Den starka samvariationen mellan fruktsamhet och sysselsättning gjorde det naturligt att se ett samband mellan de två brant fallande kurvorna (diagram 6.1).

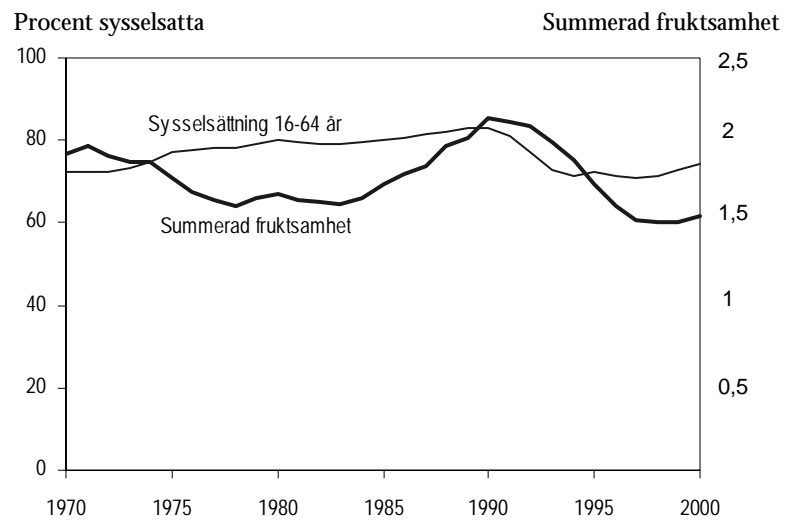
Ett flertal studier på mikromaterial har också visat att det finns ett starkt samband på individuell nivå mellan sysselsättning



och barnafödande. Med kontroll för ålder och andra personliga faktorer som utbildning och sammanboendestatus har visats att kvinnor med jobb har betydligt högre fruktsamhet än kvinnor utan och att fruktsamheten är högre vid högre arbetsinkomster. Fruktsamheten är lägst bland studerande kvinnor. Den kraftiga minskningen av andelen sysselsatta bland unga kvinnor och den ökade andelen studerande har i sig medfört sjunkande fruktsamhet. Men även bland kvinnor med jobb var fruktsamheten lägre i slutet än i början av 1990-talet och särskilt gällde det den ökande andelen tidsbegränsat anställda.

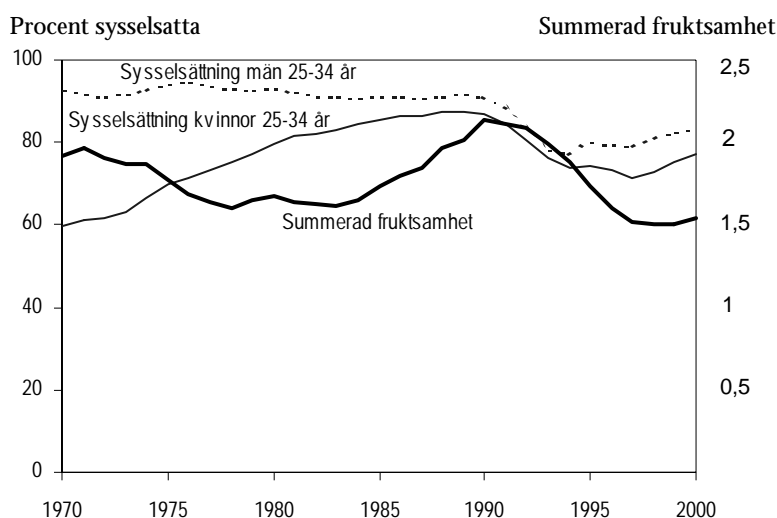
Sysselsättningsuppgången under slutet av 1990-talet har emellertid ännu inte gett den uppgång i barnafödande som man kanske kunnat förvänta sig. Barnafödandet ökar visserligen svagt men uppgången har hittills varit måttlig. Det ligger då nära till hands att peka den möjliga betydelsen av förändrade arbetsvillkor med en uppdriven arbetstakt, en ökad oro för det egna jobbet, en njuiggare inställning till föräldraskap och en ökande andel tidsbegränsade och därmed mer otrygga jobb.

*Diagram 6.1 Andel sysselsatta 16–64 år och summerad fruktsamhet (TFR) 1970–2000*



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningar och Befolkningsstatistik.

*Diagram 6.2 Andel sysselsatta kvinnor och män 25–34 år och summerad fruktsamhet (TFR) 1970–2000*



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningar och Befolkningsstatistik.

### 6.3 Unga på arbetsmarknaden

Bland unga män har sysselsättningen varit oförändrat hög under många årtionden ända fram till början av 1990-talet (diagram 6.2). Från 1970 till 1990 har andelen sysselsatta 25–34 åriga män pendlat kring drygt 90-procentsnivån. Bland unga kvinnor ökade sysselsättningen oavbrutet fram till 1990 och var då närapå lika hög som männens, 87 respektive 91 procent hade jobb.

De yngsta, 20–24-åringarna, var de som drabbades hårdast av 1990-talets stora sysselsättningsras. Från att omkring 80 procent av 20–24-åringar hade haft ett jobb år 1990 sjönk andelen till drygt 50 procent för 1997 års 20–24-åringar. I åldersgruppen 25–29 år har sysselsättningen också minskat kraftigt. Under samma period 1990–97 sjönk sysselsättningen bland män i denna

åldersgrupp från 90 till 76 procent och bland kvinnor från 85 till 68.

För unga män planade sysselsättningen i stort sett ut från 1994 till 1997 medan nedgången fortsätter för unga kvinnor. För båda könen ökade sysselsättningen från 1997.

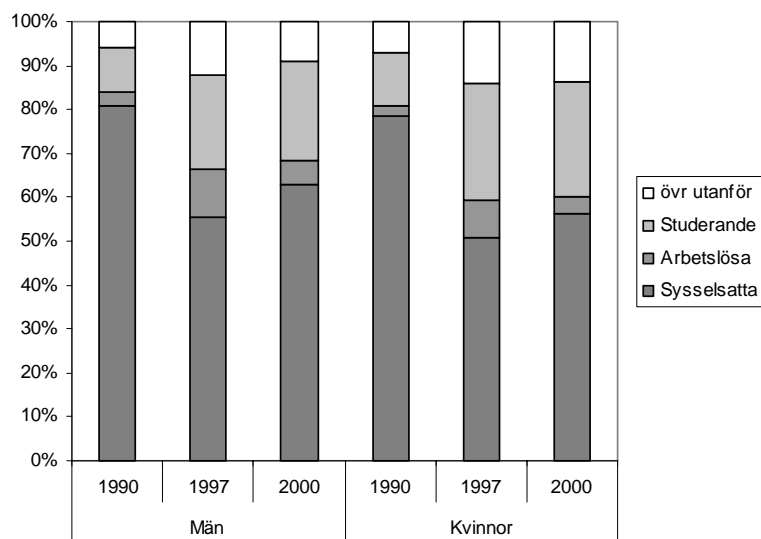
En del av 1990-talet nedgång sögs upp av utbildningsväsendet. Andelen studerande utanför arbetskraften ökade bland 20–24 åringar med 11 procentenheter från 13 procent till att omfatta nära en fjärdedel av ungdomarna. Men också de arbetslösa blev fler och likaså övriga utanför arbetskraften dvs. ungdomar som varken var arbetssökande eller hade studier som sin huvudsakliga sysselsättning.

Såväl andelen som antalet i åldern 20–24 år som är utanför arbetskraften har fördubblats från slutet av 1980-talet till slutet av 1990-talet (diagram 6.3). En växande skara ungdomar över 20 år uppger varken studier, värnpliktstjänstgöring eller arbete i eget hushåll som skäl till att de står utanför arbetskraften. Värnplikt för män och hushållsarbete för kvinnor har minskat drastiskt som skäl. I stället ses en ökande andel män och kvinnor som inte är studerande men som karaktäriseras som "latent arbetssökande" dvs de både vill och kan arbeta men är ändå inte aktivt arbetssökande. Det finns också många studerande som både vill och kan arbeta<sup>2</sup>.

---

<sup>2</sup> SCB *Arbetskraftsprognos 1999* Information om utbildnings och arbetsmarknad 1999:2.

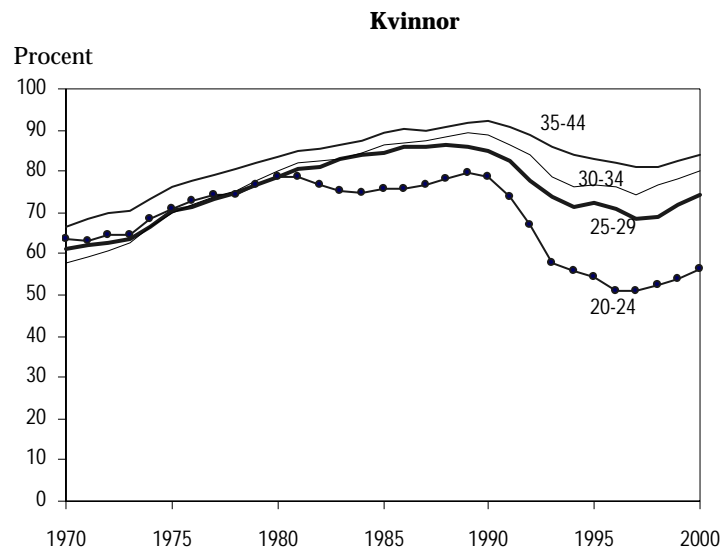
*Diagram 6.3 Sysselsatta, studerande m fl bland 20–24 åriga män och kvinnor 1990, 1997 och 2000*



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

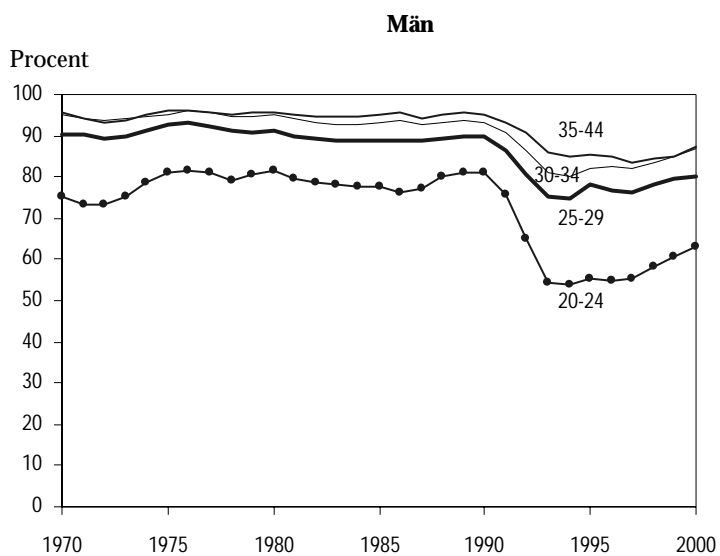
Sedan 1997 har sysselsättningen ökat igen men det är långt kvar till 1990 års nivåer (diagram 6.4 och 6.5). Sysselsättningsökningen 1997–2000 har främst skett genom att arbetslösheten minskat. Även andelen ej studerande utanför arbetskraften har minskat fast i mindre utsträckning. Studerandeandelen är i stort sett oförändrat hög (diagram 6.6).

*Diagram 6.4 Andel sysselsatta av samtliga kvinnor i olika åldrar 1970–2000*



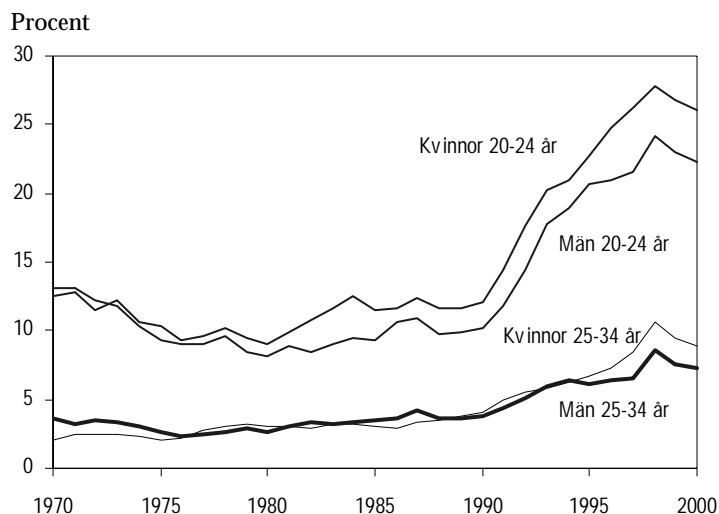
Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Diagram 6.5 Andel sysselsatta av samtliga män i olika åldrar 1970-2000



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

*Diagram 6.6 Andel studerande män och kvinnor 20–24 och 25–34 år 1970–2000*



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna (AKU).

Anm I AKU avses med studerande personer utanför arbetskraften som uppger studier som sin huvudsakliga sysselsättning.

#### 6.4 Etableringsperioden

Under 1990-talet har det dröjt allt längre innan unga människor etablerat sig på arbetsmarknaden. Man kan tänka sig olika indikatorer på att vara etablerad. Det ligger väl nära till hands att tänka sig att man blivit fast etablerad på arbetsmarknaden då man fått ett fast jobb eller alternativt ett tidsbegränsat men ändå tryggt jobb inom det yrke eller det område man tänkt sig och är beredd att utvecklas inom alternativt har en någorlunda rimlig inkomst. Man kanske också ska tänka att man är fast etablerad först efter att ha haft ett sådant jobb en tid. Statistik som beskriver fast etablering i den meningen finns inte tillgänglig. Man kan konstatera att andelen unga män och kvinnor som har fast



anställning har minskat kraftigt under 1990-talet och mer bland kvinnor än bland män (diagram 6.7). Detta är en indikator på en kraftigt uppskjuten etableringstidpunkt.

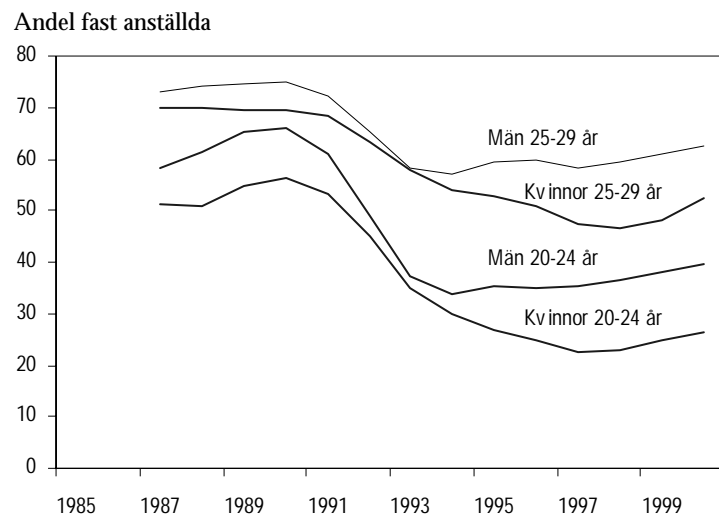
Ett annat sätt är att beräkna den ålder vid vilken en viss andel av ungdomarna har ett jobb, dvs. är sysselsatta i arbetskraftsundersökningarnas mening. Sådana beräkningar har introducerats i SCB:s arbetskraftsprognoser<sup>3</sup>. Där anges den ålder där 75 procent av ungdomarna är sysselsatta som "etableringsålder" och den ålder vid vilken 50 procent är sysselsatta till "inträdesålder". Sådana tal är användbara inte minst för att de så tydligt visar hur etableringsprocessen har kommit att bli allt längre och särskilt för kvinnor. Inträdesåldern är ungefär den samma för män och kvinnor och har ökat måttligt, från 18 till 20 från 1990 till 2000. Men sedan dröjer det allt längre innan 75 procent av kvinnorna och männen är sysselsatta. För männen stannar ökningen år 1994 vid en "etableringsålder" på 26 år och förblir där, bland kvinnor ökar "etableringsåldern" under nästan hela decenniet och når 31 år 1997 för att sedan sjunka till 29 år 2000 (diagram 6.8).

Den allt större skillnaden mellan män och kvinnor när det gäller etableringsfasens längd kan delvis förklaras av kvinnors något större studiebenägenhet (diagram 6.6). Men det kan knappast vara den enda förklaringen. Under hela 1990-talet och än mer dessförinnan har kvinnorna haft en lägre sysselsättning än män och framför allt är det gruppen icke-studerande utanför arbetskraften som varit större bland kvinnor.

---

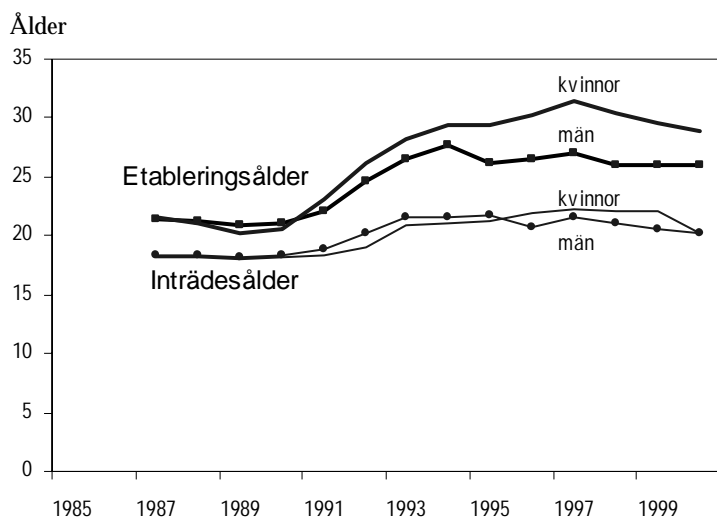
<sup>3</sup> SCB *Arbetskraftsprognos 1999* Information i prognosfrågor 1999:2.

*Diagram 6.7 Andel fast anställda av samtliga unga kvinnor och män i respektive åldersgrupp 1987-2000*



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Diagram 6.8 Inträdesålder och etableringsålder 1987–2000



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

*Inträdesålder*= den ålder vid vilken 50 procent av en årskull är sysselsatt.

*Etableringsålder*= den ålder vid vilken 75 procent av en årskull är sysselsatt.

## 6.5 Lägre sysselsättning – lägre fruktsamhet

Tidsserier över sysselsättning och fruktsamhet under 1980- och 1990-tal ger ett starkt intryck av en procyklisk fruktsamhet, dvs. en fruktsamhet som samvarierar positivt med konjunkturerna. Det finns ett antal studier på makronivå från olika länder som bekräftar<sup>4</sup> detta även om det också funnits studier som gett motsatt resultat. Det är alltså fråga om studier där man dragit sina slutsatser utifrån en observerad samvariation mellan fruktsamhet och olika aggregerade tal på nationell nivå.

<sup>4</sup> Se t.ex. sammanställning i Andersson Gunnar *The impact of labour-force participation on childbearing behavior: procyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s*. Stockholm Research Reports in Demography, no 136.

I Sverige och Norge har forskare gått ett steg längre och utnyttjat data på individuell nivå där barnafödande studerats mot bakgrund av bl.a. kvinnors och mäns sysselsättning, inkomst och utbildning. Sammantaget ger dessa studier en mycket tydlig bild av ett barnafödande som är positivt relaterat till inkomst, både för kvinnor och män, och till arbetsmarknadsstatus med högre barnafödande för dem som har ett jobb än för studerande och övriga utanför arbetsmarknaden. Men inte bara individuella faktorer utan också samhällsfaktorer såsom en allmänt negativ sysselsättningsutveckling eller ökad arbetslöshet visar sig ha effekt på enskilda kvinnors beteende.

### *Samhällsfaktorer*

I en SCB-studie<sup>5</sup> från 1998 studeras fruktsamheten för bl.a. barnlösa kvinnor under perioden 1985 – 1997, dvs. under både uppgångsperioden i slutet av 1980-talet och nedgångsperioden under 1990-talet. Där konstateras till att börja med att 1980-talets uppgång var jämnt fördelat över åldrarna medan det är de yngsta av dessa kvinnor som svarar för nedgången efter 1990.

Nästa steg i analysen har varit att ta med någon faktor som representerat de stora konjunktursvängningarna fram till 1997. Det faktum att sysselsättningsutvecklingen totalt samvarierar mycket tätt med fruktsamhetsutvecklingen gör den olämplig som faktor i en multivariat mikroanalys. Det blir omöjligt att identifiera vad som beror på sysselsättningsnivå allmänt och andra egenskaper under kalenderåret. I stället provas betydelsen av sysselsättningsnivån i kvinnans hemkommun, en variabel som kan variera mycket från kommun till kommun. Den visar sig ha stor effekt. Ännu större effekt visar förändringen i sysselsättning i kvinnans hemkommun. Den starka nedgången i förstabarnfruktsamheten under 1990-talet visar sig nästan helt kunna "förklaras" av hur sysselsättningen utvecklats i den enskilda kommunen. Benägenheten att få första barnet minskar kraftigt under

---

<sup>5</sup> Hoem Britta *Barnafödande och sysselsättning* SCB Demografiska rapporter 1998:1.

perioder där sysselsättningen i kommunen är lägre än vad den "brukar" vara. Effekten är störst för yngre barnlösa kvinnor. De påverkas mycket mer än något äldre barnlösa både av "onda" och av "goda" tider.

I ett ytterligare steg tas kvinnornas egen arbetsinkomst också med i bilden. Nu fås en något lägre men fortfarande tydlig effekt av kommunens sysselsättningsutveckling. Barnlösa kvinnor med en årlig arbetsinkomst på minst 100 000 kronor visar sig ha ungefär tre gånger så hög benägenhet att få första barnet som den som saknar arbetsinkomst eller har högst 50 000 kronor (tabell 6.1). Detta är mycket stabila resultat. Slutsatsen är att benägenheten under 1990-talet att få första barnet i stor utsträckning tycks ha förorsakats av konjunkturutvecklingen. Den verkar dels ha påverkat alla barnlösa kvinnor oavsett egen ekonomisk situation, dels medfört en ökande andel kvinnor med låg eller ingen arbetsinkomst. Denna senare grupp har en lägre frukt-samhet än kvinnor med högre arbetsinkomst. Uppgången under 1980-talet tycks ha påverkats mycket mindre av konjunktur-utvecklingen och likaså nedgången under de allra senaste stude-rade åren 1996 och 1997. Man måste söka ytterligare förklaringar till nedgången dessa år.

Även andra- och tredjebarnfruktsamheten påverkas av syssel-sättningsutvecklingen i kvinnans hemkommun. Men effekten är mindre än för förstabarnsfruktsamheten, för andra barnet bara omkring hälften så stor, för tredjebarnet dock åter något högre men mindre än vad som gäller för första barnet.

**Tabell 6.1 Betydelsen av hemkommunens sysselsättningsutveckling i en modell med och utan kvinnans arbetsinkomst 1985–1997. Intensitetsregression**

Modell med endast hemkommunens sysselsättningseffekt och kvinnans ålder		Modell med hemkommunens sysselsättningseffekt, kvinnans arbetsinkomst och hennes ålder			
Sysselsättningsutveckling	Sysselsättningseffekt	Sysselsättningseffekt	Arbetsinkomst	Inkomsteffekt	
1985= 100					
	-84,9	1	1	0 tkr	1
	85–89,9	1,17	1,11	1–49 tkr	1,17
	90–94,9	1,36	1,26	50–99 tkr	2,05
	95–99,9	1,45	1,27	100–149 tkr	2,98
	100–104,9	1,58	1,31	150–199 tkr	3,13
	105+	2,06	1,7	200+ tkr	3,11

Källa: Hoem Britta Barnafödande och sysselsättning SCB Demografiska rapporter 1998:1.

*Med ökad sysselsättning i kommunen blir fruktsamheten högre. Med enbart sysselsättningsutvecklingen (och kvinnans ålder) i beaktande blir fruktsamheten mer än dubbelt så hög (2,06) i kommuner där sysselsättningen ökat med minst 5 procent (105+) från 1985 jämfört med kommuner där den minskat med minst 15 procent (-84,9). Tar man även arbetsinkomsten i beaktande visar sig effekten av kommunens sysselsättningsutveckling vara något lägre. Arbetsinkomsten spelar också roll. Fruktsamheten är omkring 3 ggr så hög vid arbetsinkomst om 100–149 000 kronor per år än då kvinnan saknar arbetsinkomst.*

För norskt vidkommande har Öystein Kravdal studerat fruktsamhet 1991-1998. Också han arbetar med individuella data hämtade från befolkningsregister. Precis som i Sverige ökade fruktsamheten under slutet av 1980-talet men man har inte som i Sverige vidkänts en därpå följande stark nedgång. Fruktsamheten har legat på en ganska stabil nivå i Norge under 1990-talet dock med en liten svacka år 1993.

Arbetslösheten har varit låg jämfört med många andra länder. Man hade en liten uppgång under första halvan av 1980-talet som dock snart gick tillbaka till efterkrigstidens 2 procentiga arbetslöshet. Under 1990-talet hade man en mer uttalad uppgång med följande fall. Arbetslösheten nådde som högst 6 procent och föll sedan till 3 procent.

En yttlig inspektion av data ger inte intryck av någon egentlig relation mellan arbetslöshet och fruktsamhet för norskt vidkommande. Ett studium av individuella data visar också att arbetslöshet haft en blygsam inverkan på fruktsamheten i Norge. Men den inverkan man ändå ser härrör i första hand från effekter av arbetslöshet på makronivå. Effekter av vars och ens egen erfarenhet av arbetslöshet har varit betydelselös. Makroeffekterna är de som kan betyda något. En ökning av arbetslöshetstalet från 2 till 6 procent är förbunden med en reduktion av fruktsamheten (TFR=summerad fruktsamhet) med 0,08 enheter eller med andra ord om arbetslösheten hade förblivit på efterkrigstiden nivå om 2 procent skulle man ha fått ytterligare 0,08 barn per kvinna.

### *Individuella faktorer*

En rad studier under 1990-talet har fokuserat på persons arbetsmarknadsstatus som en av fruktsamhetens bestämningsfaktorer. Samstämmigt visar sig benägenheten att få ett barn, särskilt ett första barn, vara högst för kvinnor och män som har ett jobb och mycket låg för studerande. Arbetslösa har betydligt högre fruktsamhet än studerande. Även inkomster och arbetsvillkor spelar roll. Osäkra arbetsvillkor kan vara en bidragande orsak till den långsamma fruktsamhetsökningen under sysselsättningsuppgången under 1990-talets sista år.

För kvinnor är fruktsamheten högst i åldersgruppen 25–29 år och för män i åldrarna 30–34. Det är i dessa åldrar och bland dem som var yngre som 1990-talets fruktsamhetsnedgång var störst. Vi vet också att nedgången drabbat lägre utbildade kvinnor mer än högre utbildade kvinnor. Samtliga studier som vi refererar till

i följande avsnitt kontrollerar för ålder och i många fall också för utbildning.

Vi utnyttjar här bl.a. fyra olika svenska studier för beskrivningen av inverkan av arbetsmarknadsstatus på fruktsamheten. Det är studier av Britta Hoem SCB 1998, av Gunnar Andersson 1999, av Ann-Zofie Duvander och Sten Olsson RFV 2001 och av Lotta Persson SCB 2001<sup>6</sup>. Vi refererar också till den tidigare nämnda norska studien av Øystein Kravdal från år 2000.

## 6.6 Arbetslösa

Arbetslösa har inte en speciellt låg fruktsamhet. I de olika studier vi refererar här framstår arbetslösas benägenhet att få ett första barn ofta som större eller i vissa studier ungefär lika stor som sysselsattas benägenhet. Jämfört med studerande är de arbetslösas situation betydligt bättre. Även om de har samma låga arbetsinkomster är deras förutsättningar mycket olika både tidsmässigt och ekonomiskt. Arbetslösa kvinnor som tidigare haft ett arbete behåller vanligtvis sin registrerade sjukpenninggrundande inkomst under arbetslöshetsperioden. De får således ungefär samma ekonomiska situation efter en eventuell nedkomst som de haft som arbetslösa. Britta Hoem finner också en positiv effekt av ersättningens storlek på benägenheten att få första barnet. Ju högre ersättning desto högre benägenhet.

Det avspeglar sig också i Duvander/Olsson studie där de jämfört arbetslösa med A-kassa, som ger rätt till föräldrapenning baserad på den tidigare inkomsten och KAS, som endast ger föräldraersättning med garantibelopp. De finner att kvinnor med A-kassa har 20 procent högre benägenhet än alla andra kvinnor att

---

<sup>6</sup> SCB Hoem Britta *Barnafödande och sysselsättning* SCB Demografiska rapporter 1998:1  
Andersson Gunnar *The impact of labour-force participation on childbearing behavior: procyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s*. Stockholm Research Reports in Demography, no 136  
RFV Duvander Ann-Zofie och Olsson Sten *När har vi råd att skaffa barn*. RFV rapporter 2001  
SCB Persson Lotta *Arbetsmarknadsstatus och fruktsamhet* SCB 2001. Ännu ej publicerad  
Kravdal Øystein *The Impact of Individual Aggregate Unemployment on Fertility in Norway*. Departments of Economics University of Oslo Memorandum No 42/2000.



föda ett första barn. För män är skillnaderna mindre mellan dem som har A-kassa och övriga män. Detta mönster verkar stämma för hela den undersökta perioden 1983–1998.

Då det gäller KAS är det enbart för män som de finner en säkerställd skillnad mellan personer med denna typ av ersättning och andra. Män med KAS har 7 procents mindre benägenhet än övriga män att skaffa ett första barn. Bland kvinnor finns däremot ingen säkerställd skillnad mellan dem som har fått KAS och alla övriga trots låg föräldraersättning. Instabil anknytning till arbetsmarknaden tycks här vara viktigare för män än för kvinnor, åtminstone när det gäller arbetslöshetsersättning i form av KAS. I en studie (se nedan) där fast anställning ställts mot tillfällig anställning, en annan form av osäkerhet, förekommer också kategorien arbetslösa. Här ingår också arbetssökande helt utan ersättningar. Sammantaget visar sig gruppen arbetslösa här ha ungefär samma fruktsamhet som tillfälligt anställda men lägre än fast anställda. Sammantaget tycks den arbetslöses inkomstsituation vara den faktor som i särskilt hög grad bestämmer barnafödandet.

Vad gäller arbetslöshetens längd får vi olika uppgifter från Sverige och Norge. Duvander/Olsson finner att för kvinnor ger en längre tid av arbetslöshet (med A-kassa) en större benägenhet att skaffa barn än när perioden är kortare. De jämför då kvinnor där mindre respektive mer än 30 procent av inkomsten under året utgörs av A-kasseersättning. För män är mönstret inte lika tydligt. För män främjar en längre period av arbetslöshet inte benägenheten att skaffa barn i samma utsträckning som för kvinnor. Nackdelarna med att vara löst anknuten till arbetsmarknaden måste vägas mot fördelarna av att "passa på" att skaffa barn när man ändå inte arbetar. Där kan män och kvinnor göra olika bedömningar.

Också för Norges del finner Kravdal att för kvinnor ger egen arbetslöshet ungefär samma benägenhet att få ett första barn som för andra icke-studerande. För arbetslösa män däremot är benägenheten mindre. I hans material tycks längre arbetslöshetsperioder snarast sänka benägenheten att få ett första barn

och det för både män och kvinnor. Han inkluderar samtliga registrerade arbetssökande.

## 6.7 Sysselsättning och förvärvsinkomster

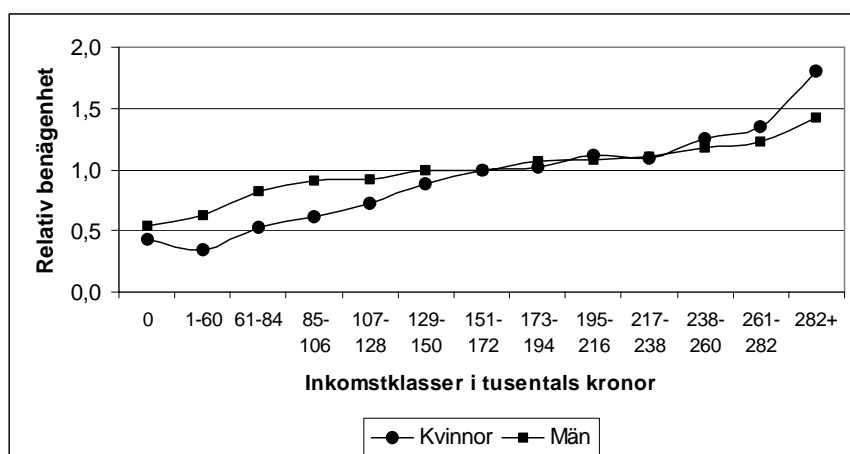
Förvärvsinkomst indikerar en anknytning till arbetsmarknaden och är den faktor som utnyttjas i tre av de svenska studier som vi refererar till. En studie utgår från Arbetskraftsundersökningarna och utnyttjar dess mätning av arbetsmarknadsstatus<sup>7</sup>.

Både för män och kvinnor ökar benägenheten att få ett första barn med förvärvsinkomst. Man ser en ganska kraftig ökning upp till en bestämd inkomstnivå. I Duvanders/Olssons undersökning, avseende barnafödande 1984–1999, ökar fruktsamheten upp till ungefär 130 000 kronor per år (i 2000 års prisnivå) varefter den tycks mindre påverkad av inkomstökning ända tills man uppnår inkomster på väl över 200 000 kronor. Då ökar fruktsamheten åter mer med ökande förvärvsinkomster. Britta Hoem finner en liknande plåtå för kvinnor för perioden 1986–1998. Liksom Duvander/Olsson har hon då kontrollerat för ålder och period. I hennes studie avtar effekten från en årlig förvärvsinkomst på omkring 100 000 kronor (fasta priser).

---

<sup>7</sup> Förvärvsinkomst respektive arbetsmarknadsstatus noteras en tid före den då barnafödandet undersöks. Förvärvsinkomsten mäts året före det år man ser på barnafödandet och arbetsmarknadsstatus 9 månader före en ny 9-månaders period under vilken man noterar barnafödande.

Diagram 6.9 Förvärvsinkomstens inverkan på benägenheten att skaffa ett första barn. Standardiserat för ålder och period



Källa: Duvander Ann-Zofie och Olsson Sten När har vi råd att skaffa barn. RFV rapporterar 2001.

Resultaten kan bl.a. tolkas så att de kvinnor som verkligen har ett jobb (vilket de flesta med minst 100 000 kronors förvärvsinkomst nog har) har betydligt högre benägenhet att få ett första barn än kvinnor som inte har ett jobb. Detta bekräftas också av Persson utifrån uppgifter om arbetsmarknadsstatus enligt Arbetskraftsundersökningarna (se nedan).

Andersson ser på förstabarnsfruktsamheten för yngre och något äldre kvinnor var för sig (under 30 och över 30). Han finner inte en motsvarande plåt som han menar huvudsakligen beror på olika inkomstfördelningar för yngre och äldre kvinnor. Han finner att fruktsamheten ökar för yngre kvinnor ända upp till förvärvsinkomster på nära 200 000 kronor varefter benägenheten avtar något. För kvinnor över 30 ökar benägenheten att få ett första barn även i högre inkomstklasser. Andersson förmodar att yngre kvinnor i höga inkomstlägen eventuellt väljer att ännu en tid satsa på karriär istället för på barn. Det är inte bara fråga

om att ha ett jobb, ett arbete med goda inkomster är mer befrämjande för barnafödande än ett med lägre inkomster.

Hittills har vi sett på förstabarnsfruktsamheten. Betydelsen av egen förvärvsinkomst är mycket lägre för andrabarnsfruktsamheten och försvinner nästan helt som en positiv bestämningsfaktor för tredjebarnsfruktsamheten. (Hoem, Andersson). För förstagångsmödrar är det särskilt viktigt att ha en hög förvärvsinkomst före nedkomsten eftersom denna bestämmer föräldraersättningens storlek. Det kan t.o.m. vara viktigare för de potentiella föräldrarna att kvinnan når upp till en inkomstnivå som ger tillräckligt hög ersättning än att mannen gör det. Mannen kan ofta under tiden efter barnets födelse påverka sin inkomst mer än kvinnan. Det är en förklaring till att kvinnans benägenhet, i Duvander/Olssons studie, att få ett första barn varierar mer med förvärvsinkomsten än vad mannens benägenhet gör.

Inför följande nedkomster blir kvinnans förvärvsinkomst inte lika viktig. Modern har ofta gått ned på deltid och har ofta rätt att erhålla föräldraersättning beräknad på inkomsten före det första barnet.

Inte i någon av de studier som hittills gjorts har man haft möjlighet att studera också hushållsinkomsten, dvs. mannens och kvinnans sammanlagda inkomster. Avsaknad av uppgift om mannens inkomst är en starkare begränsning vid studium av andra- och tredjebarnsfruktsamhet än vid studium av förstabarnsfruktsamheten.

#### *Bland unga betyder kvinnans inkomst mest, bland äldre mannens*

Det är tydligt, visar Duvander/Olsson, att särskilt unga kvinnor har liten benägenhet att skaffa ett första barn om de har låga disponibla inkomster. Kvinnor som är äldre än 30 är inte lika påverkade av låga inkomster. De har inte på samma sätt tid att vänta.

Duvander/Olsson har beräknat en individuell s.k. disponibel inkomst som ger ett bättre mått på individens totala ekonomiska

resurser<sup>8</sup>. Påverkan totalt sett av disponibel inkomst på första-barnsfruktsamheten är mycket lik påverkan av förvärvsinkomst.

Låg disponibel inkomst visar sig vara mer hämmande för unga kvinnor än för unga män när det gäller att skaffa ett första barn. Men skillnaden mellan män och kvinnor över 30 är särskilt slående. De äldre kvinnorna skaffar barn även vid låga inkomster vilket inte gäller män över 30. Det verkar som om män över 30 är särskilt känsliga för försörjaransvaret för ett potentiellt barn. Detta trots att kvinnans inkomst ofta påverkas mer av att få barn och att familjeekonomien ofta är beroende av hennes ersättningsnivå under föräldraledigheten.

Även om det är viktigt att kvinnan har hög inkomst som grund för föräldrapenningen är mannens inkomst minst lika viktig för den långsiktiga försörjningen.

## 6.8 Fasta och tidsbegränsade jobb

När sysselsättningen började öka 1997 följdes den ganska snart av en något ökad fruktsamhet. Men fruktsamhetsuppgången var måttlig och gällde i första hand kvinnor över 30. För 25–29-åringar såg vi en ökning först år 2000 och för de än yngre har fruktsamheten ännu inte ökat.

Under den långvariga period under 1990-talet då vi haft låg sysselsättning har arbetsvillkoren hunnit förändras. En sådan förändring är ökningen av tidsbegränsade jobb<sup>9</sup> på bekostnad av fasta jobb. Den arbetsrättsliga lagstiftningen har förändrats för att underlätta för arbetsgivaren att anställa på tidsbegränsade kontrakt. Denna anställningsform har ökat mest bland yngre kvinnor och män. Så kallade behovs- och säsonganställningar är de former som ökat mest under 1990-talet och som i minst utsträckning leder till fasta jobb<sup>10</sup>.

<sup>8</sup> Här ingår förutom arbetsinkomster även A-kassa, KAS, sjukpenning, arbetsskadeersättning och andra skattepliktiga transfereringar men inte maken/makens inkomster.

<sup>9</sup> Tidsbegränsade jobb omfattar vikariat, behovsanställningar, beredskaps- och säsongarbete, provanställning, praktiktjänstgöring och objekts-/projektanställning.

<sup>10</sup> Håkansson Kristina *Sprängbräda eller segmentering* Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering Forskningsrapport 2001:1.

Studier som redovisats ovan har visat att unga kvinnor fäster stor vikt vid sysselsättning och förvärvsinkomster inför ett beslut om barn, något som också framkommer mycket tydligt i enkäter med unga människor. Det ligger nära till hands att förmoda att osäkra jobb med svåröverblickbara inkomstmöjligheter inte gärna förenas med barnafödande.

Vår fjärde svenska studie, med arbetskraftsundersökningarna som bas, visar också just detta. Tillfälligt anställda kvinnor har 24 procent lägre benägenhet att skaffa ett första barn än kvinnor med en fast anställning och män med tidsbegränsad anställning har 28 procent lägre benägenhet (tabell 6.2).

Man skulle kunna tänka sig att den låga fruktsamheten hos de tidsbegränsat anställda beror på att många samtidigt är studerande. Av studiens tidsbegränsat anställda var 17 procent av kvinnorna och 16 procent av männen samtidigt studerande. Om man jämför resultatet i en modell med respektive utan de studerande ser man att de studerande har en liten sänkande effekt på fruktsamheten (7 procent) hos de tidsbegränsat anställda kvinnorna men ingen effekt alls på männen. Slutsatsen är att tidsbegränsad anställning i sig ger sänkande effekt på fruktsamheten.

Tillfällig anställning är mer hindrande för kvinnor över 30 än för kvinnor under 30. Tidsbegränsat anställda har lägre inkomster än fast anställda och inkomsten kan delvis avspeglade sig i resultaten, en effekt som dock delvis kan elimineras av faktorn utbildning som också ingår i analysen. Troligtvis spelar båda inkomst och anställningsform roll.

**Tabell 6.2 Benägenheten att få ett första barn för kvinnor och män  
20–44 år med olika arbetsmarknadsstatus<sup>11</sup> 1987–98**

Standardiserat för ålder, tidsperiod, sammanboendestatus och utbildning. Oddsquoter

Arbetsmarknadsstatus	Kvinnor	Män
Fast anställning	1,00	1,00
Tillfällig anställning	0,76	0,72
Arbetslös	0,76	0,92
Ej i arbetskraften	0,44	0,55

Källa: Persson Lotta Otrygg anställning – färre föräldrar Valfärdsbulletinen 2001:3.

*De tidsbegränsat anställda har 24 (kvinnor) respektive 28 (män) procents mindre benägenhet att få sitt första barn än fast anställda. Minst benägna att få ett första barn är kvinnor och män utanför arbetskraften.*

Under 1990-talet har förstabarnfruktsamheten minskat både för fast och tidsbegränsat anställda men mest för de senare (tabell 6.3). Förskjutningen mot allt fler tidsbegränsat anställda och allt fler utan arbete förklarar en stor del av nedgången i förstabarnfruktsamheten. Enligt en beräkning skulle enbart denna omstrukturering av arbetsmarknaden kunna förklara 20–25 procent av 1990-talets hela nedgång. Men det minskade barnafödandet bland de fast anställda står ändå för den större delen av den totala nedgången.

<sup>11</sup> Talen för arbetslösa är inte statistiskt säkerställda.

**Tabell 6.3 Benägenheten att få ett första barn för fast anställda kvinnor och män i tre tidsperioder. Tidsperiod avser mätår i AKU. Standardiserat för ålder, sammanboendestatus och utbildning. Oddsquoter**

Period	Fast anställda		Tidsbegr. anst.	
	20–44 år		20–44 år	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
1987–1990	1	1	1	1
1991–1994	0,93	0,83	0,81	0,81
1995–1998	0,8	0,71	0,68	0,51

Källa: Persson Lotta Otrygg anställning – färre föräldrar Valfärdsbulletinen 2001:3.

*Barnafödandet minskade under 1990-talet för både fast och tidsbegränsat anställda men mest för dem med tidsbegränsat jobb.*

Den osäkra arbetsmarknaden speglar med alla sannolikhet av sig även hos de fast anställda och orsakar en fruktsamhetsnedgång även hos dem. Vi har ovan sett hur samhällsfaktorer som arbetslöshet och sysselsättningsnedgång påverkar kvinnor oberoende av deras egen situation. I SCBs undersökning om levnadsförhållanden (ULF) visar det sig att oron hos de fast anställda för att bli arbetslös visserligen minskat under senare delen av 1990-talet men att oron är fortfarande större än den var i slutet av 1980-talet. Och de yngre bland de fast anställda uttrycker en större oro än de äldre över 30.

## 6.9 Arbetstlivets villkor

Efter nära ett decennium av förändringar och oro på arbetsmarknaden ser samhället på många sätt annorlunda ut i början av 2000-talet än vad det gjorde tio år tidigare. Den höga arbetslösheten vid årtiondets mitt var chockartad för många. Ungdomar



har i stor utsträckning satsat på utbildning, i många fall antagligen som en följd av en stängd eller svårforcerad arbetsmarknad.

De jobb som funnits och de som så småningom tillkom när sysselsättningen ökade igen, var också delvis annorlunda. Många ungdomar fann att en allt större del av de tillgängliga jobben var tidsbegränsade med den större osäkerhet det för med sig.

### *Negativ stress och ohälsa*

Stora organisatoriska förändringar hade ägt rum med nedskärningar och effektiviseringar i arbetslivet. Kraven i arbetet ökade och unga människor börjar idag sitt arbetsliv på en högre kravnivå än 10 år tidigare<sup>12</sup>. Samtidigt är det alltför många som har liten egen kontroll över sitt arbete. Höga krav liksom liten egen kontroll är särskilt vanligt förekommande inom landstingskommunal verksamhet dvs. i stor utsträckning inom sjukvården, en av de största kvinnliga arbetsområdena, men bägge delarna har ökat också inom övriga både offentliga och privata sektorer. Att vara utsatta för höga arbetskrav och samtidigt ha liten egenkontroll över sin arbetssituation innebär en betydande risk för negativ stress. Både kvinnor och män rapporterar också i ökad utsträckning att de haft besvär orsakade av stress och andra psykiska påfrestningar och särskilt gäller det kvinnor. Bland 16–29-åriga kvinnor inom kommunal sektor var det 12 procent som år 2000 rapporterade att de under de senaste 12 månaderna upplevt besvär orsakade av stress eller andra psykiska påfrestningar. Det var en ökning från 7 procent år 1995. Inom handel och service har man noterat en ökning från 4 till 8 procent. Bland 16–29-åriga män är nivåerna lägre men även här har andelen med besvär ökat, inom kommunal sektor från 4 till 8 procent och inom handel från 3 till 5 procent. Också sjukskrivningar till följd av arbetsorsakade besvär har ökat från 1994 till 1999. Bland unga människor, 16–29 år, är det de korta sjukskrivningarna som ökat.

---

<sup>12</sup> Arbetsmiljöverket/SCB *Negativ stress och ohälsa* Information om utbildning och arbetsmarknad 2001:2.

### *Tidsbegränsade jobb och ekonomiska transaktioner*

Tidsbegränsat anställda upplever ofta att anställningsformen är försvarande när de söker lån, vill teckna hyreskontrakt eller försäkringar eller försöker få telefonabonnemang<sup>13</sup>. Frågor har ställts till tidsbegränsat anställda som själva varit i en situation där de sökt få lån etc. När det gäller lån var det nästan 60 procent av 126 tillfrågade som angav att anställningsformen varit försvarande. Det gällde alla åldrar från 23 till 64 år och inte helt men nära på oberoende av utbildningsbakgrund. Att få låna är ofta helt nödvändigt för att kunna skaffa en bostad, vilket i sin tur är nödvändigt om man vill bilda familj och få barn. Att teckna hyreskontrakt var inte heller lätt. Nära hälften, 45 procent, av dem som försökt angav att anställningsformen varit försvarande.

### *Barnförbjudet arbetsliv*

Från olika håll kommer rapporter om arbetsgivares bristande tolerans av föräldraskap och om svårigheter för unga föräldrar att förena yrkesliv med barn och familj. På detta område finns inga stora statistiska undersökningar med möjlighet att följa utvecklingen över tid. Problemen har ganska nyligen uppmärksammats och rapporter om förhållandena kommer med tätare mellanrum.

År 1996 ställde Platsjournalen<sup>14</sup>, arbetsförmedlingarnas tidskrift, frågor till 100 arbetsgivare som slumpvist valts ur Länsarbetsnämndens register. Av de 100 uppgav 63 att de inte ville anställa en person som tänker skaffa barn inom den närmaste framtiden. Det kostar för mycket att hitta en ersättare eller arbetet kräver lång upplärningstid. Kvinnors barnafödande sågs dock som mindre problematiskt i stora företag och av arbetsgivare inom den offentliga sektorn. Små privata företag med snäva ekonomiska marginaler uppgav att de har mycket svårt att

---

<sup>13</sup> Aronsson, Dallner, Lindh *Flexibla inkomster och fasta utgifter*. Arbetslivsinstitutet 2000:20.

<sup>14</sup> *Jobb eller barn* Platsjournalen 1996:22.

klara en mammaledighet. En tredjedel av företagen, de flesta småföretag, uppgav att de frågar arbetssökande kvinnor om deras planer på att skaffa barn. Endast drygt hälften av dessa företag uppgav att de ställde samma frågor till arbetssökande män. En femtedel av företagen skulle gärna skriva "babykontrakt" med unga kvinnor, dvs. kontrakt där kvinnorna förbinder sig att inte skaffa barn inom ett visst antal år.

Av samtidigt tillfrågade 100 arbetssökande, de flesta mellan 20 och 30 år, uppgav två tredjedelar av kvinnorna och en femtedel av männen att de på anställningsintervju blivit tillfrågade om de tänker skaffa barn.

I en undersökning av stora privata svenska företag som psykologen Philip Hwang gjort tillsammans med den amerikanska sociologen Linda Haas visade det sig att endast 6 av 200 företag var uttalat positiva till att anställda män skulle ta aktivt ansvar för hem och barn<sup>15</sup>. Dessa få företag hade en uppmuntrande attityd till män som ville vara föräldralediga och tyckte att företaget hade ansvar för att underlätta för de anställda att kombinera arbete och familjeliv. Företagen hade vidtagit formella och informella åtgärder för detta.

Några fackförbund har ställt frågor om arbete och föräldraskap till sina medlemmar. Från HTF rapporteras<sup>16</sup> 2001 att över hälften av 19–39-åriga medlemmar tycker att det är svårt att kombinera föräldraskap och arbetsliv. En tredjedel av kvinnorna och en tiondel av männen hade vid anställningsintervju blivit tillfrågade om barnplaner.

Bland kvinnliga TCO-medlemmar i åldrarna 30–49 år som hade barn 2001 ansåg en tredjedel att föräldraskapet missgynnade dem i deras karriär<sup>17</sup>. Inom Jusek uppger var tredje kvinna med barn att de missat en löneförhöjning pga. föräldraledighet. Jämställdhetsombudsmannen<sup>18</sup> berättar (1999) om ett ökande antal

---

<sup>15</sup> Haas Linda, Hwang Philip & Russell (red) (2000): *Organizational Change and Gender Equity – International Perspectives on Fathers and Mothers at the Workplace*, Sage Publications Inc, Thousand Oaks, CA.

<sup>16</sup> HTF (2001) *År arbetslivet barn tillätet* www.htf.se.

<sup>17</sup> TCO *Barn missgynnar karriär* TCO Pressmeddelande 2001.03.07.

<sup>18</sup> Jusek *Karriär på lika villkor*

förfrågningar om rättigheter och om vad som gäller när man kommer tillbaka från föräldraledighet.

### *Inte förbjudet att fråga*

Det finns ingen bestämmelse som hindrar en arbetsgivare från att fråga en arbetssökande om hon är gravid. När det är fråga om anställning på obestämd tid är det heller inte någon tvekan om att ett förnekande, även om det är osant, saknar rättslig betydelse. Arbetsgivaren hade inte fått neka den arbetssökande anställning även om det var känt att hon var gravid. Graviditet utgör inte heller saklig grund för uppsägning enligt LAS. Men har den gravida kvinnan erhållit en tidsbegränsad anställning är rättsläget inte lika klart<sup>19</sup>.

Det finns ett antal exempel på att reglerna trots att de ser ut att kunna ge ett gott skydd i många fall inte alls förslår. Arbetsdomstolen ställer mycket höga krav på bevisning. Okunskap hos arbetsgivare och i vissa fall ointresse från kvinnans fackliga ombud kan försvåra hennes situation. Ofta vågar arbetstagaren, av rädsla för att mista sin anställning, överhuvudtaget inte ta tillvara sina lagliga rättigheter. Att det förekommer att gravida kvinnor diskrimineras ifråga om tillgång till anställning förefaller klart. Omfattningen av sådan diskriminering finns det däremot inte några uppgifter om.

## 6.10 Småbarnsföräldrar på arbetsmarknaden

### *Heltid och deltid*

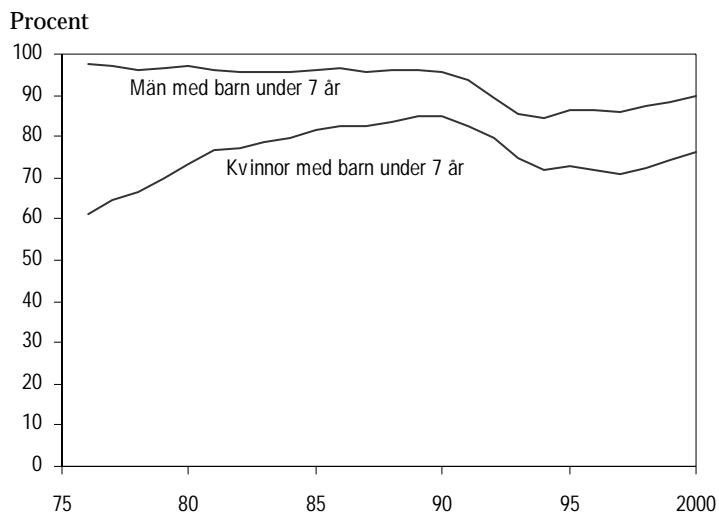
Män med barn förvärvsarbetar i högre utsträckning än andra män. De har t.o.m. något högre sysselsättningsintensitet än den "mest förvärvsarbetande" åldersgruppen bland samtliga män, 35–44 år (90 respektive 88 procent var sysselsatta år 2000). Kvinnor

---

<sup>19</sup> Julén Jenny *Ett välsignat tillstånd* Bidrag till antologien *Perspektiv på likabehandling och diskriminering* Juristförlaget Lund 2000.

med barn förvärvsarbetar i mindre utsträckning än kvinnor i den mest förvärvsintensiva åldersgruppen. Men här skiljer det mellan småbarnsmammor, de som har barn under 7 år, och mammor med enbart äldre barn, 7–17 år. År 2000 var sysselsättningsandelen 76 procent bland småbarnsmammor (diagram 6.10) och 86 procent bland mammor med enbart äldre barn.

*Diagram 6.10 Andel sysselsatta småbarnsföräldrar 1976–2000*



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

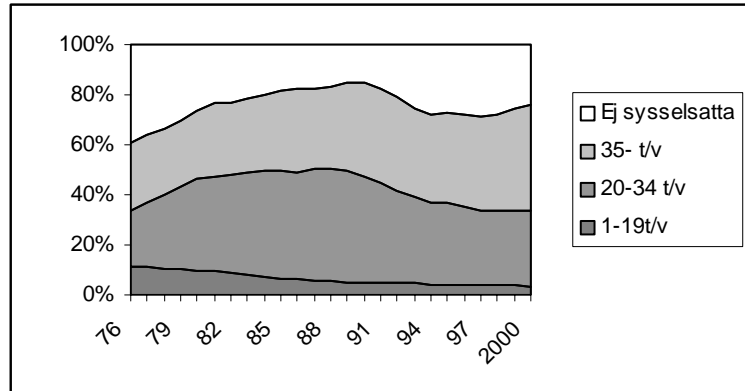
Småbarnsmammorna är deltidsarbetande i hög utsträckning men det är trots allt fler som är heltidsarbetande än som är deltidsarbetande (diagram 6.11). Detta är ett sent 1990-talsfenomen. Dessförinnan var deltidsarbete det vanligaste. En mycket liten andel av småbarnspapporna arbetar deltid (diagram 6.12). Heltidsarbete är överhuvudtaget vanligt i småbarnsfamiljerna. Att både mamma och pappa arbetar på heltid<sup>20</sup> är den vanligaste

<sup>20</sup> SCB *Barn och deras familjer 1999* Demografiska rapporter 2000:2. Datakälla: Skolverkets föräldraundersökning 1999.

kombinationen för barn i åldrarna 1–5 år. Det gällde en fjärdedel av barn som 1999 hade sammanboende föräldrar. En femtedel hade deltidarbetande mamma och heltidsarbetande pappa och 12,5 procent en föräldraledig mamma och en pappa som var heltidsarbetande. De ensamståendes barn, 1–5 år, hade ofta antingen en mamma som var heltidsarbetande, 29 procent, eller som var heltidsstuderande, 20 procent.

*Diagram 6.11 Andel sysselsatta på heltid och deltid bland mödrar med barn under 7 år 1976–2000*

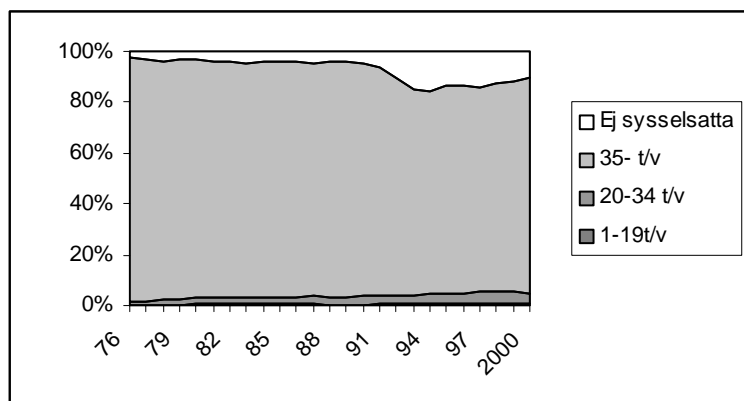
Procent



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Diagram 6.12 Andel sysselsatta på heltid och deltid bland fäder med barn under 7 år 1976–2000

Procent



Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

### Föräldradighet

Under 1990-talet har en markant ökning skett av antalet pappor av som tar ut föräldrapenning. Ökningen av deras andel av antalet dagar har däremot varit svag.

Av alla uttagna dagar med *föräldrapenning* 1999 tog mammorna ut 88 procent och papporna 12 procent (diagram 6.13). År 1999 hade mammorna till de barn som föddes 1995 och som idag är 4 år, i genomsnitt tagit ut 356 dagar och papporna 41 dagar. 23 procent av barnen har en pappa som inte hade tagit ut någon dag alls med föräldrapenning. Det mest anmärkningsvärda på området får sägas vara trögheten i utvecklingen.

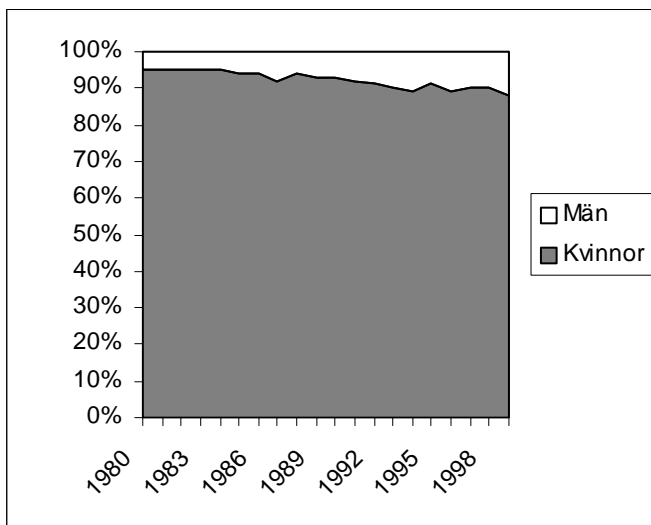
En tredjedel av alla dagar som ersätts med *tillfällig föräldrapenning* vid vård av barn har tagits ut av papporna (diagram 6.14). Det ekonomiska bortfallet och några dagars frånvaro från arbetet förefaller här vara accepterat av både föräldrar och arbetsgivare. Trots det är det mammorna som tar ut flest dagar för att vårda sjuka barn.

De dagar som papporna har rätt att ta ut vid barnets födelse, *pappdagarna*, utnyttjas av tre fjärdedelar av alla pappor. Vid gemensam vårdnad har föräldrarna rätt att dela det totala antalet föräldrapenningdagar lika. Rätten till föräldrapenning kan överlåtas till den andra föräldern med undantag av 30 dagar, den s.k. *pappa-/mammamånaden*. Undantaget infördes 1995. Av de barn som föddes detta år hade 77 procent en pappa som använt föräldrapenning. Nästan hälften av dessa pappor hade tagit ut hela sin pappamånad.

Det finns exempel på *förmåner till föräldrar utöver de lagstadgade*. Statligt anställda har rätt till partiell ledighet till utgången av det skolår då barnet fyller 12 år. Inom näringslivet finns det flera stora företag som erbjuder alla barnlediga att behålla 80 procent av lönen, även de som har en månadslön som överstiger 7,5 basbelopp dvs. har mer än 22 875 kr (1999).

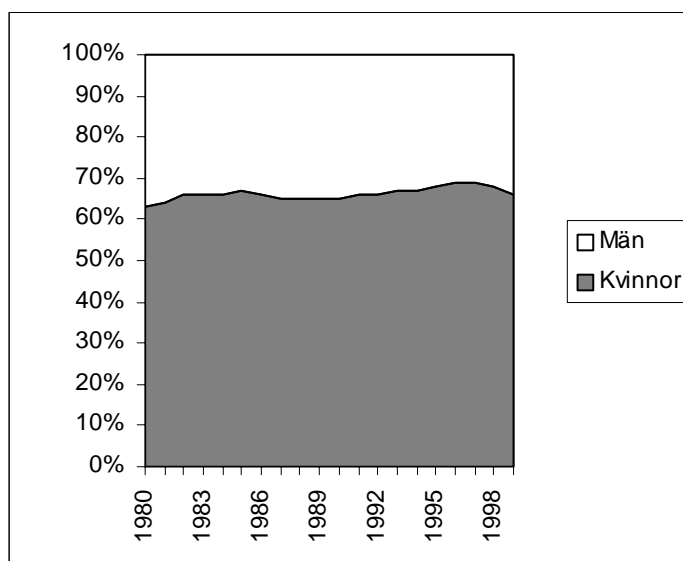


*Diagram 6.13 Mödrars och fäders andel av uttagna dagar med föräldrapenning*



Källa: Riksförsäkringsverket.

*Diagram 6.14 Mödrars och fäders andel av uttagna dagar med tillfällig föräldrapenning*



Källa: Riksförsäkringsverket.

Orsaken till att mammor och pappor i så olika omfattning utnyttjar föräldrapenning har delvis undersökts. I tre landsting har Riksförsäkringsverket och försäkringskassorna intervjuat barnfamiljer, barnmorskor och handläggare vid försäkringskassorna. Åttio procent anser att det är ekonomin som avgör hur föräldrarna väljer att ta ut ledighet. Den näst största orsaken, 8 procent, är inställningen på pappans arbetsplats. Det visar sig dessutom att inställningen hos dem som informerar om föräldraledigheten påverkar beslutet hos föräldrarna.

I diskussioner mellan Jämo och fackliga organisationer har framkommit att föräldraledighetsfrågor ofta utgör stora problem för medlemmarna<sup>21</sup>. Viktiga frågor där arbetstagare begär fackets

<sup>21</sup> JämOs rapport om föräldraskap Oktober 1999. [www.jamombud.se](http://www.jamombud.se).

hjälp är att arbetsgivaren inte håller den föräldraledige a jour med viktiga förändringar på arbetsplatsen eller vägrar förändra arbetsorganisationen så att den lämpar sig bättre för anställda med ansvar för barn. Lisbeth Bekkengen menar att anledningen till mäns låga andel av föräldraledigheten ytterst är att män är "pappa och kvinnor "föräldrar". För män är det ett fritt val att vara en aktiv pappa, medan det är en skyldighet för kvinnor att vara förälder. Grunden till detta ligger enligt Bekkengen i mäns överordnade position och kvinnors underordnade position i den sociala könsrelationen, vilket leder till att kvinnor blir "föräldrar" och män blir "pappor"<sup>22</sup>.

---

<sup>22</sup> Bekkengen, Lisbeth (1999): *Män som "pappor" och kvinnor som "föräldrar"* i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* vol. 20:1, Stockholm.

## 7 Familjepolitiken

### 7.1 Sammanfattning

Den svenska familjepolitiken ger ett i internationell jämförelse mycket omfattande stöd till barnfamiljer och har därför en positiv effekt på de ekonomiska förutsättningarna för att skaffa barn. Detta sker genom att direkta bidrag sänker de kostnader som är förknippade med att ha barn och dels genom att underlätta för föräldrar att kombinera barn och arbete.

Den svenska familjepolitiken har till skillnad mot många andra industrialiserade länder fokuserat på möjligheterna att kombinera familj och förvärvsarbete.

De internationellt sett till sin omfattning mest anmärkningsvärda delarna av den svenska familjepolitiken är föräldraförsäkringen och barnomsorgen som tillsammans ger mycket goda förutsättningar att förena förvärvsarbete med föräldraskap. Samtidigt bidrar föräldraförsäkringen genom sin utformning tydligt till att förstärka den norm enligt vilken en fast inkomst är en förutsättning för barnafödande. Då sysselsättningen bland unga under 1990-talet föll snabbt blev en effekt ett ytterligare uppskjutet barnafödande.

Inom både föräldraförsäkring och barnomsorg kom kvantiteten från slutet av 1980-talet fram till idag att prioriteras före kvaliteten. Men i båda fallen framstår den avvägning som gjorts dock som väl vald beträffande föräldrars möjligheter att förena barn och arbete.

Om istället perspektivet är i vilken mån den offentliga sektorn förmår att upprätthålla bilden av ett barnvänligt samhälle, i vilket unga människor gärna skaffar barn, är bilden mindre klar. Jämfört med slutet av 1980-talet, då nästan alla politiska partier drev på reformer för att stödja barnfamiljerna är det mest bestående intrycket från 1990-talet bilden av nedskärningar på bred front inom de

familjepolitiska stöden, barnomsorg, förlossningsvård mm. Denna bild har nu återigen förändrats. Sedan 1998 har det aviserats och genomförts reformer inom det familjepolitiska området i syfte att ge barnfamiljer ett bättre skydd.

## 7.2 Inledning

Flera studier har kommit fram till att de familjepolitiska stöden inkl. barnomsorgen utgör en viktig delförklaring till att födelse-talen i de nordiska länderna inte sjunkit lika lågt som i t.ex. Syd-europa<sup>1</sup>. Som framgår av kapitel 5 verkar detta åtminstone delvis bero på att det här varit lättare för föräldrar i allmänhet och mödrar i synnerhet att kunna kombinera förvärvsarbete med familj. I de nordiska länderna, där familjen inte alls har samma skydds-nätsfunktion som i Sydeuropa, har särskilt situationen på arbetsmark-naden spelat en avgörande roll för förutsättningarna att ha barn. Familjepolitikens utformning har stor betydelse för föräldrars möjligheter att kunna kombinera familj och arbete. Familje-politiken har därför ansetts vara av avgörande betydelse för att sambandet mellan hög kvinnlig förvärvsfrekvens och ett högt barnafödande i Norden varit positivt sedan början av 1980-talet<sup>2</sup>. Det ekonomiska stödet till barnfamiljer motsvarar idag ca fyra procent av bruttonationalprodukten.

I det följande avsnittet görs ett försök att klargöra och i viss mån kvantifiera vilka effekter den svenska familjepolitiken har haft på barnafödandet under skilda perioder under de senaste 25 åren.

*Familjepolitikens mål: utjämnade ekonomiska villkor, arbetslinje, jämställdhet och barnperspektiv*

Det övergripande målet för familjepolitiken är att minska skillnaderna i ekonomiska villkor mellan familjer med och utan barn. I ekonomiska termer är alltså målet att minska de kostnader som är förknippade med att skaffa barn. Tanken är inte att man skaffar barn av ekonomiska skäl utan tvärtom att människor är beredda att ta på sig vissa kostnader för att kunna skaffa barn. Om dessa kost-

---

<sup>1</sup> Hoem B. & Hoem J. (1999): *Fertility Trends in Sweden up to 1996*, Population Bulletin UN 40/41. Corman D. (2000): *Family policies, working life arrangements, and the third child in two low-fertility populations. A comparative study of contemporary France and Sweden*. Oláh Livia Sz.: (1998): *Do public policies influence fertility? Evidence from Sweden and Hungary from a gender perspective*, Stockholm Research Reports in Demography 129. Björklund A. (2001): SNS Valfärdspolitiska rådet. Under publicering.

<sup>2</sup> Vogel, J.: *Uppskjutet föräldraskap bland Europas unga*, SCB Valfärdsbulletinen 2001:3.

nader blir för höga kan det dock avhålla individer/par från att skaffa (ytterligare) barn. En målsättning som uttalats är därför att se till att de ekonomiska förutsättningarna att ha barn inte skall avhålla människor som klarar att försörja sig själva att ta steget att bli föräldrar<sup>3</sup>. Detta görs dels genom att med ekonomiska stöd riktade till föräldrar minska den direkta kostnaden för barn, dels genom att med olika medel underlätta för föräldrar att kombinera förvärvsarbete med familj.

Stöd till familjer med barn är i sig inget ovanligt i ett internationellt perspektiv. I alla industrialiserade länder finns någon form av familjepolitik som syftar till att ekonomiskt stödja barnfamiljerna. Även om den svenska familjepolitiken särskiljer sig genom att vara mer omfattande än i de flesta andra länder så gör den det framför allt genom sin utformning, vilken bygger på att den är en del av den generella välfärdspolitiken.

För att ha råd med en generell välfärd krävs att arbetskraftsdeltagandet är högt och arbetslösheten låg. Detta är grunden till den s.k. arbetslinjen, dvs. att trygghetssystemen främjar istället för att motverka arbete. Viktiga delar av denna politik är särbeskattningen av makar, inkomstbortfallsprincipen i sjuk- och föräldraförsäkringen liksom välfärdens generella karaktär. Det är inte enbart familjepolitiken som har betydelse för barnfamiljernas ekonomi. Även utformningen av andra stödsystem, skattesystem etc. spelar in.

För att kombinationen förvärvsarbete och föräldraskap skall gå ihop krävs dessutom en välutbyggd barnomsorg. Under 1980-talet gjordes en rad studier som visade att barnomsorgen var samhälls-ekonomiskt lönsam. Jämte särbeskattningen, föräldraförsäkringen och barnbidraget har den utgjort en hörnsten i den svenska jämställdhets- och familjepolitiken. Inom både barnomsorgen och den övriga familjepolitiken har dessutom barnets egna behov spelat en allt större roll. Vid sidan om föräldrarnas möjligheter att förvärvsarbeta och därigenom försörja sina barn lyfts därför barnets situation fram allt mer då reformer av de befintliga systemen arbetas fram<sup>4</sup>.

---

<sup>3</sup> De önskemål människor har är inte en gång för alla givna. De påverkas tvärtom, bl. a. av de materiella förutsättningar som finns. Goda förutsättningar gör att fler ser det som önskvärt att skaffa barn då det är förenligt med andra önskemål. Det räcker alltså inte med att se vilka de ekonomiska förutsättningarna att skaffa barn är. Hänsyn måste även tas till i vilken utsträckning dessa förutsättningarna påverkar de i samhället rådande normerna beträffande barnafödande.

<sup>4</sup> För en beskrivning av barnperspektivet se kapitel 1.

*Familjepolitik och barnafödande: omkostnader och förvärvsarbete*

I analysen av vilka effekter familjepolitiken kan ha haft på barnafödandet utgår vi från två aspekter. Den första är i vilken mån de samhälleliga stöden minskar den merkostnad det innebär att ha barn och den andra är hur familjepolitiken kunnat förbättra möjligheterna att kombinera familj och arbete.

De generella ekonomiska stöden till barnfamiljer bidrar mest till att sänka de direkta kostnaderna förknippade med barn. Föräldraförsäkringen minskar mer specifikt kostnaden förknippad med att tillbringa tid med barn samtidigt som den är utformad för att underlätta kombinationen av förvärvsarbete och familj. För föräldrar till barn i förskoleåldern är dessutom den offentligt finansierade barnomsorgen idag i stort sett en förutsättning för denna kombination. Även andra förmåner som den kostnadsfria mödra- och barnavården bidrar självklart också till att förbättra villkoren för barn och deras föräldrar. Dessa förmåner belyses dock här endast översiktligt.

De omkostnader som är förknippade med barn kan vara av två slag. Antingen följer de automatiskt av att skaffa barn eller så berör de vissa men inte alla föräldrar. Den ekonomiska familjepolitiken är därför uppdelad i försäkringar och bidrag. Bidragen består av generella stöd till alla föräldrar (barnbidraget), och i riktade stöd, vilka kan ses som försäkringar som skyddar vissa föräldragrupper med särskilda behov. Vårdbidraget kan på detta sätt ses som en försäkring som delvis täcker de extra kostnader barn med funktionshinder för med sig. På samma sätt kan underhållsstödet ses som att samhället garanterar barn till särlevande föräldrar ett ekonomiskt stöd upp till en viss nivå. Eftersom beslutet att skaffa (ytterligare) barn kan antas bero på det individuella föräldraparets förhållanden bör man därför försöka klargöra vilka förutsättningarna är för olika delgrupper inom gruppen (potentiella) föräldrar.

Några egentliga studier över vilka effekter familjepolitiken har haft på barnafödandet har här inte genomförts. Vi kan därför endast försöka resonera utifrån de fruktsamhetsdata vi har och som vi här sätter i samband med de ekonomiska villkor som följer av att ha barn och som familjepolitiken bidragit till att skapa.

Ett försök att gå vidare och klarlägga ett direkt samband mellan familjepolitik och barnafödande i Sverige har gjorts av Anders Björklund i en kommande studie<sup>5</sup>. Han tar fasta på att Sverige i ett

---

<sup>5</sup> Björklund (2001).

internationellt perspektiv under efterkrigstiden både haft en exceptionell instabilitet i periodfruktsamheten och samtidigt en lika exceptionell stabilitet i kohortfruktsamheten. Den senare uppvisar en variation som understiger 0,10 barn för kvinnor födda mellan 1930 och 1960. Detta skall jämföras med nedgångar på omkring 0,4 barn för Finland och Norge och omkring 0,5 barn för Danmark. Björklunds slutsats blir att skillnaden i utbyggnad av familjepolitik mellan Sverige och de övriga nordiska länderna höjt födelsetalen i Sverige i motsvarande mån. För andra västeuropeiska länder är nedgången ännu större. De skiljer sig dock för mycket från Sverige även i andra hänseenden för att klara slutsatser om familjepolitikens roll skall kunna dras. Björklund pekar även på att den svenska familjepolitikens starka koppling mellan förvärsarbete och familjestöd uppenbarligen bidragit till de stora fluktuationerna i periodfruktsamheten.

### *Kapitlets upplägg*

Först behandlas här de delar av den svenska familjepolitiken som består av ekonomiska stöd. Dessa kan vara både specifika familjeekonomiska stöd och mer allmänna konsumtionsstöd. Vi söker klarlägga i vilken mån dessa bidragit till att sänka de kostnader barn för med sig under olika perioder under de senaste 25 åren. Därefter följer en genomgång av barnomsorgens kontinuerliga utbyggnad sedan 1970-talet. Vi söker visa hur barnomsorgen utvecklats både kvantitativt och kvalitativt och på det sättet bidragit både till möjligheterna att kombinera föräldraskap med arbete och till att skapa ett barnvänligt samhälle mer generellt. I det sista avsnittet är målet att klargöra för hur familjepolitiken, i dess vidaste bemärkelse, påverkat föräldrars möjligheter att ha barn och samtidigt förbereda sig för, finna, behålla och utvecklas på ett arbete.

Tyngdpunkten ligger i varje avsnitt på i vilken mån den statsfinansiella krisen och nedskärningarna under 1990-talet drabbade barnfamiljerna samt i hur stor utsträckning familjepolitiken ändå skyddade denna grupp från de problem som ytterst härrörde från den allmänna nedgången i sysselsättningen. Härutöver söker vi klarlägga hur dessa nedskärningar slagit för olika grupper av barnfamiljer med specifika behov.



### 7.3 Ekonomiska stöd till barn och deras familjer

#### *Framväxt under 1930-tal till 1970-tal*

Den moderna svenska familjepolitiken har vuxit fram sedan 1970-talet, då föräldraförsäkringen infördes och barnomsorgen började byggas ut. Redan på 1930-talet skapas dock en rad ekonomiska förmåner särskilt riktade till barnfamiljer, och ofta till särskilt behövande grupper, främst ensamstående mödrar. Före 1930-talet hade åtgärderna på det familjepolitiska området i första hand varit inriktade på skattelättnader för barnfamiljerna, vilket framför allt gynnade höginkomsttagare. Den sjunkande nativiteten liksom detta årtiondes höga arbetslöshet, vilken drabbade barnfamiljerna särskilt hårt, bidrog båda till att ge familjepolitiken en ny inriktning.

Sjukkasserörelsen byggdes ut år 1931 vilket bl.a. innebar att de s.k. erkända sjukkassorna blev bärare av den frivilliga sjukförsäkringen som också omfattade *hjälp vid moderskap*. År 1937 tillkom *särskilda barnbidrag* till änkors och invaliders barn samt till föräldralösa barn. Detta år infördes också inkomstprövade *bidragsförskott* till ensamstående mödrar för att lindra de ofta svåra förhållanden under vilka barn till denna föräldragrupp levde.

I början av 40-talet uppmärksammades befolkningsfrågorna på nytt och den familjepolitiska debatten fick åter större aktualitet. Reformarbetet fick emellertid allt färre befolkningspolitiska motiv. I stället blev det angeläget att utjämna standardskillnader mellan familjer med och utan barn. Det viktiga beslutet om införandet av *allmänna barnbidrag* 1948 får ses mot denna bakgrund. De tidigare barnavdragen vid beskattningen avskaffades. Barnbidraget fick därigenom en utjämnande effekt inte bara mellan barnfamiljer och barnlösa utan också mellan barnfamiljer med olika stora inkomster.

Familjepolitiken byggdes också ut på andra områden under 1940-talet. Den till sjukförsäkringen anslutna *moderskapshjälpen* förbättrades genom att en inkomstrelaterad dagersättning infördes för förvärvsarbetande mödrar, att utgå under 90 dagar. År 1947 tillkom *familjebostadsbidragen* för att göra det möjligt för barnfamiljer att bekosta en fullvärdig bostad.

Under 1950- och 60-talen ökade barnbidraget i fasta priser och bostadsbidraget reformerades. De statliga och kommunala bostadsbidragen utformades så att barnfamiljer med låga inkomster och flera barn fick ett stöd som medverkade till att höja familjernas

bostadsstandard. Bidragsförskotten för barn till ensamstående föräldrar höjdes.

Intresset kom vid 1960-talets senare del att riktas mot barnfamiljernas allmänna ekonomiska situation. Bostadsbidraget kompletterades med ett allmänt konsumtionsstöd, det så kallade grundbeloppet, som utgick till barnfamiljer oberoende av bostadskostnaden. Familjebostadsbidragen ersattes 1969 av ett system med bostadstillägg för barnfamiljer. Syftet med bostadstillägget var att ge ett förstärkt stöd till barnfamiljer med låga inkomster.

Även om de familjepolitiska stöden från och med 1940-talet mer och mer utgick som direkta bidrag och i mindre utsträckning som skatteavdrag fortsatte sådana att spela en viss roll fram till början av 1990-talet. Förvärvsavdraget och skattereduktionen för hemma- och ensamstående föräldrar, vilka båda infördes i sin slutliga form i början av 1970-talet, förlorade dock snabbt i betydelse eftersom de låg fast i löpande priser. Från att 1975 ha motsvarat ca 8500 kronor om året i 2000 års priser innebar förvärvsavdraget 1980 en ökad disponibel inkomst på maximalt 5000 kronor om året och slutligen ca 2300 kronor om året då avdraget avskaffades 1991.

#### *Från 1970-talet: utbyggnad för ökad jämställdhet*

1950- och 1960-talens ekonomiska och sociala omdaningar av det svenska samhället ställde familjepolitiken inför nya utmaningar. Den största utmaningen var att göra det möjligt för kvinnor att kombinera önskemålen om att bilda familj och att arbeta. Med utgångspunkt i 60- och 70-talens jämställdhetsdebatt togs flera avgörande steg i riktning mot den familjepolitik vi har i dag. Sambeskattnings av makar avskaffas, föräldraförsäkringen införs och barnomsorgen byggs ut i allt snabbare takt.

Den viktigaste reformen på den ekonomiska familjepolitikens område under denna period var införandet av det första steget av den nuvarande *föräldraförsäkringen* vilken ersatte den tidigare moderskapsförsäkringen. Reformen innebar framför allt att även pappor fick rätt att utnyttja ledigheten. *Föräldrapenningen* uppgick i princip till 90 procent av den ordinarie inkomsten. Föräldrapenningen blev också i högre grad än tidigare likställd med inkomst. Den blev både pensionsgrundande och skattepliktig. För föräldrar med låg eller ingen inkomst inrättades en garantinivå.

Grundprincipen är dock att föräldraförsäkringen skall vara en individuell försäkring, som ger skydd mot inkomstbortfall. Denna

princip genomsyrar även den andra förmånen som införs under denna tid, *sjukpenning för vård av sjukt barn* (idag *tillfällig föräldrapenning*). Denna utvidgades snabbt till att omfatta också situationer när den ordinarie vårdaren är sjuk, när förälder behöver följa ett barn till den förebyggande hälsovården och när en förälder besöker samhällets förskoleverksamhet.

Under andra halvan av 1970-talet samt 1980-talet byggs föräldraförsäkringen ut i snabb takt. Antalet månader som det är möjligt att ta ut föräldrapenning ökar och uttaget blir mer och mer flexibelt. Föräldrapenningen kan tas ut från den andra månaden innan planerad förlossning till och med barnets åttonde levnadsår.

*Särskild föräldrapenning* införs 1978. Tre månader kan tas ut t.o.m. barnets första skolår. Ersättningen motsvarar garantinivån inom föräldraförsäkringen. År 1980 tillkommer en ytterligare förmån, *havandeskapspenning*, vilken kan utges från sextionde till elfte dagen före förlossning, till kvinnor som har fysiskt ansträngande arbete.

En särskild *faderskapspenning* betalas dessutom ut under 10 dagar i samband med ett barns födsel. Dessa dagar skall kunna nyttjas av pappan för att under denna tid ta ansvar för hushåll och för tillsyn av eventuella äldre syskon samt att knyta an till det nya barnet.

Från och med 1980 införs regeln att om ett barn föds inom 24 månader efter sitt äldre syskon skall föräldrarnas föräldrapenning fortsättningsvis beräknas lägst enligt den sjukpenninggrundande inkomst (SGI) som gällde när han/hon fick det äldre barnet. Från 1986 förlängdes denna period till 30 månader. Denna s.k. *snabbhetspremie* har haft en betydande inverkan på barnafödandemönstret i Sverige (se kapitel 4). 1980-talet såg en markant ökning av andelen nyfödda barn vars ålderskillnad till närmaste äldre syskon understiger 2,5 år.

I början av 1990-talet fattas det principiellt viktiga beslutet att vid gemensam vårdnad *dela rätten till föräldrapenning lika* mellan de två föräldrarna. Till dess hade denna rätt tillfallit modern, med möjlighet att överlåta en del till pappan. En förälder kan avstå sin rätt till föräldrapenning till förmån för den andra föräldern med undantag för den s.k. pappa- mammamånaden som ersätts med 90% av SGI.

År 1982 infördes ett *flerbarnstillägg* inom det *allmänna barnbidraget*. Tilläggets belopp motsvarade det första året en fjärdedels barnbidrag för familjer med tre barn och ett halvt barnbidrag för varje därpå följande barn men fördubblades året därpå. Motivet har inte uttryckligen varit att direkt stimulera till ökat barnafödande.

Denna reform har i stället sitt ursprung i konstaterandet att det med två barn fortfarande är möjligt för två heltidsarbetande föräldrar med genomsnittsinkomster att försörja familjen medan detta blir betydligt svårare med tre eller fler barn<sup>6</sup>.

### *1990-talet – nedskärningar och återuppbyggnad*

1990-talets lågkonjunktur slog hårt mot barnfamiljerna, först genom den drastiska nedgången i sysselsättningen och med viss eftersläpning genom de nedskärningar inom familjepolitiken som den statsfinansiella krisen nödvändiggjorde.

Innan de familjepolitiska stöden skars ner i mitten av 1990-talet påverkades även barnfamiljernas situation av att ett antal reformer uteblev, vilka planerats följa på den skattereform som genomfördes i början på 1990-talet. Som ett led i denna reform avskaffades 1991 två familjerelaterade skatteavdrag, förvärvsavdrag till barnfamiljer och skattereduktion för hemmakar och ensamstående föräldrar. Skattereformen innebar även sänkt skatt på arbets- och kapitalinkomster samt höjd moms. Utan kompenserande reformer skulle barnfamiljer med relativt låga inkomster därför ha missgynnats. Barnbidraget, det förlängda barnbidraget och studiebidraget höjdes därför kraftigt år 1991 (från 560 till 750 kronor per månad och barn)<sup>7</sup>. En ytterligare höjning av barnbidraget (till 835 kronor per barn och månad), liksom av bostadsbidraget, var planerad att ske 1992 men uteblev eftersom statens finanser då försämrats drastiskt. Effekten av skattereformen för barnfamiljer som grupp blev därför mindre gynnsam än vad som först avsetts.

Reformen var ursprungligen tänkt att gynna främst ensamstående med barn betydligt mer än hushåll utan barn. Framför allt beroende på den lägre höjningen av barnbidraget stannade den slutliga effekten på real disponibel inkomst för denna grupp dock vid mellan 3 och 4 procent, vilket är i nivå med övriga grupper. Barnfamiljer med minst 3 barn fick dock en höjd disponibel inkomst på ca sex procent, mest pga. det höjda barnbidraget<sup>8</sup>.

När det fortsatt trängda statsfinansiella läget i mitten av 1990-talet tvingade staten till utgiftsbegränsande åtgärder skars flera av de familjepolitiska stöden ner eller avskaffades. Barnbidraget låg

<sup>6</sup> SOU 2001:24, *Ur fattigdomsfällan* sid. 129.

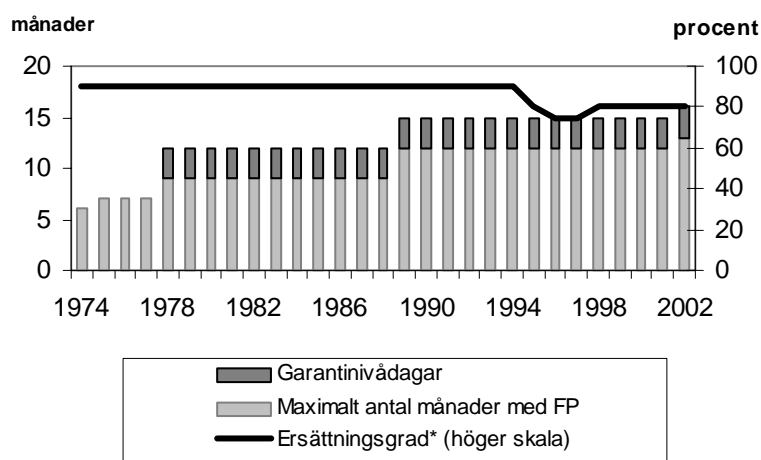
<sup>7</sup> Finansdepartementet (1990): *Århundradets skattereform*, sid. 57.

<sup>8</sup> SOU 1995:104, *Utvärdering av skattereformen och dess effekter på fördelningspolitiken*, Bilaga 5, *Fördelnings effekter av skattereformen*, sid. 322–23.

kvar på samma nominella nivå (750 kronor/månad), mellan 1991 och 1995 och sänktes 1996 till 640 kr/månad. Flerbarnstillägget sänktes i flera omgångar och slopades för barn födda under 1996 och 1997. Bidragsförskottet (det nuvarande underhållsstödet) har legat kvar på samma nominella nivå sedan 1994. Detsamma gäller sedan 1996 för inkomst- och hyresgränserna i bostadsbidraget. Störst effekt för de flesta småbarnsföräldrar har dock (tillsammans med barnbidraget) sänkningen av kompensationsgraden i föräldraförsäkringen haft.

Som en del av saneringsprogrammet sänktes ersättningsgraden i föräldraförsäkringen successivt till 80 och sedan till 75 procent (diagram 7.1).

*Diagram 7.1 Maximalt antal månader samt ersättningsgrad med föräldrapenning*



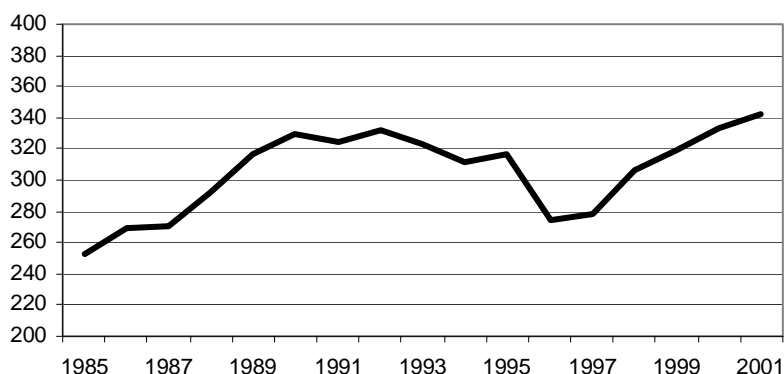
\*Något högre för pappa-, mammamånaden under vissa år

Under 1980-talet mer än fördubblades utgifterna för föräldrapenningen. Detta berodde dels på att antalet födda barn ökade med ca 20 procent mellan 1980 och 1989, dels på att utbetalningarna per barn gick upp kraftigt p.g.a. reallönetillväxten, att männens andel av uttaget ökade från ca 5 till ca 7 procent, samt att maximalt antal månader med föräldrapenning ökade från 12 till 15 månader 1989.

Denna utveckling vändes under 1990-talets första hälft. Diagram 7.2 belyser att den genomsnittliga dagpenningen inom föräldra-

penningsförmånen under 1990-talet först stagnerade och sedan även urholkades av de regeländringar som trädde i kraft 1996.

*Diagram 7.2 Utvecklingen av genomsnittlig dagpenning i föräldrapenningen, antal kronor i 2000 års priser*



När den statsfinansiella bilden ljusnade återinfördes flera förmåner eller skrevs upp till samma eller högre nivåer än tidigare. Vissa begränsningar kvarstår dock, varav den största och viktigaste är att ersättningsnivån inom föräldraförsäkringen ligger kvar på 80 procent av sjukpenninggrundande inkomst.

Samtidigt tar fler och fler pappor ut en del av föräldraledigheten men deras andel av det totala antalet dagar ökar endast långsamt, från 5 procent 1980 till 7 procent 1990 och drygt 12 procent 2000. Pappors andel av uttaget har ett positivt samband till både mannens och kvinnans inkomster. Föräldrar är dock inte okänsliga för den kostnad föräldraledigheten innebär eftersom män med inkomster över taket i föräldraförsäkringen tar ut en lägre andel än män strax under. I de fall båda föräldrarna är låginkomsttagare tar mannen ut färre dagar än i andra familjer. Samtidigt är båda föräldrarnas andel av uttaget positivt korrelerat till om de förvärvsarbetat under samtliga tre år som föregår barnets födelse. Fäder använder dessutom en större del av föräldrapenningsuttaget för det första än för senare barn<sup>9</sup>.

<sup>9</sup> Sundström M. & Duvander A-Z. *Family division of child care: Why do – or don't – Swedish fathers take parental leave?* Stockholm Research Reports in demography No 139, October 1999, sid. 22.

En orsak som uppges av många föräldrar till skillnader i uttag är att kostnaden för föräldraledighet är större när det är den förälder som tjänar mest, oftast mannen, som stannar hemma. Detta blir särskilt kännbart när den ena föräldern har inkomster över det s.k. taket i föräldraförsäkringen.

Inkomstbortfallsprincipen håller delvis på att urholkas av att taket i föräldraförsäkringen är knutet till prisbasbeloppet (taket motsvarar ca 23 000 kronor i månaden 2001). Detta innebär, med en positiv reallöneutveckling, att fler och fler förvärvsarbetsande får inkomster som överstiger taket och därför endast delvis täcks av föräldraförsäkringen<sup>10</sup>. En del arbetsgivare erbjuder dock idag ett komplement till den allmänna föräldraförsäkringen. Uppgiften om hur många föräldrar som i praktiken är försäkrade för inkomster även över 7,5 prisbasbelopp saknas. Takregeln innebär att kostnaden för att stanna hemma med sina barn är relativt större för föräldrar med inkomster över taket.

Sammantaget förde 1990-talet med sig försämrade ekonomiska villkor för barnfamiljerna fram till 1997. Dessa har sedan dess förbättrats betydligt, både av uppgången i sysselsättningen och av förbättringarna i stödsystemen.

Innan vi söker kvantifiera denna utveckling för hela gruppen barnfamiljer tittar vi närmare på vissa kategorier föräldrar med särskilda behov, för vilka den ekonomiska familjepolitiken har större betydelse än för det stora flertalet.

### *Barnbidraget under 1980- och 90-talen*

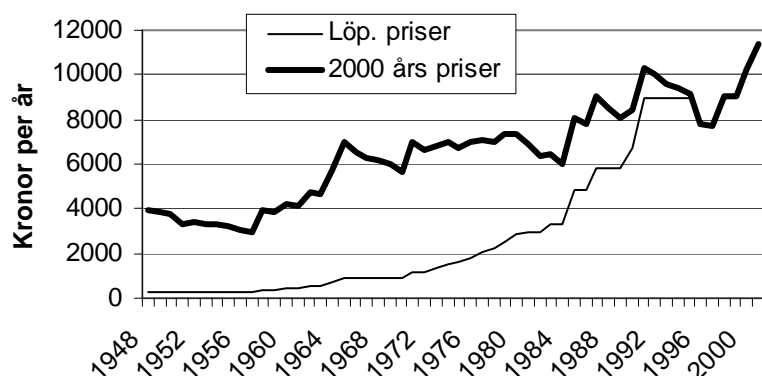
Det familjepolitiska stöd som kan sägas vara en direkt reduktion av kostnaden av att ha barn är det allmänna barnbidraget. Barnbidraget beräknas 2001 täcka omkring en tredjedel av den direkta kostnaden för ett barn i förskoleåldern och studiebidraget cirka en femtedel av kostnaden för ett barn i tonåren<sup>11</sup>. Utvecklingen av bidragsnivån sedan införandet 1948 framgår av diagram 7.3.

---

<sup>10</sup> Batljan, och Andersson, Socialdepartementet (2000) *Taket i sjuk- och föräldraförsäkringen år 2001* bilaga 14, SOU 2000:121.

<sup>11</sup> SOU 2001:24, *Ur fattigdomsfällan* sid. 124.

Diagram 7.3 Barnbidraget i fasta och löpande priser mellan 1948 och 2002



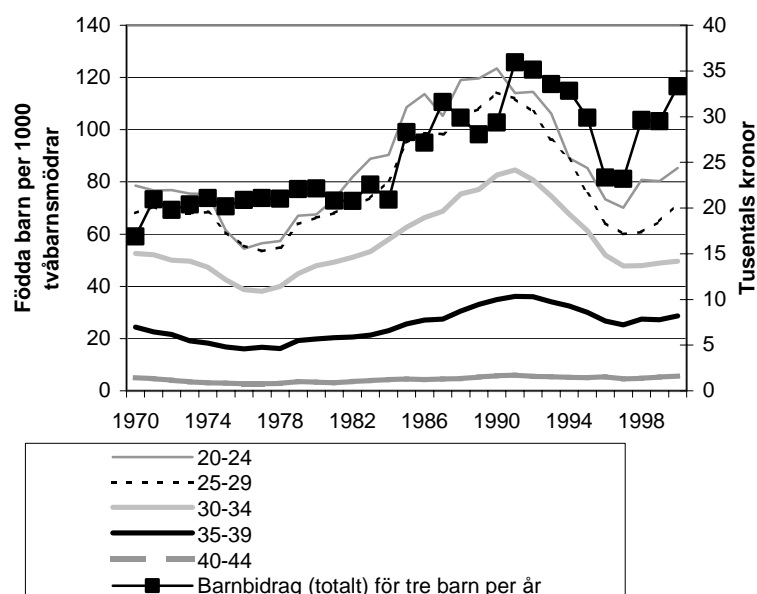
Bidragsnivån har nästan tredubblats i fasta priser sedan det infördes 1948, d.v.s. det har skrivits upp betydligt snabbare än prisutvecklingen under denna period. Detta har även varit fallet under de senaste 25 åren. Denna långsiktiga utveckling döljer dock stora fluktuationer på kort sikt.

Under 1980-talet ökade barnbidraget i fasta priser med nästan 50 procent. För en tvåbarnsfamilj innebar detta en ökad disponibel inkomst med drygt 6600 kronor om året (2000 års priser). Detta motsvarade en förhöjd disponibel inkomst med ca 2,2 procent 1991<sup>12</sup>. Denna trend vändes dock under 1990-talet då bidraget först urholkades av den högre inflationen och sedan sänktes i löpande priser under åren 1996–97. Resultatet för en tvåbarnsfamilj var en inkomstsänkning på drygt 5000 kronor om året mellan 1991 och 1997 (ca 1,7 procent av disponibel inkomst 1997). Ännu större blev effekten för familjer med tre eller fler barn på grund av nedskärningarna i flerbarnstillägget. 1997 var summan av barnbidraget och flerbarnstillägget för trebarnsfamiljer ca 12 700 kronor lägre per år än 1991, en nergång med drygt en tredjedel eller ca 4,4 procent i disponibel inkomst för denna grupp. En översiktlig analys av makrodata antyder en anpassning av tredjebarnsfruktsamheten till de ekonomiska förutsättningarna givna av barnbidrag och flerbarnstillägg (diagram 7.4).

<sup>12</sup> Disponibel inkomst per kostenhet, medelvärde för gruppen *Välfärdens finansiering och fördelning* SOU 2001:57, sid. 150.



Diagram 7.4 Tredjebarnsfruktsamhet och barnbidrag, (antal födda barn per 1000 tvåbarnsmödrar)



#### Ensamstående föräldrar, en föräldragrupp med särskilda behov

Vid 2000 års ingång bodde en fjärdedel av alla barn under 18 år inte tillsammans med båda sina biologiska föräldrar. Bland hemma-boende 16-åringar var denna andel 34 procent, jämfört med 16 procent under andra hälften av 1960-talet. Hur många barn som lever med endast en vuxen finns det dock inga exakta uppgifter på. Anledningen är att sambor utan gemensamma barn i befolkningsregistren räknas som ensamstående. Andelen barn som bor med en ensamstående förälder kan dock konstateras ha ökat kontinuerligt under de senaste tre decennierna. Cirka 85 procent av alla särboende föräldrar med hemmaboende barn är kvinnor<sup>13</sup>. Enligt SCB underskattar befolkningsregistren dock framför allt antalet mödrar som bor ihop med en ny partner. Andelen kvinnor bland de ensamstående föräldrarna skulle även enligt denna uppskattning vara drygt 80 procent.

<sup>13</sup> SCB Barn och deras familjer 1999, sid. 55. Demografiska rapporter 2000:2.

Att ensamföräldrar som grupp har en ekonomiskt utsatt position beror bl.a. på deras svårigheter att hävda sig på arbetsmarknaden. Ofta beror denna svårighet på att den genomsnittliga utbildningsnivån hos gruppen är låg. Även föräldraskapet i sig kan utgöra ett hinder för gruppen både när det gäller studier och förvärvsarbete.

Underhållsstödet, som sedan 1997 ersätter det tidigare bidragsförskottet, syftar till att garantera barn till en ensamstående förälder en rimlig ekonomisk standard. I samband med saneringen av statens finanser beslöt riksdagen 1995 att bidragsförskottet inte skulle räknas upp enligt tidigare gällande indexeringsregler utan fastställas på samma nominella nivå som år 1994. För att uppnå erforderliga besparingar och samtidigt få ett bättre fungerande bidragssystem, utarbetades ett helt nytt system, *underhållsstöd*, som antogs av riksdagen hösten 1996 och där ersättningsnivån legat kvar på 1173 kronor per barn och månad. Eftersom inflationen varit låg sedan mitten av 1990-talet har den slopade pris-indexeringen inte inneburit någon större absolut sänkning av stödet. Då gruppen ensamstående föräldrar över lag har låga inkomster (med en medelinkomst på 105 000 kronor per kostenheter år 1999)<sup>14</sup> har denna urholkning av förmånen dock inneburit en sänkt inkomststandard på ca 0,3 procent per barn för dem som uppbär den.

Också reglerna för bostadsbidraget skärptes i mitten av 1990-talet och inkomstgränserna har inte ändrats sedan 1996. Detta innebär att hushåll faller ur systemet då den allmänna lönenivån ökar. Inte heller gränserna för den bidragsgrundande bostadskostnaden har ändrats under de senaste åren. Bostadsbidraget har därför framförallt kommit att fungera som ett stöd för ensamstående med barn. Denna grupp utgjorde 1995 hälften av antalet barnfamiljer som uppbar bostadsbidrag. 2000 var motsvarande andel tre fjärdedelar. Detta är fick ca två tredjedelar av ensamförälderhushållen bostadsbidrag mot knappt en tiondel av de sammanboende föräldrarna. Totalt fick ca 225 000 hushåll med barn bostadsbidrag 2000<sup>15</sup>. Gruppen bostadsbidragstagare med hemmaboende barn som inte bor med barnens andra förälder utgjordes 2000 till 91 procent av kvinnor<sup>16</sup>.

Socialbidraget betalas mestadels ut till hushåll utan barn. Inom gruppen barnfamiljer är ensamföräldrarna dock klart överrepresen-

<sup>14</sup> Se not 12.

<sup>15</sup> Maj månad 2000. Då många hushåll inte får bostadsbidrag hela året är antalet hushåll som någon gång under året fått bidraget större, ca 400 000.

<sup>16</sup> Se not 11.

terade. Ytterst få ensamstående föräldrar får endast socialbidrag men ca en tredjedel av dem som uppbär bostadsbidrag får även socialbidrag.

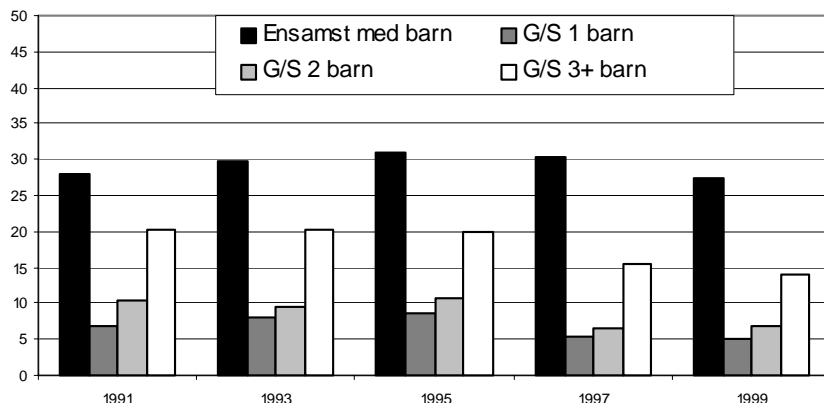
Barnbidraget har trots sin generella karaktär en större relativ betydelse för ensamstående, i den mån de utgör låginkomsthushåll. Bidragets negativa utveckling under mitten av 1990-talet berörde dem mer än andra. Nedsänkningarna innebar en sänkt disponibel inkomst på ca tre procent per barn mellan 1991 och 1997 för gruppen ensamföräldrar. Motsvarande nedgång för en familj med två vuxna och två barn var knappt två procent.

Sammantaget innebar saneringsprogrammet i mitten av 1990-talet att ensamstående med barn fick kännas vid större sänkningar av disponibel inkomst än andra grupper. För denna grupp innebar sänkta transfereringar en minskad disponibel inkomst med igenomsnitt mellan tre och fyra procent medan motsvarande siffra för enpersonshushåll utan barn var ca en och en halv procent. Dessa skillnader kompensterades dock till viss del av att barnfamiljerna betalade en mindre del av de skattehöjningar som genomfördes under 1990-talet. Även då hänsyn tagits till detta är det dock ensamföräldrar samt sammanboende med minst tre barn som fick kännas vid de största inkomstsänkningarna<sup>17</sup>. Den främsta anledningen till detta är att de familjeekonomiska stöden utgör en viktig del av dessa gruppers disponibla inkomst (diagram 7.5).

---

<sup>17</sup> Prop. 1997/98:1, bilaga 7, *Fördelningspolitisk redogörelse* sid. 8.

*Diagram 7.5 Del av barnfamiljers disponibla inkomst som kommer från de familjeekonomiska stöden med avdrag för barnomsorgsavgiften*



Även om en sänkning av disponibel inkomst på fyra procent är ytterst kännbar är det för ensamföräldrar som för andra framför allt anknypningen till arbetsmarknaden som avgör de ekonomiska villkoren. För denna grupp tillkommer dessutom graden av ansvarsdelning beträffande barnen.

#### *Funktionshinder, föräldralöshet och adoption: ett oförändrat stöd*

Andra specifika situationer som kan uppstå för par som önskar sig barn är t ex att barnet föds med funktionshinder, att föräldrarna själva avlider eller att det visar sig vara biologiskt omöjligt att skaffa barn. För alla dessa situationer finns familjeekonomiska stöd som bl.a. syftar till att mildra de kostnader som de medför.

*Vårdbidrag* underlättar för föräldrar att ge sitt sjuka eller funktionshindrade barn den tillsyn och det stöd som behövs för att barnet skall kunna utvecklas på bästa sätt. En förälder kan få vårdbidrag för barn som är yngre än 16 år och på grund av sjukdom, utvecklingsstörning eller annat funktionshinder är i behov av särskild tillsyn eller vård under minst sex månader (i januari 2003 höjs åldersgränsen till 19 år). Maximalt bidrag är 2,5 basbelopp (drygt 7500 kronor/månad). Förmånen kan tas ut som hel, tre fjärdedels, halv eller fjärdedels förmån. År 2000 fick ca 27 000 föräldrar vårdbidrag.

Ett barn har rätt till *Barnpension* om en eller båda föräldrar har avlidit. Barnet kan få pensionen tills det fyller 18, vid studier i vissa fall tills det fyller 20. Barnpensionen från folkpensionen är minst 25 procent av basbeloppet för varje avliden förälder. Från tilläggs-pensionen får barnet 30 procent av varje avliden förälders ATP. Om barnet har syskon läggs ytterligare 20 procent av ATP-beloppet till varje syskon. Summan delas lika mellan barnen. Den sammanlagda barnpensionen för ett barn skall alltid vara minst 40 procent av basbeloppet per år för varje avliden förälder. Genomsnittlig barnpension utbetalat 2000 var ca 2500 kronor/månad. År 2000 fick ca 30 000 barn barnpension.

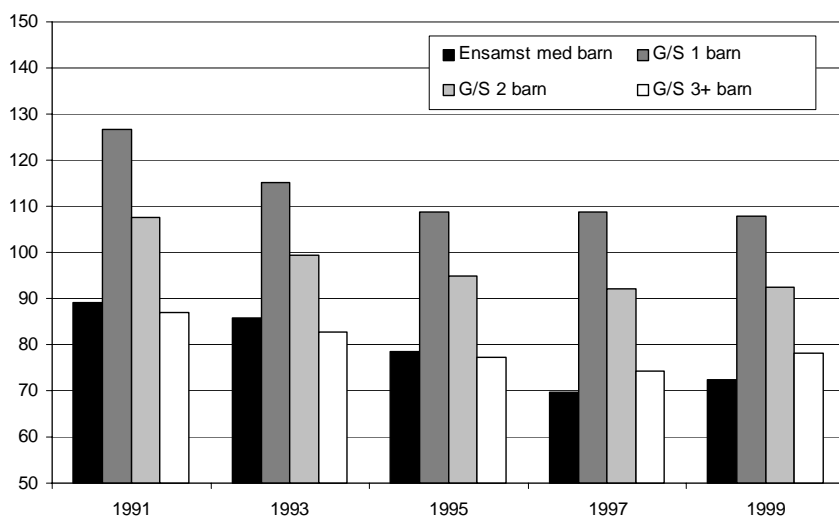
*Bidrag vid internationella adoptioner* lämnas till den eller de i Sverige bosatta adoptivföräldrar som fått tillstånd av svensk domstol till en adoption. För varje barn lämnas bidrag med 40 000 kronor. Bidraget infördes 1988 och utgick då med maximalt 24 000 kronor. Det aktuella, högre och enhetliga beloppet gäller sedan januari 2001. Varje år genomförs ca tusen internationella adoptioner.

Detta stöd skars inte ned under 1990-talet. Berörda föräldragrupper har därför fått i stort sett samma stöd under hela perioden.

#### *De ekonomiska stödets samlade effekter på kostnaden av att ha barn*

Diagram 7.6 visar utvecklingen av disponibel inkomst för olika hushållstyper under 1990-talet. Som framgår sjönk denna för samtliga grupper fram till mitten av årtiondet. Från 1996 börjar dock för nästan alla grupper utan barn den disponibla inkomsten att öka från och med 1996. Här särskiljer sig barnfamiljerna genom sitt större beroende av transfereringsinkomster så att de berörs mer än andra av nedskärningarna av dessa under 1996 och 1997. Från 1998 börjar dock en återhämtning även för samtliga barnfamiljsgrupper. Denna är dock för framför allt ensamstående föräldrar långsammare än för gruppen 30–49 år gamla utan barn, både ensamstående och sammanboende. Barnfamiljernas inkomstutveckling är dock mer gynnsam än för yngre (18–29 år) utan barn. En anledning till detta är uppenbarligen att denna grupp skjutit upp sitt barnafödande bl.a. p.g.a. sina dåliga ekonomiska förutsättningar (se Kapitel 6). Att gruppen över 65 haft en så uppenbart god inkomstutveckling under 1990-talet beror på att dess sammansättning förändras då varje ny generation pensionärer som uppnår denna ålder har högre intjänad pension än de som avlider under året.

Diagram 7.6 Disponibel inkomst i tusentals kronor per kostenhet för barnfamiljer som andel av disponibel inkomst för samtliga hushåll



Inkomstklyftorna har ökat något mellan barnfamiljer och hushåll utan barn i den mest relevanta jämförelseåldern (30–49 år) under 1990-talet.

#### 7.4 Barnomsorg

Barnomsorg, präglad av hög legitimitet, kvalitet och tillgänglighet samt inte minst skäliga avgifter har i Sverige i allt högre grad kommit att betraktas som en självklar del av det moderna välfärdssamhället. Ändå är offentligt finansierad barnomsorg en relativt ny företeelse och det är inte heller förrän helt nyligen som behovstäckningen står i relation till efterfrågan. Bristen på platser och långa väntetider var länge kännetecknande för barnomsorgen.

Att den av samhället tillhandahållna barnomsorgen är en viktig förutsättning för människors möjlighet att försörja sig och att skaffa barn torde vara en sanning som knappast kan ifrågasättas. Idag har de allra flesta barnfamiljer tillgång till och utnyttjar barnomsorgen. 90 procent av de förvärvsarbetande föräldrarna har barn i barnomsorgen och även inom andra grupper ökar andelen.

Fast jobb och en trygg inkomst anger de flesta unga människor som viktiga förutsättningar för viljan att skaffa barn. Frågan om

barnomsorg, som tidigare stod högt på önskelistan, berörs däremot knappast alls i dagens attityd- och värderingsundersökningar. Barnomsorgen har blivit en så naturlig del av barnfamiljernas vardag att blivande föräldrars behov av detta inte ens nämns. Barnomsorg förutsätts numera helt enkelt finnas.

### *Svensk barnomsorg i ett internationellt perspektiv*

Sverige var ett av de länder i Europa som, tillika med Danmark och Finland, tidigt satsade på att bygga ut barnomsorgen – i början av 1970-talet. Däremot har barnomsorg länge legat utanför eller i utkanten av dagordningen i övriga Europa. Efter att frågan om barnens tillsyn och omsorg länge betraktats som en privat angelägenhet för familjen, är detta nu på väg att förändras. På många håll utgör kvinnorna en arbetskraftsreserv. En utbyggd barnomsorg och förbättrad ersättning vid föräldraledighet möjliggör för kvinnor att öka sitt deltagande på arbetsmarknaden och att inte lämna arbetsmarknaden i samband med barnafödelse. Stora ansträngningar görs nu i flera länder för att bygga ut barnomsorgen.

OECD har i en treårig tematisk studie studerat barnomsorgen i tolv länder, varav Sverige har varit ett. Avsikten med studien har varit att dra slutsatser från de olika länderna för att utröna vilka faktorer som enligt OECD är de mest väsentliga för en framgångsrik barnomsorgspolitik. Deltagande länder – de nordiska länderna, Holland, Belgien, Tjeckien, Italien, Portugal, England, USA och Australien uppvisar en skiftande bild när det gäller barnomsorgen, såväl kvantitativt som kvalitativt. I många länder ligger fortfarande tyngdpunkten på barn över tre år där tillgången är god, men ofta endast på deltid.

OECD pekar i sin avslutande rapport<sup>18</sup> ut åtta nyckelområden för utvecklingen av barnomsorgen;

- att det skall finnas ett sammanhållet ansvar för omsorg och pedagogik för barn under hela förskoleåldern, som samordnas på statlig, kommunal och lokal nivå,
- att barnomsorgen skall ses som en del av det livslånga lärandet och vara en jämställd del av utbildningssystemet,
- att verksamheten skall vara tillgänglig för alla barn, med ett särskilt ansvar för barn i behov av stöd,
- att finansieringen skall vara stabil och till största delen utgöras av allmänna medel,

---

<sup>18</sup> OECD (2001) *Starting strong – Early Childhood Education and Care Policy*.

- att kvalitetsutveckling och utvärderingar skall omfatta personal, föräldrar och barn och göras utifrån pedagogiska riktlinjer som fokuserar på barns hela välbefinnande och utveckling,
- att personalen skall vara välutbildad och ha goda arbetsförhållanden i samtliga verksamhetsformer,
- att en systematisk statistik- och datainsamling finns att tillgå,
- att en långsiktig plan för forskning och uppföljning utvecklas.

I ett internationellt perspektiv intar den svenska barnomsorgen på flera sätt en särställning i fråga om kvalitet bl.a. för sitt sätt att förena omsorg och pedagogik. OECD lyfter fram tillgängligheten, mångfalden och flexibiliteten i det svenska systemet, det pedagogiska innehållet och den stabila finansieringen. Man tar också upp det som uppfattas som den svenska synen på barn. Barn möts med respekt, barndomen har ett värde i sig och ses inte bara som en förberedelse för skolan och vuxenlivet som i många andra länder, de svenska barnen tillåts leva i nuet. Synsättet präglar barnomsorgen, där man stimulerar, utmanar och följer barns utveckling och lärande, men däremot inte mäter och bedömer barnens prestationer.

Man kan konstatera att OECD valt att framhålla den generella välfärdsmodellen för barnomsorgens utveckling internationellt, vilket innebär att Sverige ligger i frontlinjen i förhållande till OECD:s framgångsfaktorer. Det är dock långt ifrån klart att OECD:s rekommendationer i detta avseende kommer att få genomslag internationellt. Tvärtom betraktas den svenska barnomsorgsmodellen av andra länder med viss skepsis eller som alltför utopisk t.ex. när det gäller tillgängligheten och finansieringen. Såväl föräldrarna själva som näringslivet förutsätts i många länder bidra till finansieringen.

### *Nationella mål för barnomsorgen*

Vid sidan av att göra det möjligt för föräldrar att förena föräldraskap med förvärsarbete har barnomsorgen även haft det uttalade uppdraget att ge barn goda uppväxtvillkor, med ett särskilt ansvar för barn i behov av stöd.

Barnomsorgens pedagogiska och sociala roll har ställt krav på en god kvalitet i verksamheterna, en välutbildad personal, att barngrupperna har en lämplig sammansättning och storlek och att lokalerna är ändamålsenliga. Verksamheternas betydelse för att bidra till att utjämna skillnader i uppväxtvillkor för barn i olika be-



folkningsgrupper och skapa mötesplatser för barn med olika etnisk, kulturell och social tillhörighet har poängterats.

Under de senaste åren är det den utbildningspolitiska rollen som framför allt förskolan getts, som en del av det livslånga lärandet, som kommit mer i fokus. Detta har inneburit att reformer i syfte att ytterligare öka tillgängligheten samt att sänka avgifterna har genomförts. En på sikt helt avgiftsfri barnomsorg har aviserats.

### *Lagstiftning om barnomsorg*

Efter att tidigare ha varit en helt oreglerad verksamhet infördes den första barnomsorgslagstiftningen 1975. Innebörden var att det skulle finnas en plan i varje kommun för utbyggnaden av barnomsorgen, sexåringar skulle erbjudas avgiftsfri förskola och barn som behövde särskilt stöd skulle så långt möjligt anvisas plats före sex års ålder.

På grundval av en överenskommelse mellan regeringen och Svenska Kommunförbundet beslutade riksdagen år 1976 om ett omfattande utbyggnadsprogram för barnomsorgen. 100 000 platser i daghem och 50 000 platser i fritidshem samt en ökning av familjedaghemmen skulle ske under en femårsperiod.

Riksdagen beslutade samtidigt att barnomsorgen skulle vara en lagfäst kommunal uppgift. Kommunerna skulle svara för en planmässig utbyggnad av barnomsorgen. Statsbidragen höjdes väsentligt samtidigt som en särskild arbetsgivaravgift infördes för att finansiera statens kostnader. Det uppsatta utbyggnads målet nåddes dock inte fullt ut under femårsperioden.

År 1995 trädde en ny barnomsorgslagstiftning i kraft som i allt väsentligt fortfarande gäller. Denna lagstiftning innebär en avsevärd precisering och skärpning av kommunernas skyldigheter att tillhandahålla barnomsorg. Tidigare skyldighet att planmässigt bygga ut barnomsorgen ersattes nu av en kommunal skyldighet att faktiskt tillhandahålla barnomsorg. Barnomsorg i form av förskoleverksamhet och skolbarnomsorg för barn i åldern 1–12 år skall tillhandahållas i den omfattning som behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete och studier eller barnets eget behov. Plats skall erbjudas utan oskäligt dröjsmål, med vilket avses en period av högst tre till fyra månader. Även om lagstiftningen har karaktär av ramlagstiftning innehåller den ställningstaganden i en rad frågor som tidigare endast varit rådgivande principer, t.ex. till kvaliteten i

förhållande till personal, barngrupper och lokaler, till närhetsprincipen och till vårdnadshavarens önskemål.

Den skärpta lagstiftningen hade aviserats redan år 1985 i ett principbeslut, som då förelades riksdagen. Principbeslutet innebar att barnomsorgen skulle vara fullt utbyggd senast år 1991, men gick längre än vad som riksdagen sedan tog ställning till. Förutom barn till förvärvsarbetande och studerande omfattade beslutet även alla andra barn oavsett familjesituation, vissa timmar per dag.

1995 års skärpta barnomsorgslagstiftning innebar en rekordartad utbyggnad av barnomsorgsplatser i alla verksamhetsformer. De delar som avsåg förskola för alla barn, oavsett om föräldrar förvärvsarbetade eller inte, fanns dock ännu inte med i lagstiftningen.

Den 1 juli 1996 överfördes ansvaret för barnomsorgen från Socialdepartementet till Utbildningsdepartementet. Bakgrunden till denna förändring gavs i regeringsförklaringen samma år, där det lades fast att det livslånga lärandet skall vara en hörnsten i regeringens politik mot arbetslösheten. Sverige skall kunna konkurrera med hög kompetens, vars förutsättningar skall ges i hela utbildningssystemet – från förskolan till högskolan. Förskolan skall genom en integration med skolan förbättra de första viktiga skolåren.

En rad reformer har följt i spåren – Statens skolverk har blivit tillsynsmyndighet för barnomsorgen, barnomsorgslagstiftningen har förts över till skollagen, benämningen daghem har ersatts av förskola i lagstiftningen, förskoleklassen har inrättats som ett första frivilligt skolar för sexåringar. Förskolan fick sin första läroplan 1998, och grundskolans läroplan reviderades så att den också omfattar förskoleklassen och fritidshemmet.

### *Utbyggnad*

Barnomsorgen har som framgått byggts ut mycket snabbt under de tre, fyra senaste decennierna. Under perioden 1970-2000 har antalet platser tiodubblats, från 70 000 platser till över 700 000 platser. Efterfrågan har under hela perioden varit betydligt större än tillgången. Ju mer barnomsorgen byggdes ut desto mer efterfrågades den. Bristen på daghemsplatser var en ständigt återkommande diskussion.

Under 1990-talet forcerades utbyggnaden (tabell 7.1). De skärpta kraven på kommunerna att utan oskäligt dröjsmål tillhandahålla plats i förskoleverksamhet eller skolbarnsomsorg i

kombination med de höga födelsetalen medförde att rekordmånga nya platser tillkom varje år.

Utbyggnaden har gjort att i stort sett alla kommuner i dag uppfyller sina skyldigheter att tillhandahålla plats till barn till förvärvsarbetande eller studerande föräldrar utan långa väntetider. Tre av fyra barn i åldern 1–5 år har plats i förskoleverksamheten. Skolbarnsomsorgen omfattar två av tre barn i åldern 6–9 år och sju procent av 10–12-åringarna. De flesta barn finns i förskolan och fritidshemmen. En mindre andel barn har plats i familjedaghemmen (där en enskild tar hand om ett antal barn i sin bostad).

**Tabell 7.1 Antal inskrivna barn i förskola, fritidshem och familjedaghem 1980–1999**

År	daghem	deltids-grupp	fritidshem	familjedaghem	Totalt antal inskrivna barn
1980	129	105	49	125	408
1985	184	78	74	162	498
1990	268	63	109	156	571
1994	338	66	178	129	679
1995	361	67	210	123	725
1996	366	75	239	110	747
1997	363	84	264	96	753
1998	338		301	82	721
1999	318		332	69	720

Källa: 1990–1993 SCB, 1994–1996 Socialstyrelsen, 1997–1999 Skolverket *Barnomsorg och skola i siffror 1998–2000*.

Förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen är ojämnt utbyggd över landet. Högst andel inskrivna barn finns i storstadsområdena och förortskommuner, dvs. i regioner där den kvinnliga förvärvsfrekvensen är hög. Det finns också skillnader i omsorgsformer. Familjedaghem är vanligast i landsbygds- och glesbygdskommuner medan förskolor och fritidshem är vanligast i storstäder och förortskommuner.

Barn i tjänstemannafamiljer, särskilt i familjer som tillhör gruppen högre tjänstemän, var länge överrepresenterade i barnomsorgen. I takt med utbyggnaden har denna överrepresentation minskat. Statistiska centralbyrån (SCB) har visat att utbyggnaden av förskoleverksamheten mellan åren 1987 och 1995 helt kom barn till godo vars föräldrar var arbetare eller lägre tjänstemän. Dessa

grupper var de enda som ökade sin andel i förskoleverksamheten under perioden.

Efter att antal barn i barnomsorgen ökat varje år sedan utbyggnaden påbörjades, har sedan ett par år tillbaka det totala antalet inskrivna barn i barnomsorgen börjat minska. De sjunkande födelse-talen slår igenom. Hösten 2000 var totalt 706 200 barn inskrivna i förskola, familjedaghem och fritidshem, en minskning sedan året innan med cirka 14 000 barn. Det är antalet barn i familjedaghem som står för merparten av minskningen. Antalet barn i förskola och fritidshem har däremot inte förändrats så mycket det senaste året. Den markanta ökningen av antalet barn i fritidshem under de senaste tio åren har nu brutits.

Antalet barn i barnomsorgen sammanhänger naturligtvis med antalet barn i befolkningen. De stora barnkullarna från första hälften av 1990-talet lämnar nu barnomsorgen för att börja skolan. Samtidigt sjunker barnantalet i förskoleåldrarna. Åren 1993 – 1995 uppgick antalet barn i åldern ett till fem år till över 600 000 och kommer att under de närmaste åren ligga kring 450 000, vilket innebär en minskning med drygt 20 procent.

#### *Andel barn i barnomsorgen*

Minskningen av antalet inskrivna barn motsvaras dock inte av en minskning i andelen inskrivna barn. Den ökning av andelen inskrivna barn som pågått under lång tid fortsätter (tabell 7.2). Hösten 2000 var 76 procent av alla barn 1–5 år inskrivna i förskoleverksamheten – en ökning med en procentenhet sedan året innan. Även i fritidshem ökade andelen inskrivna barn med en procentenhet under samma period till 67 procent av 6–9-åringarna samt 7 procent av 10–12-åringarna.

**Tabell 7.2 Andel inskrivna barn i procent av befolkningen i respektive åldrar**

Ålder	1990		1999	
	Andel	Antal	Andel	Antal
1-2 år	44	103	60	108
3-6 år	64	263	82	350
7-9 år	49	143	63	238
10-12 år	8	22	7	24

Källa: 1990 SCB *Förskolor, fritidshem och familjedaghem*. 1999 Skolverket *Barnomsorg och skola i siffror 1999*.

### *Efterfrågan*

Efterfrågan på nya platser inom barnomsorgen har under hela utbyggnadsperioden varit högre än tillgången. Trots den kraftiga utbyggnaden kapades inte köerna i motsvarande mån. År 1995 var nyefterfrågan, dvs. skillnaden mellan antalet efterfrågade platser och antalet tillgängliga platser 69 000. 1996 minskade den till 55 000 vilket var den lägsta noteringen under perioden 1987-1996.

Även om efterfrågan på barnomsorg för barn 1-9 år till förvärvsarbetande eller studerande föräldrar numera är i det närmaste tillfredsställd finns fortfarande en otillfredsställd efterfrågan bland arbetslösa och föräldralediga föräldrar som önskar låta äldre syskon behålla sin plats i barnomsorgen. Efterfrågan på barnomsorgsplatser är tämligen hög bland arbetslösa föräldrar, men lägre bland föräldralediga. Enligt Skolverkets föräldraenkät 1999 efterfrågade arbetslösa föräldrar med barn i åldern 1-5 år plats till cirka 70 procent av sina barn, medan motsvarande andel bland de föräldralediga var ungefär hälften så stor<sup>19</sup>. Bland förvärvsarbetande eller studerande föräldrar låg andelen kring 90 procent (tabell 7.3).

<sup>19</sup> Barns omsorg, Skolverket, rapport 203 Tillgång och efterfrågan för barn 1-12 år med olika social bakgrund.

**Tabell 7.3 Andel barn 1–5 år som har barnomsorgsplats (förskola/familjedaghem) respektive ytterligare andel som föräldrarna vill ha plats för 1999**

Föräldrarna sysselsättning	Totalt antal barn	Andel (%) med plats	Ytterligare som vill ha plats
Förvärvsarbetande/studerande	331 000	89	1
Arbetslös	40 000	62	10
Föräldraledig	69 000	27	10
Hemma	8 000	20	13
Övriga	16 000	68	5
Samtliga	464 000	76	4

Källa: Skolverkets föräldraenkät (1999) *Tillgång och efterfrågan på barnomsorg*.

En liknande undersökning gjordes år 1996. En jämförelse med denna visar att det blivit vanligare att barn till arbetslösa föräldrar har barnomsorgsplats. Enligt 1999 års undersökning fanns 62 procent av de arbetslösas barn i barnomsorgen, jämfört med 51 procent år 1996. Bland barn till föräldralediga föräldrar är andelen i stort sett oförändrad, 27 procent. Resultaten tyder också på att både arbetslösa och föräldralediga föräldrar efterfrågar plats för sina barn i något mindre utsträckning år 1999 än tidigare.

### *Besparingar och kvalitet*

Den svenska barnomsorgen började byggas ut i en tid när samhälls ekonomin var god och efterfrågan på arbetskraft var stor. Råd och riktlinjer i alla frågor som rörde barnomsorgen hade hög genomslagskraft. Statsbidragen till barnomsorgen var öronmärkta och såväl prestations- som kvalitetsinriktade. Resurserna till utvecklingsarbetet var generösa.

Under 1990-talet blev barnomsorgen en av de verksamheter som fick vidkännas de största besparingar i kommunerna. Ändå har fler barn än någonsin fått tillgång till offentligt finansierad barnomsorg under 1990-talet. Trots att antalet inskrivna barn i barnomsorgen<sup>20</sup> ökade med cirka 180 000 barn under perioden 1990 till 1997 var bruttokostnaden oförändrat 42 miljarder kronor (tabell 7.4). Be-

<sup>20</sup> Inklusive barn inskrivna i daghem/fritidshem eller familjedaghem.

räkningar visar att timkostnaden minskade med 20 procent vid daghemmen och med 22 procent vid fritidshemmen mellan åren 1991 och 1996. (Socialstyrelsen 1998).

**Tabell 7.4 Antal inskrivna barn i förskola (daghem och deltidsgrupp), fritidshem och familjedaghem (1000-tal) samt bruttokostnad för barnomsorgen år 1990 samt åren 1994–1997**

År	Antal inskrivna barn i				Summa <sup>1)</sup>	Netto <sup>2)</sup>	Bruttokostn/ mdkr
	daghem	deltids- grp	fritids- hem	familje- daghem			
1990	268	63	109	156	595	571	42,0
1994	338	66	178	129	712	679	40,1
1995	361	67	210	123	761	725	40,9
1996	366	75	239	110	790	747	42,0
1997	363	84	264	96	807	753	42,3

<sup>1)</sup> Barn inskrivna både i deltidsgrupp och daghem/fritidshem eller familjedaghem är dubbelräknade

<sup>2)</sup> Barn inskrivna både i deltidsgrupp och daghem/fritidshem eller familjedaghem är räknade endast en gång

Källa: 1990–1993 SCB, 1994–1996 Socialstyrelsen, 1997 Skolverket *Barnomsorg och skola i siffror 1998 del 3 Kostnader*.

Att ta emot fler barn i barngrupperna har varit det vanligaste sättet att snabbt tillgodose det ökande behovet av platser som de stora barnkullarna från åren kring 1990 medförde. De genomsnittliga gruppstorlekarna har ökat i samtliga barnomsorgsformer. Tendensen är likartad i hela landet även om det finns stora skillnader mellan och ibland även inom kommuner. Under de senaste åren har en särskilt stor ökning skett av barngruppernas storlek i fritidshemmen. År 1998 var gruppstorleken i genomsnitt 29,4 barn att jämföra med 17,8 barn år 1990, dvs. ökningen har varit nästan 50 procent.

Under 80-talet hade flertalet daghemsgrupper högst 15 barn. Numera har över hälften av barngrupperna minst 18 barn. Barngruppernas storlek och brist på vikarier är det som personal och föräldrar är mest kritiska till i dagens barnomsorg. Även antalet barn per årsarbetare har ökat kraftigt i förskolan/daghemmen de senaste tio åren.

Ökningen har dock avstannat och hösten 2000 var antalet barn per årsarbetare oförändrat jämfört med året innan (5,4). Variationerna är måttliga mellan olika kommungrupper. För glesbygdskommuner är antalet barn per årsarbetare 4,8 medan motsvarande siffra för förortskommuner är 5,7. Variationen är större mellan enskilda kommuner, antalet barn per årsarbetare varierar mellan 3,7 och 8,6.

Förskolan har fått ökade resurser per barn under de tre senaste åren. Kostnaden för förskolan var visserligen densamma 1999 som 1998 (21,6 miljarder kronor) men eftersom antalet inskrivna barn minskat mellan de två åren innebär detta att kostnaden per barn ökat (en ökning med 8 procent). Ökningen bör dock ses mot bakgrund av de kraftiga kostnadsminskningar som ägde rum under första hälften av 1990-talet – kostnadsnivån per plats i barnomsorgen 1999 är fortfarande lägre än den var 1991. En stor del av kostnadsökningen under 1999 kan hänföras till ökade personalkostnader vilka i sin tur beror mer på höjda löner än på ökat antal anställda.

Det är dock i fritidshemmen som de största besparingarna har gjorts. Besparingstrenden som tycks ha brutits i förskolan fortsätter i fritidshemmen. Medan antalet barn per årsarbetare var 8,3 i början av 1990-talet uppgick det i genomsnitt till 15,3 i slutet av årtiondet, i det närmaste en fördubbling av antalet barn i förhållande till antal personal under denna period.

I en utvärderingsstudie som nyligen gjorts om fritidshemmen menar Skolverket att barngrupperna blivit för stora, att personalen inte får tid att planera verksamheten och att lokalerna i flera fall inte är rätt anpassade<sup>21</sup>. Personalen uppger att de känner en djup frustration. De skulle kunna vara bättre och ge barnen mer meningsfulla aktiviteter och stöd. Över hälften av personalen anser att kvaliteten försämrats de senaste tre åren.

En tydlig majoritet, 93 procent av föräldrarna, säger dock att de känner sig trygga när barnen är på fritids. 30 procent säger att kvaliteten försämrats de senaste åren, 14 procent att den blivit bättre. 60 procent av föräldrarna tycker inte att barngrupperna är av lämplig storlek. Skillnaden i syn mellan föräldrar och personal gör att utvärderarna undrar vilka föreställningar föräldrarna har om vad fritidspedagogerna kan göra.

År 2001 beslutade regeringen om kraftigt ökade medel särskilt avsedda för strategiska personalförstärkningar i skola och fritids-

---

<sup>21</sup> *Finns fritids? – En utvärdering av kvalitet i fritidshem*. Skolverket 2000.



hem. Bidraget införs fr.o.m. hösten 2001. Satsningen kommer att öka stegvis och kommer slutligen totalt omfatta ca 17 miljarder kronor om året.

### *Nöjda föräldrar?*

Knappt vart fjärde (24 %) barn i åldern 1–5 år, sammanlagt 110 000 barn, har i dag inte plats i förskola eller familjedaghem. En enkätundersökning riktad till landets småbarnsföräldrar visar att den största gruppen av dessa barn, närmare 50 000 (11 %), är hemma med en föräldraledig förälder<sup>22</sup>. Det rör sig således om barn som i stor utsträckning sannolikt kommer att börja i förskola eller familjedaghem när föräldraledigheten är slut. För 17 000 (4 %) barn klarar föräldrarna omsorgen själva genom att arbeta eller studera på olika tider och turas om att vara hemma med barnet. Cirka 13 000 (3 %) barn är hemma med en arbetslös förälder. För lika många barn har föräldrarna ordnat privata lösningar som barnflicka, släkting etc. Endast 6000 barn (1 %) är hemma med en hemarbetande förälder.

Av enkäten framgår vidare att flertalet föräldrar är nöjda med den omsorgsform barnet har. Mest nöjda är de föräldrar vars barn har en barnomsorgsplats (90 % nöjda). Av missnöjda föräldrar med plats (10 %) ville ungefär hälften byta omsorgsform från familjedaghem till förskola eller vice versa. Ungefär hälften ville kunna ha barnet hemma. Mindre nöjda (74 % nöjda) var de föräldrar som inte hade plats för sina barn inom barnomsorgen. I gruppen missnöjda föräldrar utan plats ville det stora flertalet ha en plats, framför allt i förskolan.

Det vanligaste skälet som uppgavs till att barnet inte har den önskade omsorgsformen är att det är för dyrt och näst vanligast att kommunens regler sätter hinder i vägen. Bland dem som uppger att det är för dyrt finns både föräldrar som själva vill vara hemma med barnet och föräldrar som vill att barnet skall ha barnomsorgsplats. Ju äldre barnet är desto vanligare är att föräldrarna hänvisar till att barnomsorgsplatsen är för dyr<sup>23</sup>.

---

<sup>22</sup> *Barns omsorg*, Skolverket, rapport 203, Tillgång och efterfrågan för barn 1–12 år med olika social bakgrund.

<sup>23</sup> *Barns omsorg*, Skolverket, rapport 203 se not 23.

### *Vilka föräldrar utnyttjar barnomsorgen?*

I familjer där föräldrarna har minst treårig högskoleutbildning går 78 procent av alla barn i åldern 6–9 år i skolbarnsomsorg jämfört med 53 procent när föräldrarna har enbart grundskola. I förskoleverksamheten är skillnaderna mindre (80 % jämfört med 72 %).

Såväl föräldrarnas utbildning som deras födelseland, civilstånd och även bostadsort har betydelse för barnets omsorgsform. Ju längre utbildning föräldrarna har desto oftare har de barnomsorgsplatser till sina barn. Skillnaderna förklaras till en del – men inte helt, av att högutbildade föräldrar arbetar mer och bor på orter där barnomsorgen är väl utbyggd. Barn till högutbildade har också längre närvarotider i barnomsorgen. I genomsnitt tillbringas barn till föräldrar med minst treårig högskoleutbildning tre timmar mer per vecka inom barnomsorgen än barn vars föräldrar endast har grundskoleutbildning.

I en stor del av landets småbarnsfamiljer arbetar någon av föräldrarna, vanligen kvinnan, deltid. År 1998 hade 46 procent av de förvärvsarbetande mödrarna till barn i förskoleåldrarna ett deltidsarbete, jämfört med 6 procent av fäderna. Enligt SCB var barnens genomsnittliga vistelsetid i förskoleverksamheten samma år 31 timmar i veckan, eller ungefär sex timmar per dag. För 38 procent av barnen var vistelsetiden kortare än 30 veckotimmar, medan den för 37 procent uppgick till mellan 30 och 40 timmar. Resterande 25 procent av barnen hade vistelsetider som överskred 40 timmar.

Barn till högutbildade finns inte lika ofta i familjedaghemmen som andra barn, men i stället mycket oftare i enskild (icke-kommunal) förskola. Det är sex gånger så vanligt att barn vars föräldrar har treårig högskoleutbildning går i enskilda förskolor som att barn till föräldrar med grundskola gör det (18 % jämfört med 3 %).

Det finns också skillnader som sammanhänger med föräldrarnas födelseland. Barn med utländsk bakgrund har inte barnomsorgsplatser lika ofta som andra barn. Skillnaderna är dock ganska små och gäller barn vars föräldrar förvärvsarbetar eller studerar. Bland arbetslösa föräldrar har barn med utlandsfödda föräldrar i stället något oftare plats än andra barn.

Efterfrågan på barnomsorg – när barnet inte redan har plats, är störst bland ensamstående, arbetslösa och bland familjer som bor i storstadsområden och i flerfamiljshus. Efterfrågan är i allmänhet mindre om föräldrarna är samboende, någon av föräldrarna är hemarbetande eller föräldraledig och om familjen bor utanför storstadsområden och i småhus.

Bland föräldrarna till de 10–12-åringar som klarar sig själva efter skolan är mer än var femte inte nöjd. Skolverkets undersökning visar att skolbarnsomsorgen för 10–12-åringar inte bara är dåligt utbyggd, utan att den även i övrigt är lågt prioriterad i kommunerna.

### *Barn till arbetslösa eller föräldralediga*

Ett av de problem som blev särskilt tydligt under 1990-talet hade samband med kommunernas allt striktare regelverk när det gällde barn till arbetslösa föräldrar och deras möjligheter att få eller behålla en barnomsorgsplats. Kommunernas allt sämre ekonomiska förutsättningar i samband med att trycket på att bygga ut barnomsorgen i enlighet med lagstiftningen ökade, gjorde att kommunerna gjorde vad som kunde göras inom regelverket för att pressa kostnaderna.

Många barnfamiljer drabbades av arbetslöshet under denna period till följd av situationen på arbetsmarknaden. Att detta även skulle innebära att barnen i familjen inte längre kunde gå till dagis som vanligt blev för många föräldrar och barn en negativ överraskning. Föräldrar har vittnat om att just detta kanske var det allra svåraste med arbetslösheten – att den också så påtagligt ändrade barnens vardag.

Enligt en uppföljning våren 1998 av kommunernas regelverk fick ett förskolebarn behålla sin plats i drygt hälften av landets kommuner om någon av föräldrarna blev arbetslös, medan de miste sin plats i ca 40 procent av kommunerna. För barn vars föräldrar var föräldralediga för vård av ett yngre syskon var reglerna än mer restriktiva. Drygt tre av fyra kommuner tillät inte att ett förskolebarn gick kvar i förskolan eller familjedaghemmet om föräldern tog föräldraledigt.

Under de senaste åren har arbetslösheten minskat markant. 40 000 barn i åldern 1–5 år hade minst en arbetslös förälder hösten 1999, vilket är hälften så många som hösten 1996.

### *Avgifter*

Ett annat problem under 1990-talet kom barnomsorgsavgifterna att bli. Allt fler kommuner började då se över sina avgiftssystem. Nivåer och konstruktioner förändrades i syfte att minska netto-

kostnaderna. En tydlig tendens blev att avgifterna allt oftare användes som ett medel att dämpa efterfrågan. Nivåerna höjdes och den andel av kommunernas kostnad som finansieras genom föräldraavgifter ökade från 10 procent 1990 till 18 procent 1999 (tabell 7.5).

**Tabell 7.5 Andel av kommunernas bruttokostnad som finansieras genom föräldraavgifter**

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
10 %	11%	12%	13,7%	15%	15%	15%	16,5%	18%

Källa: 1991–1997 SCB Statistiska meddelanden, 1998–1999 Skolverket *Barnomsorg och skola i siffror*.

Det blev under 1990-talet vanligt att avgifterna kopplades till barnens närvarotider. Så gott som samtliga kommuner införde någon form av tidsrelaterade avgifter och antalet tidsintervall ökade. I den mest långtgående formen – timtaxan – knöts avgiften direkt till det antal timmar barnet var i förskolan. Avgifternas koppling till föräldrarnas inkomster var vanlig redan i början av 90-talet. Då hade 75 procent av kommunerna någon form av inkomstrelatering. I dag har andelen ökat till 90 procent.

Skillnaderna mellan kommunerna när det gäller barnomsorgsavgifter har ökat kraftigt under senare år. Skolverkets kartläggning i mars 1999 visar att en tvåbarnsfamilj med genomsnittliga inkomster och barnen i förskola 40 timmar per vecka kan få betala mellan 0 och 4 200 kronor i månadsavgift (en kommun i landet hade helt tagit bort avgifterna i förskolan i mars 1999)<sup>24</sup>. Det motsvarar en skillnad på 50 000 kronor per år. För en lågavlönad ensamstående förälder med ett barn i förskola 46 timmar i veckan ligger avgiften mellan 0 och 2 420 kronor per månad. Det motsvarar en skillnad på nästan 30 000 kronor per år.

Även kommunalskatten skiljer sig åt mellan kommunerna. Skolverket har beräknat den summa familjerna har kvar efter det att skatt, barnomsorgsavgift, hyra, mat och annat nödvändigt har betalats för en månad. Även här är det stora skillnader mellan kommunerna. Tvåbarnsfamiljen i exemplet ovan har 3 370 kronor kvar i en kommun och 6 920 kronor i en annan, en skillnad på närmare 43 000 kronor per år<sup>25</sup>.

<sup>24</sup> *Avgifter i förskola och fritidshem 1999*, Skolverkets rapport 174.

<sup>25</sup> *Avgifter i förskola och fritidshem 1999*, Skolverkets rapport 174.

**Tabell 7.6 Del av barnfamiljers disponibel inkomst per kostenhetsenhet som går till barnomsorgsavgift, procent**

	1991	1993	1995	1997	1999
Ensamst. med barn	1,5	1,7	2,4	2,3	2,1
G/S 1 barn	0,7	0,9	1,1	1,2	1,6
G/S 2 barn	1,8	2,3	2,7	3,3	3,1
G/S 3+ barn	1,8	2,2	2,6	3,2	2,8

Källa: Skolverket.

Barnomsorgsavgiften utgör ofta en relativt stor utgift i en barnfamiljs hushållsekonomi (tabell 7.6). När dessa, som i dag, är oreglerade kan det innebära att åtgärder för att förbättra barnfamiljernas ekonomi, t.ex. en barnbidragshöjning, går barnfamiljerna helt förbi på grund av att kommunerna samtidigt höjer barnomsorgsavgiften i motsvarande mån.

#### *Maxtaxa i barnomsorgen*

Den 1 januari 2002 kommer en maxtaxa att införas i förskoleverksamheten och skolbarnomsorgen. Maxtaxan blir frivillig för kommunerna som kommer att bli ekonomiskt kompenserade för det intäktsbortfall som maxtaxan innebär. Dessutom kommer kommunerna att få del av ett särskilt bidrag till kvalitetssäkring som kan användas för personalförstärkningar och kompetenshöjning av personal. Den högsta avgiften kommer att bli 1 140 kronor per månad i förskoleverksamheten och 760 kronor i skolbarnomsorgen (tabell 7.7 och 7.8).

**Tabell 7.7 Avgifter i förskoleverksamheten (förskola/familjedaghem) med maxtaxa**

Barn 1	3 procent av inkomsten	dock högst	1 140 kr/mån
Barn 2	2 procent av inkomsten	dock högst	760 kr/mån
Barn 3	1 procent av inkomsten	dock högst	380 kr/mån
Barn 4	ingen avgift		

Källa: Skolverket.

**Tabell 7.8 Avgifter i skolbarnsomsorgen (fritidshem/familjedaghem) med maxtaxa**

Barn 1	2 procent av inkomsten	dock högst	760 kr/mån
Barn 2	1 procent av inkomsten	dock högst	380 kr/mån
Barn 3	1 procent av inkomsten	dock högst	380 kr/mån
Barn 4	ingen avgift		

Källa: Skolverket.

För att nå taket i maxtaxan i förskoleverksamheten skall hushållets samlade inkomster före skatt vara minst 38 000 kr/mån och i skolbarnsomsorgen minst 34 000 kr/mån (tabell 7.9 och 7.10). Upp till dessa nivåer betalar barnfamiljen tre, två respektive en procent av sin inkomst.

**Tabell 7.9 Avgifter i förskoleverksamheten (förskola, familjedaghem) efter inkomst i familjen**

Hushållets inkomst	Ett barn	Två barn	Tre eller fler barn
10 000	300	500	600
14 000	420	700	840
18 000	540	900	1 080
22 000	660	1 100	1 320
26 000	780	1 300	1 560
30 000	900	1 500	1 800
34 000	1 020	1 700	2 040
38 000	1 140	1 900	2 280

Källa: Skolverket.

**Tabell 7.10 Avgifter i skolbarnsomsorgen (fritidshem, familjedaghem) efter inkomst i familjen**

Hushållets inkomst	Ett barn	Två barn	Tre eller fler barn
14 000	280	420	560
18 000	360	540	720
22 000	440	660	880
26 000	520	780	1 040
30 000	600	900	1 200
34 000	760	680	1 020

Källa: Skolverket.

Skolverket har kartlagt avgifterna i förskola och fritidshem för femton typfamiljer i mars 1999. Typfamiljerna skiljer sig åt när det gäller inkomst, antal barn och närvarotid i förskolan eller fritidshemmet. De kan vara flera gånger högre i en kommun än i en annan för samma typfamilj. I huvuddelen av kommunerna är dock inte skillnaderna så stora. I de 80 procent av kommunerna som återstår sedan de 10 procent dyraste och de 10 procent billigaste kommunerna räknats bort ryms avgifterna inom ett intervall där den högsta avgiften är ungefär en och en halv till två gånger så stor som den lägsta.

I tabellen nedan visas hur avgifterna för några av Skolverkets typfamiljer kommer att påverkas av maxtaxan. Av tabellen framgår att det blir en tämligen stor avgiftssänkning för stora grupper av barnfamiljer. Till exempel kommer en tvåbarnsfamilj med barnen i förskola 33 timmar per vecka och en samlad månadsinkomst på drygt 35 000 kronor att få en sänkning av månadsavgiften som i 80 procent av kommunerna ligger i intervallet 410 – 1 410 kronor. I 10 procent av kommunerna kommer sänkningen att vara högre, i 10 procent lägre. För en lågavlönad ensamstående förälder med ett barn i förskola 46 timmar per vecka kommer sänkningen på motsvarande sätt att ligga i intervallet 363 – 803 kronor (tabell 7.11).

**Tabell 7.11 Avgifter 1999 för sex typfamiljer jämfört med avgiften i ett system med maxtaxa. Kronor per månad**

Antal barn/ närvarotid	Civilstånd	Brutto- inkomst	Avgift 1999 i 80 procent av- kommunerna	Avgift med maxtaxa*
Ett barn, 4 år i förskola33h/ vecka	Samman- boende	32 900	1 490–2 230	987
Ett barn, 4 år, i Förskola46h/ vecka	Ensam- stående	14 550	800–1 240	437
Två barn, 2 och4 år, i för- skola 33h/ vecka	Samman- boende	35 200	2 170–3 170	1 760
Två barn, 2 och 4 år, i förskola 46h/vecka	Ensam- stående	13 150	900–1 490	658
Två barn, 2 och4 år, i för- skola 46h/ vecka	Samman- boende	44 100	2 600–4 290	1 900 (maxtak)
Ett barn, 8 år, i Fritidshem 26h/vecka	Ensam- stående	18 950	520–1 110	379

\* hänsyn har inte tagits till reduktion av avgiften för allmän förskola för fyra- och femåringar

Källa: Skolverket.

En låg avgift i barnomsorgen kommer att innebära en avsevärd ekonomisk standardhöjning för merparten av alla barnfamiljer. Detta gäller såväl familjer med låg- och medelinkomster som familjer med högre inkomster. Den ekonomiska standardhöjning som maxtaxan leder till kommer sannolikt att öka barnfamiljernas möjligheter att lägga upp familjeliv och arbetsliv på ett sätt som passar familjens behov.

Det mesta tyder på att samtliga kommuner kommer att införa maxtaxan den 1 januari 2002.



### *Barnomsorg som en del av den generella välfärden*

Regeringen har i samband med att reformen om maxtaxa genomfördes uttalat att barnomsorgen i likhet med skolan, föräldraförsäkringen, barnbidraget och hälso- och sjukvården skall bli en del av den generella välfärden och erbjudas alla barn och barnfamiljer. På sikt skall barnomsorgen bli helt avgiftsfri. Till maxtaxan fogades därför även andra reformer i syfte att öka tillgängligheten till barnomsorgen.

Barn i åldern 1–5 år vars föräldrar är arbetslösa eller föräldralediga för vård av annat barn skall i likhet med vad som gäller för barn till förvärvsarbetande eller studerande föräldrar omfattas av kommunens skyldighet att tillhandahålla plats inom förskoleverksamheten, d.v.s. förskola eller familjedaghem från den 1 juli 2001 respektive 1 januari 2002. Barnen skall garanteras en vistelse om minst tre timmar per dag eller 15 timmar i veckan. Rätten till förskoleverksamhet för dessa barn gäller både att behålla och att er-hålla en plats.

Dessutom skall förskolan göras allmänt tillgänglig för alla barn från och med fyra års ålder. Den allmänna förskolan skall vara avgiftsfri och omfatta minst 525 timmar om året. Det skall vara kommunens skyldighet att erbjuda alla barn plats i förskola och informera föräldrarna om verksamhetens syfte. För barn till förvärvsarbetande och studerande föräldrar gäller liksom tidigare att verksamheten skall tillhandahållas i den omfattning som behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller utifrån barnets eget behov. Den allmänna förskolan kommer att införas den 1 januari 2003.

### *Sammanfattning*

Att det finns en kvalitativt god barnomsorg att tillgå torde vara en av de viktigaste förutsättningarna för föräldrars möjligheter att kombinera förvärvsarbete och föräldraskap. Detta har i sin tur visat sig vara en betydande faktor för människors benägenhet att skaffa sig barn.

Även om bristen på barnomsorgsplatser varit påtaglig och köerna varit långa tills för bara några år sedan så har tillgängligheten oavbrutet ökat. Fortfarande ökar andelen barn inom barnomsorgen varje år.

Barnomsorgen har främst haft barn till förvärvsarbetande eller studerande föräldrar som målgrupp, dessutom barn i behov av stöd för sin utveckling. Vissa skillnader, om än små, mellan tillgången till barnomsorg inom olika grupper av familjer har funnits och finns alltjämt. Barn i tjänstemannafamiljer var länge dominerande i barnomsorgen, vilket dock senare utjämnades. I dag finns en liten överrepresentation av barn till föräldrar med högre utbildning i barnomsorgen, särskilt inom skolbarnomsorgen. Dessa grupper förvärvsarbetar i högre utsträckning och har längre arbetstider än andra grupper. Barnomsorg för äldre barn är mest avgiftskänslig, vilket kan avhålla vissa grupper av föräldrar från att utnyttja skolbarnomsorgen. Barn med utländsk bakgrund har inte barnomsorgsplatser lika ofta som andra barn, mest beroende på att arbetslösheten är högre inom dessa grupper, skillnaderna är dock små.

Decentraliseringen understödjer olikheter mellan kommuner. På vissa håll har man generösa regler när det gäller tillgången till barnomsorg för barn till arbetslösa eller föräldralediga. På andra håll mister dessa barn sin plats. Under 1990-talets ökande arbetslöshet blev dessa skillnader påtagliga och betraktades så småningom som allt mer oacceptabla. Detta blev särskilt tydligt i den förskjutning av fokus från barnomsorg som en service för förvärvsarbetande föräldrar till förskolan som en rättighet för alla barn.

Även vad gäller föräldraavgifter ansågs variationerna under 1990-talet till slut orimligt stora mellan kommunerna och mellan olika barnfamiljer. Dessutom riskerade de tids- och inkomstrelaterade avgifterna att skapa ogynnsamma marginaleffekter.

1990-talets ekonomiska nedgång drabbade barnomsorgen som fick större barngrupper och lägre personaltäthet. Skillnaderna är betydande också i detta avseende mellan kommuner och även inom kommuner. En viss återhämtning har skett de senaste åren, då resurserna per plats ökat. Fortfarande ligger dock inte resurserna på samma nivå som i början av 1990-talet. Det mesta tyder dock på att barnomsorgen fortfarande åtnjuter föräldrars förtroende.

Förvärvsarbetande och studerande föräldrar har numera god tillgång till barnomsorg. En otillfredsställd efterfrågan finns bland framför allt barn till arbetslösa föräldrar, men även föräldralediga.

Nya grupper av föräldrar får tillgång till barnomsorg när beslutet om maxtaxa och allmän förskola för fyra- och femåringar införs samt att barn till arbetslösa eller föräldralediga ges rätt till förskoleverksamhet.

Avgifterna, som stigit kraftigt under 1990-talet, med stora skillnader mellan kommuner, kommer att sänkas markant för praktiskt

taget alla barnfamiljer och bli desamma oavsett bostadsort. Maxtaxan i kombination med förbättringar av det ekonomiska familjestödet kommer att öka barnfamiljernas konsumtionsutrymme avsevärt och kan även underlätta för föräldrar att lägga upp familjeliv och arbetsliv på ett sätt som passar familjens behov.

Christina Bergqvist och Anita Nyberg konstaterar i Valfärdsboks slutet att den svenska välfärdsmodellen som under 1990-talets gång ibland förklarats död snarare åtnjutit en förvånansvärt hög stabilitet. Deras analys av svensk offentligt finansierad barnomsorg visar att det inte heller här är fråga om några större nedmonteringar, utan snarare en fråga om både kontinuitet och förändring. Det finns inga tecken på att Sverige närmar sig de liberala (dvs. marknadsinriktade) eller konservativa (dvs. familjeinriktade) välfärdsregimernas barnomsorgsmodeller eller den manliga försörjningsmodellen<sup>26</sup>.

## 7.5 Att kombinera familj med studier

I Sverige avlönas inte föräldraskapet i sig. I stället lämnar staten bidrag för de kostnader som förknippade med att ha barn i form av de allmänna barnbidragen. Föräldraförsäkringen försäkrar mot inkomstbortfall och övriga förmåner kan sägas försäkra mot andra risker. Även de stöd som riktar sig till särskilda föräldragrupper baseras på idén att föräldern/föräldrarna kommer att ha en inkomst som räcker till deras egen försörjning. På samma sätt har den kommunala barnomsorgen endast garanterat plats åt barn till föräldrar som arbetar eller studerar. Den svenska familjepolitiken är alltså utformad i samklang med *arbetslinjen*.

Frågan ställer sig därför i vilken mån familjepolitikens och övriga stödsystems utformning förstärkt den norm som säger att man innan man skaffar barn först ska ha fått en fast förankring på arbetsmarknaden. För att klarlägga detta försöker vi i det följande peka på de av familjepolitiken givna villkoren för föräldrar under studietiden, under perioder av arbetslöshet samt då man arbetar.

---

<sup>26</sup> SOU 2001:52, Bergqvist Christina & Nyberg Anita: *Välfärdstjänster i omvandling, kap. 5 Den svenska barnomsorgsmodellen – kontinuitet och förändring under 1990-talet*, sid. 44.

### *Barn under studietiden*

När sysselsättningen bland personer under 30 år sjönk dramatiskt under 1990-talet steg andelen studerande snabbt. Samtidigt har studerande fortsatt vara en grupp som har lågt barnafödandet. Oberoende av vilket samband man ser mellan sysselsättningsnedgången och studieökningen har den senare alltså i sig bidragit till att skjuta upp barnafödandet till högre åldrar (se vidare kapitel 6). Frågan är vilken roll de offentliga stödsystemen här har spelat.

Utan stöd från statens sida är studerande en grupp med små ekonomiska möjligheter att försörja en familj. Att familjepolitiken utformats enligt arbetslinjen är däremot i sig inget direkt hinder för att studerande skall kunna skaffa barn. Eftersom högskolestudier idag är en förutsättning för en allt större andel av alla anställningar, och då man alltmer övergår till att tala om ett livslångt lärande, skulle studietiden kunna ses som en integrerad del av arbetslivet. Två egenskaper hos studie- och familjestöden gör dock att de inte idag kan sägas vara anpassade till studerande föräldrars särskilda situation: studiestöden tar ingen hänsyn till den studerandes faktiska försörjningsbörda och familjepolitiken utgår från att föräldrarna har en egen inkomst.

Fram till 1989 fanns ett särskilt barntillägg i studiestödssystemet. Detta bestod av möjligheten till ett extra lån på maximalt 0,25 basbelopp per barn och år (drygt 1100 per studiemånad i 2000 års priser). I den statliga studiemedelsutredningen 1987 påpekades att ett dylikt tillägg från och med 1989 inte längre var motiverat då studiemedlets totalbelopp höjdes till en nivå motsvarande många förvärvsarbetandes nettoinkomst (från 1,450 till 1,755 basbelopp per år). Barnbidrag och bostadsbidrag hade dessutom förbättrats betydligt sedan tillägget införts<sup>27</sup>. Tillägget avskaffades i.o.m. 1989 års studiemedelsreform.

Reformen innebar alltså en ökad disponibel inkomst för studerande med studiemedel utan barn. Även studerande med ett barn fick en marginell höjning (ca 2000 kronor/år), medan en studerande förälder med två barn fick sin disponibla inkomst sänkt med drygt 5500 kronor per år (2000 års priser). Om båda föräldrar uppbar studiestöd fick de dock en högre disponibel inkomst i och med det högre studiemedlet.

Den reform av studiemedelssystemet som trädde i kraft i juli 2001 bygger också på principen att studiestödet bara skall finansie-

<sup>27</sup> SOU 1987:39, *Studiemedel*, sid. 32-34 och SOU 1996:90, *Sammanhållet studiestöd*, sid. 138.

ra den studerandes egna levnadskostnader. Denna reform innebär i stora drag att totalsumman även fortsättningsvis uppgår till 1,755 basbelopp men att bidragsdelen ökar från 27,8 till 34,5 procent samt att återbetalningsreglerna skärps. Dessutom avskaffas gradvis vuxenstudiestöden "särskilt vuxenstudiestöd" (SVUX) och "särskilt vuxenstudiestöd för arbetslösa" (SVUXA) fram till 2003. Dessa ersätts då istället med en möjlighet till studiemedel med en ännu högre andel bidrag (82 procent). För att personer som hunnit uppnå en viss ekonomisk standard inte skall avhållas från studier p.g.a. svårigheter att gå ned i disponibel inkomst införs även möjligheten för studerande över 25 att ta ett extra lån på maximalt ca 1600 kronor per studiemånad.

SVUX infördes 1975 och vänder sig till personer som tar tjänstledigt för att studera på grundskole- eller gymnasienivå medan SVUXA, som infördes 1984, vänder sig till arbetslösa över 20 som studerar på grundskole- och gymnasienivå. 1998 uppbar ca 50 000 studerande något av dessa båda stöd, jämfört med nästan 300 000 som uppbar studiemedel. I båda förmånerna utgår ett bidrag som generellt är betydligt högre än för studiemedel samt ett lån så att totalsumman motsvarar vad personen i fråga skulle ha fått i arbetslöshetsersättning. 1984 infördes ett särskilt barntillägg, bestående av ett skattepliktigt bidrag på 0,25 av basbelopp, inom ramen för SVUX och SVUXA. Detta avskaffades dock 1995. Det ansågs inte motiverat att dessa förmåner till skillnad från övriga stöd som bygger på inkomstbortfallsprincipen dessutom skulle ta hänsyn till försörjningsbördan<sup>28</sup>. Frågan om studerande föräldrars särskilda försörjningsansvar ansågs bättre kunna behandlas av de familjeekonomiska stöden<sup>29</sup>.

Då denna regeländring inte motsvarades av någon allmän höjning av stödets nivå innebar den en markant minskning av disponibel inkomst för vissa vuxenstuderande. Det särskilda tillägget motsvarade ett inkomsttillskott på ca 6400 kronor per barn och år. För de ekonomiskt relativt svaga vuxenstuderandehushållen innebar dess införande 1984 alltså en markant ökad inkomst och dess avskaffande 1995 en rejäl sänkning för vissa grupper. Mellan 1991 och 1997 sjönk summan av barnbidrag och särskilt barntillägg med ca 9000 kronor per år och barn. Hur det individuella studerandehuset berördes beror dock även bl.a. på andra behovsprövade stöd och inkomstrelaterade avgifter (t.ex. för barnomsorg).

---

<sup>28</sup> Riksdagens skrivelse 1994/95:sfu 12 *Studiestöd, m.m.*

<sup>29</sup> SOU 1996:90, *Sammanhållet studiestöd*, sid 138.

Den statliga studiestödsutredningen tittade särskilt på gruppen ensamstående studerande föräldrars villkor för att se om det fanns anledning att på något sätt skydda denna grupp, vilken generellt har ett relativt stort behov av att höja sin utbildningsnivå. Utredningens slutsatser var dock att studerande inom gruppen ensamstående föräldrar inte över lag har en nämnvärt lägre ekonomisk standard än förvärvsarbetande i samma grupp<sup>30</sup>.

Familjeutredningen instämmer i sitt slutbetänkande i att studerande föräldrars särskilda situation bäst tas om hand inom ramen för de familjeekonomiska stöden<sup>31</sup>. Enligt utredningen räcker dock inte dagens barnbidrag och bostadsbidrag som komplement till studiemedlet för studerande föräldrar att leva på. Utredningen pekar särskilt på att de studerande med barn (ca 15 procent av de studerande med studiemedel och ca 57 procent av de studerande med vuxenstudiestöd) betydligt oftare uppbär socialbidrag än studerande utan barn. Detta gäller framför allt gruppen ensamstående studerande föräldrar. Den höga andelen socialbidragstagare antyder att de ordinarie stöden inte täcker denna grupp tillräckligt. Omkring en tredjedel av studerande med studiemedel och ca en femtedel av de med vuxenstudiestöd fick under 1998 någon gång socialbidrag. Utredningen föreslår därför ett studerandetillägg knutet till barnbidraget<sup>32</sup>. Sammantaget kan dock sägas att studiestödssystem och familjeekonomiska stöd möjliggör för många studerande att ha barn.

Samtidigt har studerande<sup>33</sup> små ekonomiska förutsättningar att ta ut föräldraledighet vid barns födelse. Detta följer av att garantinivån i föräldraförsäkringen redan från början legat på en så låg nivå (diagram 7.7) att den inte i sig räcker som försörjning.

---

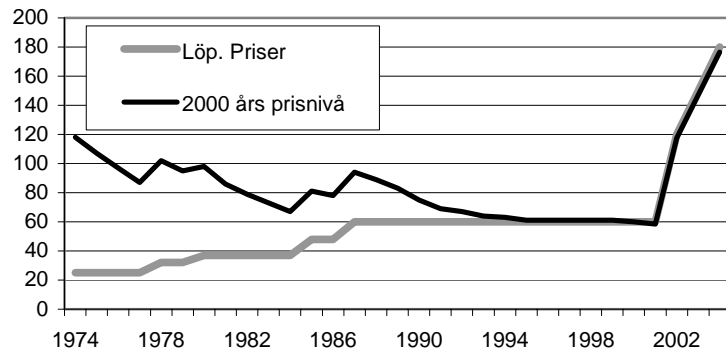
<sup>30</sup> Se not 30.

<sup>31</sup> Se not 11.

<sup>32</sup> Se not 11.

<sup>33</sup> Denna svårighet gäller dock inte samtliga studerande eftersom en person med SGI över garantinivån som fastställts innan han/hon inleder sina studier får behålla denna vilande och vid ett barns födelse kan få sin föräldrapenning beräknad därefter. Det är därför inte så mycket i egenskap av studerande som dessa har förhållandevis begränsade ekonomiska förutsättningar för barnafödande utan för att de saknar förankring på arbetsmarknaden.

Diagram 7.7 Garantnivån i föräldraförsäkringen 1974–2004, kronor per dag (brutto)



Regeringen har utöver den föreslagna nivåhöjningen år 2002 aviserat en gradvis höjning av nivån till 180 kronor/dag fram till 2004. De föreslagna höjningen kommer att påverka studerandes möjlighet att ta ut föräldraledighet vid barns födelse på ett positivt sätt. Oavsett att studerande med låg eller ingen SGI normalt sett kan förvänta sig en markant inkomstökning då de går från studier till förvärvsarbete är det en öppen fråga om dess studerande ska vara beroende av garantnivån i samband med föräldraledighet. Det är i sammanhanget intressant att notera att enligt Studiestödslagen får den studerande behålla studiestödet under den tid han eller hon är sjuk och inte kan studera alls. Motsvarande rätt finns inte när det gäller föräldraledighet.

## 8 Från bostadsort till social interaktion – andra påverkansfaktorer

### 8.1 Inledning

Vid sidan av de stora och mer uppenbara påverkansfaktorer på barnafödandet som behandlats i tidigare kapitel finns det naturligtvis också många andra faktorer som kanske påverkar mindre och som vi många gånger inte kan bedöma effekten av. I detta kapitel räknar vi upp och resonerar kring några sådana faktorer.

### 8.2 Regionala skillnader

Även om det finns ganska stora skillnader mellan olika orter vad gäller barnafödande fanns det under lågfruktsamhetsåren 1997–1999 bara tre kommuner i landet där den summerade fruktsamheten översteg 2.

Hög fruktsamhet finner man dels i ett antal mindre kommuner, inte minst i Norrland, dels i vissa förortskommuner till storstäderna. Bakgrunden kan vara helt olika. I många mindre kommuner är de unga kvinnorna jämförelsevis få. De som stannat kvar är ofta sammanboende. Det kan vara ett starkt skäl till att de bor kvar medan andra kvinnor lämnat orten.

Till vissa av storstädernas förortskommuner får man istället tänka sig att nybildade par eller par som planerar för barn gärna flyttar. I hög grad är det bostadsbeståndet som blir bestämmande för var barnfamiljerna slår sig ned inom storstadsområdena. Det första barnet men ännu mer sannolikt det andra och tredje föds sedan föräldrarna flyttat till förortskommunen. Runt Stockholm har Värmdö (1,94) och Botkyrka (1,79) de högsta fruktsamhetstalen, runt Göteborg finner vi Öckerö (1,87), Tjörn (1,79) och Kungsbacka (1,74) och slutligen utanför Malmö Staffanstorps (1,70). I vissa kommuner som t.ex. Öckerö kan det också vara



gamla religiösa kulturmönster som spelar in. Botkyrka är en kommun med många invandrare vilket också kan ha sin betydelse.

Lägst fruktsamhet finner man i de tre storstäderna, i de största högskoleorterna och i åtskilliga andra större städer. En stor del av de unga är här studerande och har låg fruktsamhet. Men här finns också många ungdomar som befinner sig i början av sitt yrkesliv. Bostäderna är dyra och andelen smålägenheter hög. I storstadsregionerna har fruktsamheten minskat mindre under 1990-talet än i riket i övrigt. Storstäderna avviker därför nu mindre än tidigare.

Ungdomar flyttar i allt större utsträckning från mindre orter till utbildning och arbete i "större städer"<sup>1</sup>. Där blir de antingen kvar eller flyttar vidare till någon av storstäderna. Vi får en ansamling av ungdomar i storstäderna. Vid det allra senaste sekelskiftet (1999) bodde mer än en tredjedel av Sveriges 20–24-åringar i någon av storstäderna eller deras förortskommuner och för den något äldre gruppen av 25–34-åringar var det nära 40 procent. Storstäders och förorternas villkor för barnafödande blir på så sätt i stor utsträckning bestämmande för fruktsamhetsutvecklingen i landet som helhet. Av hela befolkningen är det en tredjedel som bor i storstäder med förortskommuner.

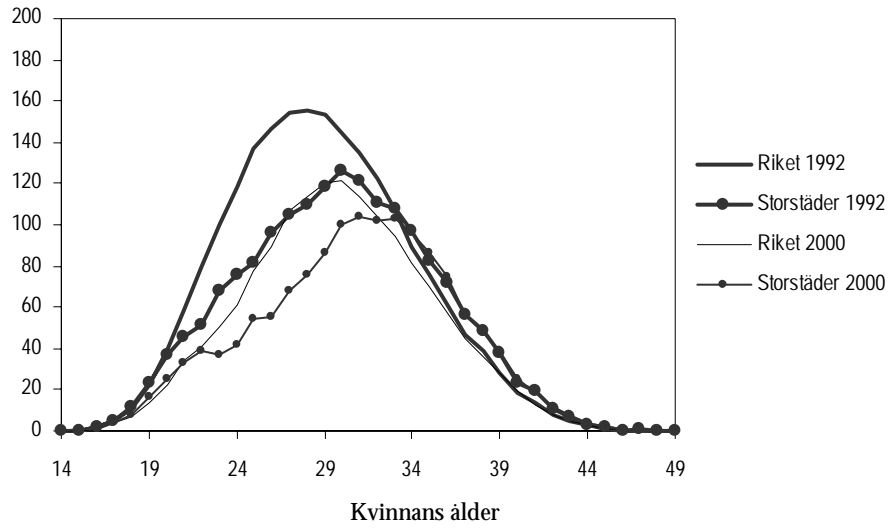
**Tabell 8.1 Storstäders andel av landets ungdomar 1999 (procent)**

	Män		Kvinnor	
	20–24	25–34	20–24	25–34
Storstockholm	18	22	20	23
Storgöteborg	10	10	10	10
Stormalmö	7	6	7	6
Summa Storstäder	34	38	37	40
Riket	100	100	100	100

<sup>1</sup> Nilsson Åke *Ungdomar stannar i stora städer* SCB Välfärdsbulletinen 2000:3.

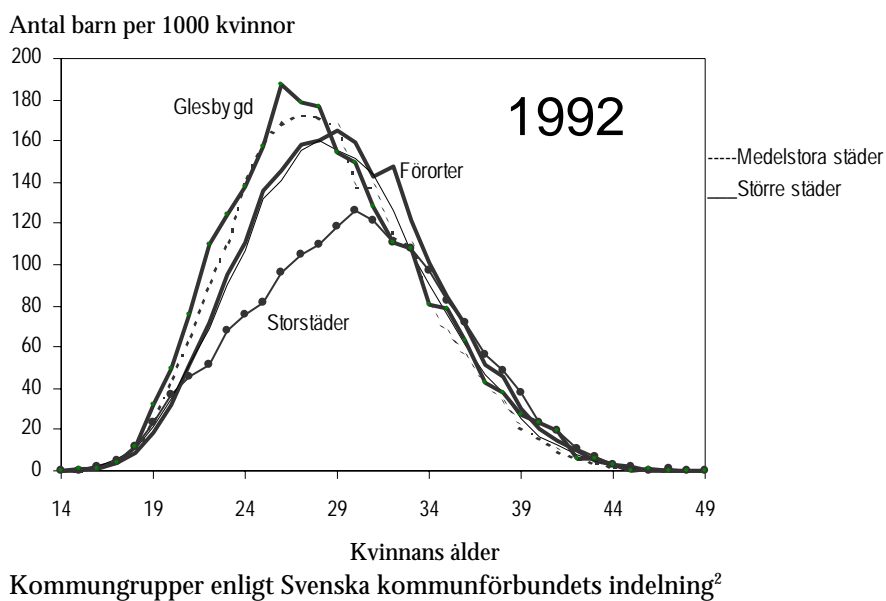
*Diagram 8.1 Antal födda per 1000 kvinnor i olika åldrar i riket och i storstäder åren 1992 och 2000*

Antal barn per 1000 kvinnor



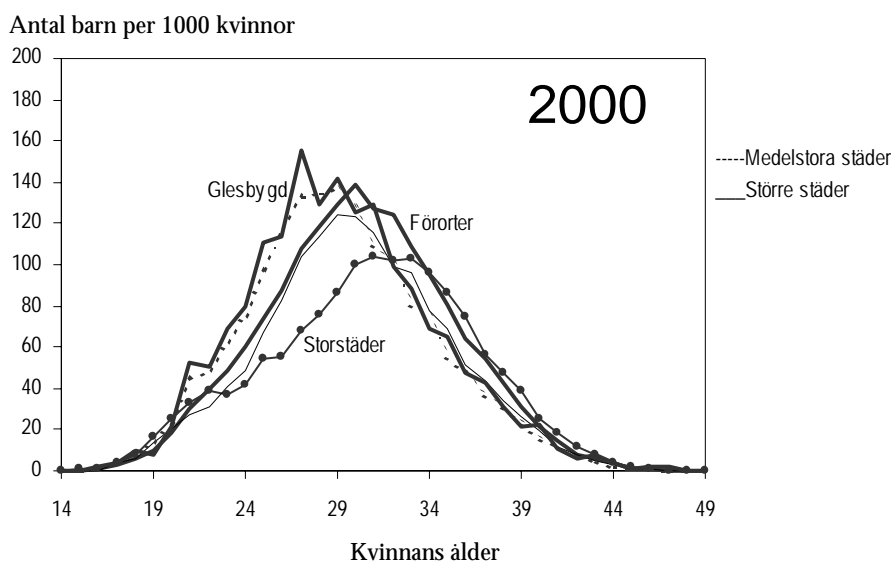
Kommungrupper enligt Svenska kommunförbundets indelning

*Diagram 8.2 Antal födda per 1000 kvinnor i olika åldrar i storstäder, förorter, glesbygd, större städer och medelstora städer år 1992*



<sup>2</sup> Storstad = kommun med mer än 200 000 invånare, Förortskommun = mer än 50 procent av nattbefolkningen arbetspendlar till annan kommun. Större stad = 50-200 000 invånare och mindre än 40 % av nattbefolkningen sysselsatt inom industrisektorn. Medelstor stad = 20-50 000 invånare med tätortsgrad över 70 % och mindre än 40 % av nattbefolkningen sysselsatt inom industrisektorn. Glesbygdskommun = mindre än 5 inv/km<sup>2</sup> och mindre än 20 000 invånare. Utöver nämnda kommungrupper finns Industrikommuner, Landsbygds-kommuner, Övriga större kommuner och Övriga mindre kommuner, alla med ett fruktsamhetsmönster som liknar Glesbygdskommunernas.

**Diagram 8.3** Antal födda per 1000 kvinnor i olika åldrar i storstäder, förorter, glesbygd, större städer och medelstora städer år 2000



Kommungrupper enligt Svenska kommunförbundets indelning

### 8.3 Boende

Svenska ungdomar flyttar hemifrån mycket tidigt jämfört med vad som är fallet i många andra länder<sup>3</sup>. Vid 21 år har 62 procent av flickorna och 46 procent av pojkarna lämnat föräldrahemmet<sup>4</sup>. Detta mönster har varit mycket stabilt och ingen förändring har skett under andra hälften av 1990-talet. Dessförinnan har det funnits en långsam trend mot senare fränflytt för flickor. Pojkar och flickor har närmast sig varandra i det avseendet. Men takten i förändringen har inte varit högre på 1990-talet än på 1980-talet<sup>5</sup>. Detta är egentligen något mycket anmärkningsvärt med tanke på att ungdomar ju fått så mycket svårare att etablera sig på arbetsmarknaden under 1990-talet. Det kulturella mönster där det förväntas att ungdomar flyttar hemifrån vid en viss ålder är m.a.o. mycket starkt i Sverige<sup>6</sup>.

<sup>3</sup> Vogel J *Uppskjutet föräldraskap bland Europas unga* SCB Valfärdsbulletinen 2001:3

<sup>4</sup> Befolkningsstatistiken. Uppgifterna utgår från uppgifter om folkbokföring.

<sup>5</sup> Avsaknad av folk- och bostadsräkning efter 1990 gör att bedömningar måste göras utifrån bristfälliga statistikkällor.

<sup>6</sup> För en jämförelse med andra länder, se även Billari, Philipov och Baizan, *Leaving home in Europe*, Working Paper WP 2001-014, Max Planck Institute, Rostock.

Olika förändringar kan dock ha inträffat regionalt. I storstäderna kan man möjligen ha en trend mot senare frånflytt från föräldrahemmet samtidigt som allt fler ungdomar flyttar in till storstaden utifrån. Ungdomar som lämnar föräldrahemmet lämnar nämligen numera också sin hemkommun i större utsträckning än förr. Omflyttningen har m a o ökat kraftigt under 1990-talet och det är till större städer och storstäder som flytten går<sup>7</sup>. Allt fler ungdomar ska alltså finna bostad i redan trångbodda kommuner med brist på bostäder. Detta gäller i såväl storstäder som i universitets- och högskoleorter.

Bostadskostnaderna har under 1990-talet ökat mer än den allmänna prisnivån och särskilt gäller det hyres- och bostadsrätter<sup>8</sup> som är mest aktuella för ungdomar. I samband med skattereformen i början av 1990-talet steg boendekostnaderna dramatiskt under en mycket kort tidsperiod – om man jämför med utvecklingen för andra priser. Det är inte orimligt att tänka sig att svårigheter att få bostad verkar dämpande på parbildning men framförallt på barnafödande. Höjda bostadskostnader har under 1990-talet dessutom samvarierat med ökande ungdomsarbetslöshet och andra svårigheter för ungdomar att etablera sig i vuxenlivet. En samlad problembild, där svårigheter på bostadsmarknaden ingår som en del, har bidragit till att yngre människor fått skjuta upp sitt barnafödande.

I en nyligen genomförd enkät<sup>9</sup> uppger 76 procent av ungdomarna i åldrarna 15–29 år att de anser bostadssituationen ha ganska eller mycket stor betydelse för ett eventuellt föräldraskap. Bostadssituationen utgjorde tillsammans med fast anställning, anställningstrygghet och privatekonomi de viktigaste av nio faktorer som de tillfrågade hade att välja mellan.

I en nyligen publicerad empirisk uppsats<sup>10</sup> hävdas det att det på en aggregerad nivå finns ett intimt samband mellan bostadskostnad och barnafödande. Men samtidigt är det viktigt att konstatera att våra kunskaper om bostadskostnadernas betydelse för barnafödandet i Sverige är ytterst begränsade med hänsyn till att mer ingående forskning saknas.

---

<sup>7</sup> Nilsson Å *Ungdomar stannar i stora städer* SCB Valfärdsbulletinen 2000:3.

<sup>8</sup> SCB Konsumentprisindex totalt och för boendet.

<sup>9</sup> TCO (2001) *Det missgynnade föräldraskapet*.

<sup>10</sup> Bo Malmberg, *Bostad och babyboom – Bostadskostnadernas effekter på barnafödandet i Sverige 1810-1996*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet.

## 8.4 Utbildningsbakgrund<sup>11</sup>

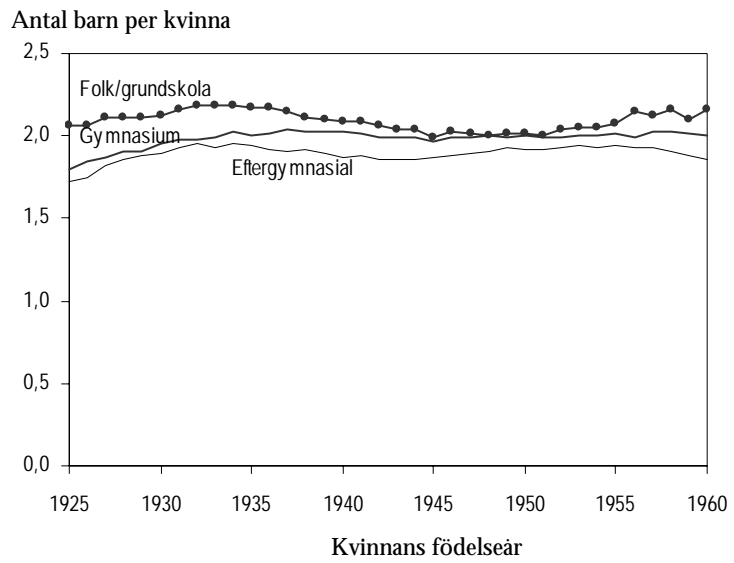
Under 1990-talet tycks barnafödandet ha blivit något av en resursfråga. De välutbildade med en trygg förankring på arbetsmarknaden har i större utsträckning än andra fått barn och det gäller oavsett om det handlar om det första, andra eller tredje barnet. Detta är ett delvis nytt mönster. Även om det i modern tid aldrig varit särskilt stora skillnader i barnantalsfördelningen mellan olika utbildningsgrupper, har det dock inte hänt tidigare att det är de med den kortaste utbildningen som oftast avstått från barn.

Högre utbildade kvinnor påbörjar sitt barnafödande senare än kvinnor med lägre utbildning. Det kan vara ett skäl till att det slutliga antal barn som de högutbildade förr fick under sitt liv varit lite lägre än för jämnåriga med lägre utbildning. Så har det varit för kvinnor födda fram till 1960 och åtminstone från och med 1920-talisterna. Men den största skillnaden utbildningsgrupperna emellan har varit andelen som förblivit barnlösa. Barnlöshet har varit något vanligare bland högre än bland lägre utbildade kvinnor men dessa skillnader har minskat kraftigt. Det genomsnittliga antalet barn bland de kvinnor som fött ett första barn har länge varit ganska lika för högre och lägre utbildade kvinnor. Det tycks inte ha funnits några skilda strategier för de kvinnor som en gång valt att bli mödrar.

---

<sup>11</sup> Detta avsnitt bygger till stor del på Britta Hoems bidrag *Utan jobb-inga barn* i antologien *Välfärdens förutsättningar* från kommittén Välfärdsbokslut SOU 2000:37.

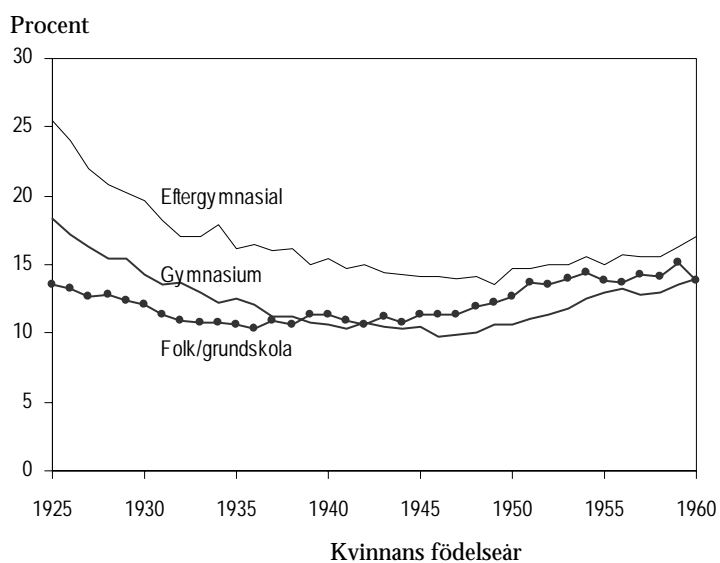
*Diagram 8.4 Slutligt antal barn för kvinnor med olika utbildningsnivå*



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige. Högsta utbildning vid 40–44 år dock tidigast 1985.

*Diagram 8. 5 Slutlig andel barnlösa bland kvinnor med olika utbildningsnivå*

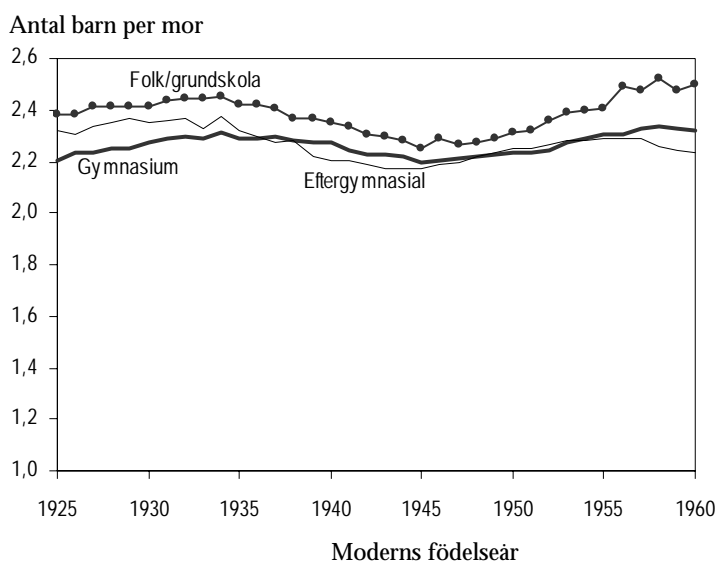


Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige. Högsta utbildning vid 40–44 år dock tidigast 1985.



*Diagram 8.6 Slutligt antal barn bland kvinnor med olika utbildning och som fått barn*



Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige. Högsta utbildning vid 40–44 år dock tidigast 1985

När man studerar vad som hänt för olika utbildningsgrupper över en längre tidsperiod kan det också vara bra att ha i åtanke att andelen med högre utbildning har ökat ganska kraftigt över tiden. (Se nedanstående tabell.) Sammansättningen av personer i olika utbildningsgrupper kan därmed ha förändrats.

**Tabell 8.2 Kvinnor födda olika år och som fanns i landet år 2000 efter utbildningsnivå (procent)**

	Ingen uppgift	Grund- skola	Gymna- sium	Efter- gymna- sial	Forsk- ning	Summa
1925	7,6	61,2	24,2	6,9	0,1	100
1930	4,6	57,6	26,5	11,1	0,2	100
1935	2,7	50,1	31,3	15,7	0,3	100
1940	0,4	37,6	40,1	21,5	0,4	100
1945	0,4	27,8	43,9	27,5	0,5	100
1950	0,3	19,4	45,9	33,9	0,4	100
1955	0,4	16,6	47,6	35,0	0,4	100
1960	0,4	13,7	52,4	33,1	0,5	100

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige Utbildning = Högsta utbildning vid 45 år dock tidigast år 1985, eller vid lägre ålder för dem som ej uppnått 45 år 2000.

Intressant att notera är också att det genomsnittligt slutliga barnantalet skiljt sig åt mellan kvinnor med olika *inriktning* på sin utbildning. Kvinnor med pedagogisk utbildning eller med utbildning inom vårdsektorn har i genomsnitt fått flest barn och detta gäller oberoende av nivån på den aktuella utbildningen.

**Tabell 8.3 Slutligt antal barn för kvinnor födda olika år och med olika utbildningar**

Högsta utbildning	Kvinnans födelseår								
	vid 40–45 år	1925	1930	1935	1940	1945	1950	1955	1960
Folkgrundskola	2,1	2,1	2,2	2,1	2,0	2,0	2,1	2,2	2,2
Gymnasial utbildning	1,8	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0
Därav									
Vård	2,0	2,1	2,2	2,2	2,1	2,2	2,2	2,2	2,2
Övrig kort	1,7	1,9	2,0	1,9	1,9	1,9	2,0	2,0	2,0
Övrig lång	1,7	1,8	1,9	1,9	1,8	1,9	1,9	1,8	1,8
Kort eftergymnasial	1,1	1,9	2,0	1,9	1,9	2,0	2,0	1,9	1,9
Därav									
Vård	1,6	1,9	2,0	2,0	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0
Pedagogisk	2,1	2,0	2,2	2,0	2,1	2,1	2,1	2,0	2,0
Övrig kort	1,4	1,5	1,7	1,7	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7
Lång eftergymnasial	1,8	1,9	1,9	1,8	1,8	1,9	1,9	1,8	1,8
Därav									
Vård	2,0	1,9	2,1	1,9	1,9	2,0	2,1	2,0	2,0
Pedagogisk	1,8	1,9	2,0	1,9	1,9	2,0	2,1	2,0	2,0
Övrig lång	1,8	1,9	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Forskning	1,6	1,9	1,8	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Samtliga	1,95	2,03	2,07	2,01	1,94	1,97	1,99	1,97	1,97

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

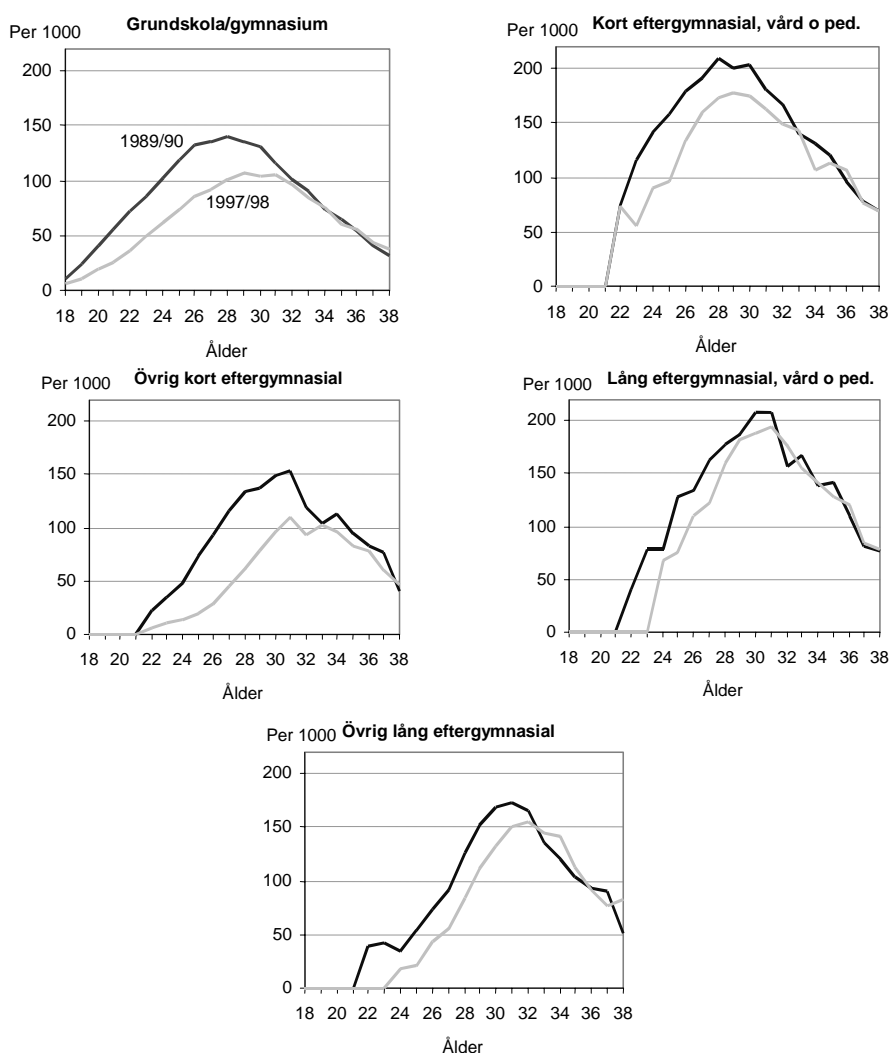
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Om vi går till dagens föräldragenerationer kan vi se att mönstret med högre fruktsamhet bland vårdutbildade och pedagogiskt utbildade kvinnor har stått sig. Såväl i slutet av 1980-talet som i mitten/slutet av 1990-talet visar sig vårdutbildade och pedagogiskt utbildade kvinnor ha den högsta förstabarnfruktsamheten i de flesta åldrar. Kanske har detta berott på en selektion så att de mest familjeinriktade kvinnorna väljer utbildning riktade mot vård och skola. I artikeln *Utan jobb – inga barn* nämner Britta Hoem också att den kvinnliga miljö som dessa kvinnor arbetar inom möjligen kan stimulera till familjeliv och barnafödande. Hon pekar också på att den offentliga sektorn har haft rykte om sig att vara en säker och trygg arbetsplats och varit föregångare när det gäller att underlätta kombinationen av förvärvsarbete och barnafödande.

Mest remarkabelt i sammanhanget är kanske ändå att vi numera kan se en tendens till högre förstabarnsfruktsamhet bland högre än bland lägre utbildade kvinnor. Och skillnaderna mellan utbildningsgrupperna har ökat under 1990-talet. Också andrabarns- och tredjebarnsfruktsamheten är högre för högre utbildade kvinnor. Det kan komma att innebära att för generationer födda senare än 1960 kan det slutliga antalet barn komma att bli högre för högutbildade än för lågutbildade, alltså tvärtemot vad vi hittills sett.

Den kraftiga nedgång i periodfruktsamheten som vi noterat under 1990-talet har inte drabbat högutbildade kvinnor på samma sätt som lägre utbildade kvinnor. Vid en jämförelse av de åldersspecifika förstabarnsfruktsamhetstalen för olika utbildningsgrupper 1989/90 och 1996/97 framkommer att alla utbildningsgrupper har haft en nedgång i barnafödandet i de yngre åldrarna men att denna nedgång är mest uttalad för kvinnor med de kortaste utbildningarna.

*Diagram 8.7 Antalet förstfödda per 1000 barnlösa kvinnor för olika utbildningsgrupper 1989/90 och 1996/97*



Källa: Valfärdens förutsättningar Antologi från kommittén Valfärdsbokslut 2000. Dataunderlag: SCB Fruktsamhetsregister.

Anm. Kvinnor födda i Sverige. Utbildningen avser den högsta utbildning kvinnorna har avslutat vid respektive tidpunkt enligt utbildningsregistret, vilken sedan har grupperats efter utbildningsnivå och inriktning. Studerande kvinnor har uteslutits ut analysen.

De utbildningsgrupper som fått den lägsta fruktsamheten är också de grupper som haft den sämsta inkomstutvecklingen under 1990-talet. Andelen med en arbetsinkomst på högst 50 000 kronor har ökat från 8 till 36 procent för 22–25-åriga kvinnor med enbart grundskola eller gymnasium (och som ej mottagit ekonomiskt stöd till vidare studier). Utvecklingen har varit liknande för 26–29-åriga kvinnor med en kort eftergymnasial utbildning annan än inom pedagogik och vård. För kvinnor med en lång eftergymnasial utbildning eller med kortare pedagogisk eller vårdinriktad utbildning har andelarna med låg arbetsinkomst varit jämförelsevis liten. Fruktsamhetsnedgång och inkomstförsämring hänger, som vi sett i kapitel 6, intimt samman.

## 8.5 Förlossningsvård

Docent Åsa Löfström pekar vidare på den möjliga betydelsen av den bristande balansen i tillgång och efterfrågan på förlossningsplatser för benägenheten att skaffa barn. Hon skriver: "Detta är ett regionalt problem som väl speglar de ekonomiska förändringar som skett under 90-talet och vilka flyttningsströmmar det medfört. Men oavsett var de unga bor idag, i landsorten eller i en storstadsregion, kan dessa förhållanden knappast vara särskilt uppmuntrande för de unga kvinnor och män som umgås med planer att bli föräldrar. Mest omskrivet är kanske nedläggningen av Kiruna BB och Lycksele BB, varav det tidigare verkställdes medan det senare getts respit i ett par år. Bristen på förlossningsplatser i förhållande till antalet födande kvinnor i Stockholmsområdet är också väl känt. Inflyttningen av unga kvinnor och män har varit stor under 90-talet och att antalet barn skulle öka i Stockholmsregionen borde ha varit förväntat."<sup>12</sup>

## 8.6 Psykisk ohälsa

Hälsa som resurs kan också ha effekter på barnafödandet – både direkt och indirekt. En dålig hälsa försämrar oftast möjligheterna för den enskilde att upprätthålla en god ekonomisk bas vilket i sin tur kan påverka barnafödandet negativt. Enskilda individer kan vidare se dålig hälsa som ett direkt hinder för att ha barn.

---

<sup>12</sup> Löfström ÅSA: *Kvinnor, barn och politik* Kvinnovetenskaplig tidskrift 2001 nr 3–4.

Fritzell och Lundberg<sup>13</sup> finner att hälsoläget påtagligt försämrats under 1990-talets första hälft, men att utvecklingen därefter inte fortsatt att förvärras allmänt sett, och att hälsoläget i vissa fall också tycks ha förbättrats något. I övrigt hittar de inga stora förändringar med ett, när det gäller barnafödandet, kanske mycket viktigt undantag. Den psykiska ohälsan bland unga har ökat under 1990-talet. "Åldersprofilen på nedsatt psykiskt välbefinnande i form av ängslan, oro och ångest har förändrats påtagligt, och detta till följd av betydligt kraftigare försämringar bland de yngre än bland de äldre. Ökningen är markant i de tre yngsta åldersgrupperna. I den allra yngsta gruppen (16–24 år) fortsätter dessutom ökningen av oro, ängslan och ångest mellan mitten och slutet av 1990-talet. Att riskerna för de psykiskt relaterade besvären (besvär av oro, ängslan och ångest) ökat kraftigt för de unga framgår av att risken för ohälsa av detta slag under första delen av 1990-talet ökade med cirka 2,5 gång i de två yngsta åldersgrupperna (16–24 år och 25–34), medan ökningen i de två äldsta grupperna stannade på måttliga 21 respektive 12 procent. Försämringen av de ungas psykiska ohälsa under 1990-talet framkommer ännu tydligare från kvoten mellan de äldstas och de yngstas relativa risker (kvoten minskade från 4,25 1989 till 1,5 1997–98)."<sup>14</sup> Det är möjligt att de ungas försämrade psykiska hälsa under 1990-talet kan ha påverkat barnafödandet negativt men om detta vet vi idag tyvärr väldigt lite.

## 8.7 Social interaktion

När man ska söka förstå variationerna i fruktsamhet bör man inte heller bortse från effekten av social interaktion, dvs. av hur människor tar intryck av och lär av personer som de har i sin omgivning och delvis anammar deras beteende. Det finns all anledning att tro att en sådan effekt till viss del gör sig gällande också när det gäller barnafödande. En del demografer hävdar följaktligen att sådana processer är viktiga för att förklara utvecklingen mot en situation med väldigt låg fruktsamhet i många nutida länder<sup>15</sup>.

I kapitel 6 såg vi t.ex. att miljön i den kommun man bor i har en påverkan. I detta fall gällde det att en förändrad sysselsättnings-situation i den egna hemkommunen påverkade barnafödandet obe-

---

<sup>13</sup> SOU 2000:41, Valfärd, ofärd och ojämlikhet; Fritzell, Lundberg 2000.

<sup>14</sup> SOU 2000:41, Valfärd, ofärd och ojämlikhet; Fritzell, Lundberg 2000.

<sup>15</sup> Kohler, Ortega, och Billari, *Towards a theory of lowest-low fertility* Working Paper WP 2001-032, Max Planck Institute, Rostock.

roende av ens egen sysselsättningssituation. När det gäller inverkan av andra liknande faktorer på barnafödandet finns få studier att tillgå. Att det inte bara är de ”stora” påverkansfaktorerna, såsom inkomst och ställning på arbetsmarknaden, som gör sig gällande framgår bland annat i att barnafödandet i början av 2000-talet ökar mindre än vad man kunnat förvänta sig utifrån den ökning av sysselsättningen som vi nu sett.

Många forskare har i olika sammanhang pekat på betydelsen av framtidstro, ett optimistiskt samhällsklimat och en tillåtande omgivning som möjliga påverkansfaktorer. En av dem, Marit Rönsen, citerades i kapitel 5. I avsnittet ovan om utbildningsbakgrund citeras också liknande resonemang av Britta Hoem när det gäller den möjliga betydelsen av att jobba på en arbetsplats dominerad av kvinnor. Mot bakgrund av sådana hypoteser frågar man sig vad 1990-talets många neddragningar inom familjepolitikens område kan ha betytt för tilltron till samhället i stort och vad den chock som den kraftigt och plötsligt ökade arbetslösheten i början av 1990-talet betytt för enskilda människors framtidstro.

Social interaktion och påverkan skulle kunna ha effekten av att ge en extra skjuts åt redan etablerade trender, både i ”positiv” och ”negativ” riktning: en skjuts uppåt under det optimistiska 1980-talet och en skjuts nedåt under det krisartade 1990-talet.

## 8.8 Framtidstro och riskbedömning

Det är ingen tvekan om att dagens samhälle i många aspekter kommit att präglas av en allt större riskmedvetenhet och att olika typer av riskbedömningar blivit alltmer påtagliga både i affärlivet och i det privata livet. Exempel på risker av betydelse för barnafödandet kan vara: arbetslöshet, att barn bryter med sina föräldrar, barn hamnar snett i livet, samhället går i en riktning mot mindre barnvänlighet, det ekonomiska stödet till barnfamiljer förändras i en negativ riktning, mm. Upplevelsen av osäkerhet kan förstärkas av den snabba utvecklingen inom många andra områden: globalisering, EU-medlemskap, större rörlighet, ekonomiska cykler, fler korttidsanställningar, färre fasta jobb, förändringar i huspriser, räntor mm.

Ett beslut om att ha barn innebär definitivt att parets framtid förändras och därför hänger detta beslut samman med parets övriga planer för framtiden (McDonald 1996). I en situation där ekonomiska, sociala eller intima relationer i framtiden känns osäkra ställs



kvinnor och män inför möjligheten att avvakta med barn eller att chansa.

En påtaglig risk kan vara att förhållandet kraschar och att den ena föräldern blir lämnad att ensam ta hand om barnet. Värderingen av en sådan risk är naturligtvis avhängig hur man uppfattar förutsättningarna för att klara sig och sitt föräldraskap som ensamstående. Riksförsäkringsverket konstaterar att risken att bli ensamstående ofta tas med i bedömningen om man ska ha barn eller inte, för om man hamnar i den situationen gäller det att kunna försörja sig själv (RFV 2000).

Enligt den s.k. riskteorin (McDonald 2001) kan en investering i ekonomisk trygghet (utbildning, fast förankring på arbetsmarknaden, långa arbetstider, sparande) ofta vara att föredra framför osäkerheten i samband med att skaffa barn (lägre inkomst under viss period, osäkerhet om framtida karriärutveckling, högre utgifter, ekonomiskt ansvar för barn). En sådan prioritering kan förstärkas om man inte upplever att spelreglerna på marknaden och i politiken är stabila, vilket kan sägas vara fallet för 1990-talets Sverige.

Men när det gäller sambandet mellan "risker" och viljan att skaffa barn finns det, som i de flesta fall, även forskare som hävdar raka motsatsen. Friedman, Hechter and Kanazawa (1994)<sup>16</sup> menar t.ex. att handlingen att skaffa barn faktiskt styr upp livsförloppet i en bestämd riktning under ett stort antal år och att detta därför medför en större säkerhet i livet än vad som är fallet för den barnlösa individen. Denna tolkning kanske är mindre tillämpbar för att förklara fruktsamhetstrender i dagens Sverige men kan ändå vara en ledtråd till frågan om varför man överhuvudtaget skaffar barn. Efter en genomläsning av t.ex. den ekonomiskt inriktade litteraturen om kostnader kring barnafödande så kan man ibland komma att ställa sig frågan om varför de flesta faktiskt väljer att bli föräldrar.

---

<sup>16</sup> Friedman A., Hechter M., and Kanazawa S. (1994) *A theory of the value of children* Demography 31:375–401.

## 9 Syntes

Under 1990-talet sjönk barnafödandet i Sverige till den lägsta nivåer som någonsin uppmätts i vårt land. Det blev en mycket brant nedgång av barnafödandet efter att Sverige i skiftet från 1980-tal till 1990-tal haft en av Europas högsta fruktsamhetsnivåer.

Utvecklingen av barnafödandet i Sverige har skapat oro, av flera skäl. Barnafödandet har tveklöst fundamentala konsekvenser för befolkningsutvecklingen. Om födelsetalen under lång tid förblir låga, påverkas försörjningskvoten negativt, dvs antalet äldre ökar i förhållande till befolkningen i arbetsför ålder. Detta innebär framtida påfrestningar, inte minst på de offentliga finanserna. Men barnafödandet är också en fråga om välfärd och livschanser. Om barnafödandet går ner kan det vara ett tecken på att män och kvinnor inte kan skaffa sig de barn som de önskar.

Att motverka en sned åldersstruktur i befolkningen genom ett ökat barnafödande är inte någon okomplicerad strategi. Det finns också andra alternativ för att få en rimlig försörjningsbörda i samhället, såsom invandring och ett ökat arbetskraftsdeltagande. Samtidigt är det ett rimligt antagande att varje samhälle, i ett längre tidsperspektiv, kan komma att behöva skapa förutsättningar för sin egen reproduktion. Barnafödandet sjunker långsiktigt i världen, och möjligheten att förlita sig på en kontinuerlig invandring bör därför inte överskattas.

I detta betänkande ligger fokus på de välfärdspolitiska aspekterna av barnafödandet. Utgångspunkten för arbetsgruppen har varit att män och kvinnor själva aktivt beslutar om och när de ska skaffa barn under förutsättning att de ges resurser därtill. Det kan med andra ord inte finnas några av samhället uttalade direkta kvantitativa mål för nivån på barnafödandet. Målet kan däremot vara att samhället ska skapa förutsättningar för kvinnor och män att få de barn de vill ha. Inledningsvis får man utgå från en undersökning av huruvida kvinnor och män verkligen vill ha barn

och i så fall hur många. De flesta unga kvinnor och män uttrycker verkligen att de ser barn och familj som en del av sitt framtida liv och en av arbetsgruppens uppgifter har varit att söka identifiera hinder att realisera sådana planer. Denna ansats markerar en tydlig övergång från ett befolkningspolitiskt tänkande till ett synsätt utgående från ett barn och familjevänligt samhälle.

### 9.1 Stark tvåbarnsnorm

Barn ingår i de allra flesta unga människors framtidsbild. Att inte skaffa barn är det få som tänker sig. Detta framgår från en rad enkäter från 1980-tal fram till idag riktade till unga i åldrarna från 20 till 30 år. I en enkät från år 2000 svarar 95 procent av barnlösa 23-åriga kvinnor och barnlösa 25-åriga män obetingat ja på frågan om framtida barn. Barnlösa kvinnor och män över 30 är något mindre positiva. Bland barnlösa 32-åriga kvinnor var det ändå 80 procent som svarade ja och 13 procent som svarade kanske på frågan om framtida barn. Sammantaget ger enkäterna en bild av en förhållandevis obruten positiv inställning bland unga till att få barn – dock starkare hos unga kvinnor än hos unga män. Samtidigt visar resultaten en ökad tolerans för andras livsval, barn är inte enda förutsättningen för ett fullödigt parförhållande eller äktenskap.

De flesta som tillfrågades i en enkät år 2000 säger sig vilja ha åtminstone två barn och många unga kvinnor och män planerar för detta. De som redan fått sitt första barn, räknade med att få minst ett barn till. Tvåbarnsidealet har länge haft ett starkt stöd. Omkring 90 procent av kvinnor och män som tillfrågades 1992 tyckte att det ideala barnantalet i en familj är minst två. Även 1981 var tvåbarnsnormen utbredd. Ettbarnsfamiljen är däremot inte populär. Näst efter två barn är det tre barn som anses idealt.

### 9.2 Hur det ser ut

Trots det branta fallet under 1990-talet, från 2,13 till som lägst 1,50 barn per kvinna, ligger den svenska fruktsamheten på en europeisk mellannivå. Under år 2000 har födelsetalet dessutom ökat något, till 1,54 barn per kvinna. Många länder har betydligt lägre fruktsamhet. Men många har också högre fruktsamhet bland annat de övriga nordiska länderna. År 1999, det senaste år för vilket vi har tal

för EU-länderna som helhet kan Sveriges 1,50 jämföras med EU genomsnittet på 1,45.

Till skillnad från i många andra länder har fruktsamheten i vårt land varierat ganska kraftigt från tid till annan under nästan hela 1900-talet. I efterhand kan man konstatera att en stor del av de årliga variationerna förklaras av att olika generationer valt att få sina barn i olika åldrar. Under vissa perioder har män och kvinnor blivit föräldrar i unga år, under andra tider har de väntat. Men det genomsnittliga slutliga antalet barn har legat runt två för alla föräldragenerationer som vi kunnat observera under vårt århundrade. Det gäller således t.o.m. 1950-talisterna, av vilka även de yngsta hunnit fylla 40 år, och således är den senaste födelsekohort som hittills i stort sett hunnit avsluta sitt barnafödande.

För några generationer födda i början av 1970-talet är det mycket tveksamt om de kommer att kunna få så många som två barn i genomsnitt. Fruktsamheten för de födelseärgångarna har hittills varit så låg att det knappast finns tid och utrymme att komma ikapp tidigare generationer. För att födelseärgångarna efter dem ska kunna få så mycket som två barn i genomsnitt fordras att den nuvarande uppåtgående trenden håller i sig och förstärks.

1990-talets sjunkande barnafödande har i första hand gällt unga kvinnor och män och omfattat såväl förstabarnsfruktsamheten som andra-, tredje- och fjärdebarnsfruktsamheten. Det brantaste fallet gällde kvinnor i åldrarna 20–29 och män i åldrarna 25–34. För kvinnor över 30 och män över 35 föll barnafödandet mindre brant. Nu har fallet bromsats upp och för alla åldersgrupper utom de allra yngsta vänts i en mindre uppgång.

Bakom förändringarna ligger bland annat ett uppskjutande av barnafödandet till allt högre ålder. Det är en trend som har funnits sedan slutet av 1960-talet men som har accelererat under 1990-talet. År 1970 var förstagångsföderskan i medeltal 23 år, år 1990 var hon 26 år och år 2000 var hon 28 år. Förstagångsfadern har under hela perioden varit i genomsnitt 2,5 år äldre.

Under 1990-talet är det särskilt lågutbildade och lågavlönade kvinnor som avstått eller skjutit upp sitt barnafödande. De välutbildade med en trygg förankring på arbetsmarknaden har i större utsträckning än andra fått barn och det gäller oavsett om det handlar om det första, andra eller tredje barnet. Detta är ett delvis nytt mönster. Även om det i modern tid aldrig varit särskilt stora skillnader i barnantalsfördelningen mellan olika utbildningsgrupper, har det dock inte hänt tidigare att det är de med den kortaste utbildningen som oftast avstått från barn. Hittills har dock det slutliga

antalet barn blivit högre för lågutbildade än för högutbildade kvinnor. Kvinnor får sällan barn under den tid de utbildar sig och lågutbildade kvinnor har haft sammanlagt längre tid på sig för barnafödande. För generationer födda senare än 1960 kan det slutliga antalet barn komma att bli minst lika högt för högutbildade som för lågutbildade kvinnor. Detta kan ses som ett bevis på att det för första gången under 1900-talet faktiskt blivit möjligt för kvinnor att kombinera barn och arbete (eller karriär).

En tiondel av befolkningen i Sverige är född utomlands och en stor del av de barn som föds i landet har utlandsfödda föräldrar. För utlandsfödda kvinnor liknar födelsetalens utveckling över tiden de svenskfödda kvinnornas. Men födelsetalen ligger på en högre nivå för kvinnor födda utomlands.

De högre födelsetalen för utlandsfödda kvinnor hänför sig till stor del till tiden kort efter invandringen. Praktiskt taget oberoende av födelseort har utlandsfödda kvinnor en förhöjd benägenhet att bli mödrar under sina första år i Sverige. Utlandsfödda kvinnor som bott i landet minst fem år eller som invandrat innan de fyllt 15 har däremot sällan någon högre benägenhet än svenskfödda kvinnor att få barn.

Det finns också skillnader mellan olika delar av landet. Förhållandevis hög fruktsamhet finner man dels i ett antal mindre kommuner, inte minst i Norrland, dels i vissa förortskommuner till storstäderna. Bakgrunden kan vara helt olika. I mindre kommuner är de unga kvinnorna jämförelsevis få. De som stannat kvar är ofta sammanboende. Det kan vara ett starkt skäl till att de bor kvar medan andra kvinnor lämnat orten. Till vissa av storstädernas förortskommuner får man istället tänka sig att nybildade par eller par som planerar för barn gärna flyttar.

Lägst barnafödande finner man i de tre storstäderna, i de största högskoleorterna och i åtskilliga andra större städer. En stor del av de unga är studerande och har lågt barnafödande. Men här finns också många ungdomar som befinner sig i början av sitt yrkesliv. Bostäderna är dyra och andelen smålägenheter hög.

### 9.3 Förutsättningarna

Att ha en partner som man litar på och vill leva tillsammans med och att ha en trygg försörjning och bostad är de tre grundläggande förutsättningarna för familjebildning och barn. Jämställdhet mellan kvinnor och män ligger med som en underliggande förutsättning.

Både kvinnor och män, men särskilt unga kvinnor, betonar mycket starkt att jobb kommer före barn. Ekonomiskt oberoende är en självklarhet.

En stabil inkomst är en viktig förutsättning för barnafödande och detta har framkommit i flera studier gällande svenska kvinnor. Högre inkomst ger större benägenhet att skaffa ett första barn både för män och kvinnor.

1990-talets problem på arbetsmarknaden med hög arbetslöshet, särskilt för ungdomar, har visat att en kvalificerad utbildning ofta är nödvändig. Utbildning ger tillgång till de bra jobben men studietiden är svår att förena med barn.

Att få barn är ett åtagande för lång tid framåt och det fordras både rimligt stora och rimligt trygga inkomster. Man måste också kunna överblicka sin ekonomiska situation för en inte alltför kort tid framåt.

Arbetstidens längd och dess förläggning måste vara sådana att de tillåter ett familjeliv. Men också ett tillåtande arbetsklimat behövs där föräldraskap, och vad det för med sig av ledigheter, tolereras och kan hanteras på arbetsplatserna. En stödjande familjepolitik med barnomsorg och betald föräldraledighet tillkommer. I länder där sådan saknas eller är rudimentär är barnafödandet mycket lågt. Småbarnsföräldrars rätt till deltid har också betytt mycket för många familjer.

Familjepolitiken har varit inriktad på att ge möjligheter att förena arbete och barn och att garantera en rimlig ekonomisk standard för barnfamiljerna. Ett samhälle som är pålitligt, barn- och föräldravänligt gör det lättare för unga par att våga satsa på barn. Då blir det också en fråga om samhället förmår att sätta barnets bästa i främsta rummet och att garantera dess skydd och utveckling.

#### 9.4 Konkurrerande mål

Mycket ska hinnas med under de viktiga åren mellan 20 och 30. Studier, liksom de första viktiga åren på arbetsmarknaden då man ska finna sin plats och kvalificera sig, konkurrerar med annat. Att kunna få tid att orientera sig i den värld man lever i är ett rimligt krav. Det gäller både geografiskt med resor och kontakter över gränser och via engagemang i kultur, politik och nöjen. Både ungdomars och äldres föreningsaktiviteter har minskat under senare år men inget talar för ett minskat engagemang. Det har sannolikt bara

tagit andra former. Att göra annat först, dvs. annat utöver att studera och förvärvsarbeta, är ett vanligt svar då ungdomar tillfrågas om skälet till att de ännu inte skaffat barn.

Samtidigt är det mellan 20 och 30 många finner sin partner och frågan om barn aktualiseras. Förvärvsarbetet är i princip möjligt att förena med barn men egna ambitioner och arbetsgivarens inställning spelar också roll. Studiestöden tar emellertid ingen hänsyn till försörjningsbördan och föräldrapenning utöver garantinivån gäller endast dem som också har förvärvsarbetat. Många skulle nog också finna det svårt att ha med småbarn i de aktiviteter av olika slag som ungdomar vill engagera sig i. När allt inte ryms blir det barn och familj som får skjutas upp till senare i livet.

## 9.5 Hindren

Den dag kvinnor och män till slut finner att de vill ha barn är det inte säkert att förutsättningarna finns. Antingen man är ung eller har hunnit en bra bit över 30 kan det finnas ett flertal hinder.

Vi konstaterade ovan att jämställdheten är nyckeln till en analys av barnafödandet i Sverige. Vi behöver ett samhälle och inte minst en arbetsmarknad för både kvinnor och män, inte som förr (och som i många andra länder) enbart för män. Sverige hävdar sig väl i internationella sammanhang när det gäller jämställdhet. Men det finns fortfarande brister i jämställdheten som kan utgöra hinder när kvinnor och män ska bestämma sig för att ha barn. En stark indikation på brister i jämställdheten är den påtagliga negativa påverkan barnafödandet har för kvinnornas inkomstutveckling jämfört både med män som fått barn och med kvinnor som inte fått barn.

En stark nedgång i sysselsättningen och en hög arbetslöshet utgjorde viktiga hinder för att kvinnor och män skulle få de barn de ville ha under större delen av 1990-talet. Sysselsättningsnedgången ledde till att inkomsterna blev lägre. Låga inkomster utgör ett hinder för både kvinnor och män när det gäller att få sitt första barn. Inkomsttryggheten är viktig både när det gäller dagens ekonomiska förhållanden och de framtida. Föräldrar och blivande föräldrar måste kunna lita på att de kan försörja sig själva och sina barn under många år framåt.

När sysselsättningen ökade i slutet av 1990-talet och det blev lättare att få jobb upptäckte många att arbetsmarknaden förändrats. En del av de tillkommande jobben var tidsbegränsade med osäkra och svåröverblickbara inkomster. Oron för att bli arbetslös fanns

kvar om än mindre accentuerat än under de "värsta" åren. Benägenheten att få barn är betydligt lägre för tidsbegränsat anställda än för fast anställda. Den är också lägre för kvinnor och män med låga inkomster. Arbetslöshet är hindrande när ersättningen är låg. Arbetslösa med A-kassa har relativt hög benägenhet att få barn, arbetslösa med KAS har något lägre benägenhet än andra. Arbetslösa utan någon ersättning alls, har jämförelsevis låg benägenhet att få barn.

Från olika håll kommer också rapporter om arbetsgivares bristande tolerans av föräldraskap samtidigt som vi också ser hur stress och negativ ohälsa i arbetslivet har ökat. I ingendera fallet finns det studier som kan visa vad dessa förhållanden faktiskt betyder för benägenheten att få barn men de väcker oro och kan vara en del i en förklaring till varför vi ännu inte sett en avgörande uppgång i barnafödandet.

En stor del av 1990-talets nedgång i sysselsättningen bland unga kvinnor och män sögs upp av utbildningsväsendet. Andelen studerande utanför arbetskraften nästan fördubblades bland 20-24-åringar under 1990-talet (från 13 procent till att omfatta nära en fjärdedel av ungdomarna). Samtidigt frikopplades studiestödet från familjesituationen och det är svårt att klara ekonomin för ett barn (till) på de pengar som studiestöd och studielån kan ge. Studerandes svårigheter att skaffa barn grundar sig också i det faktum att de flesta studerande utan tidigare sjukpenninggrundande inkomst (SGI) i praktiken har mycket små ekonomiska förutsättningar att ta ut föräldraledighet vid barns födelse.

Denna svårighet gäller dock inte samtliga studerande eftersom en person med SGI över garantinivån som fastställts innan han/hon inleder sina studier får behålla denna vilande och vid ett barns födelse kan få sin föräldrapenning beräknad därefter. Att garantinivån i fasta priser sjunkit så lågt under 1980- och 90-talen har också påverkat studerandes ekonomiska möjligheter att ha barn. Studerande föräldrar har ofta låg eller ingen SGI men kan samtidigt normalt sett förvänta sig en markant inkomstökning då de går från studier till förvärvsarbete. En öppen fråga är om studerande har tid och vill ha barn under studietiden.

Ensamstående mödrar har drabbats mest av den ekonomiska krisen under 1990-talet. Detta kan också vara en osäkerhetsfaktor som gör att kvinnor och män tvekar om att skaffa barn.

Den svenska familjepolitiken ger ett i internationell jämförelse mycket omfattande stöd till barnfamiljer och har därför en positiv effekt på de materiella förutsättningarna för att skaffa barn. För-



ändringar i familjepolitiken i form av sänkta ersättningsnivåer eller lägre kvalitet inom barnomsorg kan utgöra hinder för kvinnor och män när det gäller barnafödandet. Detta trots att den svenska familjepolitiken kallats för världens bästa familjepolitik.

Inom både föräldraförsäkring och barnomsorg har under 1990-talet fram till 1998 kvantitativ utbyggnad prioriterats före kvaliteten. I den förra ökade antalet dagar under vilka föräldrapenning kan tas ut medan ersättningsgraden har minskat samt garantinivån och taket urholkats i förhållande till inkomstutvecklingen. I den senare fortsätter andelen barn med plats inom barnomsorgen alltjämt att öka medan personaltätheten minskat och barngrupperna blivit större. I båda fallen framstår den avvägning som gjorts enligt vår bedömning som väl vald beträffande föräldrars möjligheter att förena barn och arbete och mot bakgrund av 1990-talets ekonomiska kris. Men det mest bestående intrycket från 1990-talet är bilden av nedskärningar på bred front, inom de familjepolitiska stöden och inom barnomsorg. Denna bild kan fortfarande tänkas störa den behövliga bilden av ett barnvänligt samhälle, i vilket unga människor gärna skaffar barn. Sedan 1998 går reformer inom det familjepolitiska ut på att ge barnfamiljer ett bättre skydd. Den offentliga sektorns finanser är dessutom i bättre skick idag än i slutet av 1980-talet och inget tyder på att den nedgång i ekonomin som nu inleds skulle innebära någon risk att nya nedskärningar i familjepolitiken blir nödvändiga. Men samtidigt kvarstår ersättningsnivån i föräldraförsäkringen på en lägre nivå än vid 1990-talets början.

Inkomstbortfallsprincipen i föräldraförsäkringen är däremot i sig inget hinder för att kvinnor och män ska ha de barn de vill ha. Föräldraförsäkringen bidrar till sin utformning tydligt till att förstärka den norm enligt vilken en fast inkomst är en förutsättning för barnafödande. Då sysselsättningen bland unga under 1990-talet föll snabbt blev effekten ett ytterligare uppskjutet barnafödande. Den kortsiktiga negativa effekten av föräldraförsäkringens utformning, som man kan misstänka om man jämför med utvecklingen i Finland under samma period, uppvägs enligt vår bedömning mer än väl av den långsiktiga vikten av en stabil förankring på arbetsmarknaden och den jämställdhet som den nuvarande föräldraförsäkringen är en nyckel till.

Bostadskostnaderna har ökat mer än den allmänna prisnivån och i bl.a. storstäder och många universitets- och högskoleorter är det brist på bostäder. Det kan vara ett hinder för familjebildning och barn.

Viktigaste orsaken till att ensamstående ännu inte har barn är oftast avsaknaden av en partner. Idag tar det förhållandevis lång tid för unga kvinnor och män att finna en varaktig partner. Många flyttar ihop tidigt men det är också många som separerar. Att uppleva att man funnit den rätte att leva tillsammans med är mycket viktigt innan man tar steget att skaffa barn och det betonas särskilt av kvinnor.

Med åren kan svårigheter att bli gravid tillkomma. Vid 35 års ålder uppger 7 av 10 sammanboende barnlösa kvinnor detta som ett skäl till att de ännu inte fått barn. Kvinnans fertila period utgör en ram men möjligheten att bli gravid minskar påtagligt från 31 år. Det innebär att det då tar längre tid att bli gravid. Drygt 30 procent av 35-åriga nyblivna mödrar uppger att de fått vänta mer än ett år från det de bestämt sig för att skaffa barn tills de blev gravida.

Sammanfattningsvis: Att få barn är en livslång investering som kräver stabila spelregler på arbetsmarknaden och i politiken. Krisen och de stora förändringar som har präglat 1990-talets Sverige har med stor sannolikhet utgjort ett hinder för unga människor att få de barn de vill ha – oavsett om de själva drabbats av krisen. Om detta hinder kommer att finnas kvar är helt beroende av hur snabbt förtroendet för välfärdsstaten återkommer och känslan av instabilitet försvinner. Det kan nu vara centralt att barnen sätts i centrum för politiken.

I en studie<sup>1</sup> baserad på amerikanska data uppmärksammas betydelsen av den ekonomiska standard unga människor har relativt sina föräldrar. Slutsatsen blir att en relativ (mot egna föräldrar) lägre ekonomisk standard är ett hinder för barnafödandet. Det finns antydningar om att de som var unga i Sverige under 1990-talet är de första generationer som riskerar att inte överträffa sina föräldrars ekonomiska standard. Detta måste vara ett observandum både när det gäller utvecklingen av barnafödandet och solidariteten mellan generationerna.

---

<sup>1</sup> Macunovich, Diane (1996): *Relative income and price of time: Exploring their effects on US fertility and female labor force participation*. Population and Development Review. A Supplement to Vol. 22: 223–257.

## 9.6 Hur ska det gå?

Det är alltid vanskligt att försöka blicka in i framtiden. SCBs senaste befolkningsprognos räknar i sitt huvudalternativ med ett framtida genomsnittligt barnantal om 1,8 per kvinna. Det är mer än idag men mindre än vad som gällt de av 1900-talets kvinnogenerationer som nu hunnit avsluta sin fertila period. För dem gällde omkring två barn i genomsnitt. Och tvåbarnsfamiljen är också den som de flesta unga människor verkar se som ett ideal.

Likaväl som födelsetalen kunde sjunka kraftigt på bara några år under 1990-talet kan de nu också öka hastigt. Generationerna som föddes i början av 1970-talet kommer dock knappast att kunna komma ikapp tidigare generationer. Men för dem som kommer efter finns det teoretiskt sett tid och utrymme att få omkring två barn i genomsnitt, precis som de flesta tidigare generationer. Den springande punkten är hur förutsättningarna för barnafödande kommer att se ut i vår närmaste framtid. Ett barn- och föräldravänligt samhälle, en tillåtande arbetsmarknad, goda försörjningsmöjligheter och en lättad tidspress framstår som viktiga framtida förutsättningar för att unga kvinnor och män ska kunna få det antal barn de vill ha.

## 9.7 Kunskapsluckor

Efter att ha tagit del av all den information som presenterats i rapporten kan man avslutningsvis konstatera att vi faktiskt vet ganska mycket om mönstren i barnafödandet i Sverige. Genom att Sverige har så omfattande och fullständiga registerdata kan vi säga betydligt mer om hur fruktsamhetsutvecklingen sett ut för olika grupper av kvinnor och män än vad man kan göra i de flesta andra länder. Analyser av registerdata gör att man kunnat få en någorlunda bra bild av hur flera viktiga bestämningsfaktorer inverkar på barnafödandet i Sverige. Trots detta så finns det naturligtvis ett stort antal kunskapsluckor som det vore angeläget att fylla. Även om det är en utopi att tro att man någonsin kan få en fullständig förståelse av något så komplext som människors avväganden kring att skaffa barn så är det helt möjligt att vinna en ökad insikt i ett antal centrala frågeställningar. I rapporten har det t.ex. pekats på behovet av mer kunskap om inverkan av olika förhållanden på bostadsmarknaden för barnafödandet i Sverige. En annan viktig fråga är betydelsen av olika aspekter av jämställdhet mellan kvinnor

och män. Kapitel 6 ger en någorlunda klar bild av betydelsen av kvinnors och mäns arbetsmarknadsstatus för deras eget barnafödande, men vi vet alldeles för lite om den sammantagna effekten av statusen för de två parterna inom ett parförhållande<sup>2</sup>. En förutsättning för att på registerbasis kunna studera inverkan av hushållens sammantagna karaktäristika, t.ex. inkomstsituation, erfordras en komplettering av folkbokföringen. Tillgång till uppgift om boende per lägenhet och inte som nu enbart per fastighet skulle göra sådan studier möjliga. Det behöver bättre redas ut vad som händer med inkomstutveckling inom ett förhållande efter att ett par skaffar sig sitt första barn. Men jämställdhet omfattar också en rad aspekter som överhuvudtaget inte kan mätas i några register eller andra administrativa databaser. För att förstå vad som bestämmer barnafödandet behöver vi därför veta mer om betydelsen av arbetsfördelningen inom hushållet och av olika värden och attityder samt hur barnafödandet påverkas av hur tillfreds man är med parrelationen och det egna vardagslivet. Lika intressant är det förstås att veta mer om hur könsspecifika attityder och beteenden förändras när människor blir föräldrar. För att få en förståelse av växelverkan mellan sådana faktorer krävs det att man samlar data om både familjedemografiska händelser och attityder och relationer i hushållet från intervjuer som utförs med en tids mellanrum. Det kan därför vara värdefullt att Sverige överväger att delta i en planerad runda av familjeundersökningar<sup>3</sup> som kommer att genomföras i ett stort antal europeiska länder under de kommande åren. Att andra länder deltar i samma typ av undersökning ökar värdet av den information man kan samla in för Sveriges del. Jämförelser med andra länder ökar förståelsen av olika övergripande faktorerets effekt på fruktsamheten.

---

<sup>2</sup> Detta beror bl.a. på att man i Sverige inte kan erhålla statistik om personer som är sambor utan att ha gemensamma barn, eftersom folkbokföringen (ännu) inte har uppgifter om hur folk bor i olika hushåll.

<sup>3</sup> Dessa undersökningar planeras att genomföras som en del av "Gender and Generations Program" inom ramen för bl.a. FN:s Population Activities Unit i Genève. Detaljplaneringen sker till stor del på Max-Planck-institutet för demografisk forskning i Rostock och intervjuundersökningarna planeras att genomföras av berörda länder i såväl Öst- som Västeuropa med början år 2003. I tillägg till intervjuundersökningarna skall programmet samla in "omvärldsdata" om familjepolitik, ekonomiska trender och annat.

# Referenser

Andersson Gunnar (1999) *Childbearing trends in Sweden, 1961–1997* European Journal of Population 15:1–24

Andersson Gunnar (2000) *The impact of labour-force participation on childbearing behavior: procyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s*. Stockholm Research Reports in Demography, no 136

Andersson Gunnar (2001) *Childbearing patterns of foreign-born women in Sweden* Max Planck Institute, for Demographic Research, Working Paper WP 2001-020.

Andersson Gunnar (2001) *Demographic trends in Sweden: childbearing 1961-2000* Max Planck Institute for Demographic Research.

Andersson Gunnar (2001) *Fertility Developments in Norway and Sweden since the early 1960s*, Max Planck Institute Working paper WP 2001:20

Arbetsmiljöverket/SCB *Negativ stress och ohälsa* Information om utbildning och arbetsmarknad 2001:2.

Aronsson, Dallner Lindh (2000) *Flexibla inkomster och fasta utgifter*. Arbetslivsinstitutet 2000:20.

Bäck-Wiklund M. och Bergsten B. (1997) *Det moderna föräldraskapet* SOU 1997:139

Batljan I. och Lagergren M. *Kommer det att finnas en hjälpande hand?* Bilaga 8 till Långtidsutredningen 1999/2000.

- Batljan, Olsson, Örnhall-Ljungh 2001, *Barnafödande och inkomstutveckling*, opublicerat PM, Socialdepartementet.
- Bekkengen, Lisbeth (1999): *Män som "pappor" och kvinnor som "föräldrar"* Kvinnovetenskaplig tidskrift vol. 20:1
- Berg T, Eriksson A, Hillensjö T, Nygren KG, Wennerholm UB. *Deliveries and children born after in vitro fertilisation in Sweden 1982 – 1995. A retrospective cohort study.* Lancet 1999;354:1579-85.
- Bernhardt Eva (2000) *Att skaffa barn på 2000-talet: Vad påverkar viljan att bli förälder* Framtider 2000:4
- Bernhardt Eva (2000) *Familj och karriär* SCB Välfärdsbulletinen 2000:4
- Bernhardt Eva (2000) *Unga vuxnas syn på familj och arbete* Centrum för kvinnoforskning rapport nr 20
- Bernhardt Eva (2001) *Attityder till familj och arbete* Anförande vid konferensen Barnafödande i Norden 29 maj 2001 NOSOSKO och Socialdepartementet
- Billari, Philipov och Baizan, *Leaving home in Europe*, Working Paper WP 2001-014, Max Planck Institute, Rostock.
- Bo Malmberg, *Bostad och babyboom – Bostadskostnadernas effekter på barnafödandet i Sverige 1810-1996* Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Brottsbalken 1962:700.
- Chesnais J-C. (1996) *Fertility, family and social policy in contemporary Western Europe*, Population and Development Review 22(4): 729-739
- Cnattingius et al. *Delayed child bearing and risk of adverse perinatal outcome* JAMA 1992; 268:886–90.

Corman D (2001) *Success at work and family life: Studies in selected Western fertility and family dynamics* Stockholms Universitetet under publicering

Corman, Diana (2000) *Family policies, working life arrangements, and the third child in two low-fertility populations: A comparative study of contemporary France and Sweden*

Development Review. A Supplement to Vol. 22: 223-257.

Eriksson A, Källén B. *Congenital malformations in infants born after IVF: A population based study.* Hum Reprod 2001;16:504-9.

Esping-Andersen G. (1996) *Welfare states without work: the impasse of labour shedding and familialism in Continental European social policy in G. Esping-Andersen, Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*, London: Sage Publications: 66-87.

Europarådet (2000) *Recent Demographic Developments in Europe*

Finansdepartementet (1990) *Århundradets skattereform: en populärsammanfattning*

Forsman K.(1947) *Studier i det svenska 1700-talets ekonomiska litteratur* Historiska och litteraturhistoriska Studier nr 23 Helsingfors

Forsman, K. *Studier i det svenska 1700-talets ekonomiska litteratur* Historiska och litteraturhistoriska Studier, Nr 23. Helsingfors 1947.

Friedman A., Hechter M., and Kanazawa S. (1994) *A theory of the value of children* Demography 31:375-401.

Fürst Gunilla *Jämställda på svenska* Svenska Institutet 1999.

Gähler M. och Jonsson J.O. *Efter skilsmässan* Forskning och framsteg 2001:1

Gustafsson, Kenjoh, Wetzels Does *Part Time and Intermittent Work During Early Motherhood Lead to Regular Work later* Amsterdam 2000.

Haas, Hwang & Russell (red) 2000 *Organizational Change and Gender Equity – International Perspectives on Fathers and Mothers at the Workplace*, Sage Publications Inc, Thousand Oaks, CA.

Hagström Charlotte (1999) *Man blir pappa*

Hauk, Kreyenfel: *Childcare and fertility in Western Germany* WP 2001–019, Max Planck Institute Rostock.

Håkansson Kristina *Sprängbräda eller segmentering* Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering Forskningsrapport 2001:1.

Hjelt A. *De första officiella relationerna om svenska tabellverket åren 1749-1757*. Helsingfors 1899 6

Hjelt, A., *Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet*. Helsingfors 1900.

Hobcraft J. And Kiernan K. (1995) *Becoming a Parent in Europe* Welfare State Program Discussion Paper Series No 116 Suntory and Toyota International Centres for Economics and related Disciplines London

Hoem Britta och Hoem Jan M (1996) *Sweden's family policies and roller-coaster fertility* Journal of Population Problems (Tokyo) 52:1–27.

Hoem Britta och Hoem Jan M. (1999) *Fertility Trends in Sweden up to 1996* Population Bulletin UN 40/41.

Hoem Jan M. (1983) *Sveriges hundraåriga fruktsamhetsfall, Barn?* Liber Förlag.

Hoem Jan M: (1992) *Public policy as the fuel of fertility* Stockholm Research Reports in Demography nr 69.

Holmberg Ingmar (2001) *Dagens unga – Morgondagens föräldrar* Kairos Future 2001



HTF (2001) *Är arbetslivet barn tillåtet.*

Hwang, P (red) (2000) *Faderskap i tid och rum*, Natur och kultur, Stockholm.

Jalmert Lars (1984) *Den svenske mannen*

JämO (1999) *Rapport om föräldraskap*

Johannisson Karin (2001) *Brist på barn: tre svenska nativitetskriser.*

Julén Jenny *Ett välsignat tillstånd Bidrag till antologien Perspektiv på likabehandling och diskriminering* Juristförlaget Lund 2000.

Jusek *Karriär på lika villkor*

Karlsson Kristinn (2001) *Barnafödande i Norden. Island.* Opublicerad promemoria Hagstofa Islands.

Klinth Roger (1999) *Den emanicerade mannen i Berggren Annes-Marie Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv 1999:272*

Knudsen Lisbeth (2001) *Development of fertility in Denmark – an overview of recent trends* Promemoria Danish Center for Demographic Research Odense.

Kohler, Ortega, och Billari, *Towards a theory of lowest-low fertility* Working Paper WP 2001-032, Max Planck Institute, Rostock.

Kooperativa förbundet (1935) *Debatt i befolkningsfrågan.*

Kravdal Öystein *The Impact of Individual Aggregate Unemployment on Fertility in Norway.* Departments of Economics University of Oslo Memorandum No 42/2000.

Källén Bengt *Förändringar i mödraåldersfördelningar i Sverige 1973-1999* Tornbladsinstitutet Lunds universitet.

Löfström Åsa *Kvinnor, barn och politik* Kvinnovetenskapstidskrift 2001 nr 3-4.

Lundströms Hans *Folkbrist i 1700-talets Sverige* SCB Valfärdsbulletinen 1999:3.

Macunovich, Diane, 1996. *Relative income and price of time*: Exploring their.

Malthus Thomas *On the Principle of Population 1798*.

McDonald P. (1996) *Demographic life transitions: an alternative theoretical paradigm* Health Transition Review. Supplement 6: 385-392.

McDonald P. (2001) *Theory pertaining to low fertility* International Perspectives on Low Fertility: Trends, Theories and Policies Tokyo, 21-23 March 2001.

Motion 1976/77:730 *Forskning rörande befolkningsutvecklingen, m.m.*

Motion 1976/77:1098 *Ett barnvänligare samhälle*.

Mundebo Ingemar: *Ny kris i befolkningsfrågan?* Rabén & Sjögren 1962.

Myrdal Alva och Myrdal Gunnar (1934) *Kris i befolkningsfrågan* Bonniers.

Nilsson Åke *Ungdomar stannar i stora städer* SCB Valfärdsbulletinen 2000:3.

Nordisk Socialstatistisk Kommitte (NOSOSKO) (2001) *Social trygghed i de nordiske lande 1998*.

OECD (2001), *Starting Strong – Early Childhood Education and care policy*.

Oláh Livia Sz., (1998) *Do public policies influence fertility? Evidence from Sweden and Hungary from a gender perspective*, Stockholm Research Reports in Demography 129

Otteblad-Olausson Petra: *Teenage childbearing: Pregnancy outcomes and long term consequences for the mothers*, Akademisk avhandling, Karolinska Institutet, Sthlm 2000.

Parbrink Bosse (2001) *Forskningsöversikt* Nationella sekretariatet för genusforskning

Person Lotta *Otrygg anställning –färre föräldrar* SCB Vårdförhållanden 2001:3

Pitkänen Kari *Fruktsamhet och familjepolitik i de nordiska länderna: Finland*. Bidrag till konferensen Barnafödande i Norden 29 maj 2001 NOSOSKO och Socialdepartementet.

Plantin Lars (2001) *Mäns föräldraskap. Om mäns upplevelser och erfarenheter av föräldraskapet* Doktorsavhandling. Institutionen för Socialt arbete Göteborgs universitet.

Platsjournalen *Jobb eller barn* 1996:22.

Prop. 1989/90:107 *Godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter*, bet. 1989/90:SoU28, rskr. 1989/90:350.

Prop. 1997/98:1, bilaga 7, *Fördelningspolitisk redogörelse*

Regeringens skrivelse 1999/2000:137 *Barn – här och nu*.

RFV 2000 *Varför föds det inte fler barn i Sverige?* RFV Redovisar 2000:9

RFV Duvander Ann-Zofie och Olsson Sten *När har vi råd att skaffa barn*. RFV rapporter 2001

RFV Olsson Hans (2001) *Socialförsäkringar, Jämställdhet och ekonomisk tillväxt*.

Riksdagens skrivelse 1994/95:sfu 12 *Studiestöd, m.m.*

Rönsen Marit *Fertility and family policy in Norway-Is there a connection?* Promemoria Statistisk sentralbyrå Oslo.

Rydenstam Klas *Paid and Unpaid work, the apples and pears of time use statistics* IATUR conference in Oslo October 2001.

SBU *Barn födda efter konstgjord befruktning (IVF)*. En systematisk litteraturoversikt. Stockholm: Rapport 147:2000.

SCB (1980) *Barn – behov eller börda?* En sammanfattning, Information i prognosfrågor 1980:2.

SCB (1982) *Kvinnor och barn* Information i prognosfrågor 1982:4

SCB (1984) *Ha barn men hur många* Information i prognosfrågor 1984:4

SCB (1990) *Förskolor, fritidshem och familjedaghem* Statistiska meddelanden

SCB (1994) *Att klara av – arbete, barn, familj* Demografiska rapporter 1994:1

SCB (1997) Rydenstam K. Wadeskog A. *Vardagens organisation* Kapitel 5 i Rapport 91 i serien levnadsförhållanden.

SCB (1998) Hoem Britta *Barnafödande och sysselsättning* Demografiska rapporter 1998:1.

SCB (1999) *Arbetskraftsprognos 1999* Information om utbildnings och arbetsmarknad 1999:2.

SCB (1999) *Befolkningsutvecklingen under 250 år* Demografiska rapporter 1999:2.

SCB (1999) *Kvinnors och mäns löner 1999*.

SCB (2000) *Barn och deras familjer 1999* Demografiska rapporter 2000:2.

SCB (2000) *Sveriges framtida befolkning* Demografiska rapporter 2000:1.

SCB (2001) Hoem Britta *Varför föds det så få barn* Demografiska rapporter 2001:1

SCB (2001) Nilsson Åke *Beräkning av andelen barnlösa kvinnor i slutet av 1800-talet*. PM 2001.

SCB (2001) Nilsson Åke *Beräkning av antal födda 1980-90 med konstanta övergångar från ett barn till två barn, från två till tre etc.* PM.

SCB (2002) Persson Lotta *Arbetsmarknadsstatus och fruktsamhet*  
SCB 2001. Under publicering

SCB *Arbetskraftsundersökningen Årsmedeltal Grundtabeller*

SCB *Befolkningsstatistik*

SFS 1984:1140.

SFS 1988:711 *Lag om befruktning utanför kroppen.*

Sipilä J. and Korpinen J. *Cash versus Child Care Services in Finland*  
Social Policy & Administration, vol. 32, No 3, 1998

Skolverket (1999) *Avgifter i förskola och fritidshem 1999* Rapport 174

Skolverket (1999) *Barnomsorg och skola i siffror*

Skolverket (1999) *Tillgång och efterfrågan på barnomsorg*

Skolverket (2000) *Finns fritids? – En utvärdering av kvalitet i fritidshem.*

Skolverket *Barns omsorg rapport 203*

SNS Välfärdspolitiska råds rapport 2001, *Kris i befolkningsfrågan?*  
Under publicering.

Socialdepartementet (1996) *Ensamföräldrar – en utsatt grupp?* Välfärdprojektets skriftserie Fakta/kunskap Nr 2.

Socialstyrelsen (1998) *Förlossningar och barn födda efter provrörsbefruktningar 1982 – 1995*, SoS-rapport 1998:7.

Socialstyrelsen (2000) *Barn födda i Sverige efter provrörsbefruktning 1982 – 1997*. EPC-rapport 2000:1.

Socialstyrelsen (2000) *Neurologiska funktionshinder hos barn födda efter provrörsbefruktning 1982 – 1995*. Rapport 2000:4.

Socialutskottet *Befolkningsutvecklingen* Betänkande 1977/78:32.

SOU 1987:39, *Studiemedel*.

SOU 1994:38 Ohlander Ann-Sofie *Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1850–1993*

SOU 1995:104, *Utvärdering av skattereformen och dess effekter på fördelningpolitiken*, Bilaga 5, Fördelningseffekter av skattereformen, sid. 322-23

SOU 1996:90, *Sammanhållet studiestöd*

SOU 1997:115 Municio Larsson Ingegerd: *Har det svenska folket råd med alla sina barn?* Kvinnomaktutredningen.

SOU 1997:116 *Barnets bästa i främsta rummet*.

SOU 1997:138 *Kvinnomaktutredningen*.

SOU 2000:37 Hoem Britta *Utan jobb-inga barn i Välfärdens förutsättningar*.

SOU 2000:41 Fritzell o Lundberg i *Välfärd, ofärd och ojämlikhet*.

SOU 2001:24, *Ur fattigdomsfällan*

SOU 2001:52, Bergqvist C. & Nyberg A., kap. 5 *Den svenska barnomsorgsmodellen – kontinuitet och förändring under 1990-talet i Välfärdstjänster i omvandling*

SOU 2001:57, *Välfärdens finansiering och fördelning*.

SOU 2001:79 *Välfärdsbokslut för 1990-talet* Slutbetänkande.

SOU Batljan, och Andersson ... bilaga 14, ... REFERENS?

Strömberg B, Dahlquist G, Eriksson A, Finnström O, Köster M, Stjernqvist. *Neurological sequelae in children born after in vitro fertilisation – a population based study in Sweden 1982 – 1995*. Lancet. In press

Sundström, Marianne och Ann-Zofie Duvander, *Family division of child care: Why do – or don't – Swedish fathers take parental leave?* Stockholm Research Reports in demography No

*Tabell-kommissionens underdåniga berättelse för åren 1851 med 1855*. Första avdelningen. Stockholm 1857 sid 67–69.

TCO (2001) *Barn missgynnar karriär* Pressmeddelande 2001.03.07.

TCO (2001) *Det missgynnade föräldraskapet*.

Templeton *Fertility and Reproductive Medicine* 1998; 157–163.

UN *World Population Prospects The 2000 Revision*

Ungdomsstyrelsen (1998) *Ny tid – Nya tankar*

van Noord-Zaadstra et al. *Delaging child bearing: Effects of age on fecundity and outcome of pregnancy* Brit Med J 1991; 302:1361–5

Vogel J *Uppskjutet föräldraskap bland Europas unga* SCB Valfärdsbulletinen 2001:3

Vogel Joachim m.fl. (2002) *European Welfare Production Models and their Distributive Outcome* Under publicering

Wallerå Annica *Allt större löneskillnader* SCB Valfärdsbulletinen 2001:2.

Wargentín Pehr m fl. *Ödmjukt betänkande om tabellverket* i Hjelt, A., *De första officiella relationerna om svenska tabellverket åren 1749-1757*. Helsingfors 1899, sid 6.

Wargentín Pehr: *Anmärkningarna Om nyttan af årliga Förteckningar på födda och döda i et Land*. KVH för månaderna juli, augusti och september 1754.

Wargentín Pehr: *Undersökning om folk-utflyttningen, såväl utur hela riket som utur vart hövdingdöme särskilt, i anledning av Tabell-Verket för åren 1750 til och med 1773.* KVH 1780.

Åström Lissie (1990) *Fäder och söner Bland svenska män i tre generationer* Stockholm Carlssons.



## Arbetsgrupp för att analysera av vilka faktorer som påverkar barnafödandet

### Sammanfattning

I regeringen redogörelse för barnpolitiken i Sverige med utgångspunkt i FN:s konvention om barnets rättigheter, "Barn här och nu" (skr. 1999/2000:137) aviserade regeringen att den avsåg att tillsätta en arbetsgrupp inom Socialdepartementet med uppdrag att analysera vilka faktorer som påverkar födelsetalet.

Sammanfattningsvis skall arbetsgruppen systematisera befintliga kunskaper och fakta om vilka faktorer som påverkar barnafödandet, och särskilt då de faktorer som samhället kan påverka. Arbetsgruppen skall analysera och sammanställa forskningen om mekanismerna bakom födelsetalsutvecklingen och identifiera vilka samhällsområden som är viktiga inför kvinnors och mäns beslut att skaffa eller inte skaffa barn.

### Bakgrund

I regeringens redogörelse för barnpolitiken i Sverige med utgångspunkt i FN:s konvention om barnets rättigheter "Barn – här och nu" (skr.1999/2000:137) konstaterade regeringen att en arbetsgrupp bör tillsättas inom Socialdepartementet med uppdrag att öka kunskaperna om mekanismerna bakom utvecklingen av födelsetalet.

Regeringen ser allvarligt på den befolkningsutveckling som Sverige står inför under de närmaste 50 åren. Brist på arbetskraft kan i framtiden komma att starkt begränsa Sveriges ekonomiska utveckling. Samtidigt är tillgången på arbetskraft avgörande för vilken välfärd vi kommer att ha råd med i framtiden. Den egna befolkningen är ett lands största tillgång.

Det är lätt att glömma att barn i sig är viktiga. Barn är en viktig del av vårt samhälle och det påpekades i regeringsförklaringen från 19 september 2000 att barnen skall sättas i centrum för politiken. I regeringsförklaringen betonades att: "Med en modern, jämställd och flexibel familjepolitik ökar människors möjlighet att träffa livsval om arbete och framtid utifrån barnens och familjens behov. I ljuset av det historiskt låga barnafödandet kan ytterligare familjepolitiska satsningar bli nödvändiga. Sverige är, och skall vara, världens barnvänligaste land."

De relativt höga födelsetalen vid 1990-talets början vändes till relativt låga tal i slutet på 1990-talet. Antalet födda barn uppgick år 1990 till 124 000 för att sedan minska till 88 000 barn år 1999. Utvecklingen har resulterat i att det sedan år 1997 varje år är fler personer som avlider än som föds vilket inte varit fallet sedan år 1809. Födelseunderskottet (skillnaden mellan under året födda och döda är negativ) nästan fördubblades följande år, 1998, och låg då på 4 200 personer. År 1999 fortsatte födelseunderskottet att öka och uppgick till 6 600 personer. Som resultat av detta hade Sverige för första gången under de senaste 250 åren födelseunderskott under tre på varandra följande år.

Senast Sveriges befolkning minskade var år 1880. Den befolkningsförändring som Sverige hade år 1997 är tillsammans med förändringen år 1983 den lägsta befolkningsökning Sverige haft sedan dess.

Den summerade fruktsamheten (genomsnittligt antal födda barn per kvinna i fruktsam ålder eller mer exakt det antal barn som kvinnor skulle få i genomsnitt om det enskilda årets fruktsamhet i varje ålder skulle gälla i framtiden) är alltså den lägsta som någonsin registrerats. År 1990 var den summerade fruktsamheten 2,1 och år 1999 låg den på 1,49. Detta har lett till att Sverige under 1990-talet, från att ha haft en tätposition bland de industriellt utvecklade länderna, kommit att hamna kring genomsnittet när det gäller barnafödande.

Sammanfattningsvis har Sverige under den senaste femårsperioden upplevt den lägsta befolkningsökningen under de senaste 120 åren. Mot denna bakgrund är det en rimlig bedömning att vi behöver öka våra kunskaper om vilka faktorer som påverkar barnafödandet.

## Uppdraget

Den kraftiga nedgången i antalet födda barn under 1990-talet förklaras ofta med den ekonomiska kris som Sverige drabbades av i början på 1990-talet. Den ekonomiska otryggheten och svårigheterna att komma in och stanna kvar på arbetsmarknaden är några av de viktigaste orsakerna som nämns som förklaring till nedgången. Trots förbättrad samhällsekonomi och minskad arbetslöshet har födelsetalen inte förändrats nämnvärt de senaste åren.

Förutom att analysera om barnafödandet kommer att öka när ekonomin blir bättre måste det bedömas om de kvinnor, som hittills avstått från att skaffa barn, kommer att göra det vid högre ålder och vilka effekter det kommer att ha på födelsetalsutvecklingen. En annan fråga är vilka risker dessa kvinnor löper när de skjuter upp sitt barnafödande. Både när det gäller deras egen hälsa och möjligheten att få barn överhuvudtaget.

Det kan också finnas andra förklaringar till födelsetalsförändringarna än utvecklingen när det gäller ekonomi och arbetsmarknad. Värderingsförändringar hos unga kvinnor och män kring familj, samlevnad och barn som långsiktigt påverkar barnafödandet är också viktiga att analysera. När orsakerna till det låga barnafödandet analyseras är det viktigt att vi också försöker få kunskaper om hur unga människor tänker kring dessa frågor.

Traditionellt har det ofta antagits att det finns en konflikt mellan barnafödande och kvinnligt förvärvsarbete. Men det är inte så i Sverige i dag. Tvärtom är förvärvsarbete och stabil inkomst viktiga förutsättningar för barnafödande. Det visar tydligt utvecklingen under 1990-tales krisår då det främst var inom gruppen unga kvinnor med låg utbildning som barnafödandet minskade. De med högre inkomster och högre upp i åldrarna har likartade födelsetal som tidigare.

Mer långsiktiga frågeställningar kring födelsetalet handlar om vilka effekter de mer djupgående samhällsförändringarna har. Arbetsmarknaden håller på att förändras mot högre kompetenskrav, ökat tempo, mer övertid och fler tillfälliga anställningar. Vad ger detta för effekter på möjligheten att skaffa barn och därmed födelsetalsutvecklingen? Här är det viktigt att analysen främst behandlar villkoren på arbetsmarknaden, och fördjupas med hänsyn till etnicitet, utbildning, klass och yrke.

Det finns brister i jämställdheten mellan män och kvinnor i dagens Sverige.

Den bristande jämställdhetens konsekvenser för det låga barnafödandet skall särskilt analyseras. I samband med detta kan ett antal olika frågeställningar bli aktuella. Halkar kvinnor efter lönemässigt och karriärmässigt när de får barn? Påverkar barnafödandet kvinnors möjligheter att få arbete när de kommer ut från utbildningarna? Hur stort ansvar tar kvinnor för familjen i förhållande till mäns ansvarstagande? Och hur påverkar detta familjebildningen/barnafödandet? Vilken roll spelar männens situation i beslutet att skaffa eller inte skaffa barn?

Ett viktigt område som också bör belysas av arbetsgruppen är vilka andra konsekvenser som uppstår om allt fler kvinnor väntar med att föda barn till senare i livet. Fertiliteten minskar med stigande ålder vilket innebär att fler kan få svårt att skaffa barn. Vi behöver därför mer kunskap om medicinska konsekvenser av ett barnafödande vid högre ålder.

Det är mot bakgrund av beskrivningen ovan som en arbetsgrupp tillsätts med uppdrag att systematisera befintliga kunskaper och fakta om vilka faktorer som påverkar barnafödandet, och särskilt då de faktorer som samhället kan påverka. Arbetsgruppen skall analysera och sammanställa forskningen om mekanismerna bakom födelsetalsutvecklingen och identifiera vilka faktorer som är viktiga för människors beslut att skaffa eller inte skaffa barn.

### **Kvalitetssäkring**

En referensgrupp med forskare på området skall knytas till arbetsgruppen.

### **Arbetets uppläggning**

Arbetsgruppen skall beakta det arbete som pågår i Familjeutredningen (S 2000:02) (dir. 2000:16).

Arbetsgruppen skall redovisa sitt arbete senast den 1 juli 2001.